

XLIX/2

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XLIX/2

НОВИ САД, 2006

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
XLIX/2

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године

До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:

др Миливој Павловић (1957—1960), др Рудолф Коларић (1961—1962),
академик Павле Ивић (1963—2000), академик Александар Младеновић (2001—)

XLIX/2

Уредништво:

др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈДОР, др ДРАГА ЗЕЦ, др МИЛКА ИВИЋ, др ЈОВАН ЈЕРКОВИЋ,
др АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ (главни и одговорни уредник), др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ,
др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, др МАТО ПИЖУРИЦА, др МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ (секретар),
др СВЕТЛАНА ТОЛСТОЈ, др ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА

Collegium redactorum:

Dr JASMINA GRKOVIĆ-MEJDŽOR, Dr DRAGA ZEC, Dr MILKA IVIĆ, Dr JOVAN JERKOVIĆ,
Dr ALEKSANDAR MLAĐENOVIĆ, Dr GERHARD NEVEKLOVSKI, Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ,
Dr MATO PIŽURICA, Dr MILORAD RADOVANOVİĆ, Dr SVETLANA TOLSTOJ, Dr ZUZANA TOPOLINJSKA

Главни и одговорни уредник:

Академик АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ

YU ISSN-0352-5724/UDK 801(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XLIX/2

НОВИ САД
2006

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Veran Stanojević i Tijana Ašić: O načinima obeležavanja distributivne i kolektivne interpretacije pluralnih nominalnih sintagmi	7
Olga Panić-Kavgić: Ikoničnost i njena uloga u procesu jezičkih promena	21
Слободан Павловић: Квалификованикомуниративна клауза у старосрпској пословноправној писмености	31
Наташа Драгин: Прилог познавању групе въс- у српскословенском језику	45
Надежда Јовић: Називи животиња и инсеката у <i>Хиландарском медицинском кодексу</i>	57
Гордана Штрабац: О валентности глагола емоционалног садржаја у српском језику	73
Владислава Ружић: Допунске реченице у савременом српском језику (II)	103
Sofija Mićić: Engleski i srpski termini za bolesna stanja: interdisciplinarni pogled	267
Љиљана Недељковић и Љиљана Петровачки: Лексика традиционалне културе у настави српског језика и књижевности	277
Драгана Радовановић: Наставак -и у генитиву множине именица у шумадијско-војвођанској дијалекту	289

ХРОНИКА

Дејан Милорадов: Реч на промоцији шесте свеске <i>Речника српских говора Војводине</i> у Матици српској	305
---	-----

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Milorad Radovanović: Zemljovidi — znanje o svetu — forma sveta	309
Sonja Filipović-Kovačević: Tvrtko Prčić: <i>Engleski u srpskom</i>	312
Nataša Kiš: Sonja Filipović, <i>Izgovor i pisanje računarskih anglicizama u srpskom jeziku</i>	315

БИБЛИОГРАФИЈА

Тамара С. Пилетић: Бечка издања српских књига из XVIII и XIX вијека на Катедри за славистику Бечког универзитета	319
--	-----

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику

Издаје Матица српска

Иzlази двапут годишње

Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1

Телефон: 021/6622-726

e-mail: zmsfl@maticasrpska.org.yu
www.maticasrpska.org.yu

Редакција XLIX/2 књ. Зборника Матице српске за филологију и лингвистику
закључена 21. децембра 2006.

Стручни сарадник Одељења: Јулкица Ђукић

Технички редактор и лектор: др Александар Младеновић

Коректор: Татјана Пивнички-Дрининћ

Штампање завршено априла 2008.

Компјутерски слог: Младен Мозетић, ГРАФИЧАР, Нови Сад

Штампа: ИДЕАЛ, Нови Сад

Штампање ове свеске Зборника омогућило је
Министарство науке Републике Србије

O NAČINIMA OBELEŽAVANJA DISTRIBUTIVNE I KOLEKTIVNE INTERPRETACIJE PLURALNIH NOMINALNIH SINTAGMI

VERAN STANOJEVIĆ
TIJANA AŠIĆ

UDC 811.163.41'37
811.163.41'367.4

Kratak sadržaj. U ovom radu ispitujemo sintaksičke, semantičke i pragmatičke faktore koji utiču na interpretaciju pluralnih subjekatskih nominalnih sintagmi u pogledu opozicije distributivno-kolektivno u srpskom jeziku. Poseban naglasak stavljam na identifikovanje markera za distributivnu/kolektivnu interpretaciju pluralnih nominalnih sintagmi u cilju dezambigvizacije rečenica sa tzv. mešovitim predikatima, kao i uopšte na jezička i nejezička (pragmatička) sredstva kojima se ostvaruje ova dezambigvizacija u srpskom.

Ključne reči: distributivno, kolektivno, semantika, pragmatika, sintaks, aspekt.

1. *Uvod*

Jedan od osnovnih problema semantike plurala u prirodnim jezicima jeste definisanje uslova pod kojima se nominalne sintagme interpretiraju distributivno odnosno kolektivno. Opozicija između distributivne i kolektivne interpretacije najčešće se objašnjava, a u krajnjoj liniji i svodi na različite mogućnosti pripisivanja predikatom označenog svojstva individuama koje označava subjektska nominalna sintagma. Predikat, naime, može važiti kako za individualne entitete tako i za grupe individualnih entiteta označenih subjekatskom nominalnom sintagmom. Ukoliko predikatom označeno svojstvo važi za svaki individuum iz denotacije nominalne sintagme (NS), interpretacija je distributivna, a ukoliko ono važi samo za skupove ovih individua, interpretacija je kolektivna. Koji tip interpretacije će se javiti, zavisi prevashodno od tipa predikata.¹ Ovde je bitno uočiti sledeće mogućnosti pripisivanja predikatom označenog svojstva individuama na koje referiše subjektska NS: ako predikat *P* važi za svaku individuu *x* iz skupa *X* (koji je denotacija subjektske SN), onda *P* nužno važi i za *X*, a ako *P* važi za skup individua *X*, onda on nije nužno istinit za svaku individuu *x* iz *X*.² Ukoliko *P* važi za *X*, a ne važi za pojedinačne individue *x*

¹ U literaturi je sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka vodena polemika oko toga da li je subjektska nominalna sintagma izvor distributivne ondosno kolektivne interpretacije ili je to glagolski predikat (Hauser 1974, Bennett 1975, Scha 1981, Link 1983, 1991, Landmann 1989). Danas preovladava mišljenje da opozicija *distributivno-kolektivno* proističe iz semantike glagolskog predikata. Za detaljan pregled različitih pristupa ovom problemu semantike plurala videti Stanojević (2004).

² Na primer, predikat *okupiti se* važi samo za skupove individua, a ne i za pojedinačne individue.

iz X, P je kolektivan. Ukoliko P važi za bilo koje x iz X, P je distributivan predikat.³ Sa tzv. distributivnim predikatima (*trčati*, *poljubiti*, *poroditi se*, *probuditi se* itd.) pluralna nominalna sintagma u poziciji subjekta interpretira se distributivno, a sa kolektivnim predikatima (*okupiti se*, *sastati se*, *opkoliti* itd.) subjekat dobija kolektivnu interpretaciju:

- 1) Deca su se probudila ranije nego obično. (distributivna interpretacija)
- 2) Deca su se okupila oko učiteljice. (kolektivna interpretacija)

Logična posledica ovakvog pristupa opoziciji distributivno-kolektivno jeste da je sa predikatima koji nisu inherentno ni distributivni, ni kolektivni (koje ćemo stoga nazvati *mešoviti predikati*) rečenica dvomislena u pogledu ove opozicije (v. Stanojević, 2004). Na primer, rečenica pod 3) može imati dve interpretacije (3a ili 3b) budući da predikat *nacrtati cvet* dopušta i distributivnu i kolektivnu interpretaciju subjektske NS:

- 3) Tri devojčice su nacrtale cvet.
- 3a) Postoje tri individue x_1, x_2, x_3 i za svaku od njih važi: x_i je devojčica i x_i je nacrtala cvet.
- 3b) Postoji grupa X sastavljena od tri devojčice i grupa X je nacrtala cvet.

Međutim, ova dvomislenost ne važi za bilo koju rečenicu u bilo kom kontekstu sa mešovitim predikatima i pluralnom subjekatskom sintagmom. Naiime, i neki drugi faktori pored značenja predikata (kao što su red reči, glagolski vid, ali i naša znanja o svetu) mogu favorizovati jednu od dve pomenute interpretacije pluralnih sintagmi.

U ovom članku ćemo razmotriti sintaksičke, semantičke i pragmatičke faktore koji utiču na interpretaciju (distributivnu ili kolektivnu) pluralnih NS. Mnogi od ovih faktora, o kojima govorimo u narednim sekcijama ovog rada, u osnovi su dezambigvizacije rečenica sa mešovitim predikatima. Neki od njih su karakteristični za jezike koji se odlikuju slobodnim redom reči (vidi sekciju 2), a neki su specifični za srpski jezik (vidi sekcije 3.2 i 2.2).

2. Red reči i opozicija distributivno-kolektivno

Jedna od lingvistički posebno relevantnih odlika slovenskih jezika jeste slobodan red reči u rečenici.⁴ Za razliku od engleskog ili francuskog, subjekat u srpskom ne mora prethoditi predikatu. Primeri 4 i 5 se razlikuju upravo po redu reči:

³ Distributivnost je usko povezana sa svojstvom kumulativne referencije (cumulative reference, v. Landman 1989, str. 563—564). Kumulativna referencija znači da ako individue a i b imaju svojstvo P, onda i njihova suma a+b ima svojstvo P. Kumulativna referencija je svojstvena isključivo distributivnim predikatima kod kojih važi sledeća ekvivalencija: $(P(a) \wedge P(b)) \Leftrightarrow *P(a+b)$, gde sa $*P$ beležimo pluralan distributivni predikat. Kolektivni predikati nemaju svojstvo kumulativne referencije, budući da oni ne mogu važiti za individualne entitete, već samo za grupe individualnih entiteta.

⁴ Ova odlika ne važi isključivo za slovenske jezike. Tako u jezike sa slobodnim redom reči spada i korejski jezik.

- 4) Dva učenika su joj kupila poklon.
- 5) Poklon su joj kupila dva učenika.

Dok je rečenica pod 4) dvosmislena usled mogućnosti da NS *dva učenika* dobije bilo kolektivnu, bilo distributivnu interpretaciju, rečenica pod 5), u kojoj je objekat u inicijalnoj poziciji, a uz to i topikalizovan,⁵ jasno privileguje kolektivnu interpretaciju subjekta. Frontiranje objekta je faktor koji, barem u srpskom jeziku, privileguje kolektivnu interpretaciju pluralne subjektske NS. Ova pojava se objašnjava činjenicom da NS „poklon” nije pod sintaksičkim domašajem (*scope*) subjektske NS *dva učenika*, što znači da poklon ne može varirati sa učenicima.

3. Semantički faktori

3.1. Tip glagolskog predikata

Kao što smo već u uvodu rekli, rečenični predikat može biti distributivan, kolektivan ili mešovit (Link 1991). Distributivni predikati zahtevaju da njima označeno svojstvo važi za svaku individuu iz denotacije subjektske NS. Evo nekoliko primera rečenica sa distributivnim predikatima:

- 6) Deca su zamislila vilu.
- 7) Klinci su zaspali u ponoć.
- 8) Deset žena se porodilo juče u isto vreme u našoj bolnici.

U svim ovim primerima predikati su očigledno distributivni. Ontološki je, name, nužno da se aktivnosti kao što su *zamisliti*, *zaspati* i *poroditi* vrše individualno, a ne kolektivno. Iz tog razloga neki autori ovakve predikate zovu atomičkim predikatima (v. Corblin, u štampi, 2). S druge strane, kolektivni predikati nužno važe za skupove individua uvedene subjektskom NS, pri čemu je isključeno da i elementi tih skupova imaju svojstvo označeno kolektivnim predikatom. Sledeći primjeri ilustruju kolektivne predikate:

- 9) Oni su se sastali da razgovaraju o tom problemu.
- 10) Studenti su se okupili na žurci.
- 11) Deca se igraju žmurke.

Što se tiče tzv. mešovitih predikata, oni su dvosmisleni u pogledu distributivne odnosno kolektivne interpretacije. Kod ovih predikata različiti faktori (sintaksički, semantički i pragmatički) doprinose njihovoј dezambigvizaciji. U sledećim primerima nijedan od ovih faktora nije na snazi tako da su rečenice nemarkirane i mogu imati bilo distributivnu bilo kolektivnu interpretaciju:

⁵ Topikalizacija je način markiranja onoga o čemu je reč u rečenici. U primeru 5) reč je o poklonu, tako da NS *poklon* ima status topika (topic), a sintagma *dva učenika* sa glagolom *kupiti* izražava novu informaciju, tj. fokus (focus). Naime, rečenica u 5) ne može biti odgovor na pitanje: *Šta su joj kupila dva učenika*, već se samo može javiti kao odgovor na pitanje: *Ko joj je kupio poklon?*

- 12) Dva učenika su joj kupila poklon. (zajednički poklon ili zasebne poklone?)
 13) Nacrtali su cvet. (jedan cvet ili dva cveta?)

3.2. Distributivna partikula *po*

Distributivna interpretacija mešovitog predikata u srpskom se može seleкционisati upotrebom partikule *po* uz objekatsku NS:

- 14) Dva učenika su joj kupila po poklon.
 15) Učenici su nacrtali po cvet.

Ukoliko objekatsku sintagmu iz primera 14) i 15) stavimo u frontalnu poziciju, zadržava se distributivna interpretacija subjekta, premda takve rečenice izvornim govornicima srpskog jezika zvuče manje prirodno:

- 16) ?Po poklon su joj kupila dva učenika.
 17) ?Po cvet su nacrtali učenici.

Iako frontalna pozicija objekta sa partikulom *po* ne utiče na interpretaciju subjekta, ova partikula može uticati na sintaksičku prihvativost same rečenice. To je verovatno posledica nemogućnosti da se NS sa partikulom *po* tretira bilo kao topik bilo kao fokus iskaza u kojem je upotrebljena.⁶ S druge strane ne čudi što se distributivna partikula *po* ne može upotrebiti sa kolektivnim predikatima (vidi primer 18). Naime, to bi dovelo do konceptualnog konflikta između ontološke prirode događaja i semantike partikule *po*:

- 18) *Deca su se igrala po žmurke.

3.3 Distributivna konstrukcija sa partikulom 'i'

Osim partikule *po* u srpskom distributivnu interpretaciju može seleкционisati i upotreba specifične partikule za ponavljanje '*i*' čija je osnovna funkcija da fokalizuje rečenični konstituent ispred kojeg je upotrebljena:

- 19) I Dušan je pojeo kolač.

Da je subjekat sa partikulom *i* fokalizovan, vidi se, u primeru 19), po mogućnosti da se ovaj iskaz javi kao odgovor na pitanje *Ko je još pojeo kolač?* U slučaju pluralnog subjekta dobijenog koordinacijom dve NS ova partikula se javlja ispred svake koordinirane NS:

- 20) I Marko i Jovan su učiteljici kupili poklon.

⁶ Naime, s jedne strane, nemoguće je postaviti pitanje **Ko je kupio po poklon*, a s druge strane *po poklon* ne može biti odgovor na pitanje *Šta su dva učenika kupila?*

Interpretacija primera 20) je nedvosmisleno distributivna, što znači da su i Marko i Jovan učiteljici kupili (po) poklon. Distributivna interpretacija je ovde posledica naglašavanja svakog elementa iz skupa koji označava subjektska NS. Ovo naglašavanje implicira injektivno preslikavanje subjektskom NS označenog skupa individua u skup događaja označenog predikatom. To znači da u primeru 20) svakom individuumu iz denotacije subjektske NS odgovara različit događaj označen predikatom *kupiti poklon*. Dobijeni efekat je da broj entiteta (tj. individua) u denotaciji subjektske NS determiniše (isti) broj entiteta (u našem primeru poklona) iz denotacije objektske NS. Rezultat ovog interpretativnog procesa jeste distributivna interpretacija subjektske nominalne sintagme.

Pogledajmo sada primer 21) u kojem se, za razliku od 20), objekat javlja u frontalnoj poziciji:

21) Poklon su joj kupili i Marko i Jovan.

Ovde, uprkos inicijalnoj poziciji objekta subjektska NS ima distributivnu interpretaciju. Rečenica je potpuno prihvatljiva, za razliku od slučaja u kojem se distributivnost markira upotreboru partikule *po* uz objektsku NS. Razlog za to je činjenica da partikula *i* ne modifikuje objekat (za razliku od partikule *po*), već subjekat rečenice, tako da ništa ne otežava pomeranje objekta u frontalnu poziciju rečenice.

3.4 Adverb *zajedno* kao pseudo-marker za kolektivnu interpretaciju

Adverb *zajedno* favorizuje kolektivnu interpretaciju mešovitih predikata:

- 22) Dva učenika su joj zajedno kupila poklon.
- 23) Učenici su zajedno nacrtali cvet.

Za razliku od partikule *po* koja se ne može kombinovati sa kolektivnim predikatima, adverb *zajedno* može modifikovati bar neke distributivne predikate:

24) Dve žene su se zajedno porodile.

Ova rečenica je savršeno prihvatljiva u srpskom. Njome se ne saopštava da je rezultat događaja *poroditi se* zajednički za obe žene. To bi bilo ontološki nemoguće. Ono što adverb *zajedno* ovde označava jeste spacijalno-temporalna koincidencija dva paralelna događaja (vidi Jayez & Mari, 2005). Osnovna instrukcija adverba *zajedno* ne bi dakle bila kolektivna interpretacija subjekta, već jedan specifičan oblik spacijalno-temporalne lokalizacije, nadograđen, kao što ćemo videti, idejom kauzalnosti ili intencionalnosti.⁷ Pre nego što ukažemo na ulogu kauzalnosti, odnosno intencionalnosti u interpretaciji rečenica sa adverbom *zajedno*, recimo i to da temporalna simultanost nije dovoljan uslov

⁷ U svom radu Žajez i Mari (Jayez and Mari, 2005) govore o „lokalizaciji koju kontroliše kauzalnost“ (causality controlled localisation).

za upotrebu ovog adverba. Neprihvatljivost sledećeg primera objašnjava se upravo odsustvom spacijalne komponente, tj. spacijalne koincidencije predikatom opisanih događaja, kao nužnog uslova za upotrebu adverba *zajedno*:

25) *Tog dana su dve drugarice svaka u svom selu zajedno stale pred oltar.

Međutim, u nekim slučajevima ni spacijalno-temporalna koincidencija dva događaja nije dovoljna za prihvatljivost rečenica u kojima figurira adverb *zajedno*:

26) ?Bokal je zajedno sa čašama.

27) Bokal je zajedno sa čašama u sudoperi. Hoću da ih operem.

Prihvatljivost primera 27), za razliku od 26) posledica je činjenice da se u 27) drugom rečenicom (*Hoću da ih operem*) navodi razlog zbog kojeg su grupisani dati predmeti (bokal i čaše): govorno lice izražava svoju nameru u vezi sa njima. Tako se spacijalno-temporalna lokalizacija može shvatiti kao posledica određenih logičkih i/ili intenzionalnih svojstava adverba *zajedno*, kao što su kauzalnost ili intencionalnost.

Eventualna kolektivna interpretacija subjekta u prisustvu adverba *zajedno* može se objasniti putem kontekstualnih inferencija vezanih za naša znanja o svetu (Grice, 1978; Sperber & Wilson, 1986). Ovde bi trebalo ukazati na to da je u slučaju predikata sa singularnim objektom sasvim prirodno inferirati da individue označene pluralnom subjekatskom NS zajedno vrše radnju nad singularnim entitetom na koji upućuje objekatska NS. Dakle, kolektivnu interpretaciju kao kontekstualnu inferenciju u rečenicama sa adverbom *zajedno* favorizuje singularna objekatska NS. Upravo u tom smislu adverb *zajedno* tretiramo kao pseudo-marker za kolektivnu interpretaciju subjekatske NS.

Ali stvari su ipak konceptualno složenije nego što se to na prvi pogled može učiniti. Na primer, postavlja se pitanje zašto je primer 28), za razliku od već pomenutog primera 24), neprihvatljiv:

28) *Dve žene su zajedno rodile dete.

Očekivalo bi se da je ova rečenica prihvatljiva budući da *zajedno* ne implicira kolektivnu interpretaciju subjekta. Međutim, ovde je teško interpretirati singularnu objekatsku NS *dete* pluralno, te dobiti (ontološki nužnu) distributivnu interpretaciju. Pre nego što objasnimo neprihvatljivost primera 28) pogledajmo primer 29) u kojem je distributivna interpretacija moguća uprkos činjenici da je objekat singularan:

29) Zajedno su popili piće. On kolu a ona fantu.

Ovo bi mogao biti dokaz da čak i sa singularnom objekatskom NS kolektivnu interpretaciju treba tretirati kao kontekstualnu implikaciju, koja se lako može poništiti.⁸

⁸ Kontekstualne implikacije, tj. implikature su nedoslovne interpretacije iskaza u kojima učestvuje i naše iskustvo i znanje o svetu, odnosno kontekst u kojem se konverzacija odvija. Se-

Moguće objašnjenje neprihvatljivosti primera 28), za razliku od 29), jeste u tome što je predikat *roditi dete* trenutno-svršen (*achievement*),⁹ dok je predikat *popiti piće* trajno-svršen predikat (*accomplishment*).¹⁰ Budući da trajno-svršeni glagoli traju i kulminiraju u vremenu, moguće je zamisliti dva zasebna događaja (e_1 i e_2) koji su simultani tokom istog temporalnog intervala. Upotrebom adverba *zajedno* naglašava se temporalni paralelizam dva događaja, ali se implicira i postojanje nekog konceptualnog nad-događaja, kao što je, na primer, 'provoditi se u kafiću' koji epistemički uključuje i e_1 i e_2 .¹¹

Sa trenutno-svršenim glagolima („achievements” po Vendleru), kod kojih se početak i kraj procesa gotovo dodiruju u istom vremenskom momentu, praktično je nemoguće govoriti o paralelizmu dva događaja. Žajež i Mari u svom članku (Jayez i Mari, op. cit. p. 159) pokazuju da sa trenutno-svršenim glagolima spacijalno-temporalna lokalizacija odgovara nekoj vrsti epistemičkog grupisanja koje obuhvata događaje sa slabijom verovatnoćom da se dese u isto vreme i na istom mestu. Teorijski bi, dakle, primer 28) mogao biti prihvatljiv. Međutim, izvorni govornici srpskog odbacuju ovaj primer kao neprihvatljiv. Naša hipoteza je da bi tretman ovog primera zahtevao isuviše veliki kognitivni napor. Naime, da bi se dobila smislena rečenica, imenicu *dete*, koja je u singularu, trebalo bi interpretirati pluralno, a zatim bi trebalo imati valjane razloge (a oni u primeru 28 nisu očigledni) za spacijalno-temporalno grupisanje dva trenutno-svršena događaja na koje upućuje predikat. Stoga je lingvistički i konceptualno lakše zameniti predikat *roditi dete* semantički ekvivalentnim glagolom u srpskom *poroditi se* (vidi primer 24).

Važno je shvatiti da su u nekim primerima razlozi za grupisanje dva događaja u istom vremenskom intervalu i na istom mestu tako očigledni da upotreba adverba *zajedno* ne predstavlja nikakav problem. On je čak u takvim slučajevima redundantan. Sledeći primer, u kojem upotrebljeni glagol *presresti* već sadrži ideju intencionalnosti, ilustruje jedan takav slučaj.

30) Marko i Mile su zajedno presreli profesora. (Hteli su da ga prebiju).

Ako u istom primeru glagol *presresti* zamenimo glagolom *sresti* koji ne podrazumeva nikakvu intencionalnost, upotreba adverba *zajedno* nije prikladna:

31) ?Marko i Mile su zajedno sreli profesora.

mantičke implikacije se odnose na takve odnose između dve rečenice gde istinitost druge rečenice nužno sledi iz istinitosti prve. Na primer, iz istinitosti rečenice *Jovan je izašao*, nužno sledi istinitost rečenice *Jovan je odsutan*.

⁹ Po Vendlerovoj teoriji aspektualnih klasa (Vendler 1957) razlikuju se četiri tipa eventualnosti. Osnovna podela u ovoj klasifikaciji je opozicija stanja (states) — događaji (events). Kategorija događaja se zatim deli na tri subkategorije: aktivnosti — *activities*, trajno-svršeni događaji — *accomplishments*, trenutno-svršeni događaji — *achievements*. Ova podela se zasniva na pojmovima istinitosti, dinamičnosti, teličnosti i homogenosti. Stanja i aktivnosti su istiniti u svim svojim pod-intervalima, netelični su i homogeni. Ali aktivnosti su za razliku od stanja dinamične. Za razliku od njih trajno-svršeni i trenutno-svršeni događaji nisu istiniti u svim svojim pod-intervalima, telični su i nisu homogeni.

¹⁰ Isto važi i za predikat *poroditi se* (videti primer 24).

¹¹ Ovaj nad-događaj se mora pragmatički inferirati.

Sada možemo da odgovorimo na pitanje zašto sa singularnim objektom adverb *zajedno* implicira kolektivnu interpretaciju subjektske NS. Ovaj adverb označava ne samo da procesi traju u isto vreme i na istom mestu, već i to da je njihovim učesnicima zajednička istovetna namera. S obzirom na to, prirodnije je da zajednička intencionalnost bude usmerena ka jednom singularnom objektu nego ka više njih.

Sada možemo da objasnimo zašto adverb *zajedno* može biti upotrebljen i sa mešovitim predikatima koji sadrže distributivnu partikulu *po*. Važno je nagnati na to da u ovom tipu rečenica nema konflikta između semantike ove partikule i semantike adverba *zajedno*. Ovaj adverb daje instrukciju da postoji nekakva veza između dva ontološki nezavisna događaja, što nije u neskladu sa distributivnošću koju indukuje partikula *po*:

- 32) Dva učenika su joj zajedno kupila po poklon.

Prisustvo adverba *zajedno* ukazuje na to da su zasebne radnje izvršene simultano i na istom mestu. Interesantno je da test sa partikulom *po* pokazuje da neprihvatljivost primera 33) nije posledica nemogućnosti pripisivanja kolektivne interpretacije subjektu rečenice.

- 33) *Dve žene su zajedno rodile po dete.

Ova rečenica je neprihvatljiva uprkos distributivnoj interpretaciji naglašenoj upotreboom partikule *po*. Naime, adverb *zajedno* izgleda nije u stanju da indukuje temporalni paralelizam dva događaja usled aspektualne prirode trenutno-svršenog glagola *rodit*. Ovom fenomenu bi trebalo posvetiti više pažnje u budućim radovima.

Zanimljivo je da konstrukcije sa partikulom *i* onemogućavaju epistemičko grupisanje autonomnih događaja koje implicira adverb *zajedno*:

- 34) *I Marko i Jovan su joj zajedno kupili po poklon.

I ovo bi mogla biti tema nekih budućih analiza.

3.5. Modifikacija kardinalnih brojeva i opozicija distributivno-kolektivno

Modifikovani kardinalni brojevi se ponašaju kao kvantifikatori po tome što oni specifikuju broj svih individua za koje važi konjunkcija svojstava označenih zajedničkom imenicom i glagolskim predikatom (vidi Kamp & Reyle 1993, Stanojević 2004, Corblin, u štampi 2). Kao i kvantifikatori (vidi primer 35), modifikovani kardinalni brojevi favorizuju distributivnu interpretaciju subjektske NS (vidi primere 36—39).

- 35) Većina učenika joj je kupila poklon.
- 36) Bar dva učenika su joj kupila poklon.
- 37) Najviše dva učenika su joj kupila poklon.
- 38) Više od dva učenika su joj kupila poklon.
- 39) Manje od desetoro učenika joj je kupilo poklon.

Najprirodnija interpretacija svih navedenih primera (35—39) jeste distributivna, tj. interpretacija u kojoj pokloni kovariraju sa učenicima.

Za razliku od kardinalnih brojeva modifikovanih izrazima *bar*, *najviše*, *tačno*, odnosno komparativnim izrazima *više od* i *manje od*, *goli* brojevi su, kao što smo videli na primeru 4), koji ponavljamo pod 40), dvosmisleni u pogledu opozicije distributivno-kolektivno.

40) Dva učenika su joj kupila poklon.

Objašnjenje ovog fenomena valja tražiti u značenjskoj razlici između golih i modifikovanih brojeva u jezicima koji poseduju ove dve kategorije neodređenih determinatora. Nominalne sintagme uvedene golinim brojevima referišu na skupove od tačno onoliko individua koliko označava kardinalni broj (vidi Corblin 2002, Kadmon, 1987, Stanojević 2004, 2005), a koje imaju svojstva označena zajedničkom imenicom i glagolskim predikatom. To ne znači da goli brojevi specifikuju ukupan broj individua koje imaju ova dva svojstva. Oni samo uvode skupove od tačno *n* individua, pri čemu ovi skupovi ne sadrže nužno sve individue iz preseka skupa koji je denotacija zajedničke imenice i skupa koji je denotacija glagolske sintagme. S druge strane, modifikovani brojevi uvode maksimalne skupove individua koje imaju dva pomenuta svojstva. Pogledajmo u tom smislu sledeće dve rečenice:

41) Jutros sam sreo dva studenta. Oni su me pitali kada će biti rezultati pismenog.

42) Jutros sam sreo bar dva studenta. Oni su me pitali kada će biti rezultati pismenog.

U primeru 42) sintagma *bar dva studenta* uvodi maksimalan skup studenata koje sam sreo. Anaforična zamenica *oni* upućuje na taj maksimalni skup.

Pogledajmo sada šta se dešava ako u rečenici sa modifikovanim brojem upotrebimo distributivnu partikulu *po*:

43) Bar dva učenika su joj kupila po poklon.

Zanimljivo je da distributivni marker *po* nije redundantan u ovim tipu rečenica. Naime, njime se ističe da interpretacija subjekta, koja u odsustvu ovog markera može biti i kolektivna (vidi primere 33—36), u ovom slučaju mora biti distributivna.

Pomenimo i to da prisustvo adverba *zajedno* u rečenicama sa modifikovanim brojevima ne favorizuje kolektivnu interpretaciju subjektske nominalne sintagme:

44) Bar dva učenika su joj zajedno kupila poklon.

Najprirodnija interpretacija primera 44) jeste distributivna, što je još jedan dokaz (pogledati i sekciju 3.4) da adverb *zajedno* nije marker kolektivne interpretacije. Adverb *zajedno*, da ponovimo, implicira spacijalno-temporalnu lokalizaciju i zajedničku intencionalnost barem dva događaja (a to su u našem slučaju

događaji opisani predikatom *kupiti poklon*). Napomenimo i to da modifikacija objektske NS distributivnom partikulom *po*, kao u primeru 45), podvlači distributivnu interpretaciju subjektske NS:

- 45) Bar dva učenika su joj zajedno kupila po poklon.

3.6. Glagolski vid i opozicija distributivno-kolektivno

U ovoj sekciji pokušaćemo da pokažemo da glagolski vid (mešovitog) predikata može uticati na interpretaciju subjekta u pogledu distributivne, odnosno kolektivne interpretacije. Najpre treba ukazati na činjenicu da je glagolski vid u srpskom enkodiran morfološki, tj. upotrebom afiksa o čemu svedoče, na primer, sledeći (vidski) parovi glagola: *čitati — pročitati; otvarati — otvoriti*. Perfektivni glagoli, bez obzira na glagolsko vreme u kojem su upotrebljeni, uvek daju perfektivnu instrukciju, za razliku od imperfektivnih glagola koji daju imperfektivnu instrukciju u pogledu predstavljanja glagolom opisanog procesa (vidi Stanojević & Ašić, 2006).

Uporedimo sada rečenice 46) i 47). U prvoj je upotrebljen perfekat svršenog glagola *kupiti*, a u drugoj perfekat nesvršenog glagola *kupovati*:

- 46) Dva učenika su joj kupila cvet.
47) Dva učenika su joj kupovala cvet.

Prva rečenica je dvosmislena u pogledu opozicije distributivna-kolektivna interpretacija, dok druga rečenica favorizuje kolektivnu interpretaciju subjekta.¹² I zaista, ukoliko u drugoj rečenici upotrebimo distributivnu partikulu *po*, dobijemo neprirodnu rečenicu:

- 48) ?Dva učenika su joj kupovala po cvet.

Ova rečenica sa progresivnom interpretacijom imperfektivnog perfekta prihvataljiva je samo ako joj pripisemo značenje koje imamo sa inherentno distributivnim predikatima modifikovanim adverbom *zajedno*. Tako, primer 48) znači da se u nekom momentu prošlosti odvijaju dva događaja, te da oba događaja koincidiraju i spacijalno i temporalno. Sve ovo znači da sa imperfektivnim glagolima događaji ne mogu biti totalno razdvojeni (za razliku od situacije sa perfektivnim perfektom kao u 46) gde su dva učenika mogla da odu zasebno u kupovinu i da se iz nje vrati sa zasebnim poklonima. Sve u svemu, adverb *zajedno* je redundantan sa imperfektivnim glagolima. On samo podvlači spacijalno-temporalnu koincidenciju dva predikata:

- 49) Dva učenika su joj zajedno kupovala cvet.

Moguće objašnjenje uloge glagolskog vida u dezambiguzaciji rečenica sa mešovitim predikatima bilo bi u tome da saimeperfektivnim perfektom dobijamo

¹² U ovoj rečenici adverb *zajedno* je sasvim prirođan: *Dva učenika su joj zajedno kupovala cvet!*

kolektivnu interpretaciju subjekta zato što ovo vreme prošli događaj predstavlja u toku, tj. bez inherentnog ograničenja. Naime, sa imperfektivnim perfektom osnovna (progresivna) interpretacija bi se mogla predstaviti kao slika procesa koji se razvija u vremenu. A ako imamo jedan proces koji se razvija u vremenu u kojem učestvuje više individua označenih subjekatskom NS, dobijamo kolektivnu interpretaciju.

Da bismo dobili distributivnu interpretaciju, neophodno je postojanje bar dva autonomna događaja. Broj događaja zavisi od broja individua označenih subjekatskom NS. Primeri 50) i 51) pokazuju da je to veoma teško ostvarivo sa perfektom imperfektivnih glagola, a veoma lako sa perfektom perfektivnih glagola:

- 50) ?Dva učenika su Mari kupovala poklon. Jedan prošle srede, a drugi danas.
 51) Dva učenika su Mari kupila poklon. Jedan prošle srede a drugi danas.

Sve u svemu, sa perfektivnim perfektom (koji označava jedan završen događaj u prošlosti) možemo lako zamisliti više događaja ukoliko je pluralna NS u poziciji subjekta. Ono što rečenica 51) izražava jeste rezultat dva različita procesa u prošlosti, tj. činjenica da je dotična osoba (Mara) dobila dva poklona od dva učenika. Tako dobijamo distributivnu interpretaciju subjekatske NS.

4. Pragmatički faktori

Već smo pokazali u sekciji 3.4 da kontekstualne inferencije ne mogu biti prenebregnute u interpretaciji iskaza u pogledu opozicije distributivno-kolektivno. U ovoj kratkoj sekciji pokazaćemo da u odsustvu bilo kakvog proceduralnog izraza neki kontekstualni faktori (vezani isključivo za naša znanja o svetu) mogu uticati na interpretaciju subjekatske NS u pogledu opozicije distributivno-kolektivno. Pogledajmo, u tom smislu sledeći primer:

- 52) Dva udvarača su joj kupila poklon.

U ovoj rečenici najprirodnija je distributivna interpretacija subjekta. Naime, pošto znamo da su udvarači po prirodi suparnici, oni kupuju i daju poklone zasebno (vidi Stanojević, 2005). Pa ipak ova inferenca, iako pragmatička po prirodi, može se poništiti, o čemu svedoči sledeći primer:

- 53) Marko i Jovan su rešili da se zajedno udvaraju Maji. I tako su joj ta dva udvarača kupila poklon.

Ovde, pak, zahvaljujući prvoj rečenici koja sadrži ideju kolektivnog (*zajedno se udvarati*), dobijamo i u drugoj rečenici kolektivnu interpretaciju (dva udvarača su kupila jedan jedini poklon).

5. *Zaključak*

U ovom članku smo pokazali da interfejs nekoliko nezavisnih jezičkih i vanjezičkih faktora može uticati na interpretaciju iskaza u pogledu opozicije distributivno-kolektivno. Neki od ovih faktora su univerzalni, kao što je recimo tip predikata (distributivni, kolektivni ili mešoviti), a neki se tiču sintaksičkih i semantičkih specifičnosti datog jezika (u našem slučaju srpskog). Naš rad je fokusiran na sredstva kojima se postiže dezambigvizacija rečenica u srpskom koje sadrže tzv. mešovite predikate, tj. rečenica čiji se subjekat može interpretirati bilo distributivno, bilo kolektivno. Ispostavlja se da se u srpskom distributivna interpretacija može nedvosmisleno selekcionisati ako se u rečenici sa mešovitim predikatom upotrebi distributivna partikula 'po', ili 'i', pri čemu je prva u sferi predikata, tj. ispred objekatske NS, a druga unutar subjekatske NS. S druge strane, imperfektivni perfekat favorizuje u srpskom kolektivnu interpretaciju, za razliku od perfektivnog perfekta koji omogućava multiplikaciju procesa indukujući tako distributivnu interpretaciju.

Zanimljivo je da, bar u srpskom, nismo otkrili nijedan marker specijalizovan za kolektivnu interpretaciju subjekta. Adverb *zajedno*, koji tretiramo kao pseudo-marker kolektivne interpretacije, može samo favorizovati, a ne i nužno selekcionisati, kolektivnu interpretaciju mešovitih predikata. Njegova primarna funkcija je da signalizuje spacialno-temporalnu lokalizaciju bar dve eventualnosti. Ovu lokalizaciju treba shvatiti kao neku vrstu spoljne manifestacije nekih logičkih ili intenzionalnih fenomena kao što su kauzalnosti ili intencionalnost. Za razliku od distributivne partikule *po* koja se ne može kombinovati sa kolektivnim predikatima, adverb *zajedno* se može kombinovati sa distributivnim predikatima, pri čemu je dobijeni efekat spacialno-temporalna lokalizacija bar dva zasebna događaja koji zadržavaju svoju ontološku nezavisnost iako obavezno koïncidiraju u prostoru i vremenu. Treba naglasiti da ovo pravilo važi samo za događaje koji se dešavaju u realnom (fizičkom) prostoru. Uz to, postoje izvesne restrikcije u pogledu mogućnosti kombinovanja adverba *zajedno* sa nekim trenutno-svršenim predikatima kao što je, npr. predikat *roditи дете*. Nemogućnost kombinovanja adverba *zajedno* sa ovim predikatom objašnjavamo time što bi takva kombinacija zahtevala isuviše veliki kognitivni napor neophodan za uspešnu interinterpretaciju.

Najzad, pokazali smo da pragmatički faktori, a pre svega naša znanja o svetu, ne samo da interferiraju sa semantikom adverba *zajedno* već igraju i nezavisnu, ali ne i zanemarljivu ulogu u dezambigvizaciji rečenica sa mešovitim predikatima.

Beograd — Kragujevac

BIBLIOGRAFIJA

- Bennett, M. R. (1975), *Some Extensions of a Montague Fragment of English*, Ph.D Dissertation UCLA.
 Corblin, F. (2002), *Représentation du discours et sémantique formelle: Introduction et application au français*, Paris, P.U.F.

- Corblin, F. (u štampi, 1), „Existence, maximality, and semantics of numeral modifiers”, Comorovski, I. and von Heusinger K. (eds) Kluwer. *In prep.*
- Corblin, F. (u štampi, 2), „Types de prédictats et sémantique du pluriel” a communication presented at the conference *Evenements, prédictats, arguments*, held at Tel Aviv University, on the 13th of June 2004.
- Grice, H. P. (1978), „Further notes on Logic and Conversation”, in COLE P. & MORGAN J. L. (eds), *Syntax and Semantics 9: Pragmatics*, New York, Academic Press, 113—127.
- Hauser, R. (1974), „Syntax and semantics of plural”, *Proceedings of the 10th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, p. 234—247.
- Jayez, J. & Mari, A. (2005), „Togetherness”, in Maier, E., Bary, C. et Huitink, J. (eds.) *Proceedings Sinn und Bedeutung 9*. Nijmegen, 1—3 Novembre 2004, pp. 155—169.
- Kadmon N. (1987), *On Unique and Non-Unique reference and Asymmetric Quantification*, Amherst: University of Massachusetts.
- Kamp, H. & Reyle, U. (1993), *From Discourse to Logic*, Kluwer.
- Landman, F. (1989), „Groups I”, *Linguistics and Philosophy* 12, p. 559—605.
- Link, G. (1983), „The Logical Analysis of Plurals and Mass Terms. A Lattice-Theoretic Approach”, Bäuerle et al. (eds.) *Meaning, Use and Interpretation of Language*, Berlin, De Gruyter, p. 302—323.
- Link, G. (1991), „Plural”, Von Stechow et al. (eds.), *Semantik/Semantics. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung/An International Handbook of Contemporary Research*, de Gruyter, Berlin — New York, p. 418—440.
- Scha, R. (1981), „Distributive, collective and cumulative quantification”, Groenendijk et al. (eds.), *Formal Methods in the Study of Language, Mathematical Center Tracts*, Amsterdam, reprinted in: Groenendijk et al. (eds.) *Truth, Interpretation and Information* (1984), p. 483—512.
- Sperber, D. & Wilson, D. (1986), *Relevance. Communication and Cognition*, Oxford, Blackwell.
- Stanojević, V. (2004), *Syntaxe et sémantique des noms de nombre en français*, neobjavljena doktorska teza, Univerzitet Pariz 7.
- Stanojević, V. (2005), „Les noms de nombre nus et les noms de nombre modifiés en français”, *Filološki pregled* XXXII, 1, Beograd, pp. 93—111.
- Stanojević, V. & Ašić, T. (2006), *Semantika i pragmatika glagolskih vremena u francuskom jeziku*, FILUM, Kragujevac.
- Vendler, Z. (1957), „Verbs and times”, *Philosophical Review* 56, 143—160.

Veran Stanojević
Tijana Ašić

SOME WAYS OF MARKING THE DISTRIBUTIVE AND COLLECTIVE INTERPRETATION OF PLURAL NPS

S u m m a r y

In this paper we show that the interface of several independent linguistic and non-linguistic factors can influence the interpretation of utterances in terms of the opposition distributive — collective. Some of these factors seem to be universal such as the type of predicate (distributive, collective or mixed) and some of them are language specific and related to syntactical and semantic specificities of a given language. Our paper is focused on the means of desambiguation of sentences in Serbian containing so called mixed predicates, that is sentences which can have either the distributive or the collective interpretation.

IKONIČNOST I NJENA ULOGA U PROCESU JEZIČKIH PROMENA

OLGA PANIĆ-KAVGIĆ

UDC 811.111'367
811.111'366

Kratak sadržaj. Rad se bavi jezičkom ikoničnošću i njenom ulogom u procesu jezičkih promena, pri čemu su ikoničke tendencije u jeziku u kratkim crtama ilustrovane primerima iz razvoja engleskog jezika, od starnengleskog perioda do danas. Polazeći od pretpostavke da jezik odražava vanjezičku stvarnost, odnosno, da se stvarnost na razne načine ogleda u jeziku, ikoničke pojave i procese u jeziku moguće je smatrati opštim tendencijama koje u izvesnoj meri mogu da utiču na tok jezičkih promena, usmeravajući ih u određenom pravcu. Najočitiji primjeri ovakvih uticaja uočljivi su na planu morfologije, morfosintakse i sintakse, što je u radu potkrepljeno primerima promena u domenu flektivne obeleženosti gramatičke kategorije broja (jednina i množina imenica), morfološke i pojmovne raščlanjivosti leksikalizovanih složenica, ustaljenog redosleda rečeničnih elemenata (SOP > SPO), te iz toga proisteklih promena u upotrebi flektivnog i perifrastičnog genitiva, kao i slučajevima izvesnih antiikoničkih procesa (primer procesa gramatikalizacije). Na osnovu odabranih primera može se zaključiti da ikoničko stanovište pruža dodatne i dopunske odgovore na pitanja zašto su se izvesni morfološki i sintaksički procesi u razvoju nekog jezika odvijali na određeni način, ali da je, istovremeno, gotovo nemoguće doneti konačan i precizan zaključak ili sud o stepenu u kom ikoničke tendencije utiču na jezičke promene.

Ključne reči: jezička ikoničnost, jezičke promene, ikoničke tendencije, gramatička kategorija broja, leksikalizacija, red reči, model događaja, flektivni genitiv, perifrastični genitiv, gramatikalizacija.

Jezici uvek odslikavaju stvarnost i nastoje da se to odslikavanje i održi. U njima se delimično preslikavaju izvesna svojstva spoljnog sveta — ovaj fenomen naziva se ikoničnošću.

J. Aitchison (1991: 135)

Šta je jezička ikoničnost?

Jezička ikoničnost je teorijski konstrukt koji se razvio unutar šireg okvira semiotičke teorije. Osnovna postavka jezičke ikoničnosti jeste da jezik odražava vanjezičku stvarnost, i to tako što jezički znaci liče na konkretne ili apstraktne pojavnne oblike stvarnosti na koje se odnose. To nalikovanje po svojoj prirodi može biti vizuelno ili auditivno (konkretnije) ili idejno (apstraktnije), te, shodno tome, lakše ili teže uočljivo. Obe vrste nalikovanja moguće je pod-

vesti pod takozvanu *struktturnu jezičku ikoničnost*¹ (eng. *structural iconicity in language*). Strukturnu ikoničnost moguće je definisati kao „sposobnost jezika da ikonički odražava složene pojmovne strukture” (Newmeyer 1992²). Drugim rečima, *struktura stvarnosti* (pri čemu je *struktura* shvaćena u svom najširem značenju) preslikava se na *strukturu jezika* (i obratno), na taj način omogućavajući raznim ikoničkim aspektima stvarnosti da prožmu različite jezičke nivoe — fonološki, morfološki, sintaksički i semantički.

Ovaj rad bavi se fenomenom jezičke ikoničnosti kao činiocem koji utiče na jezičke promene — u ovom slučaju promene u razvoju engleskog jezika, naročito na planu sintakse i morfosintakse. U radu će biti ponuđen sažet prikaz nekih od najupadljivijih promena u sintaksi i morfosintaksi engleskog jezika — promena čiji je mogući uzrok, makar samo delimično, i jezička ikoničnost. Ono što, međutim, treba naglasiti jeste da jezička ikoničnost, koja je kognitivne prirode, nikako ne može biti smatrana jedinim i/ili ključnim činiocem koji je prouzrokovao značajne promene u strukturi engleskog jezika. Stoga stepen uticaja ikoničkih tendencija u razvoju jezika, još uvek nedovoljno istraženih i u velikoj meri neutvrđenih, pre svega treba smatrati korisnom dodatnom (odnosno, dopunskom) teorijskom pretpostavkom koja bi trebalo da pokuša da razjasni izvesne nedorečenosti u razmatranju jezičkih promena, popuni pojedine praznine u proučavanju razvoja nekog jezika i iz novog ugla osvetli razne aspekte jezičkih promena.

Osnovni pojmovi i mesto ikoničnosti u lingvističkim proučavanjima

Pre razmatranja pojedinačnih primera nekih od najuočljivijih promena tokom razvoja engleskog jezika, potrebno je definisati nekoliko pojmoveva iz teorije ikoničnosti, kao i postaviti fenomen jezičke ikoničnosti u odgovarajući istorijski kontekst kada je reč o lingvističkim proučavanjima ove vrste.

Nasuprot Saussureovom stanovištu, po kojem je jezički znak po svojoj prirodi apstraktan, arbitraran, simboličan i, stoga, antiikoničan, postoji i suprostavljeni stanovište u čijoj osnovi je stav da je jezički znak konkretan, pred-simboličan i, stoga, po svojoj prirodi ikoničan. Iako je u pitanju relativno novo, nedovoljno istraženo i kontroverzno polje, proučavanje ikoničnosti u jeziku odskora je postalo jedna od najaktuuelnijih tema u kognitivnoj lingvistici, pre svega zahvaljujući radovima dvoje holandskih lingvista sa amsterdamskog univerziteta, O. Fischer i M. Nännyja³. Međutim, kako ističe W. Nöth (2001), koren „ikoničkog pogleda na svet” sežu pedeset i više godina unazad. Naime, još je R. Jakobson govorio o značaju semiotičke teorije ikoničnosti za lingvi-

¹ U ovom radu prvi put su predloženi prevodi termina iz teorije jezičke ikoničnosti sa engleskog na srpski jezik.

² Nekoliko citata u ovom radu navedeno je bez broja stranice sa koje je navod preuzet, pošto su izvori pronađeni na internetu (na stranici *Iconicity in Language and Literature*, home.hum.uva.nl/iconicity).

³ Osim O. Fischer i M. Nännyja, do značajnih rezultata na polju jezičke ikoničnosti u svojim raspravama došli su i sledeći autori: W. Nöth, J. Conradie, I. Haiman, L. Brinton, F. J. Newmeyer, F. Ungerer, I. Fónagy, A. Jappy, M. E. Landsberg i drugi.

stička proučavanja⁴. U jakobsonovskoj tradiciji, jezička ikoničnost prevashodno se ogleda u vezi između *signansa* i *signatuma* (*označitelja* i *označenika*), u kojoj jezik ima ulogu ikoničkog predstavljanja vanjezičke stvarnosti.

Zahvaljujući sve podrobnjim novim lingvističkim i semiotičkim proučavanjima, u jeziku (ali i drugde) stalno bivaju ustanovljeni doskora nezabeleženi aspekti ikoničnosti. Ovo je dovelo do manje-više sistematičnih i sada već ustaljenih klasifikacija tipova ikoničnosti, od kojih je za dalja razmatranja u ovom radu od ključnog značaja razgraničavanje dva osnovna tipa: *dijagramske ikoničnosti* (eng. *diagrammatic iconicity*) i predstavne ikoničnosti (eng. *imagic iconicity*).

Nöth (2001) opaža da „ikoničnost koja preslikava jedan sistem u tekst (tj. jezik) jeste proizvod gramatike, gde morfološki i sintaksički konstrukti sačinjavaju dijagrame”. Reč je o svojevrsnim dijagramima stvarnosti (složenijim odnosima između konkretnih i apstraktnih pojavnih oblika stvarnosti) preslikanim u dijagrame jezika, tj. teksta. Stoga se ovakva vrsta ikoničnosti naziva dijagramskom ikoničnošću, i ona je prevashodno predmet proučavanja lingvistike, nasuprot predstavne ikoničnosti, koja je od manjeg interesa za jezička proučavanja, jer se odnosi samo na znake koji, na neki način, direktno, neposredno liče na svoje označenike u vanjezičkoj stvarnosti (npr. fotografije, portreti, svestreći čovečuljci na semaforu, ikone na desktopu računara i slično). Onomatopeja bi verovatno bila jedini očigledan primer predstavne ikoničnosti u (bilo kom) jeziku⁵. S druge strane, kada su u pitanju ikonički dijagrami, nešto složeniji paralelizam između jezika i stvarnosti može biti predstavljen dijagramom, mentalnim (apstraktnim) i/ili fizičkim (konkretnim). Tako nastaju ikonički dijagrami koji odslikavaju vanjezičku stvarnost. Kao što je već rečeno, uticaji ikoničkih procesa, tj. dijagramske ikoničnosti, uglavnom se očituju na morfološkom i sintaksičkom planu, a najuočljivije na rečeničnom redu reči (npr. na promeni reda reči iz modela SOP — subjekat, objekat, predikat — u model SPO — subjekat, predikat, objekat) i na obeleženosti gramatičkih kategorija (npr. kategorije broja).

Potrebno je, ipak, naglasiti da ova dva tipa ikoničnosti — predstavna i dijagramska — ni u kom slučaju ne predstavljaju odelite i jasno omeđene kategorije, već dva kraja kontinuma na skali ikoničnosti.

Direktno vezano za temu ovog rada jeste poslednje od tri ključna pitanja koja postavlja J. Conradie (2001), a koja počivaju na konceptu dijagramske ikoničnosti:

1) U kojoj meri je niz jezičkih znakova u saglasju sa nizovima koji se mogu uočiti u vanjezičkoj stvarnosti, odnosno, u kojoj meri je ovaj odnos ikoničan ili antikoničan?

⁴ R. Jakobson je 1960. godine Saussureovo stanovište s izvesnim neodobravanjem nazvao „Saussureovom dogmom arbitarnosti”, čime je najavio formiranje novog suprotstavljenog stava o arbitarnosti jezičkih znakova.

⁵ Najbolji dokaz da su onomatopejske reči po svojoj prirodi ikonične, odnosno, da su pravi primer predstavne ikoničnosti, jeste činjenica da nikada ne podležu glasovnim promenama. Na primer, u savremenom engleskom jeziku, pilići se i danas oglašavaju sa [pi:p], a ne [paip], što bi bio slučaj da su onomatopejski izrazi prošli kroz proces velikog pomeranja vokala (eng. the Great Vowel Shift), pošto bi u tom slučaju prednji vokal [i:] prešao u diftong [ai]. Ovaj primer navodi McMahon (1994: 85).

2) U kojoj meri se sinhronijsko ustrojstvo gramatike koristi eventualnim postojanjem ikoničkih tendencija?

3) U kojoj meri je ikoničnost činilac u procesu jezičkih promena?

Poslednjem pitanju, koje treba razmotriti kako iz perspektive jezičke synchronije tako i sa dijahronijske tačke gledišta, više pažnje biće posvećeno u daljem toku rada. Nužno je, međutim, naglasiti da cilj navođenja primera koji slede, u kontekstu razmatranja jezičke ikoničnosti, jeste da se pokaže da ikoničke pojave i procesi mogu da predstavljaju *opštu tendenciju* u jeziku, tendenciju koja u izvesnoj meri može da utiče na tok jezičkih promena, ali nikako jezičku *zakonitost* ili *pravilo* koje bi takav tok obavezno zaista i usmerilo u pravcu u kom se promena dalje odvija.

Ikoničnost kao činilac u procesu jezičkih promena

Prema Aitchisonovoj (1991: 135—136), „u toku procesa svog razvitka, jezici se ponašaju po izvesnim prirodnim mehanizmima koji prate stanje stvari u vanjezičkoj stvarnosti. Statistička verovatnoća da će se jezici ovako ponašati toliko je velika da ovakvi [prirodni] procesi nužno utiču na razvoj jezikâ.” Polazeći od stanovišta da ikonički procesi u izvesnoj meri zaista utiču na jezičke promene, primeri koji slede trebalo bi da iz „ikoničkog ugla” osvetle pojedine morfološke, morfosintaksičke i sintaksičke promene koje su bitnije uticale na razvoj engleskog jezika od njegovih početaka (staroengleski period), sve do današnjeg dana (period savremenog engleskog jezika). Primeri će biti predstavljeni, opisani i analizirani u dve etape: kroz opštiji, sinhronijski i/ili dijahronijski, kontekst odredene jezičke pojave — sa ikoničke tačke gledišta, kao i kroz konkretnе primere koji bi posvedočili da je određena tendencija u razvoju jezika ikoničke ili antiikoničke prirode.

Ikoničnost i flektivna i derivaciona morfologija i morfosintaksa

Ikoničnost i gramatička kategorija broja kod imenica

Jedna od osnovnih postavki teorije ikoničnosti jeste da ono što je značenjski ili semantički 'više' (na primer, množina se semantički odnosi na 'više' od jednine) treba da bude izraženo nečim što je 'više', tj. 'duže' i po formi, odnosno strukturi. Uopšteno govoreći, izgleda da važi pravilo da „sto je jača obeleženost unutar izvesne gramatičke kategorije, utoliko je duža njena formalna realizacija, tj. struktura” (McMahon, 1994: 86) kao što je to, recimo, slučaj sa oznakama za množinu imenica ili za komparativ i superlativ prideva. U slučaju gramatičke kategorije broja i opozicije između jednine i množine, ne postoji formalna oznaka jednine, ali bi ona trebalo da postoji u množini. Drugim rečima, kao što svi jezici imaju bar nekakvu oznaku za oblike množine, tako se čini i da u većini jezika važi tvrdnja da jednina naspram množine za sobom povlači kraći oblik naspram dužeg, odnosno, neobeležen (-) naspram obeleženog (+). Isto tako, ikonička tendencija po kojoj bi jednoj gramatičkoj

funkciji unutar izvesne gramatičke kategorije trebalo da odgovara uvek jedan oblik, tj. struktura, pretpostavlja jedan oblik u jednini i samo jedan u množini, koji nastaje dodavanjem jednog univerzalnog (formalnog i sadržinskog) označitelja na oblik jednine. Idealno, prema ovoj ikoničkoj tendenciji, ovakav bi označitelj bio dodat svim imenicama u jednini koje postoje u jednom jeziku i automatski bi od svih govornika tog jezika bio prepoznat kao znak nečega što upućuje na „više od jedan”.

Tako bi par *boy* : *boys* u ikoničkoj paradigmii bio označen kao maksimalno ili potpuno ikoničan (više sadržine > duži oblik + univerzalni označitelj množine), par *ox* : *oxen* kao manje ikoničan (više sadržine > duži oblik + netipičan označitelj množine), par *woman* : *women* kao minimalno ikoničan (više sadržine > izvesne obličke promene, ali fonološko-grafološki oblik ostaje iste dužine), dok se par *sheep* : *sheep* ili *louse* : *lice* može smatrati neikoničnim ili, čak, antiikoničnim. Naime, sa ikoničke tačke gledišta, ista količina fonološkog materijala (*sheep*, *lice*), kao i ista dužina grafološke forme (*sheep*), ili čak, kraći grafološki oblik u množini (*lice*), u suprotnosti su sa više sadržaja, tj. značenja.

Nije nimalo teško naći primere iz staroengleskog perioda koji su, vremenom, prešli iz stadijuma neikoničnosti (jednina: *land*, *sweostor*; množina: *land*, *sweostor*) u današnje stanje potpune ikoničnosti (jednina: *land*, *sister*; množina: *lands*, *sisters*), ili onih koji su od minimalne (jednina: *bōc*; množina: *bēc*) prešli put do potpune ikoničnosti (jednina: *book*; množina: *books*). Postoje i slučajevi manje drastičnih promena ikoničkog statusa, od manjeg stepena ikoničnosti (jednina: *nama*, *lamb*; množina: *naman*, *lambru*) ka većem, ili, u ovom slučaju, ka potpunoj ikoničnosti (jednina: *name*, *lamb*; množina: *names*, *lambs*). Iako je većina neikoničnih, minimalno ikoničnih ili slabije ikoničnih imeničkih množina vremenom prerasla u potpuno ikonične, u savremenom engleskom jeziku i dalje postoje relikti iz staroengleskog perioda, o čemu najbolje svedoče neki od primera navedenih u prethodnom pasusu koji, i sa ikoničke tačke gledišta, predstavljaju slučajeve nepravilne množine u engleskom jeziku.

Ikoničnost i tvorba reči

Izomorfičan odnos (odnos jedan-prema-jedan) između oblika i sadržaja (značenja) reči, između označitelja i označenika, može se smatrati primerom takozvane *kvantitativne ikoničnosti*. Osnovna postavka kvantitativne ikoničnosti jeste da postoji odnos jedan-prema-jedan između oblika reči (ili leksičkih jedinica) i kognitivnih pojmovi. Ikonički princip jedan-prema-jedan narušava se u najvećem broju tvorbenih postupaka.

Kada je, međutim, reč o kompoziciji, F. Ungerer (1999) navodi primere „složenica koje su već leksikalizovane do takvog stepena da izvorni govornici više nisu svesni složenog oblika reči i složene kognitivne strukture na kojoj takav oblik počiva, što znači da je ikonički odnos — jedna reč (struktura) prema jednom kognitivnom pojmu — ponovo na snazi, kao, na primer, u slučaju reči *holiday* ili *blackbird*“. Ovde je ikoničnost moguće smatrati jednom od pokretnih sila na putu ka leksikalizaciji. Još su ilustrativniji primeri kao što su *go-*

spel, husband ili *lord* — prvobitno složene lekseme iz ranijih perioda razvoja engleskog jezika, koje danas izvorni govornici smatraju prostim neraščlanjivim monomorfemskim rečima.

Tako su se nekadašnje dvopojske polimorfemske leksičke jedinice, poput *gōd + spel > gōdspel*⁶ (good + news), *hūs + banda > hūsbanda* (house + dweller), *hlāf + weard > hlāford* (bread + ward) ili *hālig + dæg > hāligdæg* (holy + day), uz istovremeno kognitivno stapanje odgovarajućih pojmoveva na koje se odnose pojedinačni elementi svake od složenica, postepeno stopile u sledeće jednopojske i monomorfemske lekseme savremenog engleskog jezika: *gospel, husband, lord* i *holiday*. Status ovih nekadašnjih složenica menjao se, dakle, u skladu sa principom jedan-prema-jedan, kada je u pitanju struktura reči u odnosu na odgovarajuće kognitivne pojmove.

Ikoničnost i sintaksa

Sličnost (pa i podudarnost) između strukture jezika i stvarnosti moguće je uočiti na raznim nivoima sintaksičke analize — unutar sintagmi, između pojedinačnih sintagmi ili između zavisnih rečenica, na nivou jedne ili više nezavisnih rečenica.

Ikoničnost i red reči u rečenici

U poslednje vreme mnogi lingvisti (Conradie, Fischer, Jensen, Lentz — između ostalih) smatraju da je ustaljeni red reči u ma kom jeziku, u ovom slučaju u engleskom, verovatno delom uslovljen ikoničkim tendencijama, i to u nezanemarljivoj meri. Naime, red reči u velikom broju jezika, uključujući i onaj u zavisnim rečenicama u engleskom, promenio se i vremenom prešao iz jednog osnovnog tipa (modela) u drugi, i to u takav koji je opravdaniji, smisleniji i svrshishodniji sa ikoničkog stanovišta. Drugim rečima, red reči počeo je direktnije i jasnije da odražava događaje u vanjezičkoj stvarnosti.

Redosled rečeničnih elemenata *subjekat — predikat — (indirektni objekat) — direktni objekat* odražava sledeći redosled na nivou semantičkih uloga: *agens — radnja — (recipijens / pacijens) — cilj / rezultat / pacijens*. Ovakav redosled rečeničnih funkcija (SPO) odražava narativni ili vremenski sled koji se zasniva na radnji kao centru rečenice, te ga Conradie (2001) naziva *modelom događaja* (eng. *the Event Model*). Početak rečenice (subjekat) u prototipskom slučaju ima semantičku ulogu agensa, čija su „nastojanja” usmerena ka kraju rečenice (objektu ili objektima), koji predstavlja rezultat ili ishodište radnje (izražene predikatskom funkcijom). Predikat je središnji, vezivni element u rečenici koji označava prelaz od subjekta ka objektu u prototipskoj rečenici koja je predstavnik modela događaja. Na osnovu ovog, moguće je prepostaviti da su jezici sa subjektom, predikatom i objektom kao osnovnim redom rečeničnih elemenata ikoničniji od jezika sa subjektom, objektom i predikatom kao

⁶ Etimološki podaci o primerima u ovom radu dati su na osnovu odrednica u *Chambers Dictionary of Etymology* (1998).

ustaljenim redom reči, pošto pređašnji odražavaju „prirođan” tok *događajâ* u vanjezičkoj stvarnosti. Jednostavnije rečeno, prvo mora da postoji *neko*, ko zatim *radi* nešto, da bi, konačno, ta radnja rezultirala svojim prirodnim krajem — *nekim* ili *nečim* ka kome ili ka čemu je radnja bila usmerena. Ovo je način na koji (i redosled po kojem) ljudski um obrađuje događaje iz vanjezičke stvarnosti, a, istovremeno, i način na koji se događaji odvijaju u stvarnosti — otuda i naziv *model događaja*. Konačno, model događaja, koji se zasniva na preovlađujućem redu rečeničnih funkcija SPO, prirodno se podudara i sa vremenskim tokom događaja u stvarnosti, pa ga neki nazivaju i *temporalnim modelom*.

Ako se pažnja usmeri na ranije periode razvoja engleskog jezika, naročito na staroengleski period, osnovni red reči u nezavisnim izjavnim rečenicama bio je SPO. Većina rečenica uklapala se, dakle, u model događaja. Međutim, u zavisnim rečenicama preovlađujući red rečeničnih elemenata bio je SOP, a, kao što ističe C. M. Millward (1996: 110), „redosled elemenata neretko je bio SOP čak i u nezavisnim rečenicama, ukoliko zamenica ima funkciju objekta”. Sledeći primjeri govore u prilog navedenim opažanjima:

zavisna rečenica	<u>staroengleski:</u> <i>for ðan Āelmær hī becyrde</i> <i>(because Elmer them betrayed)</i> <u>savremeni engleski:</u> <i>because Elmer betrayed them</i>	(SOP)
nezavisna rečenica	<u>staroengleski:</u> <i>Hē hine sōna to þære abbudissan gelædde.</i> <i>(He him at once to the abbess led.)</i> <u>savremeni engleski:</u> <i>He led him to the abbess at once.</i>	(SOP) (SPO)

Osnovni red rečeničnih elemenata danas je SPO, u skladu s modelom događaja. Veoma se retko događa da govornik savremenog engleskog jezika u svakodnevnim govornim situacijama upotrebi konstrukciju SOP, bilo u zavisnim ili nezavisnim rečenicama. Ovakve rečenice sreću se jedino ako je u pitanju isticanje i naglašavanje ili jezik poezije (što predstavlja marginalan slučaj kad je u pitanju današnja rečenična sintaksa engleskog jezika).

Ikoničnost i genitiv u engleskom jeziku: flektivni ili perifrastični genitiv

Još jedno zanimljivo pitanje bilo bi koliko izbor genitivne konstrukcije u engleskom jeziku ('*s-genitiv* — flektivni ili tzv. saksonski genitiv, s jedne strane, ili *of-genitiv* — perifrastični ili tzv. normanski genitiv, s druge) odražava ikoničan ili „prirođan” sled jezičkih elemenata, sled koji je u skladu sa pojавama u stvarnosti. Uvreženo je mišljenje da saksonski genitiv odražava red reči SPO. Kao što je već objašnjeno u prethodnom odeljku, SPO se smatra strukturno ikoničnim redom rečeničnih elemenata pošto odslikava narativni ili vre-

menski sled događaja u stvarnosti, i uklapa se u model događaja. Stoga bi bilo moguće ustvrditi da je upotreba saksonskog genitiva „rezultat istog narativnog postupka kao red reči SPO, pošto je saksonski genitiv obično realizovan kroz sintagmu čiji je modifikator imenica koja se odnosi na ljudsko biće sa ulogom posesora ili uzročnika, dok je drugi, centralni, član sintagme imenica kojom se izražava ishodište ili rezultat” (Conradie 2001), a koji je najčešće predmet posedovanja (npr. *the boy's pen*). Tako je model *IS's IS*, pri čemu *IS* označava imeničku sintagmu, u skladu sa tipičnim modelom događaja, tj. sa redosledom SPO, kojim se označava početak ili polazište procesa, proces i njegovo ishodište.

S tačke gledišta jezičke dijahronije, veza između flektivnog genitiva i modela događaja ustalila se tokom razvoja engleskog jezika. Naime, ovaj tip genitiva se u svojoj distribuciji pretežno ograničio na posesorske (subjekatske) funkcije genitiva, nakon što je engleski prešao put od jezika sa redom reči SPO ili SOP (u staroengleskom periodu) do jezika sa ustaljenim redom reči SPO (u kasnom srednjeengleskom periodu). Tako je već u srednjeengleskom periodu ustaljena konstrukcija tipa *oper mens prosperite* (*other men's prosperity*). Dalje, staroengleski flektivni genitiv u čijem je centru imenica sa neživim referentom danas se obično izražava ikoničkom perifrastičnom strukturu: drugim rečima, struktura *IS (neživi referent)'s IS* postepeno je skoro potpuno prešla u danas preovladajuću strukturu *IS of IS (neživi referent)* — kao u slučaju primera već iz srednjeengleskog perioda: *lawes of oure londe* (*laws of our land*).

Antiikoničke tendencije u procesima jezičkih promena

Od konkretnog ka apstraktnom, od ikoničnijeg ka simboličnjem — ovo je pravac promena koji predstavlja tendenciju suprotnu onoj koja je u prethodnim odeljcima opisana i potkrepljena primerima, tendenciju koja je vođena antiikoničnim pokretačkim silama.

Ovakve antiikonične tendencije naročito su jake i očigledne kad je u pitanju gramatikalizacija — dijahronijski fenomen koji se ogleda u tome što nezavisne leksičke jedinice (sa punim referencijskim značenjem) bivaju „svedene” na odnosne, gramatičke, funkcione jedinice bez punog referencijskog značenja. Oblik koji prolazi kroz proces gramatikalizacije „slabi”, gubi svoj „identitet” i svoju nezavisnost, postajući sve manje ikoničan. Njegova ikonična priroda potpuno je poništena onda kad postane samo simbol, oznaka izvesnog gramatičkog odnosa koji postoji između ostalih jezičkih elemenata sa većim stepenom ikoničnosti. Drukčije rečeno, gramatikalizacija je „postepeno pretapanje ikona u simbole, prelazak sa ikoničkog na simboličko” (McMahon 1994: 172). Ovo se, u izvesnoj meri, dogodilo sa glagolima *δōh* (*do*), ili, na primer, *willan* (*will*), koji su u staroengleskom periodu bili punoznačni leksički glagoli. U savremenom engleskom jeziku, osim što je zadržao svoje značenje i prvobitnu funkciju leksičkog glagola, glagol *do* je i pomoćni glagol bez referencijskog značenja, dok se *will* upotrebljava kao modalni pomoćni glagol, sa izvesnim nijansama leksičkog značenja.

Tragovi moguće ikoničke uslovljenosti vidljivi su, međutim, i u naizgled potpuno antiikoničnom procesu gramatikalizacije. Naime, kako ističe O. Fischer (1999), gubitak na planu sadržaja „praćen je gubitkom na planu forme, tj. gramatikalizovani oblici bivaju svedeni na fonetskom planu, a polako im se ustaljuje i pozicija u kontekstu u kojem se javljaju”. Dobar primer skraćenja na fonetskom planu jeste ono što se tokom razvoja engleskog jezika dogodilo sa staroengleskim brojem *ān* [a:n] — *one*, koji je postepeno sveden na svoj današnji status fonetski minimalnog i nenaglašenog, neodređenog člana *a* [ə].

Zaključak

Na samom kraju, na osnovu navedenih primera može se zaključiti da ikoničko stanovište pruža moguće dodatne i dopunske odgovore na pitanja zašto su se izvesni morfološki i sintaksički procesi u razvoju nekog jezika odvijali na određeni način. Teško je doneti konačan i precizan zaključak ili sud o stepenu u kom ikoničke tendencije utiču na jezičke promene. To verovatno nikada neće ni biti moguće, pošto ikoničnost predstavlja opažajno i kognitivno utemeljen fenomen čiji se vidljiv uticaj na jezik i jezičke promene ne može precizno izmeriti i odrediti.

Tokom raznih faza u razvoju nekog jezika, u stalmom i nezaustavljivom procesu jezičkih promena, ulogu ikoničnih tendencija najbolje je opisala A. McMahon (1994: 160), koja zaključuje da „izgleda sasvim prirodno da će govornici, u situaciji kada postoji nekoliko mogućih načina za razrešenje problema, verovatno pribeci onom koji je u skladu sa tako sveobuhvatnom tendencijom [kakva je jezička ikoničnost]”.

Novi Sad

LITERATURA

- Aitchison, J. (1991). *Language Change: Progress or Decay*, Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Conradie, C. J. (1999). Structural Iconicity in Language Change. In: Fischer, O. and Nänny, M. (eds.) *Form Mimicing Meaning: Iconicity in Language and Literature*. Amsterdam: Benjamins. (abstr.)
- Conradie, C. J. (2001). Structural Iconicity. The English S- and OF-Genitives. In: Fischer, O. and Nänny, M. (eds.) *The Motivated Sign. Iconicity in Language and Literature* 2. Amsterdam: Benjamins. 229—247.
- Chambers Dictionary of Etymology* (1998). Edinburgh — New York: Chambers.
- Fischer, O. (1999). On the Role Played by Iconicity in Grammaticalisation Processes. In: Fischer, O. and Nänny, M. (eds.) *Form Mimicing Meaning: Iconicity in Language and Literature*. Amsterdam: Benjamins. 345—374.
- Iconicity in Laguage and Literature*, found at: home.hum.uva.nl/iconicity
- Jakobson, R. (1960). Closing Statement: Linguistics and Poetics. In: Sebeok, T. (ed.) *Style in Language*. Cambridge, Mass.: M.I.T. Press. 350—377.
- McMahon, A. (1994). *Understanding Language Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Millward, C. M. (1996). *A Biography of the English Language*, Second Edition. Holt, Rinehart and Winston, Inc.

- Newmeyer, F. J. (1992). Iconicity and Generative Grammar. *Journal of the Linguistic Society of America* 68, 4: 756–796.
- Nöth, W. (2001). Semiotic Foundations of Iconicity in Language and Literature. In: Fischer, O. and Nänny, M. (eds.) *The Motivated Sign. Iconicity in Language and Literature* 2. Amsterdam: Benjamins. 17–28.
- Ungerer, F. (1999). Diagrammatic Iconicity in Word-Formation. In: Fischer, O. and Nänny, M. (eds.) *Form Mimic Meaning: Iconicity in Language and Literature*. Amsterdam: Benjamins. 307–324.

Olga Panić-Kavgić

ICONICITY AND ITS ROLE IN THE PROCESS OF LANGUAGE CHANGE

S u m m a r y

The paper deals with the phenomenon of linguistic iconicity and its role in language change. Iconic tendencies in language are briefly illustrated by examples from the development of the English language — starting from the period of Old English, up to the present day. Based on the assumption that language reflects the extralinguistic reality, i. e. that reality is reflected in language in various ways, iconic phenomena and processes in language could be regarded as a general tendency which may exert a certain influence on the course of language change. The most obvious examples of the kind are ones of iconic tendencies permeating the levels of morphology, morphosyntax and syntax, which are in this paper exemplified by changes in the domains of inflectional markedness within the category of number (singularity and plurality in nouns), morphological and conceptual analysability of lexicalised compounds, conventional word order (SOV > SVO), changes in the use of inflectional and perifrastic genitive constructions, as well as cases of anti-iconic processes, such as grammaticalisation. On the basis of the examples, it could be concluded that iconicity is by no means the one and only crucial factor that contributed to important developments in the structure of the English language. Still widely unexplored, the influence exerted on language by iconic forces should rather be seen as a helpful supplementary (or, for that matter, complementary) theory which might fill in certain gaps, provide additional information or shed new light on various aspects of language change.

КВАЛИФИКАТИВНОКОМПАРАТИВНА КЛАУЗА У СТАРОСРПСКОЈ ПОСЛОВНОПРАВНОЈ ПИСМЕНОСТИ*

СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ

UDC 811.163.1'367.7:347.7

Краћак садржај. У овом раду разматра се структуирање старосрпске компаративне клаузе квалификативног типа која се у сferи еквативности (једначења) уводила везницима *како* и *тако*, а у сфери градационости везником *неф*.

Кључне речи: старосрпски језик, старосрпска пословноправна писменост, историјска синтакса, субординирана компаративна клауза, квалификативност, еквативност.

§ 1. Старосрпским компаративним клаузама, како то средњовековна пословноправна писменост показује, спецификује се реализација управне радње и то (а) сравњивањем дате акције или стања с реализацијом истоврсне акције или стања у другачијим околностима (на другом простору, и/или у другом времену, и/или у вези с другим protagonистима и сл.), или (б) довођењем дате радње у релацију с њеним проскрибованим или замишљеним моделом. У структуирању старосрпске компаративне клаузе синтаксички су релевантни семантички параметри (1) квалификативности (основ сравњивања је начин реализације корелативних радњи), (2) квантификативности (основ сравњивања је мера, односно интензитет реализације корелативних радњи), (3) еквативности (корелативне радње сравњују се једначењем) и (4) градационости (неуједначене корелативне радње оријентационо се позиционирају). Семантичка опозиција *квалификативност* ~ *квантификативност* формално је верификована сучељеношћу везника *како*, *тако* ~ *колико*, *јелико*, док се значењски пар *еквативност* ~ *градационост* формализује кроз супротстављеност везника *како*, *тако*, *колико*, *јелико* ~ *неф*.¹

* Овај рад настао је у оквиру пројекта *Историја српског језика*, који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

¹ Мада су старосрпске компаративне клаузе детаљно обрађене у оквиру опсежног истраживања старосрпске хипотаксе у језику средњовековне пословноправне писмености, у овом се раду — с обзиром на формалну ограничења — излажу резултати анализе квалификативнокомпаративних клауза еквативног и градационог типа. Истраживачки корпус чине фотографски снимци 680 старосрпских повеља и писама одабраних према територијалном, хронолошком и жанровском критерију. У складу с филолошким захтевима истраживања старог текста уз сваки пример, дат у овом раду, наводи се (1) ознака канцеларије (*Балц*. Балшићи, *Бранк*. Бранковићи, *Драг*. Драгаши, *Дубр*. Дубровник, *Кос*. Косаче, *Котар*. Котроманићи, *Лаз*. Лазаревићи, *Нем*. Немањићи, *Павл*. Павловићи, *Санк*. Санковићи) или адресанта, (2) година настанка акта, (3) архив у којем се акт чува (*В*. Ватопедски архив, *Д*. Дубровачки архив, *Х*. Хиландарски архив, *К*. Кермендски архив, *Л*. архив Лавре св. Атана-

§ 2. У старосрпској пословноправној писмености еквативна клауза квалификативног типа уводи се везницима како и тако, при чему је примарно анафорско тако везано поглавито за акта писана у манастирима или за манастире.

§ 3. Еквативном квалификативном клаузом уведеном деадвербским везником како могле су бити идентификоване (а) околносно спецификоване реализације радње назначене управном предикацијом — уп. да имају миљ с вали 8 вѣки како с ё и мои стафѣ имали с вашлији стафѣнишиими (кнез Андреј 1214—1235, Д. 7.8), те (б) проскрибовани или замишљени модели реализације управне радње — уп. кельнъ с ё вѣчни миљ и любѣ имети с ё бровъчаномъ како ђ сде преписано : (бан Нинослав 1240, Д. 11.30). Ове две, условно издојене, семантичке категорије на формално-синтаксичком плану диференциране су искључиво типом лексичког експонента субординарије, односно суперординарије предикације. Наиме, ако су корелативне предикације представљене истом глаголском лексемом, или бар глаголским лексемама с истом архисемом (уп. грести ~ ходити у примеру 8чинивъ џаписанѣ како да наши тѣговоѣци гређдѣ слободно како[т] с ё вѣда ходил Дубр. 1395, Д. 247.7), поредбени корелати су реализације исте радње у различитим ситуацијама. Уколико су пак корелативне предикације лексикализоване глаголима различитог значења, при чему се у својству субординарије предикације јављају глаголи (или за копулу везане глаголске именице) којима се идентификују прескрипције, обичаји, договори, наредбе и сл., статус поредбених корелата добијају реализација управне радње и субординаријом предикацијом идентификовани модел. Ситуације у којима су корелативне предикације представљене идентичним глаголима омогућују редукцију компаративне клаузе и њено својење на номиналну поредбену конструкцију — уп. ииѣте мѣ вѣроѣ како [имате] самоѣ ѡжоѳ : (Ђура Качић 1243—1276, Д. 32.12), док компаративне клаузе којима се идентификују проскрибовани или замишљени модел реализације дате радње функционишу као реченични еквиваленти критеријских падежних конструкција — уп. да вы како си се сте наѹчили : по клѧтъвѣ наша

сија, П. архив св. Пантелејмона), или краћи назив акта (*Apx. Светоархангеловски хрисовуљ, Деч. Дечански хрисовуљ, Грѣ. Светогеоргијевски хрисовуљ, Сѣрф. Светостефански хрисовуљ*), (4) број акта (за В. према регистру у књизи М. Ласкариса, *Actes de serbes de Vatopédi*, Byzantinoslavica, VI, Prague, 1935, 3—23; Д. према регистру у књизи Љ. Стојановића, *Српске ѹовеље и Ѣисма. Књига I. Други део*, Београд — Ср. Карловци, 1934, 527—557; за Х. према регистру у раду Душана Синдика, *Српска средњовековна актија у манастиру Хиљандару*, Хиљандарски зборник, књ. 10, Београд, 1998, 9—134; за К. према регистру у раду Ludwiga von Thallóczya, *Slavische Urkunden des Körmender Archives. Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München und Leipzig, 1914, 6—27; за Л. према регистру у књизи *Actes de Lavra. IV Études historiques. Actes serbes complémentaires et index*. Par Paul Lemerle, André Guillou, Nicolas Svoronos, Denise Papachryssanthou avec la colaboration de Sima Ćirković. Textes et planches. Paris, 1982; за П. према регистру у књизи *Actes de Saint-Pantèleémôn. Édition diplomatique par Paul Lemerle, Gilbert Dagon, Sima Ćirković. Texte. Album*. Paris, 1982), те (5) ознака реда у којем пример почиње и то, разуме се, према фотографском снимку акта (изузетак су Светостефански и Светоархангеловски хрисовуљ за које су уместо фотографије коришћена издања Јанка Шафарика, *Хрисовуљ цара Сѣефана Душана којомъ оснива монастырь Св. архангела Михаила и Гаврила у Призрену године 1348*, Гласник Друштва србске словесности, Сvezak XV, Београд, 1862, 264—310; и Ватрослава Јагића, *Светостефански хрисовуљ краља Сѣефана Уроша II Милутини*, Беч, 1890).

села : и наше болары емати : такоzi стe и мнѣ 8чинили [\leftarrow по науку/навици] (Нем. 1238—1240, Д. 16.6).

1. Лексичко поклапање корелативних предикација подразумева, дакле, да се еквативном компаративном клаузом реализација управне радње једначи с вршењем исте радње у другачијој ситуацији. Околност у којој се реализује радња субординиране предикације као компаративни корелат у старосрпској пословноправној писмености спецификована је субјектом, индиректним објектом, темпоралним детерминатором, спацијалним детерминатором, те ретко инструментом или социјативом:

(реализација спецификована субјектом) ствофи ми[е]тъ кра|а|в[е]тво ми : доубровъчкимъ властеломъ : и всои шпцинѣ малимъ и велицѣль к[а]фко имъ е биль ствофиљ братъ ми (Нем. 1282, Д. 34.1), како с8 8записали ина гп[д]а и степан цѣръ хр[е]сов[8]ли и повеље и 8законе · також|д|е и крлв[е]тво мї по-тврьди и 8записа. (Мрњ. 1370, Д. 122.18), како имъ е кралевъство босанско и вельможье потврьдили такоће и паа воевода радосавъ потврьгѹ (Павл. 1421, Д. 591.11);

(реализација спецификована индиректним објектом) нъ ако и вы начнете стояти кралевъ[е]твѹ мы како сте стояли гнѣ ми ѿьц. (Нем. 1254, Д. 21.20), да имъ дасте доходакъ сръбски дви тис8ки пе|ре|ф|ръ кои се плаћаю ѿ дмитрови дневи по швичата8 како ихъ сте давали нашимъ родителемъ (Котр. 1399, Д. 430.5), да шни мене полин8 ... каконо чине помень стопочившем8 гнѣ цѣрѹ стефан8 (Бранк. 1452, Л. ХХIV-5.52);

(реализација спецификована темпоралним детерминатором) да ћодє власи свободно : ихъ добиткъ : тако како соу 8 бана коулина ћодили : (бан Нинослав 1232—1235, Д. 9.3), да не шногаџи тръга на трѣбини · како га и прѣж|д|е не било · (Нем. 1345, Д. 60.10), а на даню и на кривѹ рѣкѹ да плаќаю како с8 плакали при живо|т|8 брата муга г[д]на гюргта · (Балш. 1379, Д. 112.4), како имъ ѿ биль 8аконъ оу цѣра стефана, и оу г[д]на и родитеља ми вљка ... и родитеља ми деспота стефана, такоzi да имъ є и напредъ оу госпо|д|ства ни . (Бранк. 1445, Д. 636.18);

(реализација спецификована спацијалним детерминатором) и како имъ ѿ 8аконъ 8 бръсковѣ ѿ|д| испрѣва · тако да имъ є и 8 8здници8 · (Нем. 1302, Д. 39.9), и да се даје лићеечина братијамъ двѣма на десете все пишенице . како им се и оу баньскои даје . (Нем. око 1348, Арх. 146);

(реализација спецификована инструментом) а 8писа га љеговъ дигакъ степанъ и члениковѣмъ печато|м|и печати како и ми съи нашъ листъ 8аконо|м|и печатио нашего печатисмо (Дубр. 1396, Д. 148.23);

(реализација спецификована социјативом) да є наша квѣка съ д8бропыникомъ єдна квѣка до вѣка како є єдна квѣка била с нашимъ стрицемъ з г[д]номъ з ба-номъ стѣпаномъ (Котр. 1367, Д. 80.6).

У преко 40% случајева реализација радње субординиране предикације спецификована је темпоралним детерминаторима прилошког (прѣж|д|е и сл.) или предлошко-падежног типа (оу бана коулина, при живо|т|8 брата муга и сл.) којима се дата реализација — будући временски универзална, односно локализована у прошлост у време именованог ауторитета — представља узорном, па у вези с тим и обавезнот. И у случајевима када је реализација радње субординиране предикације спецификована

субјектом или индиректним објектом по правилу се ради о фокусирању потврђених ауторитета који датој реализацији дају статус узорне. У том смислу и временска парадигма реченичног комплекса с еквативном компаративном клаузом у старосрпској пословноправној писмености испољава специфичну физиономију. Наиме, у више од четири петине (81,53%) примера еквативне клаузе у којој се лексички понавља глагол из управне реченице субординарана предикација је граматикализована неком од претеритних глаголских форми и то првенствено перфектом, а само по изузетку аористом и плусквамперфектом.² У преосталим случајевима (18,47%) субординарана предикација формализује се презентом, те изразито ретко облицима који упућују на временску сферу будућности.

2. Лексичко поклапање корелативних предикација омогућује редукцију субординаране компаративне клаузе и њено својење на синтаксичку компоненту којом се спецификује реализација радње идентификоване суперординараном предикацијом. Оваквом поступку „синтаксичког економисања” у старосрпској пословноправној писмености прибегавало се по правилу у случајевима када је „узорна” реализација дате радње спецификована субјектом, индиректним или директним објектом, а само по изузетку темпоралним или спацијалним детерминатором:

(реализација спецификована субјектом) *вси да ѡрю и косе како и сокал'ници .*

(Нем. 1313—1318, Стф. 53б), *нека се и га нахое\\$ 8 զаписе\\$ъ в потврькеваныга како и дѹгла ѹсажка г|д|а* (Павл. 1421, Д. 591.12), *а да ѡ|д| ни|x| работаю и воюю како и ини ѹрониа\\$ъ .* (Бранк. 1457, В. 20.5);

(реализација спецификована индиректним објектом) *или\\$те м\\$ вѣр\\$ како самом\\$ ѿзор\\$:* (Ђура Качић 1243—1276, Д. 32.12), *и вина да имь се дак . како и калоѹгєромъ оѹ монастыри . тако и нимь .* (Нем. око 1348, Арх. 167), *ни да и|м| ҝ|с| соки . ни кои работе ние тъ|к|мо да и|м| ҝ|с| како и ини|m| метѡхїа|м| ҳиландаර'ски|м| .* (Лаз. 1389—1402, Х. 73.24);

(реализација спецификована директним објектом) *да ихъ ми т'єрамо и имамо како наше непрѣтели и како наше власте нєв'єрыни€* (Санк. 1391, Д. 129.25), *и да ихъ чввамо ѡ|д|а всакошга непрїателя како коега годи нась* (Павл. 1427, Д. 601.9);

(реализација спецификована темпоралним детерминатором) *а се писа\\$ъ иинемъ : десое граматигъ : бана нинослава : велиега босњскога тако вѣрно како\\$ 8 прѹвыхъ : (бан Нинослав 1232—1235, Д. 9.6), молимо нека гре\\$д\\$ и ѹзимию дѹва како и прѣ\\$.* (Дубр. 1399, Д. 419.22);

(реализација спецификована спацијалним детерминатором) *пастьриемъ всѣмъ . ѿв'ча\\$ъ и конюхомъ и ҭaz|д|ничара\\$ъ и ковыариемъ да се плака како и оѹ ст҃оѹденци .* (Нем. 1313—1318, Стф. 54б).

Имплициране субординаране предикације као вид реченичне редукције — који се јавља практично у сваком трећем примеру еквативне компаративне клаузе чија се предикација лексички поклапа с предикацијом управне реченице — израз је тешње синтаксичке повезаности управне предикације и њеног квалификативног детерминатора (Сорокина 1973:

² Сличну ситуацију В. И. Борковски (1958: 148) затиче у староруским повељама истичући „придаточное предложение содержит указание на ту юридическую норму, на тот порядок, который имел место в прошлом и потому является обязательным”.

310). Хронолошка структура експериране грађе то начелно и потврђује будући да се разлика у фреквенцијском односу између редукованих и нередукованих еквативних клауза овог типа временом смањује. Наиме, од односа 1:4 у корист нередукованих структура у XIII веку фреквенција редукованих и нередукованих еквативних клауза се већ у првој половини XV века скоро изједначава.

3. Реализација радње управне предикације може бити сравњивана и с проскрибованим или замишљеним моделом идентификованим компаративном клаузом еквативног типа, што подразумева обавезну експликацију субординиране предикације без обзира да ли се ради о пунозначном глаголу или споју глаголске копуле и одговарајућег предикатива. У својству проскрибованог или замишљеног поредбеног корелата јавља се навика, обичај, традиција, погодба, воља, наредба, запис, закон и сл.: *да вы како си се сте научили : по клетвѣ наша села : и наше болары емати : такожи сте и мнѣ 8чинили : (Нем. 1238—1240, Д. 16.6), да своимъ сели владѣть како к югова вола (Нем. 1254—1263, Х. 135.127), да ѿмо ѿнзи добитакъ на ѿнзи дань светаго власна .е. цать пефѣра како к ѿгораписано (Котр. 1333, Д. 52.31), да прѣбыва пѣтъ срѣб'ски и да поиѣ 8 цр'квашъ коиѣ сѣ 8 стонъ и 8 р'тъ како кесъ повелѣвало қрафлѣвъ ми (Нем. 1334, Д. 55.35), да зато имъ цтсъвъ ми записа повелю како к по զаконъ (Нем. 1347, Д. 61.7), ишце како кесъ 8главиль ш нији ғодищтель цр'съвни г[с]ињи ст'почивши цр' . шо сѣ 8 . զалоге . զаложенъ . како любо . мала и голѣма . и҃-еլле цр'съв ми . да се ицѣ . сѣдомъ и правдомъ . и потврьди имъ цр'съв ми . զаконе . и повеле . шо сѣ имале . 8 ғодищтель . и 8 պրօդищтель цр'съв ми . (Нем. 1357, Д. 95.37), а զаконъ нѣ ни кесъ слично да се латининъ զа срѣбина շдѣклине ни срѣблинъ զа латинина нѣ кесъ զаконъ како то к 8 повели զаписано . (Дубр. 1395, Д. 186.13), волѣли бисмо да к мегю . вами любавъ и добри миѣ како прѣстон мегю сестръ и братъ . (Дубр. 1402, Д. 151.6), да ѿни мене полиеню како є швичай монастира (Бранк. 1452, Л. XXIV-5.52).*

У погледу темпоралне парадигме и овде у компаративној клаузи доминирају претеритне глаголске форме (аорист и перфекат), али је фреквенцијски удео презента дупло већи него код компаративне клаузе чија се предикација лексички подудара с предикацијом управне реченице.³ Увећана учесталост презента у компаративној еквативној клаузи којом се идентификује проскрибовани или замишљени модел реализације управне радње мотивисана је, по свој прилици, наглашеном потребом истичања актуелности, па у вези с тим и обавезности датог модела.

4. Компаративна клауза еквативног типа уведена примарно упитним прилогом како у својству везника развила се, по свему судећи, из првобитних питања која су — губећи аутономну реченичну интонацију — добијала статус зависног члана управне реченице.⁴ Могло би се претпоста-

³ Претеритне форме овде се јављају у субординираној клаузи у 63,58%, а презент у 36,42% случајева.

⁴ Ј. Бауер (1960; 1972) у субординираним клаузама уведеним примарно упитним прилозима препознаје првобитна питања било прототипског, било реторског типа, те би на тај начин ваљало посматрати и старосрпске компаративне клаузе уведене првобитно упитним **kako* (Šaur 1980: 337—340). Словенска језичка територија издиференцирана је, при том, у погледу стабилизације овог везника. У староруском језику компаративне рече-

вити да су се ова првобитно, вероватно, препонована питања врло рано почела везивати за управну предикацију посредством одговарајућих кореферената као формалних карика.⁵ Виши ниво синтаксичко-семантичке интегрисаности омогућавао је при том промену позиционираности која се временом прилагођава одговарајућим синтаксичким и/или семантичким параметрима.

Мада би се према изнесеним претпоставкама могло очекивати да је компаративна клауза уведена везником *како* у најстаријим пословноправним актима чешће препонована него постпонована, у споменицима насталим током XIII века затиче се сасвим супротна ситуација, што је на први поглед у колизији са ставом В. К. Сорокине (1973: 301) по којој је препонованост ових клауза израз дубоке старине. Постпонованост компаративних клауза овог типа у српским пословноправним актима из XIII века — као уосталом и у најстаријим руским повељама — не би у том смислу била израз првобитних односа већ је, по свој прилици, мотивисана семантичким разлозима будући да се оваква дистрибуција јавља првенствено у случајевима када је датом клаузом вљало истаћи образложение, мотив, па у крајњој инстанци и узрок оног што је речено управном реченицом (Борковскиј 1958: 149) — уп. *да имаю миřъ с вами*⁶ *вѣки како съ и мои стафѣ имали с вашими стафѣшиими* (кнез Андреј 1214—1235, Д. 7.8), створи *милѣсть країльвѣство* *ми : доѹброявъчкимъ властеломъ : и всои шпьцинѣ малимъ и велицѣмъ кѣко имъ* *е биль створиль братъ ми країль стѣпѧнь милюсть :* (Нем. 1282, Д. 34.1). У примерима овог типа субординираном клаузом, која начелно припада семантичкој сфери компаративности, образлаже се поступак исказан управном реченицом, а образложења су по логици ствари постпонована.⁶ У XIV и првој половини XV века, од када и потиче већина сачуваних старосрпских пословноправних аката, еквативне клаузе с везником *како* препоноване су у око 30% случајева, при чему фреквенција овакве позиционираности временом опада (чешћа је у XIV него у XV веку). Процес постпонирања ових клауза у то време могао би се схватити као израз развојних тенденција које преферирају постпонованост субординираних реченичних структура.⁷

нице с везником *како* уобичајене су већ од првих писаних споменика на народном језику — уп. *дѣржати ти новъгодѣть по пошиинѣ · како дѣржал оць твои Нов.* 5 (Борковскиј 1958: 147), као и у старосрпском. У западнословенским језицима, међутим, компаративно **kako* јављало се, изгледа, сасвим ретко — уп. пољско *kako slutawa sie albo smiluwa sie ociec nad syny, tako sie slutowal gospodzin nad bojczymi siebie* (w. XV) (Klemensiewicz, Lehr-Spławiński и Urbańczyk 1965: 479), односно чешко *chvátajě, jak moha, sbožie* Leg Jid 213 (Bauer 1960: 260).

⁵ Како В. К. Сорокина (1973: 301) истиче, „препозитивные сравнительные конструкции с соотносительным словом во втором (главном) предложении своими корнями уходят в глубокую древность”. По њеним налазима „употребление соотносительного слова в главном предложении при препозиции придаточного сравнительного составляло норму в старорусском языке” од XV до XVII века.

⁶ Оваква дистрибуција могла је, по мишљењу В. Н. Борковског (1958: 149), имати подршку у старим безвезничким реченичним склоповима у којима је образложение следило реферисању о одређеном поступку.

⁷ Већ од XIII века компаративне еквативне клаузе с везником *како* могле су бити и интерпониране, што је регистровано у сваком десетом примеру: *да вы како си се стѣ наѹчили :*

Кореферент као израз јаче формалне интегрисаности субординиране клаузе у реченичном комплексу регистрован је у око 30% случајева компаративне еквативне клаузе уведене примарно упитним *како*. Фреквенција кореферената временом расте — док се у XIII веку кореферентна карика затиче приближно у сваком четвртом примеру, у XV веку она се јавља у сваком трећем примеру — што је несумњиви показатељ интензивирања синтаксичке кохезије у овом типу реченичног комплекса. Сем кореферентних деиктичких прилога и то проксималног *тако* и (савсвим ретко) дисталног онакои, у старосрпској пословноправној писмености јављају се и кореференти именичког, односно предлошко-падежног типа као што су *оу ȝаконъ*, по обичају, по томъжде обраզѹ и сл.: *да ҳоде власи свободно : ихъ добитъкъ : тако како соу 8 бана коулина ҳодии : (бан Нинослав 1232—1235, Д. 9.3),* съ грады կրалевъ[с]тва ми да си живѣте 8 ȝаконъ како сте жили 8 днй гнѧ ми ѿца · (Нем. 1254, Д. 21.14), и како ҝ[е]с[и] цѹв ми |с| инимь стимъ и бжъствимъ цѹкѹвамъ զапи[с]ало и 8твръдило ҳрисовъле · по томъж[д]е обраӡъ и сиези цѹкви стъ и бжъствено զапи[с]а и 8твръди цѹ[с]во ми стони вици · хи-ландаරъскон . (Нем. 1365, Х. 53.14), *да имъ дасте доходакъ сръбски два тисѣчи пе[фи]ре[ф]ъ кон се плаћаю и дмитрови дневи по ѿбичаја како ихъ сте давали нашимъ родитељемъ* (Котр. 1399, Д. 430.5), *да самъ дръжань настогати повратити и ѿслободити кнезъ и властелини града дѣбровника жѹпъ конавашкъ са всѣми свои-ми правинами и разложи правилии онакои како или се 8 писли[с]хъ 8здръжи* (Кос. 1451, Д. 702.16). У сваком трећем примеру кореферент је у непосредном контакту с везником на граници између управне и субординиране клаузе, па тако позиционирана, постпнована, компаративна клауза — како примећује В. К. Сорокина (1973: 301) — тек условно иступа као синтаксичко средство за исказивање поредбеног корелата. Субординираном клаузом ту се заправо посредством поређења идентификује садржај кореферента као квалификативног детерминативног члана управне реченице, што је посебно евидентно у примерима с именичким кореферентима — уп. *զաւզаше се կրալевствъ ми давати ѡ[д] քченога града дѣбровника и ѡ[д] оп-ћине сръбски доходакъ два тисѣчи пе[фи]ре[ф] динари дѣбровачцыхъ всако годище на дмитровъ днъ по ȝаконъ и 8вѣтъ како съ давали нашемъ братъ свтопочившемъ го-сподинъ կралю степанъ твръткъ* (Котр. 1399, Д. 431.21). Поредбена релација корелативних радњи знатно је транспарентнија у случајевима дистантне дистрибуције кореферента и везника — уп. и такоге ти се и мы кънемо : како ти се съ ты болгаре посли наши клели : (Дубр. 1234—1235, Д. 14.38). Употреба кореферентна несумњиво је показатељ јачања формалне интегрисаности једне првобитно независне реченичне структуре у нови реченични комплекс, али је она, с друге стране, и индикатор граматичке недостатности (неустабилизованости) примарно упитног прилошког *како* у новој

по кътъвъ наша села : и наше болары ёмати : такоди сте и минъ 8чинили : (Нем. 1238—1240, Д. 16.6), а сѣно да косе како и лиѣро[с]и тако и сокал'ници . (Нем. 1330—1331, Деч. 306), и доходакъ нашъ кон ни стон ѡ[д] вашега гра[д]а како ми га сте 8дали попъ раткъ тако ни га к почтено принес[и]ль (Котр. 1377—1385, Д. 84.2). Интерпронирање субординиране клаузе може се третирати као виши ниво реченичне интегрисаности. Није без значаја, при том, ни чинjenица да се у свим регистрованим примерима овог типа у управној реченици јавља кореферентско *тако(зи)* као формална карика која ступа у релацију с конекторским *како*.

синтаксично-семантичкој функцији компаративног везника. Стиче се, наиме, утисак да су корелативно-везните конструкције нека врста пре-лазне развојне фазе између, с једне стране, независних реченичних структура које се — губећи аутономну интонацију — интегришу у реченични комплекс и, с друге стране, синтаксично-семантички стабилизованих реченичних комплекса у којима везник функционише као достатни индикатор дате релације. Субординарана клауза се у случају експлицираности кореферента везује за управну предикацију посредно преко експонираног зависног члана управне реченице, док је одсуство кореферента показатељ директне везе између суперординаране и субординаране предикације.

§ 4. Компаративна еквативна клауза могла је у старосрпској пословноправној писмености бити уведена и примарно анафорским *тако* које је у својству везника конкурисало примарно упитном *како* не показујући, при том, никакве семантичке специфичности. Еквативном клаузом с везником *тако* такође су могле бити идентификоване (а) околносно спецификоване реализације радње назначене управном предикацијом те евентуално поновљене у субординараној клаузи, и (б) проскрибовани или замишљени модели реализације управне радње.

1. Сравњивање реализације управне радње с реализацијом исте радње у другачијим околностима — спецификованим субјектом, индиректним или директним објектом, спацијалним, темпоралним или инструментативним детерминатором — подразумева лексичко поклапање корелативних предикација, односно понављање глаголске лексеме из управне реченице у субординараној клаузи уведеног везником *тако*. У више од четири петине случајева еквативна клауза овога типа елидирана је свођењем на синтаксичку компоненту којом се спецификује реализација радње исказане суперординараном предикацијом, што је омогућено управо лексичким поклапањем корелативних предикација:

(реализација спецификована субјектом) да ны простиши тога лѣта всѣ : что имамо здѣнья давати : и кѣпцем нашиль кои вѣходе по твоен зеалии цѣнѣ : *тако* и гнѣ стѣпочивъши дѣдь ти : а ковачиie и златариie и сед'ларниe и шыв'чи и стѣргоѹниe и вси мансториie . да работают и ѿю *тако* и сокал'ници . (Нем. 1330—1331, Деч. 303), и съшдѣ *тако* дѣждѣ на рѹно . (Бранк. 1389—1398, Х. 109.4);

(реализација спецификована индиректним објектом) да имамо кралевы|с|твѣ ти всакѣ почьсть госпо|д|ескѣ · *тако*ре є была гнѣни дѣдѣ ти и ѿцѣ ти. (Дубр. 1254, Д. 22.7), да твореть памѧть мою по срѣдѣ великии цѣквѣ . по всако-моу швѣчаю цѣковномоу и цѣ|с|комоу *тако* хтигороу (Лаз. 1407, Л. XXIV-2.64);

(реализација спецификована директним објектом) прѣмоу дрѹиie своє оѹчи-ники и ап|с|ли *тако* свѣтила посла въ миѳ . (Нем. 1352—1353, П. 50.17), аще ли кто таковъ швѣцет' се лихшильць, и таиншадникъ, да изгонит' се изъ монастыра, *тако*|ж| татъ и хыщни|к| (манах Доротеј 1382, П. 56.29);

(реализација спецификована спацијалним детерминатором) и всаки кто приходи на нь . любо г҃рькъ или българинъ или срѣбинъ . латинъ арбанасинъ

влахъ . да дава законогу цариноу таکоже 8 хтѣтвои и оу грачаници и всѣхъ цркви|хъ| инихъ . (Нем. 1300, Грг. 348);

(реализација спецификована темпоралним детерминатором) панагыръ таکоже је|с| и ѿ прѣкѣ быль . (Нем. 1343—1345, Х. 146.Б53);

(реализација спецификована инструментом) тѣмже и различнии добротел'ми таکоже раиски цвѣт'ци . достолѣпно вѣрасившѣ |с| (Лаз. 1380—1381, П. 54.3).

2. Еквативном клаузом с везником *тако* може се идентификовати и проскрибовани или замишљени модел с којим се сравњује реализација радње управне предикације, што подразумева обавезну експликацију субординаране предикације. У својству проскрибованог или замишљеног поредбеног корелата јавља се обичај, вольја, наредба, запис и сл.: да си · има свободотно · ђко є писано · въ старихъ · книгахъ · (Дубр. 1253, Д. 791.49), любъзныи ђко є . родин се . таکо самъ в'схотѣ и гавин се таکо самъ изволи . (Нем. 1313—1316, Х. 139.6), да избирають такова вѣдти по|д|бна . моужка кон Ѹоцетъ правило дхѣвно дрѣжати и цркви оуставь испльнити . таکо јестъ заповѣдаль хтиторъ стї . (Нем. 1317—1318, Х. 140.84), да ми сътварають по съмѣти моен поменъ таکоже шбыча монастиръ багочьстивъ гостодамъ творити обычные помени . (Лаз. 1427, Л. XXIV-3.30).

3. У погледу темпоралне парадигме у реченичном комплексу с еквативном клаузом уведеном везником *тако* нема системских разлика у односу на сложену реченицу с поредбеном клаузом уведеном везником *како*. Субординарана предикација најчешће се граматикализује претеритним глаголским облицима (аористом, перфектом, плусквамперфектом), а знатно ређе презентом и то у случајевима када се еквативном клаузом идентификује проскрибовани или замишљени модел вршења управне радње.

4. Примарно деиктичко *тако* које је за разлику од *иже* имало наглашену нијансу квалификативности — судећи по стању у појединим словенским језицима, а првенствено у старословенском — добија статус везника којим се уводе компаративне клаузе знатно пре појаве првих писаних споменика на српском језику.⁸ То је практично значило везивање двеју независних реченичних структура посредством примарно показног *тако*, као својеврсног наслона или пилона (Грицкат 1975: 79), у једно комплексну реченичну конструкцију.⁹ Будућим, међутим, да већ од првих

⁸ Компаративна еквативна клауза уведена анафорским *тако* јавља се у старим писменостима на широком словенском простору од југа до севера — уп. старословенско ђко таєтъ всекъ отъ лицѣ огнѣ · таکо погубињакъ гробищници отъ лица вѣжѣ Син. 67.3 (Граматика 1993: 501), староруско *аже* и *анни* и *амври* прѣтвистасѧ Стоглав 34 (Сорокина 1973: 299), старочешко *na všѣ strany střely letie, jakžto krôpě z bûrě létě* AlxB 57 (Bauer 1960: 261), старопольско *abychom teze w rozpacz nie wstapili, jakoć jest byl Judasz uczynil* (w. XIV) (Klemensiewicz, Lehr-Spławiński и Urbańczyk 1965: 479). У староруском (Борковский 1958: 147) и старосрпском језику ова је клауза већ од првих писаних споменика могла бити уведена и примарно упитним *како*.

⁹ Ако се направи аналогија с Бауеровим тумачењем (1972: 369) анфорског *иже*, пример и постави краљевство ли · златпечатни · кроусоволь таکоже више ћдњу штць ли поставиљ (Нем. 1254—1263, Х. 135.32) могао би се генетски интерпретирати као реченични комплекс развијен из релације *йосіави краљевство ми златпечатни христовуль ђако: мој ојтац беще ѹосіавио (златпечатни христовуль)*.

старосрпских пословноправних аката примарно упитно *како* у својству компаративно-еквативног везника има сасвим стабилну позицију, при чему се анафорско *тако* по правилу јавља у актима писаним у манастирима или за манастире, може се претпоставити да је еквативна клауза с везником *тако* губила подршку говорног језика већ на почетку историјског периода српског језика, те да је опстајала ослонцем на српскословенску писменост. Компаративно-еквативно, анафорско *тако* живело је вероватно у говорној бази још увек почетком конституисања писмености на старосрпском језику будући да се поредбене клаузе с овим везником јављају у тринестовековним пословноправним актима дубровачке провенијенције, где је утицај српскословенског језика био незнатан.¹⁰

У старосрпској пословноправној писмености еквативна клауза с везником *тако* постепенована је у четири петине примера, док се у преосталим случајевима јавља у препозицији — уп. и *тако* ц̄а и вл̄д̄коу постави меѓ̄на в'семоу стежанию ш̄а лок̄го . (Нем. 1330—1331, Деч. 68), или интерпозицији — уп. ҏаӡич'ными доброд'ѣтєл'ми, *тако* ҏаискими цв'ѣт'ци оукрасив'ше се . (Лаз. 1411, X. 78.3). Реченичним комплексима с овако концептираном компаративном клаузом нису својствени кореференти,¹¹ што би говорило у прилог претпоставци да је овако уведена еквативна клауза у старосрпску пословноправну писменост уношена из српскословенског као „учаурена“ категорија која није могла бити формално модификована под утицајем одговарајућих развојних токова у говорној бази.¹²

§ 5. Градирање начина или интензитета реализације управне радње довођењем у везу с реализацијом исте радње у другим околностима, или с проскрибованим, односно замишљеним моделом именоване радње остварује се градационим компаративним клаузама, које у старосрпској пословноправној писмености имају, међутим, изразито ниску pragматичку валентност. Реченични комплекс с градационом клаузом карактерише обавезно присуство прилошког компаратива у управној реченици док је субординарана клауза у већини случајева уведена везником *неф*, а само по изузетку градационо немаркираним *како* и *тако*.

1. Градационим клаузама уведеним везником *неф* може бити идентификована (а) околносно спецификована реализација радње назначене управном предикацијом или (б) проскрибовани модел управне радње.

Лексичко поклапање корелативних предикација омогућава елидирање субординаране предикације и свођење градационе клаузе на синтак-

¹⁰ Уп. примере да те примио *тако* гиа : сь всаковъ почьтию : (Дубр. 1234—1235, Д. 14.13), да си има своботъно ђко єписано въ староиъ книгаъ (Дубр. 1253, Д. 791.50), да є ѿворень твѣй и твоимъ лѣдемъ ђко по старомъ законѣ леѓъ доубровынкомъ и кнѧжествомъ . ҏхъльмъско ѹлѣстї иzlѣстї : (Дубр. 1254, Д. 26.20), да имамо ҏаланъ[е]твѣти всакѣ почьти госто[д]ескѣ . *тако*ре є была гиѣ ни дѣдѣ ти и ш҃кѣ ти. (Дубр. 1254, Д. 22.7).

¹¹ Уп. сасвим неуобичајено ње да се прођа *тако* нашимъ люде[м] *тако* и твоимъ . (Дубр. 1254, Д. 22.21).

¹² Ваља подсетити да је фреквенција корелатива уз поредбену клаузу с везником *како* временом расла, што је по свој прилици формални показатељ јачања синтаксичко-семантичке интегрисаности ове клаузе у реченичном комплексу. Корелатив је, иначе, чест уз поредбену клаузу с везником *jak/o/žito/* у старочешкој писмености (Bauer 1960: 259), на пример, што је несумњиво одраз одговарајућег кретања у говорној бази.

сичку компоненту којом се спецификује реализација радње идентификоване суперординараном предикацијом. У старосрпској пословноправној писмености околност у којој се реализује имплицирана радња субординаране предикације спецификовања је субјектом, директним објектом, те темпоралним детерминатором:

(реализација спецификовања субјектом) а то г|е|птво |т|и ڇна болie · не|φ| вси кметијe (Дубр. 1397, Д. 118.6), краљевство ти болie вѣк не|φ| нико ини (Дубр. 1398, Д. 427.4);

(реализација спецификовања директним објектом) обетвие наль бити до вѣка сръчани и многолюбили прыга|т|еи и шце боле не|φ| пр|ф|ьви наше тѣгоце саблюдати и ни|х| имане по свои ни|х| дръжави (Дубр. 1405, Д. 284.14);

(реализација спецификовања темпоралним детерминатором) шбетвие наль бити до вѣка сръчани и многолюбили прыга|т|еи ишце боле не|φ| ли прѣво (Дубр. 1445, Д. 660.17).

Експликација субординаране предикације у примерима овог типа није регистрована.

Идентификација проскрибованог модела реализација дате радње према коме се градира суперординарана предикација потврђена је примером почтенѣми и добрѣми дѣли створѡми и што боле испынѧте и творите не|φ| се 8дръжи 8 повели и 8 писаниамъ · (Дубр. 1408, Д. 159.13).

2. Везник не|φ| по пореклу представља спој одричне рече нe и енклитичке партикуле *-že (Bauer 1960: 268), која на српском језичком простору ротацијом бива сведена на φ|. Реченични комплекс типа а то г|е|птво |т|и ڇна болie · не|φ| вси кметијe (Дубр. 1397, Д. 118.6), развио се, по свој прилици, из релације *што گосйодѣтво зна боле, а не сви кмейлови*.¹³ У погледу дистрибуције градационе клаузе су (по правилу) постпозионане, или (по изузетку) интерпоноване — уп. обетвие наль бити до вѣка сръчани и многолюбили прыга|т|еи и шце боле не|φ| пр|ф|ьви наше тѣгоце саблюдати и ни|х| имане по свои ни|х| дръжави (Дубр. 1405, Д. 284.14). У две трећине примера прилошки компаратив из главне реченице је у непосредном контакту с конективним не|φ|, што недвосмислено указује на компаратив као конективну картику посредством које субординарана градационна клауза ступа у релацију с управном предикацијом.

3. Градационе клаузе могу, додуше сасвим ретко, бити уведене и примарно анафорским тако, односно упитним како — уп. и како сте имали с φ|д|и|т|елемъ цф|с|тва ми · и шце и боле тога вѣсемъ юомъ да ви цф|с|вли ѿтвѣди и ڇапише (Нем. 1362, Д. 100.10), такоже во ڇа ѿнѣхъ лїаше побывающихъ тѣ болъше же лїли се вѣд|цѣ моючи х|с|югъ бѓоу · ڇа всег|д|а лїеща тѣ и призывающа (Котр. 1382, Д. 85.3) — што је, судећи по стању у појединим

¹³ Као Ј. Бауер (1960: 268) истиче, „věta typu *lepí mohutý sedlák ne, vladýka chudý* (Štíť Klem 97a) měla původně tento smysl: 'lepší je zámožný sedlák, ne (nikoli) chudý vládyka'“. Градационо *neže(li) стабилизује се као везник релативно рано, можда још у време прасловенског језичког заједништва — уп. старословенско ғадѹташе же сѧ поꙗ не ҳоѹжде нежеи дѣть Супр. 550.11 (Граматика 1993: 504), староруско лѹтѹчи бы мнѣ оѹмереть в длоѹраѧ а нежеи бы мнѣ бытъ оѹ быт на москве (Сорокина 1973: 325), старочешко a od toho biskupa bychom přijeli velmi mile, lépe, než sě nadiechom OtcB 106b (Bauer 1960: 267).

словенским језицима, вероватно одјек одговарајућег општесловенског потенцијала.¹⁴

У примеру дахъ та кнезъ вѣро и клѣтвѣ всакомъ ш[д] ва[е] ѿщѣ болѣ нѣго како с[м]ль и п[р]ѣши биль с[в]али (кнез Војислав 1362, Д. 101.7), уместо градационог нѣре, јавља се везнички спој нѣго како у којем се може тражити претходница савременог српског нѣго што — уп. тише болѣ нѣго што је ти-сао.¹⁵

Нови Сад

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Bauer, Jaroslav (1960), *Vývoj českého souvětí*, Nakladatelství Československé akademie věd, Praha.
- Bauer, Jaroslav (1972), *Syntactica slavica. Vybrané práce ze slovanské skaldby*, Universita J. E. Purkyně, Brno.
- Борковский, Виктор Иванович (1958), *Синтаксис древнерусских грамот. Сложное предложение*, Москва.
- Граматика на старобългарския език. Фонетика. Морфология. Синтаксис* (1993), Издателство на Българската академия на науките, София.
- Грицкат, Ирина (1975), *Студије из историје српскохрватској језика*, Народна библиотека СР Србије, Београд.
- Klemensiewicz, Zenon; Lehr-Spławiński, Tadeusz; Urbańczyk, Stanisław (1965), *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa.
- Kopečný, František; Šaur, Vladimír; Polák, Václav (1980), *Etymologický slovník slovan-ských jazyků. Slova gramatická a zájmeno. Svezek 2. Spojky, částice, zájmeno a zájmenná adverbia*, Československá akademia věd, Praha.
- Skok, Petar (1971), *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb, I—IV.
- Сорокина, В. К. (1973), *Сложноподчиненные предложения сравнительные, образа действия, меры и степени — Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков. Сложноподчиненные предложения*, Академия наук СССР, Москва, 297—348.
- Stanislav, Ján (1973), *Dejiny slovenského jazyka IV. Syntax 2*, Slovenská akadémia vied, Bratislava.
- Šaur, Vladimír (1980) v. Kopečný, František; Šaur, Vladimír; Polák, Václav (1980).

¹⁴ Наиме, у народним говорима поједињих словенских језика чак се и данас затичу овако уведене градационе клаузе — уп. чешко дијалекатско *naša Hana byla překrásný jak súsedovo dějča* (Bauer 1960: 269), или руско дијалекатско *два раза сена больше, как раньше было* (Сорокина 1973: 327).

¹⁵ Градационо нѣро — као спој одричне рече нѣ и несамосталне деиктичке партикуле -го (Скок I/581—582) — могло се, по свој прилици, јавити у функцији градационог везника већ у време настанка првих писаних споменика на српском језику будући да је у том својству потврђено већ у старословенском: о[у]не бо кетъ паче юнгымъ въ словесехъ богоносъниыхъ оѹчитель · присно пољщемъ · чистъ илѣти оѹмъ · негъли вѣсъниыхъ оѹчения хвалаше · на близжденіе вѣдѣсовати сѧ Супр. 403.27 (Граматика 1993: 504). Посредна потврда ове претпоставке било би и старосрпско темпорално нѣро из XIV века, које је морало имати подлогу у градационој функцији овог везника — уп. ако ли вѣ наша гїтꙗ маѳꙗ вѣдѣхѣ свободна и вѣ свою шељасть како и рѣчишн тѣфрада искала · вѣдѣна крала стефана · чеса вѣгѣ власн прѣѓе нѣго ли вѣ шиња вѣдѣзла вѣдѣовићъ · и не вѣдѣки · шиња вѣдѣовићъ тѣдан шпиниа · и градъ дѣвровићъ да нѣ држань примиши вѣдѣз · гїдна крала стефана · (Котр. 1387, Д. 87.26) где се нѣро везује за прилошки компаратив прѣѓе (*perd + je) с временским значењем. Градационо *nego(li)/negt(li)/nekst(li) потврђено је, осим у јужнословенским језицима, и у староруском (Корећн 1980: 455—456). Словенску партикулу *-go П. Скок (I/582) изводи из индоевропске партикуле *ghe-/gho- (уп. санскртско *gha*, грчко -γε, литванско *negil/negū*) „којом се успоставља веза с оним што је напријед казано”.

Слободан Павлович

**КВАЛИФИКАТИВНО-КОМПАРАТИВНОЕ ПРИДАТОЧНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ
В ДРЕВНЕСЕРБСКОЙ ПРАВОВОЙ ДЕЛОВОЙ ПИСЬМЕННОСТИ**

Р е з ю м е

В настоящей работе рассматривается структурирование древнесербского сравнительного придаточного предложения квалификативного (качественно-определительного) типа в языке правовой деловой письменности, использующейся с конца XII до середины XV веков на территории средневековой Сербии, Дубровника и Афона. Эквативное квалификативное придаточное предложение вводилось с помощью союзов како и ико, а градационное — союзом нере.

ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ ГРУПЕ вѣс- У СРПСКОСЛОВЕНСКОМ ЈЕЗИКУ*

Наташа Драгин

UDC 811.163.1'342.2

Кратак садржај. Овај рад је посвећен проблему транскрипције групе вѣс- у српкословенском језику, с посебним циљем да се осветли хронологија успостављања књишког изговора јера у слабом положају. Као извор послужили су споменици из различитих периода српске редакцијске писмености од XII до XVIII века. На основу хронолошког прегледа реализације групе вѣс- у српкословенском језику, стања у српским средњовековним повељама и савремених прилика у српским дијалектима, дошло се до закључка да се о увођењу поменуте црте у књижевни језик може са сигурношћу говорити тек од XV века. Пошто сведочанства о томе у споменицима из раног периода редакцијске писмености нема, претпоставља се да су подршку овој црти пружиле управо правописне иновације карактеристичне за ресавску епоху. Стање у споменицима из послересавског раздобља сведочи углавном о стабилизацији ове особине у књижевном језику, уз спорадично јављање и старије изговорне практике.

Кључне речи: српкословенски језик, XII—XVIII век, група вѣс-, транскрипција.

Гласовна вредност полугласничког знака представља једно од најсложенијих питања у транскрипцији српкословенских текстова. Посебан сегмент у оквиру овог проблема чине категорије у којима је дошло до успостављања јаког положаја тамо где је полугласник по Хавликовом правилу формално био слаб. Инвентар ових књишних црта данас је у потпуности познат,¹ а испитивања српкословенских споменика потврдила су њихов историјски континуитет (најпре у варијанти са йолуѓласником, а касније и са вокалом *a*) током вишелековног трајања редакцијске писмености.²

Међу ове категорије спада и група вѣс- која ће после успостављања гласовне вредности јера у слабом положају постати једна од упадљивих црта књижевног језика. Истраживачи су сагласни да је до развоја књишког изговора дошло „зато да би се разбила сугласничка група *вс-* и спречила њена метатеза у *св-*, која се током XIII и XIV века остварила у српском језику”.³ С разлогом се истиче и то да би прдор ове иновације

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Историја српској језика* који финансира Министарство за науку и заштиту животне средине Републике Србије.

¹ Јерковић 1996, 7—9.

² Младеновић 1977, 11—14.

³ Јерковић 1996, 7—8.

у српскословенски „значио удаљавање од традиционалног вс- или въс- а што језичка и ортографска норма овог црквеног и књижевног језика није могла допустити”.⁴

Проблему хронологије, међутим, када је у питању формирање ове књишке категорије, у литератури није посвећивана већа пажња;⁵ обично се, на основу сведочанства из народног језика, средина XIII века наводи као гранична тачка од које је могуће очекивати њено ширење у српскословенском.⁶ Осим тога, до данас није доволно осветљен ни однос ове накнадно успостављене особине према старијој изговорној пракси књижевног језика током његовог вишевековног трајања.

Имајући све ово у виду јасно је, дакле, да се приликом решавања ових питања у обзир морају узети следеће равни: I. историја ове групе у српском народном језику, укључујући и савремене прилике у дијалектима; II. стање у текстовима на књижевном језику из различитих периода српскословенске писмености.

I

У народним говорима, као што је познато, услед губљења полугласника у слабом положају доћи ће најпре до настанка групе *вс-* < *въс-*, што је особина позната већ читавом низу старословенских споменика.⁷ Током XIII века, како данас претпостављамо, започеће процес метатезе *вс-* у *св-*, а као једино поуздано сведочанство о томе у литератури се наводи дубровачки препис повеље којом краљ Стефан Урош I потврђује очеву повељу Дубровнику о трговини (13. август 1251)⁸: *съ свѣми своими правьдами*. У облику *свѣми*, имајући у виду специфично окружење речи, не може се до краја искључити ни могућност случајне графијске асимилације. Овај препис иначе начинио је нотар Паскал за кога се зна да је „водио дубровачку латинску канцеларију, а словенском писању се приучио тек накнадно. Многобројне језичке грешке у његовим словенским документима показују да му је матерњи језик био романски”.⁹ Код овог писара, међутим, уочили смо још један случај са групом *св-* у исказу који се одликује знатним поремећајима у конгруенцији речи: и *съ свѣвь шпькина дѣбровъчка* (повеља којом Одоља Преденић с Крајинанима и Дубровчани међусобно утврђују мир и пријатељство, 11. фебруар 1247).¹⁰ У осталим Паскаловим документима, како је раније истакнуто, редовно се среће неизмењена група *вс-.*¹¹

⁴ Младеновић 1988—1989, 27.

⁵ В. Ђорђић 1987, 208; Јерковић 1979; Јерковић 1984, 59, 61.

⁶ Младеновић 1985, 56; Младеновић 1995, 318.

⁷ СС 1994, 162.

⁸ Младеновић 1978, 10; Ивић и Јерковић 1981, бр 24. Примери из повеља цитирају се на основу фотографија документа којима располаже Одсек за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду.

⁹ Ивић и Јерковић 1981, 11.

¹⁰ Ивић и Јерковић 1981, бр. 20I.

¹¹ Младеновић 1978, 11.

Процес метатезе ће се наставити и у XIV веку, када у средњовековним повељама, уз често чување *вс-*, налазимо и већи број случајева са *св-*.¹² Имајући на уму описано стање са доста разлога се може констатовати „да је у низу наших народних говора током XIII, а и у XIV столећу, у великој мери још била у употреби неизмењена група *вс-*, односно да се процес метатезе *вс- > св-* вршио у поменутим вековима поступно, неистовремено”.¹³ Овај процес ће довести не само до успостављања фонетских разлика између народног и књижевног језика у погледу одређених заменичким формама (нпр. *всак* : *свак*) него ће и у самом народном језику изазвати појаву различитих основа заменице *сав* — код женског и средњег рода *сва*, *све*, са једне стране, у мушким роду *въс* (доцније *вас*), са друге стране. У номинативу једнине мушкиг рода јаки полугласник ће онемогућити метатезу, да би се временом према *сва*, *све* формирало и *сав*.¹⁴ Да је овај процес успостављања аналошког *сав* текао споро, а у појединим говорима и није доведен до краја, сведоче нам прилике на штокавском терену где се и данас у великом броју пунктова још увек чува старо *vas* (самостално или напоредо са *сав*).¹⁵ Наведена дихотомија у народном језику, по нашем уверењу, од посебног је значаја за разумевање развоја ове црте у српскословенском. Наиме, иако ће се група *вс-* у књижевном језику временом све снажније профилисати као књишкa, како процес метатезе буде напредовао, њена спона са народним језиком, као што видимо, на самом почетку неће бити у потпуности пресечена:

народни језик:	<i>*съв <</i>	въс	← сва, све
књижевни језик:	<i>въс</i>		→ вса, все > въса, въсе

Ако се упореде прилике у народном и књижевном језику у погледу развоја заменице *сав*, може се рећи да су их обележили аналошки процеси који су се кретали у различитим смеровима, што је пре свега било услољено различитом природом самих језичких идиома. У народном језику аналошки процес је ишао у смеру живог језичког развоја, а у књижевном језику био је у служби конзервирања наслеђених форми. И један и други довео је до особеног уједначавања основа сва три рода поменуте заменице, а уједно успоставио и оштру дистинкцију између два идиома, коју у потоњем периоду није било тешко препознати и сачувати.

¹² Младеновић 1978, 10.

¹³ Младеновић 1978, 13.

¹⁴ Белић 1999, 233.

¹⁵ FO 1981, 404, 409, 415, 430, 436, 442, 463, 464, 472, 506, 512, 527, 528, 536, 542, 549, 551, 557.

II

Да бисмо сагледали развој ове групе у књижевном језику, најпре ћемо представити стање у изворима¹⁶ из различитих периода редакцијске писмености.

XII ВЕК

МЈ: код заменице въсъ, именице въсъ и заменице въсакъ, односно знак за *jер* много чешће је изостао него што је стављен (405x је вс-, а 48 је въс-).

ХП1: стање није уједначено (срећу се примери и са ь и без њега у слабом положају).

XIII ВЕК

ВЈ: на прегледаним листовима (2ав — 50гд и 139ав — 189гд) јавља се 272 примера са слабим полугласником у групи въс-: 224 је написано са јером а 48 је без знака.

ХП2: бележење *jera* у слабом положају изостаје.

МА: на првих 50 страна долази са некадашњим слабим полугласником преко 80 облика заменице въсъ, и сви су написани само са вс-.

СС: доследно је писање без *jera* на месту некадашњег слабог полугласника (одступа једино основа въселиен- где се въ- могло доживети и као префикс).

БЧ: присутно је колебање у писању: I писар — ниједанпут не пише *jep*; II писар — нема доследности (примери и без знака и са ь).

ЖСН: у заменици въсъ ретко се пише *jep*, обично је йајерак (57x) или нема никаквог знака (25x); у заменици въсакъ или се јавља йајерак (12x) или је облик без знака (11x).

XIV ВЕК

ДХ: употреба ь изостаје: ркп I — пајерак 45x, испуштен знак 23x; ркп II — йајерак 4x, без знака 1x; ркп III — пајерак 2x, без знака 43x.

БТ: примери са *jером* и *йајерком* сасвим ретки, будући да се скоро доследно корен въс-, као и въсак- и въсачъск — пишу без знака.

ЖСС: у 628 примера корен въс- је без *jera*, а 113x са *jером*;

ЧЈ: у слабом положају код корена въс- присутно колебање (примери и са *jером* и без њега); код заменице въсакъ *jep* изостаје.

¹⁶ В. списак извора на kraju rada. Izvori su odabrani metodom slučajnog uzorka, što je u naјvećoj mjeri bilo uslovljeno vanjezičkim činioцима. Uglavnom ih čine spomenici koji u literaturi već imaju dелимичну или ширу (monografsku) obradu. U maњem broju slučajeva iznosim i rezultate vlastitih ispitivanja koja su spроведena prema navedenom izdalu rukopisa.

XV ВЕК

ПКЛ: укупно 5 примера: са *јером* 1 а без *јера* 4.

ЖПК: већина примера је без знака (19) или са *їајерком* (13); знак *јер* јавља се само 4x.

Х3: у заменицама въс- и въсак- није испуштен *јер* „што потврђује да су се читале са вокалом”.

ПНЈ: укупно 14 примера: са *јером* 12, а без *јера* 2.

СЖСД: највећи број примера је са ь, нешто мањи с *їајерком*, а најмањи без икаквог знака.

ЖСКЛ: заменице въс- и въсак- су 10 пута са *јером*, док два пута знак изостаје.

СПА: *јер* написано само једном; остали примери без знака.

ПШЦ: у 191 случају написано ь; 17 примера без *јера* (од тога чак 12 пута испред заменице је предлог въ те се вероватно ради о графијском разједначавању два узастопна идентична слога).

XVI ВЕК

АБМС: на прегледаним страницама уочен подједнак број примера са *јером* и оних без знака на месту слабог полугласника у групи въс-; нађене и потврде са а < ь у заменицима въсъ и въсакъ; аторка претпоставља постојање „истовременог двојаког изговора: народног *вса*, *всак* и српскословенског *васа*, *васак*”.

ЖКЈ: примери са иницијалним въс- тројако написани: а) без знака; б) са ь или ъ; в) са *їајерком*; атор констатује да је изговор свих ових примера двојак: *вс-* (а) и *вас-* (б, в).

ЈА: у заменици въсъ више пута нема знака, а понекад долази *їајерак*; заменица въсак- писана је увек без знака, осим у једном примеру са *јером*.

СА: заменице въсъ и въсакъ само по изузетку се пишу без полугласничког знака (високо *јер* се јавља знатно чешће од танког, док дебелог *јер* нема).

Н: истоветан број примера са *јером* (4) и без њега (4).

Ч1: доминира писање са знаком (въс- 106x, въс- 14x, въс- 18x), док су примери без знака сасвим ретки (7).

Ч2: доминира писање са *їајерком* или *јером* (въс- 104x, въс- 15x), док су примери без знака ретки (24).

Ч3: преовлађује писање са знаком (въс- 81x, въс- 2x, въс- 1x); без знака присутно 40 примера.

ЦТМЦ: на основу прегледаних страна закључује се да правопис заменица въсъ и въсакъ није тако доследан као у јеванђелијима; поред дебелог *јера* среће се и танко *јер*, као и примери без знака.

А: на првих 150 страна готово редовно долазе примери са въс- (173) и въс- (120), док се два јављају са въс- а три са въс-.

ТП: јављају се примери *въс-*, *въс-* и *в'с-*, али и они без полугласничког знака, написани *вс-*; аутор констатује постојање двојаког изговора *vas-* и *vc-*.

НР: у свим заменицама са групом *въс-* (*въсь*, *въсакъ*, *въсачъскъ*) полугласнички знак је увек написан (најчешће дебело и високо *jep*, ређе танко *jep*).

XVII ВЕК

ЖСС: у заменицама *въс-*, *въсак-* *въсакъск-* и прилогу *въсакоудѣ* дебело *jep* је написано 26 пута, а 4 пута знак изостаје, увек у *въс-*.

ПГТ: најчешћи је облик са *дебелим јером*; мало је примера са *тајерком* или са испуштеним знаком.

СО: у 304 случаја корен *въс-* је са полугласничким знаком, док су примери без знака спорадични.

ППА: заменице *въс-* и *въсак-* пишу се као *въс-*, *в'с-* и *въс-* (врло ретко); јавља се и метатеза у облицима *све*, *свѣга*, *сваки*; аутор констатује да изговор није доследан већ да се поред честог *vc-* јавља и ретко *vas-*.

XVIII ВЕК

ИКР: у већини случајева пише се дебело *jep* (код *въс-* 206 пута, код *въсак-* 35 пута, *въсачъск-* је увек са оба *jera*; примери са *тајерком* или без полугласничког знака су у занемарљиво малом броју).

ССКЛ: јавља се *a* на месту *jera* у слабом положају код заменица *въс-*, *въсак-* и *въсачъск-* и у прилогу *въсегда*; јављају се и примери са танким *јером*, ретко дебелим, као и са *тајерком* или без знака.

С: доследно пише вокал *a* на месту старог полугласника у свим речима на *въс-* (заменице *въсь*, *въсакъ*, *въсачъскъ*, прилог *въсегда*).

Т: доследно пише вокал *a* на месту старог полугласника у свим речима на *въс-* (заменице *въсь*, *въсакъ*, *въсачъскъ*, прилог *въсегда*).

Најстарији споменици српскословенског језика (XII век) показују да је група *vc- < vъs-*, присутна иначе већ у рукописима канона, одликовала српску редакцију у време њеног настанка. Процес метатезе *vc- > sv-* који је започео у XIII а наставио се у XIV веку, судећи према испитаним српскословенским текстовима тога доба, није суштински утицао на прилике у књижевном језику. Осећање за групу *vc-* било је очигледно још увек снажно а спона са књижевним језиком преко облика мушких рода заменице *vъs*, како смо раније истакли, није одмах прекинута ни у крајевима који су били захваћени процесом метатезе. Примери са јером који се јављају у рукописима овог периода могли су бити преузети из предлопшка¹⁷ или писани по угледу на облик номинатива / акузатива јединине

¹⁷ На пример, доминација примера са јером уочена у Вукановом јеванђељу условљена је преписивањем овог споменика са веома архаичних предложака — старословенског и нешто млађег средњомакедонског (Врана 1967, 6—8, 43, 50).

мушких рода заменице въс-.¹⁸ Да ли се „понекад полугласник у овој групи изговарао (*въса*, *въсак* и сл.) исто онако како се тада тај исти полуводи изговарао у ... примерима *вънук*, *убожъсътво* и сл.”¹⁹ данас је наравно тешко рећи. Разлика у фреквенцији, међутим, када је у питању бележење јера у слабом положају у наведеним категоријама, више је него упадљива и не говори у прилог овој могућности.²⁰ Примери типа *вънук*, *убожъсътво* веома рано су стекли статус књишке категорије,²¹ будући да би се усвајањем форми из народног језика (*унук*, *убоштво*) српскословенски знатно удаљио од својих старословенских модела. Група *вс-* < *въс-* за разлику од наведених црта од самих почетака редакционске писмености била је заједничка особина народног и књижевног језика и као таква није нарушавала континуитет са писаним наслеђем.

Како анализирана грађа показује, тек у споменицима XV века налазимо поуздана сведочанства о успостављању књишког изговора јера у слабом положају, будући да је тек од овог раздобља видљив јасан преокрет у начину писања групе *въс-*. Фреквенција је сада упадљиво на страни примера са јером (*въса*, *въсъ*, *въсакъ* и сл.), што је било условљено његовом новоусpostављеном изговорном вредношћу (прво *полугласника*, а касније вокала *а*). Из тог доба, међутим, јављају се и рукописи који настављају стару традицију, што све упућује на закључак да је реч о периоду превирања и укрштања две изговорне праксе. Ово је уједно и време ширења ресавских правописних иновација, које између остalog, добро је познато, захватају и књишке категорије.²² У то време и процес метатезе *вс- > св-* је свакако већ узео маха, те је разумљиво настојање да се књижевни језик заштити од продора нових црта из говорне базе. То се постигло уметањем *полугласника* у групу *вс-* чиме је могућност њене метатезе у *св-* била уклоњена. Модел за успостављање оваквог стања које је довело до оштрог контраста између народног *сва*, *све* и књижевног *въса* (*васа*), *въсе* (*васе*) могао се наћи у самом народном језику где је јаки *полугласник* (касније вокал *а*) у номинативу / акузативу једнине мушких рода спречавао метатезу која се извршила у женском и средњем роду, као и у осталим падежима мушких рода. У писаној форми књижевног језика, са друге стране, постојећи графијски лик въс из поменутих падежа мушких рода (где је јер најчешће писано) није било тешко пренети и на друге облике са јером у слабом положају код ове и других речи на въс- (где је јер и раније писано спорадично). На тај начин правописна и је-

¹⁸ Младеновић 1986а, 110.

¹⁹ Младеновић 1986а, 111.

²⁰ Нарочито је илустративна у том погледу Софијска служба светом Сави из XIII века (в. Грковић 1986, 24, 25, 27, 28). У њој је наиме група въс- са полугласником у слабом положају редовно писана без јера (одступа једино основа въсълъкъ- у којој се въ- могло доживети и као префикс), док се, са друге стране, полугласнички знак доследно јавља у предлогу въ-, префиксима въ- и въз-, у иницијалном коренском въ-, као и у групама -ъств- и -ъск-.

²¹ О томе сведочи висок степен доследности у писању јера у споменицима раног периода редакционске писмености, како у наведеним категоријама тако и код предлога въ-, префикса въ- и въз- и у групи -ъск- (Кульбакин 1925, 42—44).

²² Јерковић 1980, 27.

зичка норма књижевног језика обезбедила је континуитет са властитим писаним наслеђем, а уједно сачувала везу и са другим редакцијским писменостима.

Наведени закључци имају наравно услован карактер пошто је за успостављање прецизније хронологије потребно испитати већи број текстова. Постојећа литература посебно је сиромашна темељном обрадом споменика из XIV века који би могли показати да ли је до увођења ове књишке црте дошло и раније. Текстови од XV до XVIII века углавном сведоче о поштовању ове категорије у ресавском, послересавском и позном периоду српскословенске писмености. Испрпан увид у материјал, међутим, показује да писање јера у групи *въс-* није достигло степен доследности који је присутан код других књишских категорија (нпр. предлога *въ,* префиксa *въ-* и *въз-* и др.), а истраживачи чак и унутар истог споменика с разлогом констатују истовремено постојање двојаког изговора: *вса* и *васа*, *всак* и *васак*.²³ Разлике у степену доследности када је у питању фреквенција групе *въс-* / *вас-*, са једне, односно *вс-*, са друге стране, уочена је и унутар истог жанра као и међу делима различитих жанрова. Намеће се стога питање због чега новији изговор са *йолуѓа-*
ником односно вокалом *а* није успео да превлада у потпуности и постане једина изговорна варијанта групе *въс-*. Разлог за то највероватније треба тражити у чињеници да се овај изговор није развио као директни пандан црти из народног језика (као што је то случај са примерима типа *убожьсїво* : *убошїво*) него се јавио као подршка постојећој групи *вс-* која је од самих почетака редакцијске писмености била у границама језичке норме. У даљим проучавањима стога требало би утврдити у коликој мери је реализација ових варијанти била условљена припадношћу писара одређеној области или културном центру, а колико самим садржајем, карактером и наменом дела.

На крају, ако осмотримо прикупљени материјал у целини, можемо констатовати да поштовање норме књижевног језика у случају групе *въс-* током вишевековног трајања редакцијске писмености није представљало већу тешкоћу. У испитиваним споменицима прдор народног *св-* уочава се ретко и то у оним текстовима чији садржај је једним делом отварао простор за уплив црта из говорног језика.²⁴ Проблем би зато на ширем плану требало сагледати и у светлу разлика између вишег и нижег стила српскословенског језика, с посебним освртом на прелазне жанрове који су у основи били отворени за оба језичка идиома, што се све приликом транскрипције конкретног текста мора узети у обзир.

Нови Сад, 2006. г.

²³ Младеновић 1965, 139; Младеновић 1989, 135; Шкорић 1991, 41.

²⁴ Младеновић 1965, 138.

И З В О Р И

XII ВЕК

- МЈ: Мирослављево јеванђеље, крај XII века (Кульбакин 1925, 35)
ХП1: Повеља Стефана Немање (монаха Симеона) манастиру Хиландару, 1199. година (Јерковић 1997, 126)

XIII ВЕК

- ВЈ: Вуканово јеванђеље, почетак XIII века (Врана 1967)
ХП2: Повеља Стефана Немањића (Првовенчаног) манастиру Хиландару, око 1200. године (Јерковић 1997, 126)
МА: Матичин апостол, друга половина XIII века (Младеновић 1985, 56)
СС: Софијска служба светом Сави, последња четвртина XIII века (Грковић 1986, 27)
БЧ: Бјелопольско четворојеванђеље, крај XIII или почетак XIV века (Стојановић 2002, 41—42)
ЖСН: Житије Симеона Немање од Стефана Првовенчаног, крај XIII или почетак XIV века (Јерковић 1965, 28; Јерковић 1988, 116)

XIV ВЕК

- ДХ: Дечанске хрисовуље, друга четвртина XIV века (Ивић и Јерковић 1982, 84)
БТ: Бечкеречки типик, трећа четвртина XIV века (Шкорић 2003, 99)
ЖСС: Житије светога Саве Теодосија Хиландарца, последња четвртина XIV века (Драгин 2005, 43)
ЧЈ: Чајничко јеванђеље, крај XIV или почетак XV века (Јерковић 1975, 72, 84)

XV ВЕК

- ПКЛ: Похвала кнезу Лазару монахиње Јефимије, почетак XV века (Јерковић 1984—1985, 303)
ЖПК: Житије Петра Коришког Теодосија Хиландарца, прва четвртина XV века (Јовановић 1980)
ХЗ: Медицински списи Ходошког зборника, прва трећина XV века (Јерковић 1995, 31)
ПНЈ: Повест о јерусалимским црквама и пустинским местима Никона Јерусалимца, 1441/42. година (Трифуновић 1972)
СЖСД: Служба и Житије Стефана Дечанског Григорија Цамблака, крај прве половине XV века (Стојменовић 1997, 49—50)
ЖСКЛ: Житије светога кнеза Лазара, осамдесете године XV века (Јерковић 1992, 57)
СПА: Служба светом Петру Атонском Генадија Светогорца, крај XV века (Драгин 1997/98, 8)
ПШЦ: Псалтир штампарије Црнојевића, 1494. или 1495. година (Грковић-Мејџор 1993, 56—57)

XVI ВЕК

- АБМС: Апостол РР IV 14 Библиотеке Матице српске, прва четвртина XVI века (Шкорић 1991, 41)
ЖКЈ: Житије кралице Јелене, 1536. година (Младеновић 1989, 135)
ЈА: Јазачки апостол, 1541. година (Грбић 1991, 85—86)
СА: Српска Александрида, друга половина XVI века (Јерковић 1983, 38)
Н: Натпис на мраморном стубу на Косову, друга половина XVI века (Јерковић 1976, 140)
Ч1: Четворојеванђеље дијака Симона, 1561. година (Младеновић 1995, 318)
Ч2: Четворојеванђеље дијака Симона, 1562. година (Младеновић 1995, 318)
Ч3: Четворојеванђеље дијака Симона, 1571. година (Младеновић 1995, 318)
ЦТМЦ: Цветни триод из Мркшине цркве, 1566. година (Јерковић 1972, 96)
А: Апостол, 1566. година (Младеновић 1986б, 110)
ТП: Триод посни (Младеновић 1991б, 302)
НР: Надгробна реч деспоту Ђурђу Бранковићу, препис из XVI века (Трифуновић 1979)

XVII ВЕК

- ЖСС: Житије светога Симеона од св. Саве, 1619. година (Јерковић 1974, 107—109)
ПГТ: Псалтир Гаврила Тројичанина, 1643. година (Шкорић 1992, 72)
СО: Седмични октоих с Акатистом пресветој Богородици, трећа четвртина XVII века (Драгин 1999, 191)
ППА: Путопис патријарха Арсенија III Црнојевића, 1682. година (Младеновић 1965, 138—139)

XVIII ВЕК

- ИКР: Ирмологиј Кипријана Рачанина, почетак XVIII века (Јерковић 1985, 221)
ССКЛ: Служба светом кнезу Лазару, прва четвртина XVIII века (Младеновић 1991а, 23—24)
С: Стихологија у препису јеромонаха Александра, 1736. година (Младеновић 1986а, 105, 107)
Т: Требник и месецослов у препису јеромонаха Александра, 1737. година (Младеновић 1986а, 105, 107)

ЛИТЕРАТУРА

- Белић, А. (1999): *Историја српског језика*, Изабрана дела Александра Белића, четврти том, Београд.
- Врана, Ј. (1967): *Вуканово еванђеље*, Београд.
- Грбина, Д. (1991): *Палеографски опис и правопис Јазачкој апостоли из 1541. године*. — Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, књ. II, Апостоли (редактор Вера Јерковић), Нови Сад, 47—95.
- Грковић, Ј. (1986): *Софијска служба светом Сави. Палеографска, ортографска и језичка истраживања*, Нови Сад.
- Грковић-Мејџор, Ј. (1993): *Језик „Псалтира“ из црногорије Црнојевића*, Подгорица.
- Драгин, Н. (1997/98): *Фонетске цртце Службе светом Петру Атонском Генадија Светогорца*. — Прилози проучавању језика, 28—29, Нови Сад, 5—10.
- Драгин, Н. (1999): *Фонетске и морфолошке одлике Седмичној октоихи с Акадистом пресветој Богородици из XVII века*. — Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, књ. VII, Акадисти, стихологије, богословици (редактор Вера Јерковић), Нови Сад, 189—218.
- Драгин, Н. (2005): *Језик Теодосијевог Житија светога Саве у препису монаха Марка из XIV века*. Докторска дисертација, Филозофски факултет, Нови Сад.
- Ђорђић, П. (1987): *Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки прилози*, Београд.
- Ивић, П. и Јерковић, В. (1981): *Правопис српскохрватских ћириличких ћовела и ћисама XII и XIII века*, Нови Сад.
- Ивић, П. и Јерковић, В. (1982): *Палеографски опис и правопис Дечанских хрисовуља*, Нови Сад.
- Јерковић, В. (1965): *Одлике српске рецензије у Житију Симеона Немање од Стефана Првовенчаног. Правописне и фонетске цртце*. — Прилози проучавању језика, 1, Нови Сад, 1—30.
- Јерковић, В. (1972): *Цветни период црногорије Мардарија из Мркшиће цркве*. — Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. XV/1, Нови Сад, 89—104.
- Јерковић, В. (1974): *Ортографија „Житија св. Симеона“ од св. Саве*. — Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. XVII/1, Нови Сад, 103—120.
- Јерковић, В. (1975): *Палеографска и језичка истраживања о Чайничком јеванђељу*, Нови Сад.
- Јерковић, В. (1976): *Натпис на мраморном стубу на Косову. Основне одлике правописа и језика*. — Зборник историје књижевности, књ. 10, Београд, 137—146.
- Јерковић, В. (1979): *Натомене о проучавању ортографије и језика српских редакционских синонимика*. — Археографски прилози, 1, Београд, 31—38.

- Јерковић, В. (1980): *Средњовековне ортографске школе код Срба*. — Југословенски семинар за стране слависте, 31, Београд, 19—28.
- Јерковић, В. (1983): *Српска Александрида. Академијин рукопис (бр. 352)*. Палеографска, ортографска и језичка истраживања, Београд.
- Јерковић, В. (1984): *Српскословенска норма у гласовном и морфолошком систему*. — Jugoslovenski seminar za strane slaviste, 33—34, Задар, 55—66.
- Јерковић, В. (1984—1985): *О Јефимијиној похвали кнезу Лазару*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXVII—XXVIII, Нови Сад, 299—306.
- Јерковић, В. (1985): *Српскословенски и његова норма у Ирмоложију Кипријана Рачанина*. — Научни састанак слависта у Вукове дане, 14/1, Београд, 219—224.
- Јерковић, В. (1988): *Морфолошки систем у „Житију св. Симеона“ од Стефана Првоучанчанио*. — Гласник одјељења умјетности, 8, ЦАНУ, Титоград, 109—126.
- Јерковић, В. (1992): *Житије светога кнеза Лазара (Палеографска, ортографска и језичка анализа преписа из XV века)*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXV/1, Нови Сад, 51—67.
- Јерковић, В. (1995): *О језику медицинских синиса Ходошкој зборника*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXVIII/1, Нови Сад, 29—39.
- Јерковић, В. (1996): *О транскрипцији српскословенских текстова*. — Научни састанак слависта у Вукове дане, 25/2, Београд, 5—14.
- Јерковић, В. (1997): *Језик повеље великог жупана Стефана Немањића манастиру Хиландару*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XL/2, Нови Сад, 123—139.
- Јовановић, Т. (1980): *Теодосије Хиландарац, Житије Петра Коришкој*. Приредио Томислав Јовановић. — Књижевна историја, XII, 48, Београд, 635—681.
- Кульбакин, Ст. М. (1925): *Палеографска и језичка истраживања о Мирослављевом јеванђељу*, Сремски Карловци.
- Младеновић, А. (1965): *Особине драфије и језика Јутија Арсенија III Црнојевића из 1682. године*. — Зборник за филологију и лингвистику, VIII, Нови Сад, 133—146.
- Младеновић, А. (1977): *Найомене о српскословенском језику*. — Зборник за филологију и лингвистику, XX/2, Нови Сад, 1—20.
- Младеновић, А. (1978): *Прилог штумачењу измене иницијалног в-са слабим полујасничком у једном делу српскохрватском језику*. — Зборник за филологију и лингвистику, XXI/2, Нови Сад, 7—18.
- Младеновић, А. (1985): *О једној особини српске редакције старословенског језика*. — Научни састанак слависта у Вукове дане, 14/1, Београд, 53—58.
- Младеновић, А. (1986а): *Српска редакција старословенског језика — неке особине из текстова XVIII века*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXIX/1, Нови Сад, 103—112.
- Младеновић, А. (1986б): *Археографске белешке 1. Апостол (1566. љ.)*. — Археографски прилози, 8, Београд, 107—122.
- Младеновић, А. (1988—1989): *Међусобни однос српског и српскословенског језика и неке найомене о стварају ћирилској драфији*. — Археографски прилози, 10/11, Београд, 19—30.
- Младеновић, А. (1989): *Неке језичке особине „Житија краљице Јелене“ архиепископа Данила II. (Препис из 1536. године)*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXII/2, Нови Сад, 133—137.
- Младеновић, А. (1991а): *Неке найомене о језику рукописа „Службе свећом кнезу Лазару“ (прва чећваршина XVIII века)*. — Научни састанак слависта у Вукове дане, 19/1, Београд, 23—26.
- Младеновић, А. (1991б): *Археографске белешке 2. Триод Ђосни (XVI век)*. — Археографски прилози, 13, Београд, 293—305.
- Младеновић, А. (1995): *Неке српскословенске особине у рукописима дијака Симона (друга половина XVI века)*. — Проучавање средњовековних јужнословенских рукописа, Београд, 313—321.
- СС (1994): *Старославянский словарь (по рукописям X—XI веков)*. Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой, Москва.
- Стојановић, Ј. (2002): *Ортографија и језик Ејелотољског чећворојеванђела (13/14. век)*, Подгорица.

Стојменовић, Ч. (1997): *Служба и Жићије Стјефана Дечанског (Дечански ћрејис)*. Палеографска, ортографска и језичка истраживања. Докторска дисертација, Филозофски факултет, Нови Сад.

Трифуновић, Ђ. (1972): *Две њосанице Јелене Балшић и Никонова „Повесиш о јерусалимским црквама и йустинским месним“*. — Књижевна историја, књ. V, св. 18, Београд, 289—327.

Трифуновић, Ђ. (1979): *Надгробна реч деспоју Бурђу Бранковићу од Смедеревској бејседници*. — Књижевна историја, књ. XII, св. 46, Београд, 295—314.

FO (1981): *Fonoološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opštesslovenskim lingvističkim atlasom*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, posebna izdanja, knjiga LV, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 9, Sarajevo.

Шкорић, К. (1991): *Пошварде изговора полујасничкој знака у апостолу РР IV 14 из збирке Библиотеке Матице српске*. — Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, књ. II, Апостоли (редактор Вера Јерковић), Нови Сад, 40—43.

Шкорић, К. (1992): *Ојис ортографије Псалтира Гаврила Тројичанина из 1643. године*. — Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, књ. III, Псалтир Гаврила Тројичанина из 1643. године (редактор Вера Јерковић), Нови Сад, 63—95.

Шкорић, К. (2003): *Фонетске и морфолошке одлике Бечкеречкој штампи*. — Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, књ. IX, Бечкеречки типик из 14. века (редактор Вера Јерковић), Нови Сад, 92—162.

Наташа Драгин

ПРИЛОЖЕНИЕ К ИССЛЕДОВАНИЮ ГРУППЫ въс- В СЕРБСКОСЛАВЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

Р е з ю м е

Настоящая работа посвящена проблеме транскрипции группы въс- в сербскославянском языке, с особой целью осветить хронологию установления книжного произношения „ер“-а в слабой позиции. В качестве источника послужили памятники из различных периодов сербской редакционной письменности XII—XVIII веков. На основании хронологического перечня реализации группы въс- в сербскославянском языке, состояния в сербских средневековых грамотах и в настоящее время в сербских диалектах, автор пришел к заключению, что о введении упомянутой черты в литературный язык можно с уверенностью говорить лишь начиная с XV века. Поскольку свидетельств об этом в памятниках из раннего периода редакционной письменности нет, то можно предположить, что развитию этой особенности способствовали именно орфографические инновации, характерные для ресавской эпохи. Состояние в памятниках из постресавского периода свидетельствует, главным образом, об устойчивости этой особенности в литературном языке, при спорадическом появлении и более старой практики произношения.

НАЗИВИ ЖИВОТИЊА И ИНСЕКАТА У ХИЛАНДАРСКОМ МЕДИЦИНСКОМ КОДЕКСУ

НАДЕЖДА ЈОВИЋ

UDC 811.163.1'373.22:591.5
811.163.1'373.22:595.7
61(497.11)(091)

Кратак садржај. Рад доноси речник назива животиња и инсеката експертиралих из Хиландарског медицинског кодекса, најпотпунијег српског средњовековног медицинског рукописа. Циљ рада је да се установи степен континуитета ове тематске лексике од старословенског, преко српкословенског, до стања у савременом српском језику и у народним говорима југоисточне Србије, одакле су потицали неки преводици или преписивачи Кодекса, како се на основу језичких особина споменика претпоставља.

Кључне речи: Хиландарски медицински кодекс, историјска лексикологија, називи животиња и инсеката, речници.

1. Увод

Хиландарски медицински кодекс, најзначајнији српски средњовековни зборник медицинских списка, већ дуже време привлачи пажњу наше и стране научне јавности, што због своје садржине, што због језика и лексике.

Кодекс садржи именовање и опис симптома и тока болести, поступака и средстава за њихово лечење (припремање лекова биљног, животињског и минералног порекла у одређеним посудама), утицај начина живота и метеоролошких прилика на појаву и ток болести што је захтевало извесну систематичност у именовању делова човечијег тела, биљног и животињског света, а то се ретко среће у другим споменицима било духовне, било световне тематике. Зато овај средњовековни писани споменик пружа обиље материјала за истраживања из области историјске лексикологије.

Како је Кодекс заобиђен при изради речника српског и српскохрватског језика (историјских: Даничић, Рјечник ЈАЗУ; синхронијских: РМС, РСАНУ) интересантно је проверити да ли је потврдама из Кодекса могуће померити границе појављивања одређених лексема у нашим споменицима. Такође је занимљиво установити колико је лексичка грађа Кодекса општесловенска и општесрпска и има ли у грађи овог споменика, који је од великог значаја за историјску дијалектологију српског језика, лексичких дијалектизама.

Циљ овог рада је да се попишу називи животиња у Кодексу. Иако тај списак не садржи називе свих животиња познатих у то време на

овим просторима, јер су забележени називи само оних дивљих и домаћих животиња које су коришћене у медицинске сврхе, сигурно је да се из њега може штошта сазнати. Ако се изузме медицинска страна, које су животиње коришћене за лечење одређених болести, овај попис омогућава да сагледамо континуитет назива од прасловенског стања, преко српскословенског периода (ако има српскословенских елемената у називима), народног језика од XIII до половине XVI века, до савременог стања српског стандарда и стања у народним говорима југоисточне Србије, одакле су, како се сматра, потицали преписивачи *Кодекса*. Ови подаци су утолико драгоцености због тога што многи од прегледаних речника не садрже систематски пописану ову врсту лексике услед тематске ограниченоности списка из којих је грађа за њих експертирана.

Најпре ћу у оквиру семантичких поља представити експертирану грађу транскрибовану савременом ћирилицом, а у даљем тексту она је дата у виду речника.

Општи називи

Општи назив за животињу је *скош*.

Стока коју човек поседује назива се *добитак*, а појединачни примерак ситније стоке именује се лексемом *брав*.

Општи назив за дивљу животињу је *звер*, а колектив инсеката назива се *рој*.

Домаће животиње

Сисари: *бик, кравији; маđарачки/маđаричи, осал; козле; ован, овица, јаљећи; свински, теле, йас*.

Птице: *гуска; пловчи; кокош, јејшал, љиле*.

Дивље животиње

Сисари: *вепар, дабар/кашиор, зајец, зајечица, јаз(а)вац, јелен, коза дивија, лисица, мечка, мишији, йух*.

Птице: *шаша, ђавран, ѡолуб, ёрлица, жерав, скворац*.

Гмизавци: *жаба, змија, љиж*.

Животиње које живе у сланој и/или слаткој води: *ѓуба морска, корал, рак, риба*.

Животиње које не живе на нашим просторима

Сисари: *ан(а)шта/ даина/ данула дивија/зебра; елефант, лав, леопардо*.

Инсекти

Општи назив инсекта је *бубица*, док се лексемом *гад* означавају отровни инсекти и змије, од којих се у *Кодексу* помињу: *скорија/ најелуш; љаук, рутела; ваш, ђњида*. Медоносни инсект именује се лексемом *ичела*.

Делови тела животиња

Спољашњи делови тела: *којса, лоно, муда; рожнати омотачи: кора, љусћа/љушта, љеро, скраљуш*; рожнати израштаји: *коштић, љайонак, рођ*.

Унутрашњи органи: *мозак, јлућа, жлч/јсуч, слезена, срце, мехур, крв; лој, масло, сало.*

Лучевине животиња: *брабронак, զնօյ.*

2. Речник

Најпре је наведен транскрибован и транслитерисан облик лексеме из *Кодекса*, а како у тексту ретко долази номинатив, то је реконструисан облик номинатива означен звездцом испред примера. Иза тога долазе потврде из *Кодекса* где графијске интервенције нису вршене, осим што су слова спуштана у ред и разрешаване су лигатуре.

Следе потврде из речника старословенског језика (Словњик) и српскословенског језика (Д) па одреднице из Речника ЈАЗУ (означене скраћеницом R и бројем тома речника, а писане латиницом). Значење је представљано само уколико има одступања у односу на значење речи у *Кодексу* или у савременом језику. Акценат није преношен будући да ни примери из *Кодекса* нису проучавани са прозодијске стране, премда су у споменику акценатски знаци бележени. Кад год постоји подatak у R од када датира потврда лексеме, то је преношено пошто би могло нешто да каже о времену из код потиче *Кодекс*.

На крају су навођени ликови из дијалектолошких речника са тла југоистичне Србије и са Космета.

алфарфаш, և/ս/(թ) ал'фаֆ'ֆашъ юдна мала веџъ, нъ не կայ8/թ/ вրачевъ скот ли և/ս/(թ) или зврѣвъ, поне/ж/(է) вե/լ/ми ма/լ/ և/ս/(թ) 161б/24—162а/1; в. и под *найелуш*; нема потврда ни у Словњику, ни у Д; у преведеном издању *Кодекса* (Катић 1989, 191) овом називу одговара значење *ошровни ղաւ*, при чему реч није унета ни у Речник најважнијих термина, на крају тог издања *Кодекса*, ни у *Терминолошки речник српске средњовековне медицине* (Катић 1987). R нема.

ан(а)ղա, изгледа зебра, в. ծանուա դիվիա; реч није потврђена ни у Словњику, ни у Д, а у Катић 1989, 195 сви називи ове животиње преведени су *ձևաղա* зебра. R нема.

**աշխաբ, Ցմոջենիք քանա/մ/ աշքքեвъ* 63б/5—6; Словњик и Д не бележе ову реч, а у Катић 1989. контекст у коме се она среће није преведен. R нема.

бик, жлъчъ օ/թ/ բыка, մայ գճե ծօֆր է/սթ/ 188ա/16—17;* Словњик и Д не бележе ову реч. У Д се јавља բվօվը, -լիа bubali, као и антропоним բակուլիկъ. R I **bik, bika m. *taurus*, долази од XIV, XV века.

брабронак, նъ մ՞շայ շ հօ/մ/ բրաբօ/ն/կւ օ/թ/ դիվիէ կօզե* 47а/13; Словњик и Д не бележе ову реч. R I **brabonak, brabonka m. *baca, ovilis vel caprini stercoris*, чује се и *brabonak, brabonke*. Елезовић Ркм **բրաբոյատ**, несвр. фиг. трабуњати. Митровић Рлг **բրաբոյշկե**, ф. брабоњци. Живковић Рпг **բրաբոյակ, брабоյка**.

брав*, трошета *ω/τ/ οβνα βραβα, σιρφέχη μεδα* 1856/19—20; напрнѣ и/χ/ кръвъю *ω/τ/ βραβα* 41a/25; Словњик 4, 139, *бравъ*, -а м. *pecus*, *pecudes* мелкий скот (*Vit*); Д *бравъ*, *ovis*. R I 1. **brav, m. *pecus*, од XIII века, првенствено ован, овца, ягње, јарац, коза, јаре. Елезовић Ркм **брав**, а м., *брави* ген. мн. овца уопште, посебно пак ован. У ДК. записана је ова реч у годинама 1761—1765. више пута, али се очевидно разликује од овце и ягњета: писа *κιρκω ωβυς* и *ιαγνης* пак і *βραβα*. Митровић Рлг **брав**, м. марвинче, в. **бравче**, н. младо грло стоке.

бубица*, и *η(γο)βιθ/μ/ λιστβιε/μ/ χρανης ωνηιи βιβициε изъ κοε/χ/ сε свила чинь* 1486/12—13; Словњик и Д немају лексему *buba* у значењу инсект; Катић 1989, Речник најважнијих термина тумачи: *βιβициа изъ κοιχ* сε свила чини, свилена буба, *Bombyx mari*. R I **buba, f. *bestiola, insectum*, од XVII века.

ваши*, кои имају много въши 1276/7; и въти ки чиста глава *ω/τ/ въши* и *ω/τ/ гни/đ/ 1276/9*; Словњик и Д немају ову лексему; Катић 1989, Речник въшъ, (въши), *ваши*, *ваши*, *pediculus*, *pediculi*. R XX 1. **vaš, *vaši*, f. isto што uš.

веер*, кои имају много въши 1246/14—15; Словњик 4, 180 *вееръ*, -а м. *aper*, Д *вееръ* исто (Г. X. 237). R XX 1. **vepar, *verpa*, m. *mužjak sviňe*, često ustrojen, *divla sviňa*.

вук*, кто к/ст/ безъ памети, да кстъ месв *ω/τ/ въка* 1296/21; Словњик 5, 202 *влькъ*, -а м. *Iopus*; Д *влькъ*. R XXI 1. **vuk, m.

гавран*, ктп п/е *ω/τ/ гаврана гаице* рофито, *ωздравѣти* ки *ω/τ/ велике болѣсти* 1296/19—20; Словњик и Д немају ову лексему. R III **gavran, m. *Corvus corax L.*

гад*, и *χοψεши видѣти многѡ га/д/ чемернъи/χ/ кои вѣже *ω/τ/ мѣстъ* свои^х 64a/18—19; прилагает се [...] ψοφїканїе сквтъ и звѣрїи и гадъ чемернъи/χ/ по съсѣхъ мѣстѣ/χ/ 61a/17—20; Словњик 8, 388 *гадъ*¹, -а м. *reptile, serpens*; Д *гадъ*, *animal reptile* (множество змиевъ и гадъ, Г. X. 237); Катић 1987 *гадъ чемернъи* (ХК). Овај израз односи се на отровне инсекте, *insecta venenata* (скорпија, стршљен, итд.) и отровне змије, *serpentes viperae*. Учесталост њиховог појављивања сматрала се као један од знакова који наговештавају појаву куге. Катић 1989, 67: „Ово се догађа и ако, због великих угинућа изазваних разним епизоотијама код домаћих и дивљих животиња и гмизаваца, у ближој и даљој околини њихови лешеви остану незакопани...“ R III **gad, m. *sepens*; *fastidium, nausea*; прво је значење: змија, и уорће svaka gamad. Митровић Рлг **гадине**, ф. дивљи зверови; **гадурија**, ф. гмизавица, змија.*

гњида*, и въти ки чиста глава *ω/τ/ въши* и *ω/τ/ гни/đ/ 1276/9*; Словњик и Д немају ову лексему. R III **gnida, f. *lens (lencis)* ушије јаје. Налази се у свим старијим речницима осим у Даничићевом.

гној, гнои [...] магаричи, свари 8 оцтв 188a/24—25; гнои *ω/τ/ осла* 1266/6; гнои *ω/τ/ петла* 1646/8; Словњик 8, 407 *гнои*, *гнои* м. 1. *sterguinum, foetor, putredo*, 2. *ulcus, vulnus, sanies*; Д *гноинъ*, *stercoreus*. R III **gnoj**, *gnoja*, m. *fitus, stercus, pus*. a. *gomila, vrga gnilijeh, smrdljivijeh stvari, osobito iz људскога и ѡивицкога тijela, stercus*.

голуб*, и ако не бидеје могаљ имѣти, грълицъ, а тъы голвба 33б/17—18; Словњик 8, 417 голжбъ, -и т. columba; Д голоубинъ, -на columbae. R III **голуб, m.

грлица*, 8зми грълицъ и измѣтнты ини дрѡ/ѣ/ ѿсквашї ю и потомъ шми 33б/16—17; Словњик 8, 440 грълица, -л f. turtur; Д грълица исто. R III 1. **грлица, f. *Columba turtur* L.

губа морска*, сквашан гвбъ морѣскъ 8 шнан ѿцътъ и 8 водъ топла 56б/7—8; скваси гвбъ морѣскъ въ оцътъ 98а/6; и 8 шнви водъ скваси морѣскъ гвбъ и постави на стома/х/. 158б/12; Словњик 8, 448 гжба, -ты f. spongia — у примерима се не јавља пријд. морска; Д не бележи ову реч; Катић 1987 и Катић 1989 Речник гвба морска, сунђер, spongia. R III 1. **губа, f. fungus, agaricum, spongia; leprosa, rottigo; coccus. Прва три значења су прасловенска.

гуска*, 8зми сало w/t/ гвскѣ и w/t/ ѧзѣтъца и w/t/ лисицѣ 187а/15—16; Словњик и Д немају ову лексему. R III **гуска, f. anser. Основа је прасловенска, а са наставком -ka реч је стара код јужних Словена.

гушчији*, постави топло 8 лићхъръ сви/ї/ски и 8тъкни 8 шнѣизи лићхъръ краи w/t/ гвшчијега пера, и чи/ї/(и) мв глистиръ во/д/(о)пвсто/м/ 156а/21—22; Словњик и Д немају ову лексему. R III **гуšчији, adj. anserinus, уз то и гиšчији, gušči.

дабар*, 8зми мвда каширѣмъ, и исѣши ихъ где нѣ/st/ слѣца ни вѣтра. и негова мвда тѣбѣвю да бвдѣши w/t/ много стара дѣбра, ни w/t/ много млада, лихъ w/t/ срѣдниега. 41а/21—24; 8зми мврра и ка шоръ, срѣбрецъ се зовѣ, мвдца w/t/ дѣбра 128а/20—21; каџоръ. срѣб/скты трошета w/t/ дѣбра 128а/16; Словњик и Д немају ову лексему. R II 1. **дабар, *dabra*, m. castor fibel L. Стсл. бѣвгъ и бѣвгъ. Пре XIX века нема облика *дабар* код писаца. Прегледани дијалектолошки речници не бележе ову реч.

даина, за потврду у Кодексу в. *данула дивија*; Словњик и Д немају ову лексему; Катић 1989. R нема.

**данула дивија*, и стари св/t/ 8чителїе рекли, да месо w/t/ данвлѣ дивије. и також/д/е глјет се даина и також/д/е глјет се зебра. и ан'та. и месо ихъ слано կѣвки, много ѿчиши тѣлш w/t/ отровы 166б/16—19; Словњик и Д немају ову лексему; Катић 1989, 195: „Осим тога стари су учитељи препоручивали и месо од дивље зебре. Њено је месо слано, и ако му га даш да једе, добро ћеш га очистити од отрова.“ Катић 1989 Речник *данвла* зебра. R нема.

добитак, такон шмрѣшавѣ жилѣ w/t/ досаж/д/енїа ср/д/чнаго, како добритъкъ w/t/ зле паше. 133б/18—19 у значењу *стока*; Словњик 9, 497 има само глагол добити; Д бележи оба значења: добитъкъ; Катић 1987 и Катић 1989 добиткъ тумаче ову лексему само као награда, приход, хонорар, богатство, remuneratio. R II **дбитак**, *dobitka*, m. comparatio, lucrum, emolumentum, facultates, pecus; с. што ко има, како god ono добио, стекао; имање, dobro. b) stoka. Живковић Рпг *добиче* с млада, тек рођена животиња (јагње, теле); новорођенче.

елевантъ, анакарди [...] вошїе к/ст/ [...] нѣ нѣци говорѣ да св въ ши нѣкоега звѣбра кои се зове елевантътъ. нѣ нѣ/st/ истѣна 25б/14—16; Словњик и Д не бележе ову реч; Катић 1987 *елевантъ*, слон, elephantus (ele-

phas). R III **elefant**, *elefanta*, m. *elephantus*, tal. *elefante*, нем. *elefant*. Од XVI века.

жаба, и ком⁸ жаба въниде/т/ въ ср/д/це ничто м⁸ нѣ/с/(т) сла/д/ко что масть 163а/4—5; Словњик 11, 591 жаба, -ты f. *rana* (Sin, Pog, Bon, Lob, Par, Hval); Д не бележи ову реч. R XXIII 1. **žaba**, f.

жабица*, и ѿци 8зми малѣ жабицѣ, и постави ихъ въ гътицъ ве/з/ водѣ төре покри добре. и постави къ огню да се свше, како може/ш/ w/т/ нийхъ пра/х/ чинити. 124а/14—16. R XXIII 1. **žabica, f. dem. od 1. *žaba*.

жерав*, ж8/ч/ w/т/ жерава 128а/7; Словњик и Д немају ово значење; Катић 1989, 173 реч није преведена. R XXIII 1. **žerav, m. isto što *žer*, m. *ždral*. Према подацима из R, облик *жер* забележен је у Нишу и околини. Живковић Рпг **жерав** м мн. *жеравје* дивља гуска. Елезовић Ркм **ждраль**, у Вучитрун и **ждрал**.

жлич, жлъчъ w/т/ быка, мажи гдѣ боли добро ε/ст/ 188а/16—17; Словњик 12, 676 злъчъ et жлъчъ, -и f. *fel*; Д жлъчъ, *bilis*. R XXIII 1. **žuč**, f. i m. и сопјећем i životiњском tijelu žutozelena gorka tekućina, коју луči jetra.

**јесуч*, 8зми ж8/ч/ w/т/ жерава, и постави 8 малъхн чашницѣ оловћенѣ, и смѣши мокни те/ρ/ мажи гла(а)/β/ογ и вра/т/. брзо се члѣкъ болънъ w/т/ стына разбѣди 128а/7—9; в. жлч.

зајец*, ако пѣтъ пѣни w/т/ зајца 185а/7; Словњик 12, 665 зајацъ, -а m. *lepus*; Д зајецъ. R XXI 1. **zajec, *zajeca*, *zajca*, isto što *zec*; ispor *zajac*, *zajca*. Елезовић Ркм **зајац**. Митровић Рлг **зајац**, **зајчи** прид. Живковић Рпг **зајек**.

**зајечица*, дам плю/д/(օ)вѣ w/т/ зајечице 185а/6; 8зми сирцице w/т/ зајчице и гнои 185а/8; сирцице w/т/ зајечице прѣен/օ/ 185а/14; Словњик и Д немају ову лексему, као ни R.

звер, к/с/(т) ал'фар'фашъ једна мала веџъ, нъ не кажъ/т/ врачевѣ скот ли к/с/(т) или зврѣфъ, поне/ж/(ε) ве/л/ми ма/л/ к/с/(т) 161б/24—162а/1; хо-щеши видѣти звѣръ дивю ҳодешѣ прѣ/д/ людми. 64а/19—20; прилѣчаєт се [...] фофїканіе скотъ и звѣръ и гадъ чемернгы/х/ по свѣхъ мѣстѣ/х/ 61а/17—20; Словњик 12, 667 звѣръ, -и m. *bestia*, *fera*, *feras*, *animal*, *animans*; Д звѣръ, *fera*. R XXIII **zvijer**, f. i m. životiňa (osobito divja), živina, skot. aa) *zvijer* je žen. roda ili se ne razbira rod (dubrovački pisci), bb) *zvijer* je muš. roda: Hilanderski tipik, Danilo, Aleksandrida XVI v. Елезовић Ркм **свер**, а м.; **свериња**, е ж. зверка; **свериње**, а сп. кол *свер*; **сверка**, е ж. Митровић Рлг **дзверка**, ф. зверка, звер. Живковић Рпг **сверка** ж мн. *zverhe*, звер, зверка.

зебра, за потврду у Кодексу в. данула дивија; Словњик и Д не бележе ову лексему. R XXII 1. **zebra**, f. име životiňe; portugalska riječ, *Equus zebra*. Нема података од када се реч јавља.

змија*, 8зми ѿчи змїје кое се чръвенѣ 39а/2; докле ви/д/(и)ш да искалие масть 8 долни гръ'ници изъ ѿчи змїји 39а/11—12; Словњик 12, 677 змија, змија f. *serpens*; Д змија, змија R XXIII 1. **zmija, f. *vrsta gmaza...* v. *zmaj* i *zmij...* Nalazi se od XIV v. R XXIII **zmij**, m. isto što *zmija*. Nalazi se od XIII do XVI vijeka, обично u prenesenom smislu za đavaо.

**јађићи*, 8зми онзи масть что иде изъ тагније плаќи къда се пече. 129б/9—10; Словњик 1, 14 агна, -ате n. *agnus*. Д тагни, *agnus*, тагнићь, *agninus*.

*јаз(a)вац, ۋىزلى سالو w/t/ гۇسىكىٰ و/ت/ ىازвъца и w/t/ лисице 187a/15—16; Словњик 50, 937 ىازفا, -ы f. in Ostr, Bon, Par, Nik etiam ىازفا, ىاز'ва, ئىز'ва legitur. Основна значења 1. foramen, caverna, 2. plaga; Д ىازва, plaga. R IV **jazavac**, *jazavca*, m. Meles taxus Pali, нека четвероноžna zvijer što živi u rupi koju sama iskora. Уп. *jazvac*, *jazbac*. Елезовић Ркм под **јазбина** помиње се *jazbavaç*, иначе не постоји као лексема.

*јајце, w/t/ گەۋەنە ئانىقە ۋەھىتى 129б/19; Словњик 1, 19 ائىقە, -ا n. ovum; Д ىانىقە, ئايە, R IV **яјце**, n.

*јелен, и ۋېزلى مەۋزىك/ك/ w/t/ ئەلپىنە, или w/t/ تەلەتتا 185a/20—21; Словњик 51, 992 ىەلنە, -ئە m. cervus; ىەلنە. R IV **jelen**, m. *Cervus elaphus* L.

*јелењи, ۋىزلى [...] لوپ ئەلەن 173б/1; Словњик 51, 993 ىەلەن adj. poss. ad ىەلنە; Д ىەлени, cervi. R IV **jeleni**, *jeleni*, adj. *cervinus*. Старији облик *jeleniji* у рукопису из XV века.

каштор, в. дабар; Словњик и Д немају ову лексему. R IV **kaštor**, m. *dabar*, v. 2. **kastor**, *kastora*, tal. *castoro*. Облик **каштор** код једнога писца из XVII века, одакле је овај податак.

*којка, кожă w/t/ ئۆچە پەستاۋى گەرغا بىلا, تۆپاڭ كەڭدا يۇ ۋەرەپەش/ 187a/14—15; Словњик 15, 36 којка, -ѧ f. *pellis*; Д којка, коже گۈرگۈش Г. XV. R V **koža**, f. *pellis*, *cutis*, *corium*.

*која дивија, ньт мېشاю شىخ/م/ بىرابرۇ/پ/كىك w/t/ دىۋىيە كۆزى 47a/13; Словњик 15, 37 која, -ы f. *sarpa*; дивијата која *sarga silvestris* vel. *agrestis*; Д која. R V **koza**, f. *Capra hircus* L., b) *divla* koza ne znači svagda istu vrstu što i domaća, nego druge vrste više ili maće slične, kao divokozu, srnu itd.

*којији, чини ئى دىرىم/ دىرىم/ دىرىمدا w/t/ كۈسۈچ/خ/ ۋەگەۋەتى و w/t/ پاپۇنخىك 186a/13—14; Словњик 15, 37 којии adj., *caprinus*; Д нема ту лексему. R V **koziji**, *kozji*, adj.

*којле, за ۋەرېلىنىيە ئى ئەپەن/ت/ دەبەر ۋەدەتىغا w/t/ پەتلىەتا. и مۆزىكىك w/t/ كۆزلىتى 107б/17—19; и да مى دىلۇت سە ئاستىا ھىلدىن ئا/ج/(ئ) مۇغۇت سە скорىھ пропавлати. младе козлики, и пиликى, и дробنىھ ۋىبىچ 79a/18—20; ۋ ىئىکىەخە دىۋىئەخە زەنەرەخ/خ/ كىئىن ئەن كەن كۆزلىكى 59a/13; Словњик 15, 38 којъла, -атە n. у старијим рукописима (Zogr, Mar, As, Sav, Ostr); Д не бележи овај облик. R V 2. **kozle**, *kozleta*, n. jare.

*кокош, и потۋىم/ بەنەزلى كۆكۈش/ پەنەزلى و ىزەجىي يەن مالىك коматики 80б/15—16; Словњик 17, 39 кокошь, -и f. *gallina* (Mar, Zogr, Ostr, Nik); Д кокошь. R V **kokoš**, *kokoši*, f. *gallina*.

*коийшо, ۋىزلى что سە ئىزدەلەنە ئى ماغارىچىكога копита 185б/22—23; Словњик и Д не бележе ову лексему. R V **kopito**, n. *ungula solida*.

*кора, ۋىزلى پەلەجىءە بەز كۆفى، سىفەتى بەز لۈسپە 187б/20—21; Словњик 17, 50 кора, -ы f. *cortex* (Bes); Д кора, връбовоу мѣздроу, еже есть подъ корошъ. R V 1. **kora**, f. *cortex*, *crusta*; e. na spružu (kuća).

*корал, корали سە ناھەدە كۆپى/م/ مورا ئە پەنەرەخ/خ/ كەن ئەن كۆزلىكى 44б/9—10; Д кораль, *coralium* M. 498. R V **koral**, m. *corallium*. Postaje od latinske riječi, a ne od tal. *corallo*, po čemu može biti riječ iz romanskoga (dalmatskoga) jezika... Od XV vijeka.

*кравији, и ۋەچە масло и گرەپىءە. 185a/21; ۋىزلى [...] لوپ ئەلەن и گرەپىءە масلا 173б/1—2; Словњик 15, 58 گرەвии adj. poss. (Pog, Bon, Lob, Par); Д не бележи. R V **kraviji**, *kravli*, adj.

**крв, ғзми* [...] кръви w/t/ венфа 1246/14—15; Словњик 16, 72 кръвъ, кръвъ f. Д кръвъ, sanguis.

**лав, нъ меж/д/8 дрѣзѣміи штровіи лютіими найгошє сѣтъ штровіи w/t/ лъва иже гнєт се леопардъ w/t/ жлъчи иго 1606/4—7;* Словњик 16, 146 лъвъ¹, -а т. leo; Д лъвъ. R V *lav*, m. *Felis leo L.*

леоїардо, в. потврду уз *лав*; Словњик и Д не бележе ову реч. R VI *leopard*, *leoparda*, m. *Felis leopardus L.*, Od lat. *leopardus* ii od tal. *leopardo*. U dva pisca XVIII vijeka, a između tječnika i Stulićevu.

**лисица, ғзми сало* w/t/ гвскѣ и w/t/ ғазвъца и w/t/ *лисице* 187a/15—16; Словњик 16, 123 лисъ, -а т. *vulpes* (Zogr, Mar, As, Sav); Д *лисица, vulpes*. R VI *lisica*, f. *Canis vulpes L.*

**лој, ғзми* [...] *лон елени* 1736/1; Словњик 17, 136 *лон, лоја* m. *adeps, sebum* (Parim); Д има топониме *лониште, логань*. R VI *loj, loja*, m. *mast, salo* u govećeta, ovce ili koze, ili onako kako leži u tijelu (osobito kod bubrega i crijeva), ili kad se rastopi i procijedi.

**лоно, да ғастъ лонета* w/t/ петла 796/2; Словњик 17, 137, *лоно, -а* n. рус. „лоно, колени; живот, утроба”, viscera; Д не региструју ову лексему. R VI *lono* n. vidi 2. *krilo* 2. Može značiti i *ńedra* i *naručje* kao i *krilo*, ali važa da je naj starije značenje: doňa strana od trbuha, jer u stsvor. znači pudenda i *testiculus...* Samo u knjigama pisanijem crkvenijem ili miješanijem jezikom.

**љуса, ғзми* [...] и *пильжъ* безъ люспе 187a/15—18; *ғзми пильжъ* безъ кофѣ, сирѣчъ безъ люспе 1876/20—21; постави *и* *таичанъ* *люспе* 26a/18—19; Словњик и Д не региструју ову реч. R VI *luspia*, f. vidi *luska*. S *l-* riječ je praslav. kao i *luska...*; *luska*, f. kao kora, ili više ili maće debela kožica, u kojoj je što po naravi umotano. S oblikom *luska* nahodi se od XV vijeka, e. vidi škołka. *Plbževu lusku. Viri kao spuž iz luske. Jušpina*, f. vidi *luska* i *luspa*.

**љушти, ако напишашъ люшпъ таичанъ бал'шама добра, и дрѣгъ люш'пъ тре-мен'тїна* 29a/9—10; Словњик и Д не региструју ову реч.

**магарачки, ғзми* что се издѣлє из магарѣчкога копита 1856/22—23; Словњик и Д не региструју ову реч. R нема овакав приdev, једино R VI *magarčev, magareći, magaričin*, adj. *magarski*, adj. i adv. *magarac, magarca*, m. *Equus asinus L.* Није прецизно одређено poreklo ове речи. Јавља се од XVII века. S II *magarac* балканска реч грч. porekla.

**магаричи, гнои* [...] *магаричи* 188a/24—25; Словњик и Д не региструју ову реч. R нема овакав приdev.

**масло, и швче масло и кравиє.* 185a/21; *ғзми* [...] *лон елени и кравиє масло* 1736/1—2; Словњик 18, 194 *масло, -а* n. 1. *oleum*, 2. *butyrum* (Pog, Bon, Lob, Par, Grig, Zach); Д *масло oleum*, само са тим значењем; Катић 1987, *масло* у већем броју сложених назива где значи уље, није узето у обзир значење *маслац*. R VI *maslo*, n. *oleum, butyrum*.

**мехир, постави топло 8 мѣхъяфъ сви/й/ски, и 8тъкни 8 шнѣвизи мѣхъяфъ краи* w/t/ гвшчейга пера, и чи/й/и) мѣ глистифъ во/д/(о)пѣсто/m/. 156a/21—22; Словњик 19, 262 *мѣхъ*, -а т. *uter*; Д *мѣхъ*, *uter* (као мера), нема значења *мокраћна бешика, vesica urinaria* које је наведено у Катић 1987, в. *мѣхъ*. R VI *mjehur*, m. *vesica... ima i mjehir*. Елезовић Ркм *мејир*, а и *меур*, у значењу плик; Живковић Рпг *мејур* мехур; осушена и надувана свињска бешика као играчка за децу.

***мечка**, 8зми [...] ѿ/т/ мечкиј сала 124а/9; Словњик не бележи ову реч; Д има топониме од ове основе: мечига стѣна (Г. XIII. 371), мечина (М. 94). R VI 1. **меčka**, f. medvjedica. Словенска реч која стоји у вези са глаголом **мечати**. Јавља се у рукопису из XVII века.

***мишији**, мишіа ѿпашъ 133а/14, 15, 16, 136а/7; Словњик 18, 250 **мъшъ**, -и и f. vel m. mus (Euch, Grig); Д **мышни**, muris; мишига полана топоним Г. (XV). R VI **mišji**, adj. posses. Pored -šji nalazi se i -šiji.

мозак, за ѿкруженіе сїе ѿ/ст/ добро мѣдѣтца ѿ/т/ петлѧта. и мозъкъ ѿ/т/ козлета 1076/17—19; и още 8зми миозъкъ/к/ ѿ/т/ елѣна, или ѿ/т/ телета 185а/20—21; Словњик 18, 224 **мозгъ**, -а m. cerebrum. Д **мозъкъ**. R VII 1. **mozak**, m. cerebrum, medulla.

муда, трошета ѿ/т/ овна брача, сирѣчъ мѣда 185б/19—20; мѣдѣтца ѿ/т/ петлѧта. и мозъкъ ѿ/т/ козлета 1076/19—20; Словњик и Д не бележе ову реч. R VII **mudo**, n.

найелущъ, глѣтъ галіенъ, да напелвшъ и алфар'фаши ѹдно ѿ/ст/ствш имаю, почто, поне/ж/ (ε) напелвшъ також/д/ ѿмодри лесш и ѿмори кръвъ, тако/ж/ (ε) алфар'фаши єг/д/а ѿчастъ с надвора. 162а/13—17; ѿ/ст/ веџе така не/ж/ли напел/ш/ 1666/27; Л Речн. *nера*, *ae*. f. ѕкорија. Словњик, Даничић и R немају ову реч.

***ован**, трошета ѿ/т/ овна брача, сирѣчъ мѣда 185б/19—20; Словњик 22, 509 **овынь**, -а m. aries (Euch, Gl); Д **овынь** M. 247, П. 17, П. 27. R IX **ovan**, *ovna*, m. Потврде из XIV, XVI, XVII века.

***овца**, кожъ ѿ/т/ ов'це [...] къда ю одре/ш/ 187а/14—15; Словњик 22, 509 **овыца**, -а f. ovis (широко распостранјена); Д **овыца** M. 80, M. 98, 3. 50, Г. XV. 310, M. 559. R IX **ovca**, f.

***овчи**, и ѿвче масло и краївє. 185а/21; Словњик 22, 510 **овъчъ**, овъчи adj. ovium; Д **овъче**, **овъчъ**. R IX **ovčji**, adj. posses. od ovca b) poradi nedostatake stare grafike ne može se svagda znati je li zapisato -čj- ili -čij-.

***осал**, гнои ѿ/т/ осла 126б/6; Словњик 24, 577 **осъла**, осълате n. asellus, asina. R IX **osal**, *osla*, m. Ѽовотиња која се зове i magarac i tovar... Налази се i u drugim slav. jezicima... najstarija je potvrda iz XV vijeka.

***їайоњак**, чини еи ды/ ѿ/т/ здола ѿ/т/ кѡсіе/х/ ѿговъ и ѿ/т/ папонъкъ 176а/13—14; Словњик и Д немају ову реч. R IX 1. **paroňak**, *paroňka*, m. riječ tamna postaňa. a) isto što papak; b) nepravi papak, što ga imaju neke Ѽивотиње ostrag, na protivnoj strani pravoga papka, od kojega je mani i ne doseže do zemље. S II **papak**, хрватско-српска и делом словенска реч, їайоњак се чује у Лици и на Космету, и има је код Вука. Елезовић Ркм **папоњак**, m.

їас, **їак(о)/ж/е** мрътвъ пъсъ 162б/20—21; Словњик 33, 521 **пъсъ**, -а m. canis, catellus; Д **пъсъ**. R IX 1. **pas**, *psa*, m.

їаук, приношаєт се да падне/т/ скорпіа, или паукъ или ѿгтела въ гнои что варит се 160а/3—5; Словњик 25, 24 **пажчина**, **пајчина**, -ы f. aranea (texta) (пажчина in Sin, Pog, Lob, Par); Д **паѹчина** Г. XI. 93. R IX 1. **pauk**, *pauka*, m.

***їеро**, постави топло 8 лѣхтыре сви/ї/ски, и 8тъкни 8 ѿнѣизи лѣхиръ краи ѿ/т/ гвշчейега пера, и чи/ї/(и) мѣ глистириъ во/д/ (о)пѣсто/м/. 156а/21—22; и постави мѣ перо гвշче вънѣтра колико може тѣпнѣти веџе. и три меж/д/ 8 ѿкамїи и Ѿоует се 8х ѿчиштити аще бѣдѣт залегло. 203б/9—11; Словњик 25,

26 перо, -а м. penna (ad scribendum) calamus stilus; Д периқ, pennae. R IX 2. pero, n. pluma, penna, folium.

īeščal*, и нѣშи сѣтъ w/t/ врачевъ имали сѣмнију да гнои w/t/ петла чинитъ бловати штрови. давши мв пити с виномъ или с топломъ водицомъ 1646/7—10; да гастъ лонета w/t/ петла 796/2; за шкраблане сї є/ст/ добро мѣдѣца w/t/ петлета. и мозъкъ w/t/ козлета 1076/17—19; Словњик 33, 529 пѣтѣль, -ла м. gallus in Nik (у другим споменицима коғръ, кокотъ); Д нема. R IX **pijetao, *pijetla*, m. Od korijena, koji je od glagola *pjeti* (*pojem*). Rijeć istoga značења, od istoga korijena i s istim nastavkom nalazi se između slav. jezika još samo u bug.

īile*, и да мв дајут се гастіа хладна іа/ж/(ε) могѹт се скорш пробављати. младе козликје, и пиликје, и дробни рибиџ 79a/18—20; свари 8 нов младо пилѣ 35a/27; Словњик и Д немају ову реч. R IX **pile, *pileta*, n. mlado od kakve ptice, понавије од kokoši. Nalazi se i u bug. jeziku... S II је тумачи као реч ономатопејског порекла, в. **pi-pi**.

īlж*, 8зми [...] и піљжъ везъ люспе 187a/15—18; 8зми піљжїе вез корѣ, сиричъ, вез люспе 1876/20—21; Словњик и Д немају ову реч. R XII **puž, m. životinica iz reda mekušaca (mollusca), što plazi na trbuhi (gastropoda) s jednostavnom, најчеšће zavojito složenom kućicom. ... staroslov. plžь, ... Као илустрација општег значења под а) наведен пример из XV века — састојак облога против артритичних болова.

īловчији*, мажи гръло кокошине/м/ салш/м/. или гвсчимъ салш/м/. или пловчимъ салш/м/ 102a/19—20; Словњик и Д немају ову реч. R X **plovčiјi, adj. posses. od plovka. 1. **plovka**, f. a) isto što patka... Има је у Вуковом речнику са напоменом да се говори у Неготинској крајини. (lat. anas)

īluža*, 8зми онви мастъ что иде изъ 1агнеке плѣкє къда се пече. 129б/9—10; Словњик 25, 60 плюща, -ь n. pl pulmo. Д плѹћа pulmo. R X **pluća, sing. f. i **pluća**, plur. n.

ītih*, хошеши видѣти множеству птицъ где се легѹ, и потш/м/ вѣже w/t/ 1агацъ своимъ 64a/20—22; Словњик 33, 515 пътицъ, -а м. passer, avis in Supr.; пътиштъ pullus M. 65. R XII 1. **ptić, m. staroslov. рѣтишь,... а. и правом smislu a) mala ili mlada ptica, ptiče. Potvrde iz XVI v.

īuh*, сало w/t/ п8ха 125a/7; Словњик и Д немају ову реч. R XII 1. **puh, m. glodavac srođan vjeverici. Rijeć se nalazi u svim slav. jezicima... Potvrde od XIV v.

īchela*, и w/шє є/ст/ нѣкои медъ теръ є погорччи w/t/ вты шеписаннаго. еръ єдъ онѣши чпчелѣ цвѣ/т/ w/t/ кошана 58б/13—15; Словњик 4, 150 бѣчела, -ты f. apis, 33, 515 пъчела, 33, 514 пъчела; Д пъчела Ca. 3. R IX 1. **pčela, m.

īrak*, 8зми рака и чини пра/χ/ w/t/ нѣго. 185a/13; Словњик и Д немају ову реч. R XIII 1. **rak, m. ... Potvrde iz XV v.

īriba*, скралючи w/t/ рибѣ 181a/6; Словњик 35, 655 рұбыа, -ты f. piscis; Д ғыба. R XIII 1. **riba, f.

īribica*, и да мв дајут се гастіа хладна іа/ж/(ε) могѹт се скорш пробављати. младе козликје, и пиликје, и дробни рибиџ 79a/18—20; Словњик 35, 656 ғыбица, -ѧ f. pisciculus; Д нема. R XIII 1. **ribica, f. dem. od *riba*.

роđ*, чини си ды/м/ ѿ/т/ здола ѿ/т/ квсїє/χ/ ҏѡговъ и ѿ/т/ папонъкъ 186а/13—14; Словњик 34—35, 640—641 ҏѡгъ, -а т. cornu; Д ҏѡгъ. R XIV 1. **rog, *roga*, m.

рој*, Ѡмноженїе ҏѡниѡ/м/ ашхѣбъ 636/5—6; Словњик 35, 650 ҏѡи, ҏѡиа т. turba; Д нема. R XIV 1. **roj, *roja*, m.

рутела, прилѹчаєт се падне/т/ скорпїа, или павкъ или ҏѡтела въ шнои что варит се 160а/3—5; Словњик и Д немају ову реч. R XIV 5. **ruta**, f. čvrsta dlaka, ruňa, kudra. У том значењу је нема у другим слов. језицима, а такође је има само у млађим речницима (нпр. код Вука). **rutav**, adj. koji na себи има много ruta, dlaka... Биће да ова реч у *Кодексу* означава врсту паука са длачицама по телу.

сало, Ѡзми сало ѿ/т/ гвсќѣ и ѿ/т/ Ѡазвъца и ѿ/т/ лисиџе 187а/15—16; мажи грѣло кокошиње/м/ салѡ/м/. или гвсчимъ салѡ/м/. или плавчимъ салѡ/м/ 102а/19—20; Ѡзми [...] ѿ/т/ мечкје сала 124а/9; Ѡзми [...] сало ѿ/т/ пѡхა 125а/7; Словњик и Д немају ову реч. R XIV **salo**, n. sirova životińska, a нарочито svínska mast okupljena u tijelu oko bubrega.

свински*, постави топло 8 мѣхърьтъ сви/й/ски, и 8тъкни 8 шнѣзи мѣхърьтъ крали ѿ/т/ гвшчейга пефа, и чи/й/(и) мѣ глистирь во/д/(о)пвесто/м/. 156а/21—22; Ѡзми востъкъ и свингъско салѡ и лои ѿ/т/ овна тъкмо, и стопи заједно 11а/5—6; Словњик 36, 25 свинија, -ија f. porcus, sus in Euch, Supr, Christ, Slepč, Zach, Lobk, као прид. 36, 25 свинъ, -ыи; 36, 26 свинънъ, -ыи in Nik; Д свинија, свинја, свинијафъ, свинафъ. R XVII **sviński, adj. posses. od 1. *sviňa*. Налази се i lik *svinski*. Od XIV v.

скворац*, sturnus; ѡадгть ѿ/т/ нїи/χ/ сквор'ци и не Ѡмрѣ понекже имајућь ѡекје проходић 161б/8—9; Словњик и Д немају ову реч. R XV 1. **skvorac, *skvorca*, m. čvorak... I u drugim slav. jezicima, staroslav. skvorъсь. Митровић Рлг **сквор'ц** m. чворак. Живковић Рпг **скор'ц** m мн. *скорци* чворак.

скорија, прилѹчаје се да падне/т/ скорпїа, или павкъ или ҏѡтела въ шнои что варит се 160а/3—5, ѡаде/и/ и є/ст/ ѿ/т/ ско'рпїе 166а/4; Словњик 37, 92 скорпїни, -ија т. vel -ија т. (vel f.?). Д скорпїни као топоним у Светој Гори. R XV 1. **skorpija** f. isto што jakrep, skorpion, skorpijun; име vrsti guštera štipavca koja se lat. zove scorpio, scorpius, па отуда i потјећу наша imena. Да нићеева потврда iz XV v.

скот, є/с/(т) ал'фаф'ашъ ѡедна мала веџъ, нъ не кажв/т/ врачењѣ скот ли є/с/(т) или зврбѣтъ, поне/ж/(€) ве/л/ми ма/л/ є/с/(т) 161б/24—162а/1; прилѹчаје се [...] фофїканїе скоттъ и звѣрїи и гадъ челефињи/χ/ по ѡесћи мѣстѣ/χ/ 61а/17—20; Словњик 37, 93 скотъ, -а т. 1. animal, animans, bestia, iumentum, pescus, 2. pescus, iumentum, animal, 3. iumentum; Д скотъ iumentum, питомци скотъ R XV 1. **skot**, m. isto што životiња. Налази се u svim slavenskim jezicima. a. u pravom smislu; b) знаћење може бити уže i ограничење само на dio životiњског svijeta. aa) скот може зnaћiti životiњsku vrstu ili više srodnih životiњskih porodica; bb) domaće životiњe; ispor. staroslov. bogatъ скотомъ i srebromъ, konjškъ скотъ, goveždi, ovčij. Елезовић Ркм **скот**, скотија m. каже с за злочеста човека, нечовек, животиња.

скралушић*, скралуци ѿ/т/ ҏибѣ 181а/6; Словњик и Д немају ову реч. R V **kralušt f. љуска od ribe (i od druge životiњe kad je nalik na ribinu. Isporedi **kralušt** i **krelušt**. Може бити да je složena rijeć: drugi bi dio bio od osnove љуск

(од *luska*), а први вала да је од *skor* (види *kora*). Испореди стслов. *skorolušta* (...) где би први облик био по Миклошићу *skralušta* или старо рус. *skorolušča*. У лесковаčком говору **љуспа**, в. под *љуса*.

*слезена, зми... и постави све заједно 8 једн8 слѣзен8 браћио и свађи ю 8 ма-
ло водѣ 128а/20—23; Словњик не бележи ову реч. Д слезена, splen.

*срце, кто је/ст/ ср/д/це ш/т/ змика, или кто пје пра/х/ чине/н/ ш/т/
нєга, шздраћети кје ш/т/ изгубљења памети 129б/24—130а/2; Словњик 38,
151—2 сръдьце, -а п. сог. Д сръдьце, сог.

*шеле, и оже зми мшзъ/к/ ш/т/ елѣна, или ш/т/ телета 185а/20—21;
Словњик 42, 447 тел, телате п. in Bes vitulus; 42, 446 тельцъ, -а т. шире
распрострањено; Д нема. Р XVIII *tele*, *teleta*, п.

шрошета, трошета ш/т/ овна браћа, сирћачъ мѣда 185б/19—20; Слов-
њик, Д и Р немају ову реч.

*чрв, топло 8 љх поставити шнѣм кон чръви имају 196а/20—21; Словњик
49, 886 чръвъ, -и т. 1. vermis, 2. tinea; Д чръвъ, vermis. Р I *crv*, т. vermis;
4. glista u tijelu човјећем, ventris animalia. Облик *чрв* од XIV века, а *чрв*
од XVI. Облик ак. мн. *чрви* је старији и долази и до XVIII века, а према
речима Ђ. Даничића среће се и током XIX века.

3. Анализа ћрађе

Анализирајући лексику Хиландарског медицинског кодекса, запазила сам деведесетак лексема које представљају називе животиња (домаћих и дивљих; инсеката, гмизаваца, птица, животиња које живе у сланој или слаткој води), делова њихових тела (спољашњих и унутрашњих) и њихових лучевина. Готово све лексеме су просте, али има и усталјених спојева (*ћуба морска*, *данула дивија*, *коза дивија*), код којих је значење појма одређено управо придевом.

Пописани називи су углавном словенски и имају своје еквиваленте у старословенском и у другим словенским језицима: *вѣтар* (вепръ), *вук* (влъкъ), *ѣад* (гадъ), *ѣној* (гнои), *ѣолуб* (голжъ), *ѣрлица* (ѓрълица), *ѣуба* (ѓжба), *јуч* (жъльчъ), *зајец* (заяцъ), *звер* (звѣръ), *змија* (змина), *јаєње(ћи)* (агна), *јелен* (јеленъ), *коза* (коза), *лав* (львъ), *лој* (лон), *миш(ији)* (мышъ), *овца* (овьца), *осал* (осълъ), *їас* (пъсть), *їшић* (пътицъ), *їчела* (бъчела), *риба* (ѹыба), *роѣ* (рогъ), *рој* (рои), *свињ(ски)* (свинята), *скот* (скотъ), *шеле* (тела), *чрв* (чръвъ); али има и речи страног порекла и оне мањом означавају животиње које не живе на нашим просторима.

Већина пописаних назива има фонетске одлике српског народног језика које су се јавиле до XVI века: *ваш*, *вѣтар*, *дабар*, *јаз(a)вац*, *лав*, *мо-
зак*, *ован*, *їас*, *скворац*; *шеле*; *їолуб*, *їуба морска*, *їуска*, *їаук*; *миш(ији)*,
риба, *рибица*; *вук*, *јуч*; *їшић*. Мало је назива са српскословенским фонетским цртама: *жлч*, *їлж*, *їетшал*, *осал*, *чрв*.

Страног порекла су називи: *елефант* (лат. *elephantus*,tal. *elefante*),
зебра (лат. *Equus zebra*), *каштор* (лат. *castorius*), *леопардо* (лат. *Felis leopardus L.*), *скорпија* (лат. *scorpio*, *scorpius*), од којих неки и сада немају српске еквиваленте. Балкански грецизам је назив *маџарац*.

Неки од забележених назива нису протумачени (*алфарфаш, анаша, ашухуб, даина, данула дивија, найелуш, ћрошеша*). Највероватније су страног порекла и могуће је да су претрпели извесне фонетске измене приликом преузимања, што отежава њихово тумачење, те у речницима нисам нашла потврде за њих. Некима би се значење могло одредити на основу синонима који су уз њих у *Кодексу* навођени. Нпр. *анаша, даина, данула дивија* требало би да означавају зебру; *найелуш — ћкоријуј*, а *ћрошеша* би била део тела који је означен лексемом *муда*. *Алфарфаш* је нека мала животиња, а *ашухуб* би могао бити неки инсект.

Лексика везана за животињски свет и инсекте врло је несистематично пописана у Словњику и Даничићевом *Рјечнику*, што се може објаснити чињеницама да ова врста лексике није била заступљена у грађи из које је црпен материјал за израду ових речника и да су се неке речи касније појавиле у српском језику. Ситуација у R је сасвим другачија. Ни Словњик ни D не бележе лексеме словенског порекла: *бик, брабоњак, бубица, ваш, ћавран, ћњида, ћуска, жерав, јазавац, койићо, љусћа/љуска, мудо, ћайонак, ћаук, ћлјс, ћловка, ћух, рак, сало, скворац, скрљушић, ћрошеша*; као ни називе животиња и инсеката страног порекла: *алфарфаш, анаша, ашухуб, даина, елефанћ, зебра, каштор, леопард, маћарац, найелуш*. Код Даничића нису забележене лексеме: *ћетал, рој*. Словњик нема речи *добићак* у значењу *стока* (употребљеном у *Кодексу*, а познатом и код Даничића и у R), затим лексеме *корал* и *мечка*, као ни лексему *слезена*. R нема придеве *маћарачки* и *маћаричи*, именице *рућела* и *ћрошеша*, као ни називе страног порекла које нисам успела протумачити.

Неке од лексема које Словњик бележи, јављају се у одређеним споменицима и могу се сматрати словенским дијалектизмима: *брав* (Vit, руски споменик из XII века, према R у српскохрватским споменицима реч се среће од XIII в.), *јазва* (Ostr — руски споменик из XI в., Bon — буг. споменик из XIII в.; Par, Nik — хрватски и српски споменици из XIV и XV в.), *коzле* (Zogr, Mar, As, Sav, Ostr — у канонским рукописима), *ко-кош* (Mar, Zogr, Ostr — канонски споменици; Nik — српски споменик из XV в.), *кора* (Bes — руски споменик из XIII в.), *крављи* (Словњик *кравин* adj. poss. Pog, Bon — бугарски споменици XII и XIII в.; Lob, Par — хрватски споменици XIV века), *лисица* (Словњик *лисъ*, -а т. Zogr, Mar, As, Sav — канонски споменици); *масло* (Pog, Grig, Bon — бугарски споменици из XII и XIII в.; Lob, Par — хрватски споменици XIV века; Zach — руски споменик из XIII века), *ован* (Euch — канонски споменик, Gl — хрватски споменик из XIV—XV в.), *ћаук* (Словњик *пажчина* Sin — канонски споменик; Pog — бугарски споменик из XII в.; Lob, Par — хрватски споменици из XIV в.).

Јужнословенски дијалектизми су: *жаба* (Sin — канонски споменик; Pog, Bon — бугарски споменици из XII и XIII в.; Lob, Par — хрватски споменици XIV века; Hval — српски споменик из XV в.), *ћетао* (Словњик 33, 529 *пѣтѣль*, -ла т. gallus in Nik — српски споменик из XV века, у другим споменицима *кофъ*, *кокотъ*) и *йиле*.

Упоређивањем података из R о времену јављања одређених лексема у језичким споменицима и грађе из *Кодекса*, могуће је померити досада-

шња сазнања о времену првих потврда неких речи. Тако се лексеме: *буба*, *мечка* — словенског порекла, и *каштар*, *маџарац* — страног порекла, према подацима из поменутог речника не јављају пре XVII в.; страна реч *лејтард*, среће се код писаца XVIII века, док се реч *дабар* не јавља пре XIX код писаца. Како препис *Кодекса* потиче с половине XIV века, биће да су се поменуте лексеме почеле употребљавати у нашем језику ипак нешто раније.

Разматране лексеме у савременом српском језику већином чувају значење које су имале у *Кодексу*. Извесна померања у значењу могу се приметити код речи *ској*, звер и *гад*. *Ској* у српским споменицима означава животињу уопште, па и домаћу животињу, док реч *звер* значи пре свега „дивља животиња”. Лексема *гад* првобитно се односила на гмизавце, змије, да би у лесковачком говору добила и значење „дивљи зверови”.

У свим прегледаним дијалектолошким речницима за семему „измет овце, козе” јавља се лексема са основом *браб-* (*брабоњак*, *брабоњка*, *бра-ушке*, *брабоњаш* — фиг.), а не *брабр-* као у *Кодексу*; док лексеми *зеј* одговара старији облик, у коме није дошло до губљења интервокалног *-j-* и сажимања вокала: *зајац*, *зајек*. Интересантне су потврде лексема: *жерав* у Рпг; *сквор’ц* у Рлг и *скор’ц* у Рпг; *јазбавац* у Ркм; *гадурија* и *гадине* у Рлг. Овакви детаљи потврђују архаичност говора југоисточне Србије, не само у погледу фонетских црта већ и на плану лексике.

У *Кодексу* су примећене и извесне измене у деклинацији код речи: *голуб*, *јелен* и *йлућа*, у односу на стање које показује Словњик. Познато је да се лексема *голња* мењала по *i промени, док се у *Кодексу* јавља са наставком *-a* у ак. јд. *o промене: и ако не бидеју могла и ифти, грулица, а тъ голяба. Исти наставак има и именница *јелен* (*мъзъ/к/ ω/τ/ ελένα*), која се у старословенском деклинирала по консонантској *i промени: *јленъ*, -e м. Лексема *йлућа* је у *Кодексу* употребљена у једнини (*ѹзми онви масть* чо иде изъ *иагнїкї* *плѣкї* къда се пече), што није непознато у споменицима, иако је у старословенском (Словњик *плюща*, -ь п. pl.) као и данас обична само у множини. Именница *звер* у *Кодексу* је женског рода (*хѹщи* видѣти звѣръ дивю ходешъ прѣ/д/ людмїн) и има наставак *-и* у ген. мн. по старој *i промени (прилагает се [...] *Ѱофикианї сквтъ и звѣрїи и гадъ че-мернги/χ/ по сѹсѣхъ мѣстѣ/χ/)* док се у Р може наћи подatak да је у ћирилским споменицима средњега века ова реч мушки рода.

Закључак

Могло би се закључити следеће:

1) у Хиландарском медицинском кодексу пронађено је деведесет девет лексема које се тичу животиња и инсеката, делова њиховог тела и лучевина;

2) већина назива је словенског порекла, а страни називи тичу се животињских врста које не живе на овим просторима и за које и данас, углавном, немамо домаћих имена;

3) свега две трећине словенских назива потврђено је у старословенском лексичком фонду (Словњик), што се може објаснити жанровском припадношћу тестова из којих је експерсирана грађа;

4) у савременом српском језику постоје готово све пописане лексеме, а поједини архаизми и историзми срећу се у речницима народних говора са тла југоисточне Србије, што се уклапа у резултате језичких истраживања *Хиландарског медицинског кодекса*.

Ниш

ЛИТЕРАТУРА И СКРАЋЕНИЦЕ

Скраћенице текстова из којих је експерсирана грађа за Словњик
са подацима о месту и времену настанка

As:	Evangeliarium Assemani Cyr.-Meth. Macedonia X—XI glag.
Bes:	Homiliae s. Gregorii Magni bohemo-slavon. Russia XIII cyr.
Bon:	Psalterium Bononiense Cyr.-Meth. Bulgaria XIII cyr.
Christ:	Apostolus Christopolitanus Cyr.-Meth. Russia XII cyr.
Euch:	Euchologium Sinaiiticum Cyr.-Meth. Macedonia XI glag.
Gl:	Glagolitica Iosephi Vajs (lectiones Veteris Test.) Cir.-Meth. Croatia XIV—XV glag.
Grig:	Paroemiarion Grigorovičianum (lectiones Veteris Test.) Cyr.-Meth. Bulgaria XII—XIII cyr.
Hval:	Apocalypse e codice Hvalii Cyr.-Meth. Serbia XV cyr.
Lob:	Psalterium ecodice Lobkowicjano Cyr.-Meth. Croatia XIV glag.
Lobk:	Paroemiarion Lobkovianum (lectiones Veteris Test.) Cyr.-Meth. Bulgaria XIII—XIV cyr.
Mar:	Codex Marianus (tetra-evangelium) Cyr.-Meth. Bulgaria XII cyr.
Nik:	Tetra-evangelium Nikoljanum Cyr.-Meth. Serbia XV cyr.
Ostr:	Evangeliarium Ostromiri Cyr.-Meth. Russia XI cyr.
Par:	Psalterium ecodice Parisiensi Cyr.-Meth. Croatia XIV glag.
Pog:	Psalterium Pogodinianum Cyr.-Meth. Bulgaria XII cyr.
Sav:	Liber Sabbæ (evangeliarium) Cyr.-Meth. Bulgaria XI cyr.
Sin:	Psalterium Sinaiiticum Cyr.-Meth. Macedonia XI glag.
Slepč:	Praxapostolus Slepčensis Cyr.-Meth. Bulgaria XII cyr.
Supr:	Codex Suprasliensis Symeon. Bulgaria XI cyr.
Vit:	Passio S. Viti bohemo-slavon. Russia XII cyr.
Zach:	Peroemiarion Zacharianum (lectiones Veteris Test.) Cyr.-Meth. Russia XIII cyr.
Zogr:	Codex Zographensis (tetraevangelium) Cyr.-Meth. Macedonia X—XI glag.

Грковић-Мејџор 2006: Јасмина Грковић-Мејџор, *О методологији проучавања црквенословенског језика*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XLVIII, 2006, 11—20.

Даничић: Ђуро Даничић, *Речник из књижевних стварина српских I—III*, Београд, 1975.

Еlezović Ркм: Глиша Елезовић, *Речник косовско-метохијског дијалекта*, Приштина, 1998, репринт изд. из 1932. и 1935.

Жиковић Рпг: Новица Жиковић, *Речник широтског говора*, Пирот, 1987.

Ивић 1998: Павле Ивић, *Преглед историје српског језика*, Целокупна дела VIII, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад, 1998.

Јовић 2001: Nadežda Jović, *The Disease Terminology in the Medical Codex of Hilandar № 517*, FACTA UNIVERSITATIS, Series: Linguistics and Literature Vol. 2, № 8, 2001, University of Niš, 231—242.

Јовић 2003: Надежда Јовић, *Лексичке појединости из Хиландарског медицинског кодекса № 517*, Славистика VII, Београд, 2003, 389—393.

Јовић 2004: Надежда Јовић, *Језик Хиландарског медицинског кодекса*, докторска дисертација у рукопису, одбране 2004. године на Филозофском факултету у Нишу.

Јовић 2006: Надежда Јовић, *Називи за делове тела, унутрашње оргane, друге појарбе, појаве и исихичка симптома у Хиландарском медицинском кодексу*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XLVIII, Нови Сад, 2006, 53—75.

Катић 1980: Реља В. Катић, *Хиландарски медицински кодекс № 517*, Фототипско издање, Народна библиотека Србије, Београд, 1980.

Катић 1987: Реља В. Катић, *Терминолошки речних српске средњовековне медицине*, САНУ, Посебна издања, књ. DLXXV, Одељење медицинских наука, књ. 36, Београд, 1987, 1—160, речник, 19—41.

Катић 1989: Реља В. Катић, *Хиландарски медицински кодекс № 517*, Превод и рашчитења текста, Београд, 1989.

Митровић Рлг: Брана Митровић, *Речник лесковачког говора*, Београд, 1992.

Младеновић 1977: Александар Младеновић, *Найомене о српскословенском језику*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XX/2, Нови Сад, 1977, 1—20.

Радојичић 1952: Ђорђе Сп. Радојичић, *Старе српске повеље и рукописне књиге у Хиландару. Извештај о њиховом прouучавању у новембру и децембру 1952. године*, Архивист, година II — свезак 2, Београд, 1952, 47—82.

R: *Rječnik hrvatskog ili srpskoga jezika*, Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, u Zagrebu, 1880—1976, I—XXIII.

S: Petar Skok, *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I—IV*, JAZU, Zagreb, 1971—1974.

Словњик: *Slovník jazyka staroslověnského*, Praha (Československá akademie věd. Slovanský ústav), 1958—1997, 1—52.

Толстој 2004: Никита И. Толстој, *Однос старог српског књижишкој (писаној) језика према старом словенском језику (у вези с развојем жанрова у старој српској књижевности)*, у: *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*, Београд — Нови Сад, 2004, 148—156.

Надежда Јовић

НАЗВАНИЯ ЖИВОТНЫХ И НАСЕКОМЫХ В ХИЛАНДАРСКОМ МЕДИЦИНСКОМ КОДЕКСЕ

Резюме

В работе анализируются около девяноста лексем, обозначающих понятия, связанные с животными, насекомыми, частями их тела и с тем, что выделяется животными, список которых взят из *Хиландарского медицинского кодекса*, самого полного сербского средневекового медицинского сборника. Установлено, что большинство названий славянского происхождения, и что небольшое число иностранных названий относится к видам животных, не живущим на данной территории. Две трети славянских названий подтверждено в старославянском и сербскославянском лексическом фонде (*Slovník jazyka staroslověnského*, Praha; Ђ. Даничић, *Rječnik iz književnih starina srpskih*). В современном сербском языке существуют почти все лексемы из настоящего списка, а отдельные архаизмы и историзмы встречаются в словарях народных говоров территории юговосточной Сербии.

О ВАЛЕНТНОСТИ ГЛАГОЛА ЕМОЦИОНАЛНОГ САДРЖАЈА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ¹

ГОРДАНА ШТРБАЦ

UDC 811.163.41'367.625

Краћак садржај. У раду су испитани феномени валенције и рекције једне групе глагола којима се означавају душевна стања човека. Другим речима, описане су валенцијске карактеристике глагола емоционалног садржаја и њихово укупно синтаксично-семантичко понашање у процесу моделовања реченице. При томе, посебно је поклоњена пажња рекцији као иманентном граматичко-семантичком својству (пре свега глаголске) речи да се удружи с одређеним рекцијским обликом именске допуне са своје десне стране. Праћење ових феномена у оквиру једне лексичко-семантичке групе показало је да глаголске лексеме у том погледу испољавају иста или слична својства, те да је, с обзиром на одређене семантичке и синтаксичке особине, све глаголе са емоционалним садржајем могуће сврстати у три основне групе: глаголе емотивних односа, глаголе емотивних стања и глаголе каузираних емотивних стања.

Кључне речи: валенција, рекција, допуна, глаголи емоционалног садржаја, емотивни односи, емотивна стања, каузативност, граматички субјекат, логички субјекат, директни објекат.

О поимању *валентиности* и *теорији егравматике зависности*

1. Проблеми глаголске валенције и моделовања реченичне структуре уопште заузимају веома важно место у синтаксичким, семантичким, па и ширим лингвистичким истраживањима. Достигнућа у овој области од великог су значаја при утврђивању правила за исправно конституисање реченице, што посебно долази до изражaja у међујезичким контактима, тачније у процесу усвајања српског језика као страног, као и при учењу других језика. Управо подаци о могућим комбинацијама међу речима и врсти морфосинтаксичке везе која се успоставља на плану реченице или исказа имају велики теоријски и прагматички значај. Утврђивањем најважнијих валенцијских карактеристика једне лексичко-семантичке групе глагола, што представља главни задатак овог истраживања,

¹ Овај рад представља преуређени део магистарске тезе насловљене *Афективни глаголи: синтаксично-семантичка анализа и Речник валенције*, која је одбрањена у мају 2005. године на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду пред Комисијом у саставу: проф. др Владислава Петровић (ментор), проф. др Даринка Гортан-Премк и проф. др Вера Васић.

настоји се, макар делимично, осветлiti проблем валентности у српском језику.

1.1. Валенција² као прецизно утврђен лингвистички феномен одлика је већине врста речи, али се најчешће везује за глагол, при чему се полази од схватања да он у структурирању реченице има централну улогу, будући да својом целокупном вредношћу поставља услове под којима окупља све остале реченичне чланове. Глагол одређује број, врсту, семантичке, синтаксичке и морфолошке карактеристике других реченичних чланова које таква врста односа према њему као стожеру реченице доводи у положај потпуно зависних елемената. На оваквим ставовима утемељена је теорија позната као *граматика зависности* или *дeйенденцијална граматика*, а зачетником вербоцентричне теорије, заправо, *теорије валенције*, сматра се Л. Тенијер.³ Према Тенијеру, речи у реченици само су наизглед у једнодимензионалном, линеарном низу. Међу њима се заправо успостављају конексије (везе) које су хијерархијски распоређене тако да увек постоји она реч или чвор, како је аутор назива, која је доминантна и која управља другима. На врху се налази само један — централни чвор (или чвор чворова) у који се спајају све конексије те је његова функција да обезбеди јединство целине. Уколико чвор, тј. структурни центар добије значење, он се назива нуклеусом. Према Тенијеровом тумачењу, глагол као централни члан реченице може се представити у облику атома с кукама који за себе везује већи или мањи број актаната у зависности од броја расположивих кука. Број таквих кука, тј. број актаната којима је способан да управља чини оно што називамо валентношћу глагола (Тенјер 1988: 250). С обзиром на број актаната које за себе везују, Тенијер глаголе дели на глаголе *нултије валенције*, *једноваленћне*, *дловаленћне* и *шроваленћне*.

1.2. На темељима Тенијеровог учења граматику валентности даље најинтензивније разрађују немачки лингвисти. У теоријским разматрањима ове врсте, између осталог, могу се јасно раздвојити два става која заступају Тенијерови следбеници, представници двеју лингвистичких школа (лајпцишке и манхаемске) — Г. Хелбиг и У. Енгел.

У својим размишљањима о валентности глагола Г. Хелбиг, као представник лајпцишке школе, спојио је „Тенијерова запажања о способности глагола да уз себе вежу одређени број и одређену врсту допуна са схватањима лингвиста који припадају школи генеративно-трансформационе граматике“ (Мразовић 1979: 36). Валентност је структурно-семан-

² Појам *валенције* Д. Кристал у свом *Речнику* дефинише као „број и врсту веза које синтактички елементи могу успоставити између себе“ (Кристал 1999: 388), што валенцију осветљава као једну генералну, општу способност речи да се међусобно удружују и комбинују. За ову појаву, тј. успостављање веза између језичких јединица у истраживањима ове врсте употребљавају се и други термини. У енглеској лингвистичкој литератури јавља се термин *колокација* и у исто време прави се разлика између појмова граматичка и лексичка колокација (Бенсон и др. 1990). С друге стране, руски лингвисти одвајају појам валенције од појма *съювости* (сочетаемост) (Мухин 1987, Дорофејева 1986).

³ Основне постулате своје теорије Тенијер је изнео у књизи *Éléments du syntaxe structurale* која је објављена постхумно 1959. године. За потребе овог истраживања коришћен је превод ове књиге на руском језику (в. лит.).

тички феномен и представља апстрактни однос између глагола и допуна. Синтаксичка или структурна валентност за Хелбига је способност глагола да отвори празна места која попуњавају обавезне и факултативне допуне.

Према У. Енгелу, творцу манхајмске верзије граматике зависности, за сваки језик може се констатовати срећено повезивање једног елемената с другим. Енгел дефинише рекцију као општу способност једне класе речи да управља другим класама речи, а валентност као посебан облик рекције или рекцију супкласе речи (Мразовић 1979).

1.3. Хелбигову теорију допуњује чешка и словачка теорија валентности чији је један од најзначајнијих представника Ф. Данеш, а у словенском свету у овој области посебно се истиче и руска лингвистичка школа с Апресјаном на челу, чија ће основна разматрања овом приликом бити издвојена будући да она у великој мери представљају теоријску подлогу за синтаксично-семантичку анализу глагола емоционалног садржаја.⁴

Према Апресјановом учењу, између синтаксичких и семантичких својстава језика постоји нераскидива узајамна веза, те језички изрази који имају слична синтаксичка својства значењски су близки и обрнуто. Полазећи од схваташа да савремену лингвистичку семантику не занимају толико значења појединачних речи колико значења читавих предикатских израза, Апресјан у центар својих истраживања не поставља глагол сам за себе, већ *глаголску фразу* као основну јединицу. Глаголском фразом Апресјан се бави имајући у виду шири контекст, односно процес који се успоставља као део интеракције између говорника и саговорника, а који, заправо, подразумева преношење мисли у исказе и обрнуто, превођење исказа у значења, тј. њихово разумевање. У том процесу, како сматра Ј. Апресјан, посебно место припада *семантичком језику* на коме се мисли „записују и чувају у човековој психи” (Апресјан 1967: 9), тачније који има улогу посредника у формулисању реченица и њиховом правилном разумевању. За описивање глаголских фраза примењен је систем диференцијалних синтаксичких обележја који чине „ядерные и совместимые конструкции и трансформации”. На основу система диференцијалних синтаксичких обележја Апресјан саставља дистрибутивно-трансформациони речник чије су одреднице у виду дрвета. С друге стране, Апресјан дели глаголске фразе на две групе: оне у чијој је основи продуктивни семантички образац и оне у чијој је основи непродуктивни семантички образац, при чему предлаже начин на који се може измерити степен њихове продуктивности. Користећи предложени образац, Апресјан долази до закључка да су у већини случајева најпродуктивнији семантички обрасци карактеристични за фразе у којима се реализују слободна (основна) значења глагола, док су најмање продуктивни обрасци у фразеологизмима (Апресјан 1967: 92).

⁴ Детаљан преглед теоријских разматрања појма валентности различитих лингвистичких школа у свом раду даје А. Желе (2001).

У америчкој лингвистичкој литератури посебно место заузимају истраживања Н. Чомског који се проблемима валенције бави у оквиру своје трансформационе граматике и покушаја да утврди критеријуме за избор исправне граматике за сваки појединачни језик, односно у теорији заснованој на раздвајању граматичних реченица од неграматичних (Чомски 1984). Чомски сматра да је за описивање природних језика неопходно увести појмове као што су фразне и трансформационе структуре, те да се прави увид у структуру енглеског језика може стећи уколико се утврди скуп трансформација којима се из базичних реченица изводе све друге реченице и обратно. На тај начин може се одредити структура конституената појединачних реченица (Чомски 1984).

1.4. Осим неколико студија и појединачних радова у којима се наглашава потреба за озбиљнијим приступом проблему валентности,⁵ ова област у српској лингвистичкој науци слабо је разрађена. Њоме се детаљније бавила једино П. Мразовић која, следећи учења У. Енгела и теоријске поставке његове депенденцијалне граматике, рекцију дефинише као општу способност „неког елемента да за себе веже неки други елеменат”, а валентност као посебну врсту рекције „која важи само за једну подгрупу једне одређене врсте речи” (Мразовић, Вукадиновић 1990: 34).

1.5. Уколико пак валенцију тумачимо шире, као општу способност глагола да око себе окупи известан број граматичких и лексичких допуна које су нужне за успостављање једне смислене и граматичне реченичне структуре, онда би требало укључити синтаксичке позиције с обе стране глагола. У том смислу валенцијске карактеристике једног глагола одређују његове способности да за себе веже одређене синтаксичке јединице (посебне врсте речи или зависне реченице), које попуњавају позиције субјекта, објекта или пак адвербијала. С друге стране, рекцију можемо одредити нешто уже од појма валенције и ограничити је само на позицију с десне стране глагола. Рекција сваког глагола зависи од његових иманентних особина па тако сваки глагол регира или управља одређеним типом допуна. Рекција би, заправо, била компонента „опште глаголске вредности која условљава могуће директне, непосредне семантичко-синтаксичке односе зависних именичних речи према глаголу као главној, управној речи у синтагми” (Гортан-Премк 1977: 237).

2. Према основним поставкама теорије валентности, глагол утиче на организацију реченице тако што отвара одговарајући број слободних места допунама, и то најчешће номиналним. На основу броја и врсте тих чланова за сваки језик могу се успоставити базични реченични модели којима располажу говорници. Ставови аутора међусобно се разилазе у погледу схватања који број и коју врсту допуна треба имати у виду при изради основних реченичних модела.

2.1. Све реченичне чланове Хелбиг дели на две групе: структурно нужне допуне и слободне додатке. У оквиру нужних допуна које су

⁵ В. Ђукановић (1991), Енгел, Микић (1982), Иричанин (1997), Киршова (1997), Михајловић (1998), Микеш, Јунгер (1979), Петровић, Дудић (1989) и Тополињска (2002).

условљене валентношћу глагола постоје две подгрупе: облигаторне и факултативне. У Хелбиговом учењу слободни додаци су „директни конституенти реченице, а допуне (ЕВ) конституенти вербалне фразе” (Мразовић 1979: 38). При разликовању облигаторних и факултативних допуна, Хелбиг се служи тестом елиминисања који подразумева изостављање елемената све до тзв. структурног минимума, тј. све док реченица чува граматичност. На основу валентности глагола и броја облигаторних и факултативних допуна он разликује десет основних модела изведенних из деветнаест морфолошких класа (Мразовић 1979: 38).

Манхајмска граматика зависности, у чијој је основи учење У. Енгела, разликује десет допуна, а њихова класификација почива на следећим критеријима: „1. Узимају се у обзир само елементи који непосредно зависе од главног глагола. 2. Узимају се у обзир само елементи који се релативно лако могу супституисати, дакле, који граде парадигму. 3. Не узимају се у обзир елементи који се могу јавити уз сваки глагол. 4. Елементи се сврставају (у једну од 10 класа) на основу њихове способности анафоризације.” (Енгел 1980: 39).

2.2. Међу хрватским ауторима на велик одјек наишле су идеје манхајмске теорије, односно Енгелови принципи успостављања реченичних модела у немачком језику.

Енгелов образац доследно прихватају П. Микић и Ж. Матулина уводећи као новину једино допуну у инструменталу која не постоји у немачком језику (Самарција 1986: 8). С. Жепић је, међутим, нешто обазривији у том погледу јер сматра да је постојећа класификација сувише груба, те да би требало увести нову поделу с већим бројем допуна. Преузимање готових образаца из једног језика и њихово доследно примењивање у другом језику без икаквих измена показује се као недовољан и неадекватан принцип јер „резултати добивени проучавањем валентности глагола у једном језику не вриједе нужно без остатка за стање у другом језику, одн. другим језицима” (Самарција 1986: 9). Стога, М. Самарција нуди решење које је настало као резултат проучавања синтаксичког окружења глагола у хрватском језику, мада и оно у основи прати Енгелов опис валентности. За хрватски књижевни језик М. Самарција претпоставља постојање система од десет различитих класа глаголских допуна којим су обухваћене све четири врсте односа утврђене традиционалном граматиком: однос између субјекта и предиката, предиката и објекта, предиката и прилошке одредбе и однос између глаголског и неглаголског дела именског предиката. Тај систем обухвата следеће типове допуна: номинативну, акузативну, генитивну, дативну, инструменталну, предлошку, прилошку, именничку, придевску и инфинитивну (Самарција 1986: 11—25).

2.3. Следећи Енгелову класификацију, П. Мразовић и З. Вукадиновић (Мразовић, Вукадиновић 1990) у својој *Граматици* успостављају систем од десет допуна које у зависности од валентности глагола образују реченичне обрасце. Њихов систем обухвата следеће конституенте: допуну у номинативу: *Moja prijateljica* је јуче допутовала; допуну у генитив-

ву: Они се више не сећају мојих *предавања*; допуну у дативу: Професор помаже *свом ученику*; допуну у акузативу: Они не познају *шту жену*; допуну у инструменталу: Они се поносе *својим усјехом*; препозиционалну допуну: Деца не пазе *на своје здравље*; адвербијалну допуну: Они долазе *са села*; предикативну допуну: Марко је *професор*; вербативну допуну: Пусти га да *става* (Мразовић, Вукадиновић 1990: 459).

2.4. У домену успостављања критерија за разврставање глаголских допуна у србијистици значајни су напори В. Петровић, која сматра да би под појмом допуне требало подразумевати „ зависне конституенте допунске падежне конструкције” (Петровић 1993: 120) у чијем се управном делу налази глагол. Примењујући структурно-функционални и семантички критериј ауторка разликује „два основна типа глаголских допуна у нашем језику: *граматичкосемантички* (C_1) и *лексичкосемантички* (C_2)” (Петровић 1993: 124), при чему само први тип припада синтакси, док би други требало пратити у оквиру лексикологије и семантике. Конструкција с глаголом и допуном ($V + C_1$) може се рашчланити на синтаксичком плану тако да позицију допуне или комплемента попуњава објекат, адвербијал, предикатив или агентив. Стога, типологија В. Петровић обухвата следеће класе: допуне с објекатским значењем (= допунски објекат CO: Пише *песму*), допуне с прилошким значењем (= допунски адвербијал CAD: Борави *на селу*), допуне са значењем саучесника у радњи (= допунски агентив CAg: Дружи се *са вршњаком*) и допуне са значењем својства, стања, ранга носиоца радње или предмета (= допунски предикатив CPd: Постао је *сликар*)⁶ (Петровић 1993: 126).

2.5. На основу наведених разматрања може се закључити да је допуна обавезан реченични конституент уколико би се њеним испуштањем окрњила граматичност реченице. Тако дефинисану допуну потребно је разграничити од предикатског додатка. За разлику од допуна које „су условљене валентношћу глагола” (Мразовић, Вукадиновић 1990: 455) и које су супласно специфични елементи, будући да се јављају само уз одређену глаголску групу, додаци „могу да се јаве код свих глагола, а њиховим изостављањем реченица и даље остаје граматична” (Мразовић, Вукадиновић 1990: 456). Појава додатака у реченици подстакнута је углавном комуникативним разлогима, будући да се подаци о времену, месту, узроку и сл. уводе тек онда „када је неопходно актуализовати такве моменте” (Петровић 1993: 121). Додатке, dakле, треба схватити увек као факултативне чланове чијим изостављањем реченица губи само на информативном плану.

⁶ Примери дати у заградама представљају спој питања и одговора наведених у раду В. Петровић.

Основне семантичке карактеристике глагола емоционалног садржаја (ГЕС) и њихова класификација⁷

3. Феномени валенције и рекције праћени су на лексичко-семантичкој групии⁸ *глаѓола емоционалног садржаја*, који се још могу назвати и *афектиивним* будући да се у психоаналитичној терминологији често не прави знатнија разлика између термина афекат и емоција (Крстић 1988: 154), па се тако и придеви *афективан* и *емоционалан (емотиван)*, изведені од назначених именица, овде употребљавају у сличном значењу.⁹ У наведену лексичко-семантичку групу убрајају се оне глаголске лексеме којима се именују различити типови емотивних стања и односа, тачније оне лексеме у чији су семантички садржај укључене одређене врсте емоција као што су *љубав, мржња, жеља, љашња* и сл. Према томе, лексичко-семантичка група глагола којима се исказује емоционални садржај обухвата лексеме као што су *волети, мрзети, љаштиши, желеши, нервираши се, радоваши се, сираховаши* итд.

Иако се у овом раду валентност схвата првенствено као структурни феномен, полази се од става да семантика има веома важну улогу у процесу успостављања везе међу речима те да је испреплетаност семантичких и синтаксичких обележја језичких јединица немогуће занемарити. А каква је заиста та испреплетаност, може се видети на примеру с глаголом *стидети се*. Када се субјекту приписује одређено афективно стање као карактеристично обележје,¹⁰ што се види из примера *Девојчица се стиди* (дакле, „стидљива је по својој природи”), глагол је једновалентан. Међутим, у примеру *Она се стиди свога Ђорекла*, глагол је двовалентан будући да, поред субјекатског аргумента у уз洛зи носиоца стања, изискује и експлицирање појма који изазива означеност стање, што се изражава именичком синтагмом у генитиву. Тако се различитим морфосинтаксичким и лексичким средствима и начинима може унети разлика између категорија референцијалност/нереференцијалност, односно између привремених обележја и оних обележја која су трајног карактера.

3.1. Семантичка анализа глагола емоционалног садржаја подразумева, пре свега, рашчлањивање значењског садржаја сваког глагола на

⁷ Сви глаголи подвргнути анализи експерирани су из *Речника српскохрватскога књижевног језика* Матице српске. Из истог речника преузети су и примери као потврда валенцијских и рекцијских вредности глагола. У случајевима када у наведеном речнику нису пронађени адекватни примери, као контролни корпус послужио је *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности, а понекад су давани и моделски примери. Примери из речника преузимани су заједно са скраћеницама, што значи да се принцип обележавања извора у самом раду не мења. Моделски примери обележени су ознаком (A).

⁸ Према одређењу Р. Драгићевић, лексичко-семантичку групу чине речи које обједињују иста архисема и које при том припадају истој граматичкој врсти, а могу бити синоними, антоними, хипоними итд. (Драгићевић 1996: 99).

⁹ У психологији се под појмом афекат подразумева „подстицај који побуђује осећања и утиче на њих, а везан је за дубоке, нагонске слојеве личности и одатле утиче на целикупну осећајну сферу” (Крстић 1988: 60).

¹⁰ Овакву, квалификативну употребу може имати само глагол несвршеног вида којим се, наиме, „исказује време 'остајања на снази' остварљивости радње” (Ивић 1981: 15).

битне компоненте како би се утврдила њихова основна семантичка структура. Успостављање семантичке структуре глагола омогућује да се лакше утврди број и врста допуна које су неопходне за конституисање реченице.

Без обзира на нека значењски диференцијална обележја глагола наведене лексичко-семантичке групе, сви имају заједничку општу семантичку структуру, такву да се у највећем броју случајева подразумева учешће двају актаната: *或多或少* као носиоца одређеног душевног стања и *другог* као предмета или појаве која то стање изазива или на које се одређена емоција преноси. Тако се, рецимо, значење глагола *волети* може описати као преношење семантичког садржаја љубави, који се јавља у самом субјекту, на одређени појам ван њега или пак као усмеравање емоције према датом објекту.

Заједничку семантичку структуру ових глагола одређује, дакле, „релација” успостављена између следећих елемената: *носиоца емоције* (НЕ), *емоционалног садржаја* (ЕС), *објекта на који се емоција преноси* (ОЕ) и *каузатора (изазивача) емоције* (КЕ). Различитим комбиновањем и распоређивањем ових елемената добијају се три основна семантичка модела на којима може бити заснована класификација афективних глагола у српском језику:

1. НЕ → ЕС → ОЕ (носилац емоције → емоционални садржај → објекат на који се емоција преноси),
2. НЕ ↔ ЕС (носилац емоције ↔ емоционални садржај),
3. КЕ → ЕС → НЕ (каузатор емоције → емоционални садржај → носилац емоције).

3.2. Наведени семантички приступ захтева дефинисање значења глаголских лексема на посебан начин који се разликује од класичних поступака примењених у нашој лексикографској пракси. При успостављању дефиниције тежи се рашиљивању емоционалног садржаја на основне семантичке компоненте које указују на процес остваривања и евентуалног усмеравања или преношења емоције на предмете и појаве у нејезичкој датости. Рашиљивање значења подразумева примену једне врсте *семантичког језика*¹¹ или метајезика који располаже ограниченим бројем средстава и има строго утврђене законитости функционисања. Његов речник обухвата свега неколико јединица које се у зависности од семантичке структуре глагола организују по одређеним принципима. Тзв. метајезичка средства одликује, условно речено, „испражњена” семантика, што им омогућује да учествују у дефинисању значења глаголских лексема. Појам „испражњена” подразумева следеће: свака реч у метајезику има увек само једно значење, и то најчешће основно; реч у метајезику по правилу је проста, основна или је граматички дериват.¹²

¹¹ Појам семантичког језика детаљно разрађује Ј. Апресјан у својим радовим, в. Апресјан (1967) и Апресјан (1974).

¹² Граматички дериват има цео семантички садржај речи која му је у основи.

У семантичкој интерпретацији глаголских лексема чија основна структура почива на првом моделу ($\text{НЕ} \rightarrow \text{ЕС} \rightarrow \text{ОЕ}$) користи се глаголска реч *имати* (*нemати*), односно реч *стeћи* за указивање на обележје свршености. При семантичком опису глагола који у основи имају други модел ($\text{НЕ} \leftrightarrow \text{ЕС}$) употребљава се лексема *бити*, односно *наћи се*, а у појединачним случајевима, што зависи од творбене структуре саме глаголске лексеме, и глагол *поста(ja)ти*. Уколико је неопходно назначити да до појаве каквог осећања долази тако што га неко свесно или несвесно (односно нешто) каузира, што је одлика трећег глаголског модела ($\text{КЕ} \rightarrow \text{ЕС} \rightarrow \text{НЕ}$), употребљава се фактитивна форма (*у*)*чинити* да за указивање на евентуалну интенционалност, односно форма *изаз(i)вати* уколико се ради о неживом појму или се пак интенционалност не подразумева као обавезна значењска компонента.

Будући да је реч о својеврсној семантичкој анализи, уз наведене глаголе дате су именице *осећање*, односно *емотивно стање*, а за презентовање чланова који су повезани емотивним доживљајем, означеним глаголом, служе неодређене заменице *неко*, *нещто*. Усмереност емоције према спољашњем свету изражава се предлогом *према + Дац*, а остale врсте односа најчешће предлогозима *на + Акуз* и *у + Лок*. Наведена средства употребљавају се при дефинисању сваке појединачне глаголске лексеме, а једини варијабилни члан у тој дефиницији јесте онај који упућује на емоционални садржај ('љубав', 'страх', 'мржњу', 'изненађење', 'нервозу' итд.).

3.3. На основу понуђених модела глаголи емоционалног садржаја разврстани су у три основне групе:

1. ГЛАГОЛИ ЕМОТИВНИХ ОДНОСА,
2. ГЛАГОЛИ ЕМОТИВНИХ СТАЊА И
3. ГЛАГОЛИ КАУЗИРАНИХ ЕМОТИВНИХ СТАЊА.

Први модел $\text{НЕ} \rightarrow \text{ЕС} \rightarrow \text{ОЕ}$ (= носилац емоције \rightarrow емоционални садржај \rightarrow објекат на који се емоција преноси) представља основну семантичку структуру *глагола емотивних односа* чије се значење своди на дефиницију: 'стeћи/имати осећање према некоме, нечему'. Овој групи припадају глаголи попут *волећи*, *обожавати*, *мрзећи*, *жалићи*, *поштоваћи*, *ценићи*, *уважавати*, *жудећи*, *чезнући* и многи други које одликује преношење емоције с носиоца на предмет изван нејезичке датости. Глаголе из наведене групе карактерише, условно речено, 'трајност' емоције, односно *емотивног односа*. Тако рецимо, глаголи *волећи*, *мрзећи*, *поштоваћи* и сл. реферишу о емоцији чије трајање може бити неограничено и која обично није ничим видљивим директно изазвана. Ово потврђује и могућност да се префиксацијом неких глагола овог типа добију формално перфективни глаголи са значењем радње која ће после започињања још трајати неко неодређено време (*заволећи* = почети волети и наставити волети, *замрзећи* = почети мрзети и наставити мрзети).¹³

¹³ Према тумачењу И. Грицкат, префикс /за-/ може означавати почетак (*засићати*, *заспидети се*) или завршетак глаголске радње (*закопати*), а такође се могу издвојити и

Иначе, како наводи И. Грицкат (1957—1958: 95), имперфективни глаголи „у првом реду — и једино — значе име процеса који се приказује у животу, у току; док перфективни глаголи не значе на првом месту име процеса (кратког као један тренутак), већ значе готовост, умртвљеност, запечаћеност у сазнању — било кратког процеса („севнути”), било дугог („одживети”, „сазидати”).”

Други модел НЕ ↔ ЕС (носилац емоције ↔ емоционални садржај) у основи је глагола емотивних стања који имају значење ’наћи се/бити у неком емотивном стању’. Глаголима као што су *наћиши*, *шуковаши*, *гашуши се*, *узнемириши се*, *изненадиши се*, *зайањиши се* и сл., само се реферише о постојању емоције, при чему она није, односно не мора бити усмерена ни на какав спољашњи појам, већ је најчешће узрокована њиме. Њих одликује, условно речено, ’привременост’ и евентуално компонента ’изненадности’, будући да се дато стање најчешће појављује неочекивано (што важи нпр. за последња три наведена глагола). Концепција привремености своди се на напоредност деловања изазивача и стања, а то може бити предочено глаголима свршеног и несвршеног вида. Емотивна стања означена глаголима овог типа најчешће су изазвана неким спољним узрочником.

Трећи модел КЕ → ЕС → НЕ (каузатор емоције → емоционални садржај → носилац емоције),¹⁴ чини семантичку структуру *глајола каузираних емотивних стања*. Глаголи попут *нервираши*, *веселиши*, *зайањиши*, *изненадиши*, *бодриши*, *вређаши* и њима слични исказују иницирање емоције и имају семантичку интерпретацију ’изаз(и)вати у некоме емотивно стање’, односно (у)чинити да се неко нађе у неком емотивном стању’ (у случајевима када глагол садржи компоненту интенционалности). Они се најчешће употребљавају без морфеме *се* и сигнификују активан однос између каузатора и каузираног емотивног стања. Њихове синтаксичке реализације, односно структурни обрасци могу бити у својеврсном варијантном односу с онима из претходне групе: *што ћа је узнемирило // узнемирио се због штога*.

ГЛАГОЛ ОСЕЋАТИ (ОСЕЋАТИ) КАО ПРОТОТИП ГЕС

4. Уколико поштујемо основни принцип семантичке анализе применjen у овом истраживању, који подразумева разлагање значењског садржаја глагола, тада глаголски пар *осећиши/осећаши* можемо интерпретирати овако: ’стећи какво осећање’, односно ’имати какво осећање’, при чему је врста тога емоционалног садржаја неспецификована. Рашиљивањем значења долазимо до тога да је семантички садржај ових глагола, условно речено, „празан” и зато они при структуирању реченице отварају место именској допуни која ће ту празнину надомести-

глаголи којима овај префикс даје чиста перфективна значења (*забележиши*, *запишаши*) (Грицкат 1957—1958: 113). О значењима осталих префикса који учествују у видској промени глагола в. наведени рад.

¹⁴ Овде су семантички модели дати у својој основној форми. Она се, међутим, може мењати у зависности од семантичко-синтаксичких особености глагола, што ће бити представљено у даљој анализи.

ти, а то су углавном апстрактне именичке лексеме попут *шуга*, *шашња*, *стражи*, *презир* и др. Будући да се потпуна информација о врсти емоционалног садржаја добија тек инкорпорирањем девербативних и деадјективних именица у синтагме с глаголом ослабљеног значења, може се рећи да такви спојеви подсећају на декомпоновани предикат,¹⁵ нпр.: *осећашши шугу = шуговашши*, *осећашши шашњу = шашњишши*, *осећашши стражи = стражавашши*, *осећашши узнемиреност = узнемириши се*, *осећашши радосћ = радошавашши се* итд. Дакле, самим глаголом не може бити спецификована врста емоције, већ за то служе апстрактне лексеме које попуњавају позицију допуне.¹⁶

У примеру: *Немци су осећали да се данас припрема наш пропаштавајад. Дед. В.* глагол *осећашши* значењски се приближава глаголу *предосећашши*, што утиче на то да улогу допуне преузме зависна клауза (односно њен кондензатор), као у примеру: *Сви су предосећали, ма из кој угла посматрали дошађаје, да ће раш дуго трајати, а дани робовања ће бити још тешки. Јак.*¹⁷

4.1. Глагол *саосећашши* има значење 'имати осећање које има неко други', тј. 'осећати исто што и неко други осећа'. Конструкција С + Инстр уз тај глагол увек је маркирана као живо /+, као у примеру: *Мора имати некога уза се, који ће му бити близак, саосећашши с њим. Глиг.*

ГЛАГОЛИ ЕМОТИВНИХ ОДНОСА

5. Основна значењска карактеристика *глагола емотивних односа* јесте поседовање одређеног осећања (позитивног или негативног) према некоме, нечему. Глаголима као што су *волеши*, *обожавашши*, *желешши*, *уважавашши*, *презираши* и сл. саопштава се одређени емоционални садржај који је усмерен на предмет, појаву, догађај, радњу или другу особу.

Глаголи из ове групе имају основну семантичку структуру: *носилац емоције* (НЕ) → *емоционални садржај* (ЕС) → *објекат емоције* (ОЕ). Такву структуру има, нпр. глагол *обожавашши*, чија семантика обухвата: 1. онога који поседује емоцију, 2. емоционални садржај „обожавање“ или „велика љубав“ и 3. објекат који је том емоцијом обухваћен или на који се та емоција односи.

¹⁵ Како наводи М. Радовановић (1990), декомпоновани предикат је сваки двочлани предикат који садржи глаголску копулу или глагол непотпуног значења и девербативну именицу, а резултат је двоструког процеса: 1. номинализовања предикације и 2. екстракције вербалног елемента из номинализоване предикације.

¹⁶ Глагол *осећашши* може бити употребљен и као непрелазан, нпр.: *Уметник осећа јаче и дубље од других људи* (А). Иако овде садржај глагола није експлициран именичком лексемом, семантичка интерпретација примера открива о каквој је врсти осећања реч, и то у погледу интензитета: 'имати јача и дубља осећања', на шта указују детерминатори именице *осећање*. Без обзира на такву употребну вредност, глаголски пар *осећашши/осећашши* срставамо у праве прелазне који као допуну добијају лексему с обавезним обележјем живо /-, нпр. *Многа је јада и горчине он због шоћа осећашшио*. *Вес.* Примери попут *Осећам ше* носе, у ствари, информацију: 'Осећам швоје присуство' или пак 'Осећам да се налазиш у мојој близини'.

¹⁷ У оваквим случајевима значење глагола *осећашши* налази се на граници између афективног и когнитивног семантичког поља.

Између човековог унутрашњег стања и спољашњег света успоставља се једна врста једносмерних емоционалних односа која има одраза на формалном, језичком плану, односно на интеграцију реченичних елемената. У том случају субјекатски аргумент носи обележје живо /+, тј. персонално /+, а објекатски има обележје живо /+, −/. На семантичком плану, тај агенс је заправо носилац емотивног односа, док објекат представља просто појам обухваћен глаголском радњом, односно предмет према којем је она усмерена. Синтаксички израз тога односа јесте одговарајућа падежна или предлошко-падежна форма. Ту десну валенцу, дакле, попуњава допуна која на семантичком плану представља *предмет* или *објекат емоције*, при чему избор објекта није ограничен у лексичком и морфолошком смислу.

5.1. Ова група може се даље класификовати с обзиром на улогу субјекатског аргумента у емотивном односу, односно с обзиром на присуство или изостанак вољне активности. Тако имамо:

а) *афективне глаголе с нединамичним односом времена објекту* (нпр. *волећи*, *презираћи*, *завидећи*) и

б) *афективне глаголе с динамичним односом времена објекту*; њихово значење укључује пратећу вербалну компоненту која упућује на усмено изражавање емоционалног садржаја (нпр. *јадиковаћи се*, *жалићи се*).

5.1.1. *Афективни глаголи с нединамичним односом времена објекту*. Основно обележје ове подгрупе огледа се у постојању емоције усмерене на свет изван субјекатског појма — предмет, догађај, радњу или другог човека. Будући да ови глаголи захтевају објекат који је обухваћен емоцијом или према којем је емоција усмерена, они су увек двовалентни.

У оквиру ове подгрупе могу се уочити неколико мањих скупина с обзиром на структуру самог глагола и тип објекатске допуне уз њих.

5.1.1.1. Прву скupину чине глаголи који у својој структури немају морфему *се*, а као допуну добијају именицу у беспредлошком акузативу, односно објекатску реченицу. Основни критериј за даљу класификацију глагола унутар наведене скупине јесте обележеност објекта у погледу категорије живо /+/-/-/:

а) *бегенисати*, *севдисати*, *жалити*, *драговати*, *йазити* итд. + Обј живо /+/, нпр.:

Ја, не дај боже, да би' тебе натерала да ти узмеш ону коју не бегенишеш, јок!
Вес. Једно момче бацало око на те, севдисало те, па му од севдаха узрасло срце ко сомун. *Хор.*¹⁸

б) *волећи*, *мрзети*, *желећи*, *презираћи*, *поштоваћи*, *уважавати*, итд. + Обј живо /+/-/-/, нпр.:

О тек воли учитеља Грују, — никад га неће обићи, а да не сврати (Глиш. 1, 80). Страсно је волео крушке, као медвед (Весел. 6, 17). Од то доба су смртно мрзели оца мога, јер мишљаху да је он ... узрок њиховој беди. *Дом. Мрзим црну боју* (А).

¹⁸ Када уз себе има овај тип допуне, глагол *жалити* значи 'имати осећање сажаљења према некоме'. С друге стране, ако као допуну добије конструкцију ЗА + Инстр која изражава узрок одређеног стања, овај глагол се може сврстати и у другу семантичку групу.

¹⁹ Да се речнични модели не би понављали, не дају се примери за све наведене глаголе.

Понеки од поменутих глагола, као нпр. *волећи* и *желетећи*, као допуну могу имати и клаузу или инфинитив. Допунама овог типа реферише се о активности као непредметној датости према којој је усмерена емоција, нпр.: *Ја сам волела да од вас ништа не тражим. Цар М.*

5.1.1.2. Другу скупину чине глаголи, такође, без морфеме *се*, уз које се међутим, као допуна јавља именица у неком зависном падежу (осим у акузативу) или предлошко-падежна конструкција, дакле, нису прелазни. Реализација оваквих допуна углавном подразумева само усмереност емоције на објекат, а не обухваћеност, као што је то случај код претходне скупине глагола са допуном у беспредлошком акузативу:

- a) *завидећи, ненавидећи*,²⁰ *симпатишиći* итд. + Дат /+/, нпр.:

Не завидим ја, Андрија, ни цару у Стамболу, а камо ли теби! (Весел. 17, 369). Ненавиде [Србији] пакосни и разбојнички суседи (Гавр. М. 3, 222). Верујем да они обоје ... симпатишу једно другоме. *Лаз. Л.*;
- b) *волећи*²¹ + Дат /+/, /−/, Инф//да + презент, нпр.:

Волела је њему сиромашном, него неком богатијем (А). Казао је да воли Олгину прсту него ли читаву имућу (Ђор. С. 12, 597). Ми воледосмо прегорети и постојбину, него слободу своју! (Ил. Ј. 4, 398). Волим да одлежим једно запаљење плућа него једну министарску кризу. *Нуш.*;
- v) *симпатизоваћи*²² (*симпатизираћи, симпатисаћи*) + С + Инстр /+/, нпр.:

Мислио је: она уопште не симпатизира с нама. *Дав.*

5.1.1.3. Трећој скупини припадају глаголи који у својој структури имају морфему *се*, што онемогућава појаву беспредлошког акузатива, те се и уз ове глаголе јављају само именице у неком другом зависном падежу, као и различити типови предлошко-падежних конструкција, што одсликава усмереност емоције на објекатски појам:

- a) *зажелећи се, ужелећи се*²³ + Ген /+/, /−/, нпр.:

Зажелио сам вас се. *Ад.* Радо бих остао код тебе и годину дана и не бих се зажелео куће ни родитеља (Пап. 2, 46);
- b) *смиловаћи се, смилићи се, смилоситивићи се* + Дат /+/, нпр.:

Смилујте се мени окорелом смрадном грешнику. *Ранк.* Зар си мислио да нам се смилостивио? *Вес.*;

²⁰ С дативском допуном овај глагол има значење 'имати осећање зависи према некоме'.

²¹ У овом случају *волећи* значи 'имати осећање веће склоности или привржености према некоме, нечему'. Овај сегмент значења глагола *волећи* увек имплицира компаратив прилога *више* тако да се у реченици наведени глагол увек остварује с поредбеном речцом *неко*.

²² Овај реквијски тип може се сматрати застарелим, ретким или неубичајеним за данашњег говорника.

²³ У поређењу с нерефлексивном формом *желетећи*, глагол *ужелећи се* показује појачано значење осећања жеље, а префиксација и промена глаголског рода, тј. његов прелазак у групу медијалних намеће генитивску допуну (док основни глагол *желетећи* може имати и акузативску и генитивску допуну).

- в) *залубиши се*,²⁴ *уљубиши се*, *зацојаши се*²⁵ + У + Акуз /+/, нпр.: Манчу [су] све девојке гледале и све се заљубиле у њега. *Срем.*;
- г) *сажалиши се*, *сажаловаши се*²⁶ + НАД + Инстр // НА + Акуз /+/, нпр.: Сви су се сажалили над њим (А). Сажалили смо се на њега (А);
- д) *дожалиши се* + Дат /+/, Р_{заб}, нпр.: Не би ли се брату дожалило да ми кости у земљицу баци. *НП Вук.*

5.1.1.4. Поједини глаголи који припадају групи правих прелазних имају и своју узајамно-повратну, варијантну форму. Тако нпр. прелазни глагол *волеши* када се употреби с морфемом *се*, добија узајамно-повратно значење и множински облик, а субјекатски аргумент тада има обележје живо /+/, персонално /+/ и мора испуњавати услов „бити исте врсте“. На исти начин се могу реализивати и глаголи: *бeгенисаши*, *драeoвaши*, *замилиши*, *мрзeти*, *злобиши*, *миловашi*, *омилиши*, *пазиши*, *поштoвашi*, *презираши*, *сeвидисашi*, *уважавашi*.²⁷ Нпр.: *Ту се бане с цуром видио, увиђели се и бeгенисали. НП Вук. Ова наша деца воле се* (Змај 1, 482). *Драeуmo сe, и онако нам је замало. Ђић. Двоје су се замилили млади: Омер момче, Мерима девојка. НП Вук.*

Интерпретација примера с овим глаголима делимично се разликује од понуђене у основном моделу. Пошто се ради о узајамно-повратној употреби глагола као варијантној форми, њихово значење се може описати овако: 'имати/стећи осећање љубави/мржње/презира једно према другом'.

5.1.2. *Глаголи емоцијивних односа с динамичним односом времена објекту.* Ови глаголи, уз емоционалну, садрже и додатну, вербалну компоненту, што подразумева исказивање проживљеног осећања речима. Њихов семантички запис изгледа овако: 'имати осећање према некоме, нечему' + 'изражавати/изразити то осећање'. Нпр. у реченици: *Мајка се жали на сина* глагол *жалиши се* подразумева најпре постојање осећања „нездовољства“ према сину, а потом и исказивање тог „нездовољства“ речима. Овим глаголима саопштава се говорни чин уз истовремено пружање информације о емоцији која га је подстакла и начину на који се изводи. Наведени глаголи добијају различите типове допуна.

Значења глагола: (*по)жалиши се, јадиковаши (се), јадаши се,*²⁸ *јадоваши се, кукаши* (само у једном сегменту значења), *блакаши*²⁹ могу се све-

²⁴ Ако функцију допуне преузме лексема с обележјем живо /-/ , у том случају ради се о специфичној употреби и пренесеном значењу. Пример: *Залубио сам се у твој аутомобил* подразумева значење: 'Веома ми се доида твој аутомобил'.

²⁵ Ови глаголи се могу срести и без допуне, али се она увек имплицира: *Штиљановић се уљуби и оженi с тим дjeвојком. Љуб. Шта јој је? Зацојала се као нека шијарица, само мисли на њега* (Ков. Д. 1, 175).

²⁶ Ова два глагола могу још имати и значење 'постати жалостан' и тада се сврставају у другу глаголску групу. У том случају допуна изостаје па се глаголом само реферише о одређеном емотивном стању.

²⁷ Глагол *уважаваши се* може се посматрати и као прави повратни глагол, нпр. *Требало је мање волеши себе а више се уважаваши. Уск.*

²⁸ Глаголи *јадаши* и *јадиковаши* у примерима: *Јада [Илић]* своје јаде љубавне. Нед. Кроз сузе им јадиковаше шуђу своју. *Јакшић*. Ђ. имају значење 'изражавати јад, тугу' и као та-

сти на јединствено: 'изражавати осећање незадовољства према некоме, нечему'. Објекат на који је усмерен емоционални садржај „незадовољства” на морфосинтаксичком плану исказује се допуном НА + Акуз, а она, при том, може имати углавном оба обележја, живо */+/*, */-/*, што се види на основу примера: *Жали се на зета, жали, каже, рђаво живи с Персом. Дом. Јђе Никола и рече да се Слатинац ... жали на промрзле ноге³⁰ и да не може даље. Ђос. Д. Кажем ши да знаш, да не кукаш на ме због младостиши. Чол. Плаче на ше сва Херцеђовина. НП Вук.*

Уколико процес изражавања емоције подразумева обраћање некоме, уз поменуту конструкцију може се појавити још и беспредлошки датив који, из разумљивих разлога, онда има само обележје живо */+/*, нпр.: *Јада се [сельак] своме куму на многе свеце које мора да прославља. Мил. Ж.* Присуство вербалне компоненте у семантичком садржају наведених глагола омогућује им да отворе место и објекатској клаузи: *Сама окайава, шлеви, жање. Никад се неће пожалиши да јој је шешко. Глиш.*

ГЛАГОЛИ ЕМОТИВНИХ СТАЊА

6. Другу велику групу чине глаголи чија семантичка структура почива на основном моделу НЕ ↔ ЕС, који, дакле, укључује: *носиоца емоције и емоционални садржај*. Такви су, нпр. глаголи *тайшиши, штудовати, беснетиши, бојати се, љутити се* и сл. са општим значењем: 'бити у стању патње, туге, беса, страха, љутње' итд. Ови глаголи су најчешће једновалентни, што значи да обавезно отварају место субјекатском аргументу, и то оном појму који има ознаку 'човек'.

С друге стране, наведени модел може делимично бити измењен увођењем још једне семантичке јединице — *каузатора емоције* (КЕ), што условљава његову промену у модел НЕ ← ЕС ← КЕ. На синтаксичком плану то значи увођење десне допуне глагола, нпр. *Бојим се мрака* (= 'ја ← бојати се ← мрак'), при чему се иста информација може пренети и овако: *Мрак ме шлаши*. Увођењем појма којим се саопштава узрочник емотивног стања реченична структура се проширује, а глагол мења своју валентност постајући двовалентан.

Будући да је у позицији субјекта код овог типа глагола лексема с обележјем живо */+/*, она има улогу агенса, и то тзв. доживљавача емо-

кви уз себе добијају допуну у виду беспредлошког акузатива. Овај тип допуне могао би се свrstati у тзв. експликативни објекат, како га назива Д. Гортан-Премк, а имају га глаголи креативних (*говорити, казати, приповедати, рећи, писати*), опажајно-садржајних (*мишити, чути, сазнати*) и емотивних односа (*плакати, пожалиши*) (Гортан-Премк 1971). Експликативним објектом, наиме, Д. Гортан-Премк назива именице у акузативу без предлога којима се исказују „предметни садржаји управних глагола (код синтагми са глаголима *говорити, рећи, приповедати* и сл.) или предметни садржаји на које се они односе (код глагола *чути, сазнати, пожалиши, плакати* и сл.), а не представе које се глаголским процесом стварају, аперцепирају или конципирају” (Гортан-Премк 1971: 27).

²⁹ Глагол *плакати* овде је узет као синоним за глагол *жалити се*, дакле, у значењу 'изражавати незадовољство према некоме, нечему'.

³⁰ Уз овај тип допуне глагол *жалити се* подразумева осећање физичког бола или нелагодности.

тивног стања. Што се десне валенце тиче, њен референт има, најчешће, улогу каузатора без обзира на категоријално обележје живо /+/-/, јер одређена емотивна стања могу изазвати како други људи тако и њихове особине, поступци, различити догађаји и сл.

6.1. На први поглед може се учинити да не постоји никаква значењска разлика између глагола емотивних стања и глагола емотивних односа. Међутим, суштинску разлику између ових двеју семантичких целина одсликавају узрочно-последичне везе које се успостављају на релацији: човек — душевно стање — спољашњи свет. Тако се глаголима из прве групе пружа информација о следећем: осећање које се јавља у човеку преноси се на појам изван њега самог и та релација увек има један смер: човек → ^{емоција} → предмет. Другим речима, спољашњи свет, када је реч о првој групи глагола, никада се на семантичком плану не јавља као каузатор (изазивач) одређеног емотивног стања, већ као његов предмет. Нпр. у реченици *Волим Ану, Ана је само предмет моје љубави, тј. моја љубав је усмерена према Ани.* С друге стране, глаголи из друге велике групе саопштавају о човековом емотивном стању које није усмерено на предмете из спољашњег света, већ је, напротив, њима изазвано, па тако релација између човековог емотивног стања и спољних фактора, без обзира на начин њиховог експлицирања, има смер: човек ← ^{емоција} ← спољашњи узрок, дакле, супротан ономе који је карактеристичан за глаголе прве групе, нпр. *Стидим се својих постудијака.*

Уколико је реч о једновалентним глаголима, као што је нпр. *нервирати се*, узрок може бити исказан конструкцијом с предлогом ЗБОГ и генитивом, односно, узрочном клаузом која тада функционише као додатак, а не као допуна (*Нервира се због његовог одласка = Нервира се ЗАТО ШТО ЈЕ ОН ОТИШАО*). Ако је глагол двовалентан, на месту допуне појављује се именица у неком од зависних падежа, при чему постоји могућност да се та конструкција развије у допунску клаузу типа 'изазивача': *Радује се вашем доласку = Радује се (TOME) ШТО ДОЛАЗИТЕ / ШТО БЕТЕ ДОБИ.* Осим тога, изазивач је могуће номинализовати на следећи начин: *ВАШ ДОЛАЗАК* *да радује*, при чему долази до измена на нивоу организовања реченице.

6.2. Ову, другу групу глагола можемо поделити на две подгрупе с обзиром на присуство или одсуство неких семантичких компонената. Ако се узму у обзир додатне нијансе у значењу, могу се разликовати:

а) *глаодоли емотивних стања у ужем смислу*, какви су *радовати се, шутговати, изненадити се, зданијати се* и сл. и

б) *глаодоли емотивних стања са комионеном „испољавања“ емоције*, који се могу интерпретирати овако 'исполити/испољавати емотивно стање'; такви су *беснети, ликовати, плакати*.

Разлика између двеју подгрупа огледа се у немаркираности прве у погледу испољавања емоције. Наиме, осећања као што су радост, изненадење и др. могу бити пропраћена неким гестом, мимиком, нпр. покретом тела, изразом очију, али то није обавезно. Глаголи из друге подгрупе у свом значењском потенцијалу обавезно подразумевају неку врсту манифестије, испољавања, било покретом, било гласом итд. То се ре-

цимо може уочити и у речничкој дефиницији глагола *беснєшти*. Значење под 2 гласи: 'владати се као бесан, показивати помаму, лудило, чинити безумље', нпр. *Јуче је стпражар у логору оћешт беснео, још једнога бајонетом ћробо. Аз.*

6.2.1. *Глаголи емотивних стања у ужем смислу.* Глаголи из ове подгрупе исказују емотивно стање у којем се човек налази. Неки од њих су једновалентни, без способности да, осим субјекатском, отворе место било ком другом аргументу. С друге стране, знатан број глагола овог семантичког типа, у зависности од контекста и циља који говорник жели да постигне, може бити и двовалентан.

6.2.1.1. Најпре је издвојена скупина једновалентних глагола уз које се не појављује допуна с десне стране, а уколико је неопходно експлицирати изазивача или узрочника емоције, то се чини увођењем конструкције ЗБОГ + Ген, односно узрочне клаузе, при чему информацију коју они носе треба сматрати необавезном, додатном:

а) глаголи без *се*: *дрмети, сећовати, љечалиши*,³¹ нпр.:

Снахе шапћу једна другог ... а свекрва дрми, ћути, сломио је дерт. *Шаћ*. Тако тужан Мићо сјетоваше. *Вук Рј.* И не мисли ни о чему, нити много печали. *Радул.*;

б) глаголи са *се*: *ѓанути се, жалосити се, забезекнути се, огорчиши се*, нпр.:

Госпођа Наталија до суза се ганула, пољубила је мало паорче ... и дигла га до јелке. *Петар. В.* Једина Зорка држи се некако подједнако: пре се није много радовала, а сад се опет много не жалости (Мил. М. Ђ. 22, 35). Кад јој мати рече да је довела Талијана да им помаже у послу ... Јелка само се забезекну ... (Ђоп. 12, 681). Види ... да није право што се с њим ради ... И толико се огорчи ... да му сузе ударе на очи. *Андр. И.*

6.2.1.2. Једну мању скупину чине глаголи: *ѓневити се, дурити се, дусити се, срдити се, једити се, љутити се* и сл. који као једновалентни имају значење 'бити у стању гнева, љутње' и њима се углавном описује афективно човеково стање, које може бити интензификовано уколико је у питању глагол с префиксом /на-/, нпр. *наѓневити се*. Међутим, уколико се жели назначити да је ова емоција усмерена на тачно одређену особу, уз ове глаголе појављује се конструкција НА + Акуз (при чему појам у акузативу има ознаку 'лице') и њихово значење тада се може свести на дефиницију 'имати осећање гнева, љутње према некоме', што их приближава, а може се рећи, и прикључује првој глаголској групи. Начин на који наведени глаголи организују реченицу илуструју примери: *На сокаку се и не познајеше, дусите се један на другога. Срем. Тешти ме само што замишљам да се он још више једи на мене. Јак.*

Слично се понаша и глагол *бринути се* // *бринути*, који има основно значење 'бити у стању забринутости' и у том случају је једновалентан. Уколико се уз њега појави допуна ЗА + Акуз, он се приближава једном значењском сегменту глагола *стпражавати, стпраћати, љлашити се, бојати се*, те се према овом обележју може сврстати у прву групу. Кон-

³¹ Глагол *љечалиши* може имати и значење 'чинити да неко постане печалан, жалостан' и по томе се сврстава у трећу групу *глагола каузираних емотивних стања*.

структуре ЗА + Акуз најчешће имплицира реченичну структуру: *Бринемо се за тобе* → *Бринемо се ДА СЕ ТЕБИ НЕШТО НЕ ДОГОДИ*. У овом случају имплицирана реченична структура не подразумева реализацију, већ само могућност остваривања глаголске радње.

6.2.1.3. Већи број глагола мења своју валентност у зависности од контекста и циља говорника. Уколико се само информише о човековом душевном стању, без прецизирања узрочника, односно околности у којима је дошло до тога, глагол се реализује као једновалентан. Међутим, ако се истиче изазивач емоције, глагол отвара место допуни у виду падежне или предлошко-падежне конструкције која ће преузети ову семантичку улогу. Тиме се мења и валенција глагола и он постаје двовалентан. Оваква измена одражава се на семантичком плану проширивањем дефиниције за ону компоненту која указује на *изазивача* или *каузатора* емоције.

И глаголи овог типа могу се срести у различитој форми: са морфемом *се* и без ње.

Глаголи који у својој структури садрже морфему *се* могу да се реализују са различитим типовима допуна:

а) *јадоваши*, *плакаши*,³² *нашиши*, *чезнушки*, *шуговаши*, *шужиши* + ЗА + Инстр /+/-/, нпр.:

Шта јадујеш за мртвачем тим (Змај 1, 145);

б) *уживаши* + У + Лок /-/, нпр.:

Умеју да уживају у јелу и пићу. *Ранк.*;

в) *зазираши*, *стражашаши*, *стремешаши*, *претрнуши* + ОД + Ген /+/, /-/, нпр.:

Ја ... зазирим више од живих него од мртвих (Живад. 4, 208). Мариновићева влада највише је стрепила од два човека. *Јов.* С. Софка која била навикнута на толики сјај, ипак чисто претрну [од скupoценог поклона]. *Станк.*;

г) *јадоваши* + НАД + Инстр /+/, /-/, нпр.:

Испедио сам зенице плачући, источио сам душу јадујући над људским боловима. *Нуш.*;

д) *исиашашаши*,³³ *кајаши* + Акуз /-/, нпр.:

Ја испаштам туђе погрешке и злочине (Вас. Д. 2, 133). Ако си се, кмете, огремшио, кајао веком док не докајао! *Вукић.* Дела тамна ... страдањем кајем горким и пereum сузом својом. *Марк. Д.*;

ђ) *лакнущи*³⁴ + Дат /+/-/

Свима нам је лакнуло. *Чол.*

³² Глагол *плакаши* узет је овде у значењу 'имати осећање велике жеље за неким, нечим'.

³³ Допуне које имају објектску функцију на семантичком нивоу преузимају улогу каузатора (→ Ја 'сам у стању патње' због туђих погрешака и злочина. / → Ја 'сам у стању патње' због [почињених] тамних дела.). Уз глагол *исиашашаши* среће се и конструкција ЗА + Акуз са истим узрочним значењем: *Починили су злочин и бачени су овђе [у штамницу] да ... за то исиашашају.* *Чол.*

³⁴ Овај глагол, будући безличан, нема граматички субјекат па тако позиција с његове леве стране остаје непопуњена.

Знатно је већи број глагола овог семантичког типа који у својој структури садрже морфему *се* и који се најчешће реализују као двовалентни, те добијају уз себе различите допуне:

- а) *бојати се, наујсивати се³⁵, ғадити се³⁶, ғнушати се, ғрозити се, срамити се, сіпрашити се* итд. + ОД + Ген / Ген +/-, /-/, нпр.:

Бојали су је се ѡаци као живе ватре (Весел. 12, 58). Навезо [сам] се на далеко море да се научивам те слатке мирноће. *БВ 1909*. Издајства се гади. *Змај*. Ја сам убица. Гнушај ме се с правом. *Бој*. Пре смо те речи са радошћу изговарали, а сад их се грозимо. *Сек*. Ја сам се срамио тих услуга. *Лой*. Није се страшио борбе, није мислио на себе. *Дом*;.

- б) *бојати се, либити се, сийдеши се, срамити се³⁷* + Инф // да + *йрезеній*, нпр.:

Боји се и помислiti на то (А). Дјевојке су се у почетку либиле да се у колу ухвате до Ремзије, муслимана. *Боїй*. Ви бисте се стидели тако што рећи. *Лаз*. Л. Срђаше се щор Бепо. — Срамује се и питат! *Бий*;.

- в) *карити се, секирати се + ЗА + Акуз /-/, нпр.:*

Треба ми се карити за то (Мил. М. Ђ. 13, 191). Немој се секирати за то (А);

- г) *дивити се, радовати се, веселити се, изненадити се + Дат +/-, /-/, Р_{зав}, нпр.:*

И сам сам слушао и дивио се старој Види како слатко прича. *Вес*. Дефосе је морао да се диви у себи начину на који су фратри умели да одвоје оно што дугују лично овим гостима од онога на што их обавезује њихов позив и ... дужност (Андреј 5, 334). Ја ти се радујем — рече јој госпођица. *Бий*. Веома се радујем што ћете доћи (А);

- д) *дичити се, задовољити се, инспирисати се + Инстр +/-, /-/, нпр.:*

Да се дичиш и поносиш њом, како се народ дичи и поноси тобом. *Лаз*. Л. Изгледа да се непријател задовољио тиме што је овладао комуникацијама. *Чол*. Кад се песник инспирише колективним осећајима целе своје нације или једне друштвене класе, он ствара родољубиву или социјалну песму (Живк. Д. 1, 74);

- ђ) *ғадити се, ғрозити се, ғнушати се + НА + Акуз /-/, /-/, нпр.:*

Мрзим на лаж и гадим се на њу (Дан. Ђ. 12, 484);

- е) *разочараши се + У + Акуз /-/, /-/, нпр.:*

Разочарао се у пријатеље, па и у љубав (А);

- ж) *згражавати се, распужити се, ражалостиши се + НАД + Инстр /-/, /-/, нпр.:*

Она се згражава над његовим „платонским осећајима” (Скерл. 17, 106). Нисмо се растужили над њима кад су се нашли у невољи (А). Старачки ... ражалости се над својом судбином. *Радул*;.

³⁵ У значењски садржај глагола *наујсивати се* префикс /на-/ уноси извесну нијансу засићења.

³⁶ Из дате скупине требало би издвојити глагол *ғадити се* који се, осим са допуном у генитиву, среће у једном семантички еквивалентном моделу. Наиме, у примерима *Гадим се људи* и *Гаде ми се људи* уочава се различита синтаксичка организација, али идентична семантика. Осим тога, овај глагол може се јавити и као безличан: *Нешто ми Иван ... куња ... Жали се како му се ғади*. *Дом*.

³⁷ У овим случајевима наведени глаголи имају ослабљено и донекле изменењено значење које се приближава значењу модалних глагола *не смети*, *не усуђиваши се*.

3) *йомамићи се, ојадићи се, нажалићи се + ЗА + Инстр /+/,-/, нпр.:*

Помамио се за имањем несрећне удовице (А). У Мостару теле погинуло, вас се Мостар за њим ојадио. *НП Вук.* Можда је хтео кроз дубоку планину, сам, да се најали за синовима, које је туда тако често у борбу водио. *Пер.*

6.2.2. Глаголи емотивних стања с компонентом „испољавања”. Глаголи из ове подгрупе имају основно значење 'наћи/бити се у емотивном стању', али садрже и компоненту која указује на неку врсту манифестије датог осећања, што би се могло описати на следећи начин: 'наћи/бити се у емотивном стању' + 'испољити/испољавати емотивно стање'. То испољавање емоције остварује се на различите начине: понашањем, гестикулацијом, мимиком и др. Овој подгрупи припадају глаголи који су веома сложени у семантичком и синтаксичком погледу па ће понеки од њих бити размотрени појединачно.

Када глагол *беснети* има значење 'бити у стању беса' и 'испољавати бес', он је једновалентан, као у примеру *Јуче је сітражар у лођору беснео, још једноћа бајонетом ћробо. Аз.* Међутим, у случајевима када се наглашава да је осећање беса усмерено на неког, уз глагол се појављује предлешка конструкција НА + Акуз, при чему именска допуна увек има обележје живо /+/. С обзиром на способност да искаже емоцију која је усмерена на неки спољни објекат, овај глагол се може уврстити и у прву глаголску групу (сличан је глаголима *љутићи се, ђневићи се*), нпр.: *Сітално бесни на мене* (А).

Када глагол *ликовати* има значење 'бити у стању радости' и 'испољавати радост, задовољство', не захтева никакву допуну с десне стране, те се може сврстати у групу једновалентних, нпр.: *Нейријашељ ликује у својим извештајима, слави љубеде* (Ков. Д. 1, 233). Међутим, уколико се жели нагласити узрок датог емотивног стања, то се постиже увођењем конструкција НАД + Инстр, ОД + Ген или беспредлешког акузатива, нпр.: *Ниједан ћесник није ликовao над већим шешкоћама него Милтон* (Мил. В. 5, 16). *Неосејено се расијољили старији домаћини, а младеж ликовала од задовољства кад је наишао у кафрану Гавра кочијаш* (Радић Д., 6, 152). *Штампа ликоваше већ коначну ... љубеду* (Шум. 1876, 29).

Емотивно стање може се испољити проливањем суза, што је основна значењска карактеристика глагола *плакати*. Када се овим глаголом само указује на душевно стање и спољашњу манифестију тог стања, он је једновалентан. Међутим, ако се жели истаћи изазивач датог стања, то се постиже увођењем допуне НАД + Инстр, што га сврстава у групу двовалентних глагола. У таквим случајевима практично нема разлике у значењу између конструкција НАД + Инстр и ЗБОГ + Ген, нпр.: *Ти видиш ћријашеља да плаче над својим ћријашељем. Кнеж. Б. Сітално плаче над њиховом судбином* (А).

Једним делом свога значења глагол *плакати* приближава се глаголу *оплакивати*, који се дефинише: 'испољавати жалост за мртвим'. У том случају овај глагол као допуну добија именицу у беспредлешком акузативу која увек има семантичко обележје живо /-/, а персонално /+/, нпр.: *Плакало ћа мало и велико. НП Вук.* Ако *ћоћинеш, ојлакаћемо ће дивно. Јуб.*

Глаголу *йлакајти* семантички и синтаксички близак је глагол *кукати*. Он, с једне стране, подразумева испољавање туге уопште, проливањем суза и речима у исто време: *По вас дући дан кука на љас и њена ћорка здјевка ... разлеже се йреко суседних йлојшова.* Рад. Д. С друге стране, овај глагол има значење 'испољавати тугу за мртвим' и тада као допуну добија беспредлошки акузатив, нпр.: *Око одра кукала ћа је жсена* (Поповић В., Вук 18, 212).

Када глаголи *штучовати* и *штужити* једним делом своје семантичке структуре покрију и значење 'испољавати жалост за мртвим', као допуну добијају конструкцију ЗА + Инстр или беспредлошки акузатив, нпр.: *А она штужи, штужи онако како само сеја за браћом уме штужити.* Набраја његове врлине. Вес. Тужи млада дјевера Андију. Њећ. Ишла је са неколико жена и штужила шихим, йромуклим гласом сина Глигора. Пек.

ГЛАГОЛИ КАУЗИРАНИХ ЕМОТИВНИХ СТАЊА

7. Глаголе каузираних емотивних стања у српском језику одређује неколико битних карактеристика у погледу начина организовања реченице. Они управљају реченичном структуром тако што између основних реченичних чланова — допуна с леве и десне стране успостављају однос *каузалности*. Референт у левој валенци заправо је узрочник одређеног емотивног стања и на семантичком плану то је *каузатор* или *изазивач*, док појам у коме је изазвана одређена емоција има улогу *штапиоца* или *доживљавача емотивног стања*. Он је у позицији тзв. логичког субјекта, када је реч о секундарно транзитивним глаголима, односно у позицији директног објекта, ако се ради о примарно транзитивним глаголима, и налази се са десне стране глагола. Њихова семантичка интерпретација почива на основном моделу КЕ → ЕС → НЕ, тј. ови глаголи имају семантичку структуру: *каузатор емоције* → *емоционални садржај* → *носилац емоције* који је обухваћен том каузираном емоцијом, особа у којој је одређено емотивно стање иницирано. Наведени модел може бити проширен за још једну семантичку јединицу — допуну у инструменталу са значењем средства типа изазивача (нпр. *врећати некога речима*).

7.1. Сви глаголи дате семантичке структуре могу се поделити на две велике скупине, јасно диференциране према типу допуне која се уз њих појављује. С обзиром на ову карактеристику, могуће је разликовати: а) *ћправе ћлаголе каузираних емотивних стања* и б) *нћправе ћлаголе каузираних емотивних стања*.

7.1.1. *Прави ћлаголи каузираних емотивних стања.* Овој подгрупи припадају они каузативни глаголи који се могу сматрати примарно транзитивним, какви су нпр. *бодрити*, *храбрити* итд. Они се углавном употребљавају без *се* (мада се срећу и у рефлексивно-медијалној форми *охрабрити се* 'постати храбар'). Глаголи као што су *врећати*, *охрабривати*, *бодрити* (некога нечим) и њима слични повезани су у једну целину управо каузативном семантиком: 'чинити свесно да се неко нађе у неком емотивном стању', односно 'чинити да се неко нађе у стању увређености, охрабрености' или 'чинити да неко почне или настави одређену

активност' (нпр. *Бодри ̄га да се ̄пријави на ̄такмичење* (A). *Бодри ме да иштрајем у борби* (A)). Каузација³⁸ као врста семантичког односа који се успоставља између реченичних чланова у овом случају јесте свесна, дакле, намерна активност, тако да је каузатор по правилу човек (а ако и није човек, онда је то његово свесно ангажовање у ма ком смислу, које се, опет, односи на човека). Стога је у семантички потенцијал примарно транзитивних глагола обавезно укључена компонента интенционалности.

Права прелазност је њихово битно категоријално обележје по којем се одвајају од неправих глагола каузираних емотивних стања, што подразумева постојање предмета изван оквира глаголске радње. Да је, заиста, реч о правој прелазности, говори и то што се једино уз ове глаголе као трећи тип допуне може појавити инструментал у значењу правог средства, нпр. *Охрабривао ме је својим ̄примером*.

Будући да ову скупину одликује компонента интенционалности, позиција граматичког субјекта резервисана је за појам који има ознаку персонално /+/. И када се у њој нађе номинална реч која означава одређену активност и сл., јасно је да само човек може бити њен носилац као свесно биће. На пример, реченица *Очеве речи су ме бодриле* заправо преноси информацију: *Отац ме је бодрио својим речима*. Објекатску позицију попуњава појам који, такође, има обележје персонално /+/ и који се налази у беспредлошком акузативу. На овај начин реченицу организују глаголи као што су *бодрити*, *тешити*, *вређати*, *храбрити*, *охрабривати*, *(о)куражити* итд., а то се може видети и у примерима: *Тешио је кад је плакала. Уск. Удри само срчано ... бодри ̄га отац* (Рад. Д. 6, 24). Уз објекатску и инструменталну допуну уз овој глагол може се јавити и конструкција НА + Акуз, односно клауза, нпр.:

Гусле подстрекавају, гусле бодре на истрајност (НП Корд., III).³⁹ Бодрим моје младиће да код куће још размишљају. *Сек.* Имамо ми прослављеног књижевника и ... академика што све нас смртне куражи и подстиче на рад (Доман. 5, 324). Рекао је ... говорник, те охрабривао свет да иде даље. *Дом.* Копитар и цео ... романтичарски покрет само су га [Вука] окуражили ... како да своје дело изведе. *Бел.*

7.1.1.1. Неки од поменутих глагола појављују се и у форми узајамно-повратних и тада добијају све особине карактеристичне за овај тип. Дакле, позицију граматичког субјекта попуњава номинална реч у множинском облику или с множинским значењем, при чему је субјекатски појам у исто време и иницијатор и доживљавач одређеног емотивног стања. Место с десне стране глагола може остати празно или пак бити попуњено падежом инструмента којим се исказује посредни узрочник

³⁸ Носиоци таквог значења јесу каузативни или тзв. фактитивни глаголи, у које Т. Батистић, убраја „принудно-манипулативне“ глаголе, као што су *настерати*, *присицати*, *принудити*, *сјечити*, *наредити*, *забранити*, *дојустити*. Они се сматрају посебним типом двоагентних каузатива, што значи да постоје два агенса, од којих је други носилац имплициране реченичне предикације будући да обавезно подразумевају реченичну или номинализовану допуну (Батистић 1978).

³⁹ У овој реченици није исказан директан објекат, али се подразумева да је реч о људима.

афективног стања. Тако се могу реализовати глаголи: *врећати*, *забављати*/*забавити*, *соколити*, *шешити*/*ушешити*, *храбрити*, нпр.: *Нисам дошао ... да се врећамо ... Срем. Момци су се сјајно забављали* (А).⁴⁰ Жене су се међусобно *шешиле* и *соколиле* (А).

Глаголи као што су *соколити се*, (*y)шешити се*, *храбрити се* могу бити употребљени и као прави повратни, а само у таквом морфолошком лицу појављају се глаголи *куражити се*, *кинити се* (*кињити се*), што се види из примера:

[У кавани] и сам се соколи, заборавља на страх и загрева се јаким пићем. Ранк. Чудно [им се] ... учинило што се Јула тако лако утешила. Срем. Ја станем пузати у таван, само да се куражим, а наравно добро се чувајући да кога не погодим (Лаз. Л. 1, 157).

Глагол *бодрити се*, као и његова форма без *се*, способан је да отвори место конструкцији НА + Акуз, односно зависној клаузи, нпр.: *Људи су се међусобно бодрили на заједнички оштар (A). Они се узајамно бодре да истирају у борби. Јањ.*

7.1.2. *Нейрави ћлађоли каузираних емотивних стања.* У оквиру групе каузтивних глагола емотивних стања ова подгрупа је знатно бројнија од претходне. Она обухвата глаголе емотивних стања који су постали формално транзитивни када су се почели употребљавати без морфеме *се* и са беспредлошким акузативом (такви су *бринути*, *веселити*, *нервирати* итд.). У споју са типичним објекатским падежом они мењају значење и своје категоријално обележје, тако да је њихова примарна 'медијалност' у датој синтаксичкој позицији потиснута каузтивношћу и они се као такви могу разматрати посебно у оквиру групе глагола емоционалног садржаја. У основи ових глагола који се сматрају секундарно транзитивним takoђе се налази модел КЕ → ЕС → НЕ. Значењски потенцијал ове глаголске скupине може подразумевати постојање свесне жеље да се у некоме изазове одређено осећање (нпр. *Уживам да ћа нервирати*), али, исто тако, иницирање емоција не мора уопште бити намерно (*Она и не зна да ме веома нервира*). Из тог разлога њихово значење интерпретира се на следећи начин: 'изаз(и)вати у некоме одређено емотивно стање'.

И у оквиру ове глаголске подгрупе између реченичних чланова успостављају се узрочно-последични односи који могу бити илустровани глаголом *(на)једити*. Када се семантички рашчлани, он носи значење 'изаз(и)вати у некоме стање једа'. Изазивач, иницијатор, тј. каузатор осећања може бити човек, тачније његов свесни или несвесни поступак, особина или пак нека појава, односно догађај, нпр.: *Озбиљно, Фреди, не једи ми Ненада* (Ћос. Б. 3, 149). *Најмања сијница наједи ме.* Лаз. Л. Човека једи дугојрајно изиђравање његових комбинација (Сек. 2, 20). Ако сагледамо семантичку улогу каузатора, видећемо да именска допуна са обележјем живо (—) заправо упућује на посредан начин на човека као изазивача, јер је разумљиво да се одређено душевно стање јавља не као

⁴⁰ У овом примеру глагол *забављати се* може бити претумачен не само као 'забављати један другог' него и као 'добро проводити време, бити расположен'.

реакција на другог човека самог по себи, већ као реакција на неку његову особину, поступак или свесну и вољну активност, тј. доводи се у везу с човеком. Тако у примеру *Твоји йостујци ме изненађују* јасно је да је човек носилац одређених поступака. Ово постаје очигледније уколико се реченица организује тако да се на површински ниво изнесу сви релевантни подаци, што подразумева укључивање допуне у инструменталу: *Изненађујући ме својим йостујцима*.

Неправе глаголе каузираних емотивних стања одликује формална или синтаксичка, односно секундарна прелазност. Они, заправо, функционишу као нерефлексивна варијанта глагола емотивних стања са којима успостављају једну врсту смисаоног односа познатог у семантици као конверзност.⁴¹ Наиме, глагол у једном морфолошком лицу исказује емотивно стање које се доживљава, а у другом стање које се иницира. На такву интерпретацију утиче глаголски род као категоријално обележје глагола, односно морфема *се* као сигнал његове рефлексивизације.

Типичним представницима скупине синтаксички или формално прелазних глагола сматрају се следеће глаголске лексеме: *бринући*, *веселићи*, *ћанући*, *ћневићи*, *деморализоваћи*, *задивићи*, *зайањићи*, *затрећасићи*, *згражаваћи/здрозићи*, *здранући*, *изненађиваћи/изненадићи*, *нервираћи*, *једитићи*, *љутићи* и многи др. (уз напомену да када се набројани глаголи појаве у лицу са *се*, постају прави медијални и непрелазни). За њих је специфично то што иницирање одређене емоције не мора бити обележено у погледу интенционалности. На основу примера може се видети како се ове глаголске лексеме понашају у реченици, тј. како утичу на везивање осталих реченичних елемената:

Светозаре, немој више да си тако неваљао. Зашто бринеш родитеље? *Пој. Ј. Брине* ме много њена болест (Нуш. 3, 275). Погледај њега кад ће банути да им свира и да их весели. *Вес.* Њих је моја прича веселила (Мат. 3, 60). *Стало [му је] до шога ... да нас засени својом духовитошћу и затрећасиши масом научних појединости* (Прод., Наши и страни, Бгд. 1949, 257). Ако он убије Лазара, убиће и њега. И онда, Јелица опет неће бити његова. То га запрепости и готово поколеба. *Вес.*

7.1.2.1. У неправе глаголе каузираних емотивних стања могу се уврстити и следеће лексеме: *дичићи*, *ждерати*,⁴² *заболећи*,⁴³ *тишићаћи*, које на посебан начин утичу на структурирање реченице. Формално посматрано, и они отварају два места именским реченичним члановима, тако да у позицији граматичког субјекта буде реч с обележјем живо /–/, а позиција логичког субјекта резервисана је за носиоца емоције који је увек биће. Посебност у употреби ових глагола огледа се у томе што њихове лексичко-граматичке карактеристике онемогућавају експлицирање посредног узрочника падежом инструмента, што се види на основу примера:

⁴¹ Како наводи Д. Кристал, конверзни чланови испољавају једну врсту супротности у значењу, а то се може илустровати паровима: *кујићи/продати*, *родитељ/деће*, *изнад/испод* (Кристал 1998: 181).

⁴² Глагол *ждерати* посматра се само као синониман глаголима *секираћи*, *нервираћи*.

⁴³ Глагол *заболећи* овде је узет са значењем 'иззвати у некоме стање душевне боли, увређености'.

Другог више но њега диче новци и почасти. *Каш.* Сама та помисао да је тај човек њен љубавник ужасно ме ждере. *Цар. М.* Заболело га највише оно: о свему треба ја да водим рачуна. *Јак.* Проналазак је помахнитао сазреле старце. *Рад. Д.*

7.1.2.2. Неправим глаголима каузираних емотивних стања могли би се приклучити и следећи: *доेरдећи, дођијати (се), дозлогрдићи, дојадићи, доморићи, дојасићи се, згњушићи се, смучићи се.* Они се, истина, по свом структурном лицу удаљавају од две основне подгрупе, али су им близки по семантици и начину на који организују реченичну структуру. Наиме, значење ових глагола може се описати овако: 'изаз(и)вати у некоме осећање досаде, непријатности и сл.' Као и код типичних каузативних глагола изазивач датог стања заузима позицију с леве стране глагола, тј. место граматичког субјекта, а доживљавач се налази с десне стране, и то у дативу, падежу логичког субјекта. Именска реч у номинативу може имати обележје живо /+/- или /-/, а номинална реч у дативу има само обележје живо /+/, нпр.:

Иди му, говори, он ћути; а кад му баш додијаш, тек видиш само како му заиграју усне (Весел. 11, 450). Пушке му [Марку] не могаху лако додијати, јер је на њему окlop од гвожђа, а испод њега панцир-кошуља. *Дом.* Додијало ми да живим сам као калуђер. *Чол.* Ћетку се допала моја Стана (Врч. 2, 14). Његова спољашњост се њој нимало није допала. *Јанк.*

7.1.2.3. Једну врсту каузације налазимо и у семантичкој структури глагола као што су: *гадићи/згадићи, омилићи, омразићи,⁴⁴ омрзнући, осладићи*, који се од наведних разликују по специфичном распореду семантичких улога аргументата у реченици. Све ове глаголске лексеме могу имати следећи семантички запис: 'изаз(и)вати у некоме осећање према некоме или нечему'. Оваква, специфична семантичка структура одражава се на синтаксичком плану на следећи начин: изазивач датог осећања заузима положај субјекта, носилац осећања исказан је именском речју у дативу, док је предмет каузације изражен беспредлошким акузативом, тако да је основни семантички модел (КЕ → ЕС → НЕ) изменењен у КЕ → ЕС → НЕ → ОЕ. Уз неке од ових глагола може се појавити и инструментал којим се експлицира посредни узрочник, док би појам у номинативу имао улогу непосредног узрочника, нпр.:

Нови Сад јој је омилио нојева пера и свилене доње сукње. *Петар. В.* Овај догађај младоме јунаку ... ослади војничку службу. *Вук.* Он [им је] ... омразио немачки језик. *Марк. Св.* Ослади му горки живот. *Змај.*

ЗАКЉУЧЦИ

8. Истраживање показује да је у праћењу валенције и рекције као синтаксичких феномена немогуће занемарити значењске компоненте језичких средстава те да се ове две стране језика међусобно прожимају и

⁴⁴ Уз глагол *омразићи* уместо датива може се јавити и предлошко-падежна конструкција КОД + Ген: *Овај оћаки човек омразио нас је код директора* (A).

условљавају. Овај тип интеракције између формалне (обличке) и значењске стране језика на испитаном материјалу остварује се тако што глаголи који припадају истој лексичко-семантичкој групи на синтаксичком плану испољавају иста или слична својства. Из тог разлога семантичка анализа као први корак у поступку истраживања датих феномена показала се заиста оправданом. Имајући у виду резултате семантичко-синтаксичке анализе глагола емоционалног садржаја, утврђено је да се, заправо, може говорити о једном врло специфичном функционално-семантичком пољу афективности које се јасно може одвојити од осталих поља, као што су поље когниције или перцепције.

8.1. Увођењем одређених параметара у семантичку анализу глагола којима се исказује емоционални садржај утврђено је да се могу издвојити три основне групе овог лексичко-семантичког типа.

8.1.1. На једној страни издвојени су *глаголи емотивних односа*, као што су *волејти*, *мрзејти*, *презирајти*, *поштовајти*, *ценијти* итд., са следећим семантичким записом: 'имати осећање љубави, мржње, презира, поштовања итд. према некоме, нечему'. Њима означена емоција преноси се на особе, предмете изван језичке датости и ти глаголи имају основну семантичку структуру НЕ → ЕС → ОЕ, па су сходно томе најчешће двовалентни. Позицију с њихове леве стране попуњава појам с обележјем живо /+/, који на семантичком плану представља носиоца емотивног односа. Са своје десне стране глаголи из ове групе најчешће добијају као допуну беспредлошки акузатив, који може бити обележен у погледу категорије живо/неживо, као што је глагол *драговајти*, али и не мора, као што су глаголи *обожавати*, *мрзејти* итд. Осим тога, неки од глагола из дате семантичке групе могу бити допуњени инфинитивом, односно конструкцијом *да + йрезен*, уз извесну модификацију значења.

Глаголи овог типа, уз основно значење, могу имати и додатну, вербалну компоненту изражавања емоције (нпр. *жалијти се*, *јадати се*).

8.1.2 *Глаголи емотивних стања* разликују се од *глађола емотивних односа* по својој основној семантичкој структури НЕ ↔ ЕС (једновалентни) или НЕ ← ЕС ← КЕ (двовалентни). Они, наиме, указују на човеково тренутно унутрашње стање изазвано одређеним каузатором. И овде је у позицији субјекта појам с обележјем живо /+/, а на семантичком плану то је доживљавач емотивног стања. Код глагола овог типа битно је место с његове десне стране где се јавља каузатор. Експлицирање каузативне компоненте код глагола као што су *нервирајти се*, *кајати се*, *умирити се* итд. постиже се конструкцијом ЗБОГ + Ген или узрочном клаузом. Ове јединице имају статус додатка, а не допуне. С друге стране, глаголи као што су *радовајти се*, *дичити се*, *згражавати се* и сл. допуњени су именицама без предлога или различитим типовима предлошко-падежних веза (нпр. *Радујем се њиховој йосејти*. *Дичите се лејотом*. *Згражавају се над нама*). Понеки од ових глагола (као што су *беснети*, *ликовати*, *илакати*) поседују и додатну компоненту испољавања емотивног стања, при чему постоје различити видови спољашњих манифестија емоција (проливање суза, некакав поступак и сл.).

8.1.3. Трећа велика група глагола, тзв. *глађоли каузираних емотивних стања*, има потпуно супротну семантичку (КЕ → ЕС → НЕ) и синтак-

сичку организацију. Позицију с леве стране глагола попуњава именска реч у номинативу (која може бити и кондензатор зависне клаузе) са улогом *каузатора*, а десна позиција резервисана је за доживљавача емотивног стања који је најчешће исказан именицом у беспредлошком акузативу. У оквиру ове групе издвојена је мања скупина правих глагола каузираних емотивних стања (као што су *бодрићи*, *храбрићи* итд.) и већа скупина неправих глагола каузираних емотивних стања (нпр. *бринући*, *љутити*, *нервираћи*, *радовати* итд.). Неправи глаголи каузираних емотивних стања, заправо су примарно медијални, а тек секундарно, синтаксички транзитивни, нпр.: *радујем се шоме* = *шо ме радује*.

8.2. Највећи број глагола може се доследно сврстати у наведене семантичке и синтаксичке оквире, али има и оних који те оквире прелазе па се, према неким својим особинама, припајају једној, односно, према другим обележјима, другој групи глагола емоционалног садржаја. Такав је нпр. глагол *љутити се*. Уколико се посматра као једновалентан, наведени глагол упућује на одређено емотивно стање изазвано спољашњим околностима и према тој карактеристици сврстава се у *глаголе емотивних стања*. Међутим, када се уз овај глагол појави допуна НА + Акуз, која указује на усмереност емоције према спољашњем појму, његова семантичка интерпретација се мења: 'имати осећање љутње према некоме' и тада се наведени глагол може сврстati у прву групу, у тзв. *глаголе емотивних односа*.

8.3. Коначно, додајмо и ово: нека значења глаголских лексема данас су веома ретка или су сасвим изгубљена. Тако нпр. значење 'оплакивати некога' или 'жалити се на некога' глагола *плакати* или значење 'жалити се' глагола *штудовати* се потврђено је само примерима из народне књижевности.

Осим тога, и многе валенцијске и рекцијске вредности појединих глагола нису познате савременом говорнику. Тако уз поменути глагол *плакати* (у значењу 'оплакивати некога, жалити за неким'), РМС бележи као његов рекцијски облик беспредлошки акузатив (*Плакало ћа мало и велико. НП Вук.*). Овакви и њима слични примери сведоче о мењању глаголске рекције, те би се управо истраживање тог проблема могло поставити као један од будућих задатака у овој области, што би у извесној мери захтевало и дијахрони приступ језику.

У сваком случају застарелост употребе појединих глаголских лексема, њихових значења и валенцијских обележја доводи у питање актуелност *Речника* Матице српске, који бележи стање у језику за одређени период. Ако се узму у обзир године када је објављиван, може се видети да је од тог времена па до данас прошло скоро пола века. Анализа само једног његовог сегмента потврђује да би се озбиљно требало позабавити израдом новог речника који би понудио опис савременог језичког стања, како у погледу значења, тако и у погледу граматичких обележја лексичког система. Граматички опис тога система морао би укључити знатно више информација о валенцијским и рекцијским вредностима једне лексеме.

И З В О Р И

Речник српскохрватскога књижевног језика. (1967—1976). Нови Сад: Матица српска.
— Загреб: Матица хрватска. (Матица српска — Матица хрватска 1—3, Матица српска 4—6).

Речник српскохрватског књижевног и народног језика. (1959—2001) (1—16). Београд: Српска академија наука и уметности

ОСНОВНА ЛИТЕРАТУРА

Алановић, М., *Конференцијалност агенса у српском, француском и немачком језику* (рукопис магистарског рада одбрањеног на Филозофском факултету у Новом Саду, маја 2004. године).

Апресян, Ю. Д. (1967). *Экспериментальное исследование семантики русского глагола*. Москва: Наука.

Апресян, Ю. Д. (1974). *Лексическая семантика. Синонимические средства языка*. Москва: Наука.

Апресян, Ю. Д., Палл, Э. (1982). *Русский глагол — венгерский глагол. Управление и сочетаемость*. Будапешт.

Барић, Е. (и други). (1997). *Хрватска граматика*. Загреб: Школска књига.

Батистић, Т. (1978). О неким аспектима анализе каузативних глагола. *Јужнословенски филолог*. XXXIV: 59—87.

Белић, А. (1941). *О језичкој природи и језичком развићку. Лингвистичка истраживања*. Београд: Српска краљевска академија.

Бенсон, М., Бенсон, Е., Илсон, Р. (1990). *Комбинаторни речник енглеског језика*. Београд: Нолит.

Васић, В. (1999). Једнојезични речници као граматички корпус двојезичних. *Актуелни проблеми граматике српског језика*: 281—288.

Виноградова, В. Н. (1984). Лексическая сочетаемость в словаре и тексте. *Слово в грамматике славаре*. Москва: Наука, 176—180.

Гортан-Премк, Д. (1963—1964). Падежне и предлошко-падежне узрочне конструкције код Вука. *Јужнословенски филолог*. XXVI/1—2: 437—457.

Гортан-Премк, Д. (1971). *Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*. Београд: Институт за српскохрватски језик, Библиотека Јужнословенског филолога.

Гортан-Премк, Д. (1975). О употреби двају глагола: 1. „користити (се)”; 2. „захвалити (се)”. *Наш језик*. XII: 271—274.

Гортан-Премк, Д. (1977). О неким питањима двојаке глаголске рекције. *Јужнословенски филолог*. XXXIII/1—2: 237—246.

Гортан-Премк, Д. (1992). О семантичкој позицији као месту реализације једне лексеме. *Јужнословенски филолог*. XLVIII: 13—23.

Грицкат, И. (1957—1958). О неким видским особеностима српскохрватског глагола. *Јужнословенски филолог*. XXII, 1—4: 65—130.

Грицкат, И. (1973). Из проблематике прелазности српскохрватских глагола. *Јужнословенски филолог*. XXX/1—2: 297—303.

Грицкат, И. (1975). *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Народна књига, Библ. СР Србије.

Деже, Л. (1997). Граматика и лексика у проучавању валенце глагола. *Научни саставак слависта у Вукове дане*. 26/2: 25—33.

Дорофеева, Т. М. (1986). *Синтаксическая сочетаемость русского глагола*. Москва: „Русский язык”.

Букановић, Ј. (1991). Примена модела валентности у српскохрватској лексикографији. *Научни саставак слависта у Вукове дане*. XX/2: 191—199.

Енгел, У. (1980). Способност везивања језичких елемената и поређење језика. Семантички проширен појам валентности и његова применљивост у контрастивној лингвистици. *Зборник радова Институута за српане језике и књижевности*, св. 1: 35—63.

Енгел, У., Микић, П. (1982). Валентност глагола у речницима. *Зборник радова Институута за српане језике и књижевности*, бр. 4: 287—291.

- Žele, A. (2000). Pojmovanje vezljivosti v tujem jezikoslovju. *Slavistična revija*. 48/3: 245—264.
- Žele, A. (2001). *Vezljivost v slovenskem jeziku (s poudarkom na glagolu)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Ивић, М. (1961—1962). Један проблем словенске синтагматике осветљен трансформационом методом (граматичка улога морфеме се у српскохрватском језику). *Јужнословенски филолог*. XXV: 137—151.
- Ивић, М. (1970). О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником да. *Зборник Матице српске за филологiju и лингвистику*. XIII: 43—54.
- Ивић, М. (1972a). О објекатској допуни глагола комуникативних и интелектуалних радњи. *Зборник за језик и књижевност*. I: 27—32.
- Ивић, М. (1972b). Проблематика српскохрватског инфинитива. *Зборник Матице српске за филологiju и лингвистику*. XV/2: 115—138.
- Ивић, М. (1976). Проблем перспективизације у синтакси. *Јужнословенски филолог*. XXXII: 29—46.
- Ивић, М. (1977a). Теоријско-методолошки проблеми словенске синтаксе везани за концепт „фактивности“. *Јужнословенски филолог*. XXXIII: 1—16.
- Ивић, М. (1977b). Структурирање реченице при исказивању измишљеног, лажног. *Slavica slovaca*. XII: 205—208.
- Ивић, М. (1995). Исказивање директног објекта у (стандардном) српскохрватском. *Лингвистички огледи*. Београд: Словограф, 113—136.
- Ивић, М. (1995a). О реченицама којима се допуњује глагол знати. *Лингвистички огледи*. Београд: Словограф, 137—142.
- Ивић, М. (1995b). О структури српскохрватског падежног система. *Лингвистички огледи*. Београд: Словограф, 195—203.
- Ивић, М. (1997). О смислу елипсе глаголског се. *Јужнословенски филолог*. LIII: 29—33.
- Ивић, М. (2002). Неки увиди у конструкције типа чекати некога/на некога и заборавити нешто/на нешто. *Ред речи*. Београд: Библиотека ХХ век, Чигоја штампа, Круг, 115—121.
- Иричанин, Г. (1997). Валентност и речник — контрастивно поређење (немачки — српски) према депенденцијалном граматичком моделу манхаемске школе на примерима глагола са препозиционалном допуном. *Научни саставак слависта у Вукове дане*. 26/2: 441—448.
- Катичић, Р. (1986). *Синтакса хрватскога књижевног језика*. Науцни за ѡраматику. Загреб: ЈАЗУ.
- Кашић, Ј. (1968). Допуне индиректног објекта уз глаголе слушања и говорења. *Зборник Матице српске за филологiju и лингвистику*. XI: 105—108.
- Киршова, М. (1997). Нека запажања поводом структуре реквијског речника. *Научни саставак слависта у Вукове дане*. 26/2: 433—439.
- Крстић, Д. (1988). *Психолошки речник*. Београд: ИРО „Вук Караџић“.
- Кристал, Д. (1998). *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*. Београд: Нолит.
- Лалевић, М. С. (1936). Једна напомена поводом акузатива. *Наш језик*. IV: 53—55.
- Лалевић, М. С. (1957). О појавама везаним за глаголску реквију. *Наш језик*. VIII/7—10: 251—258.
- Лалевић, М. С. (1962). *Синтакса српскохрватскога књижевног језика*. Београд: Завод за издавање уџбеника Народне Републике Србије.
- Маретић, Т. (1963). *Граматика хрватскога или српскога књижевног језика*. Загreb: Матица хрватска.
- Михајловић, Ј. (1998). Реквија у двојезичним речницима руског и српског језика. *Славистика*. II: 162—168.
- Микеш, М., Јунгер, Ф. (1979). Реквијски односи у глаголској синтагми. *Контарастивна ѡраматика српског и мађарског језика*, V. Институт за мађарски језик, књижевност и хунгаролошка истраживања Филозофског факултета у Новом Саду.
- Московљевић, Ј. (1997). Лексичка детранзитивизација и анализа правих повратних глагола у српском језику. *Јужнословенски филолог*. LIII: 108—114.
- Мразовић, П. (1979). Развој теорије граматике зависности. *Граматичка теорија, контарастивне студије и настава српских језика*, св. 1: 7—67.

- Мразовић, П., Вукадиновић, З. (1990). *Граматика српскохрватског језика за стручанце*. Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића; Нови Сад: Добра вест.
- Мухин, А. М. (1984). Переходные глаголы, словари и грамматика. *Слово в грамматике славаре*. Москва: Наука, 106—112.
- Мухин, А. М. (1987а). Валентность и сочетаемость глаголов. *Вопросы языкоznания*. 6: 52—64.
- Мухин, А. М. (1987б). *Системные отношения переходных глагольных лексем (на материале английского и русского языков)*. Ленинград: Наука.
- Новаковић, С. (1902). *Српска граматика*. Београд: Државна штампарија.
- Остојић, Б. (1969). О појавама везаним за глаголску реквију. *Књижевност и језик*. XVI/1: 48—53.
- Павловић, М. (1962). Реквије и функције. *Наш језик*. XII: 90—93.
- Петровић, В., Дудић, К. (1989). *Речник гледала са дојунама*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства; Нови Сад: Завод за издавање уџбеника.
- Петровић, В. (1990). Глаголска фраза као лексикографски и граматички проблем. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XXXIII: 357—362.
- Петровић, В. (1993). Прилог класификацији допунских конструкција у српскохрватском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XVI/2: 109—132.
- Петровић, В. (2000). О предлошком објекту у српском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XLIII: 437—445.
- Петровић, В. (2000). Алтернативност предлошког и беспредлошког објекта у српском језику. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 29/1: 113—121.
- Радовановић, М. (1978). *Именница у функцији кондензатора*. Нови Сад: Матица српска.
- Радовановић, М. (1990). *Списи из синтаксе и семантике*. Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића — Нови Сад: Добра вест.
- Самарџија, М. (1986). Допуне у сувременом хрватском књижевном језику. *Радови Завода за славенску филологију*. 21: 1—32.
- Самарџија, М. (1987). Четири питања о бити валентности. *Радови Завода за славенску филологију*. 22: 85—107.
- Симеон, Р. (1969). *Енциклопедијски речник лингвистичких назива*. Загреб: Матица хрватска.
- Станојчић, Ж., Поповић, Љ. (1992). *Граматика српског језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства — Нови Сад: Завод за издавање уџбеника.
- Стевановић, М. (1951). Облици допуне уз глагол лагати. *Наш језик*. III: 154—159.
- Стевановић, М. (1961—1962). Проблем глаголског рода и повратни глаголи у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог*. XXV: 1—47.
- Стевановић, М. (1969). *Савремени српскохрватски језик II*. Београд: Народна књига.
- Тенјер, Л. (1988). *Основы структурного синтаксиса*. Москва: Прогресс.
- Тополинска, З. (1996). „Падеж“ и „глаголски род“ — две стратегије граматикализације односа између „предиката“ и његових „аргумента“. *Јужнословенски филолог*. LII: 1—9.
- Чомски, Н. (1984). *Синтаксичке структуре*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, Дневник.

Gordana Štrbac

VALENCE OF SERBIAN EMOTIONAL VERBS

S u m m a r y

The paper deals with valence of verbs which we can call emotional verbs. Emotional verbs express different emotions, such as *love*, *hate*, *desire* and so on. Valence means general ability of words to gather a certain number of complements.

The analysis shows that emotional verbs have the same semantic and syntactic characteristics. In this group of verbs we can notice the difference between verbs of emotional relations, verbs of emotional conditions and verbs of caused emotional conditions.

ДОПУНСКЕ РЕЧЕНИЦЕ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (II)

ВЛАДИСЛАВА РУЖИЋ

UDC 811.163.41'367.335

III. ОСНОВНА ОБЕЛЕЖЈА И ТИПОВИ РЕЧЕНИЧНИХ ДОПУНА²¹⁸

1.0. У складу са напред протумаченим поимањем синтаксичке комплементације и критеријума применењем на класификацију допунских клауза у српском језику, у овом, трећем поглављу детаљније се образлаže њихово моделовање уз одређене врсте речи и израза, а уједно указује на основна обележја сложених структура с комплементном клаузом, што их на неки начин доводи у везу са допунским синтагмама, посебно онда када се допунске предикације могу сматрати резултатима номинализовања.²¹⁹

Будући да је феномен комплементације као један вид синтаксичко-семантичког односа посматран првенствено на плану сложене реченице, где се остварује пре свега између пунозначног глаголског израза и његове реченичне допуне, неопходно је било прво издвојити релевантна обележја управног дела тих реченица која утичу на структурирање и значење зависног дела. Тек тада је постала јаснија међуусловљеност оба дела која чине, у сваком случају, нерашчлањену реченичну структуру са формално, функционално и значењски интегрисаним другим, зависним делом.

У посебном, последњем одељку разматране су и клаузе без формалних индикатора зависности, као и однос индиректног говора према директном, што значи да је ту реч о имплицираној субординацији и неким питањима структурирања текста.

²¹⁸ Ово поглавље се унеколико наслана на средишњи део моје докторске тезе коју сам одбранила на Филозофском факултету у Новом Саду пред комисијом у саставу: академик Милка Ивић (ментор), проф. др Јован Јерковић и проф. др Милорад Радовановић. Пошто тај податак нисам унела као библиографску јединицу у напред приложеној литератури, то чиним у овој напомени: Владислава Петровић: *Реченичне структуре као комплементизатори*, 1997, 379 стр.

²¹⁹ Ти процеси номинализовања, међутим, нису предмет моје шире пажње јер би то изазило из оквира ове студије и у теоријском, и у методолошком погледу, а у одељку 1.3. дотичем се и тога питања. Иначе, на то како номинализована структура представљаје допунску клаузу, односно кондензује реченичну допуну в. код М. Радовановића (1978, 109—128).

1. О крићеријима, моделима, дистрибуцији

1.1. При класификацији сложене реченице с допунском клаузом примењен је првенствено структурно-функционални критериј, а то значи да су узети у обзир:

(1) тип везе између главне (Cl_1) и зависне (Cl_2), комплементне клаузе ($ComCl$), за коју важи *структурна и функционална зависност* и издвојеност у односу на S_1 — I. модел (о којем је овде реч), *структурна зависност*, а *функционална независност* и посебност допунске субјекатске клаузе — II. модел (в. II. 5), и коначно, *структурно-функционална обједињеност уједињеног, глаголског дела* и $ComCl$ у позицији лексичког језгра или допунског предикатива — III. модел (в. II. 4),²²⁰

(2) могућност успостављања паралелизма између чланова синтагме и субординаране клаузе (што важи за први модел),

(3) начин уврштавања и повезивања допунске предикације са главном реченичном предикацијом а и осталим конституентима и, коначно,

(4) структурна организација, као и друга обележја комплементне клаузе.

На основу првог наведеног критерија разликујем три основна модела сложене комплементне реченице:

I. МОДЕЛ: Cl_1 (V/N/Adj) + Cl_2 [\rightarrow Obj kao Com]²²¹

II. МОДЕЛ: Cl_2 [\rightarrow Subj] + $P_1 / P_1 + Cl_2$ [\rightarrow Subj]

III. МОДЕЛ: $Arg_1 + P(Cop/Semicop + Cl_{sub}$ [\rightarrow Pd]),

а овде, у трећем поглављу, разматрам само први модел са његовим подмоделима.²²² То би биле, дакле, комплементе клаузе у ужем смислу које су структуриране у основи као *приглаголске* (али, при том, имам у виду и оне клаузе које се наслажају на остале носиоце реченичне или нереченичне предикације, пре свега на пунозначне глаголске изразе) с одређеним везничким и просентенцијалним средствима која их уводе. Њихова појава условљена је првенствено лексичким садржајем, али и неким другим обележјима управних израза који врше одређену функцију и заузимају неку од позиција у Cl_1 , тако да им је реченички комплемент у формално субординараном односу, а при том има функцију посебног реченичног члана, пре свега објекатског, а у крајњој линији, на семантичком плану, представља комплементну предикацију. Тај однос управне *глаголске, именичке* или *придевске* речи, тј. израза и семантичке допуне може бити представљен основним обликом тих речи (инфinitивом и номинативом) и рекцијским, падежним обликом зависне именске речи, дакле, на синтагматском плану, што не важи, рецимо, за сложене синтаксичке структуре са копулативно-прилошким предикатским делом и зависном клаузом уз њега (в. II. 5.3).

²²⁰ Да то није баш тако строго разграничено, показаће примери с именничким изразима (в. одељак 3).

²²¹ Овде објекатска допуна има знатно шире значење.

²²² О другим моделима било је речи у другој глави, одељцима 4. и 5.

Јасно је да се посебан вид синтаксичког односа успоставља између глаголског израза и објекатског аргумента, на једној страни, и између предиката и субјекатског аргумента на другој страни, или пак између копуле и елемента у позицији Lex, о чему је било речи напред (в. II. 4). Уврштавањем приглаголског реченичног комплемента проширује се основна структура просте реченице, док зависна клауза у позицији субјекта чини њен обавезни структурни минимум (као функционално независни конституент интегрисан са другим, предикатским).

Разлике у погледу структурне организације сва три основна модела огледају се и на њиховом семантичком плану. Сем поменутих критерија за разграничење, могу се навести и неки други који проистичу из специфичних обележја сваког модела (дистрибуираност и могућност преструктуирања и номинализовања клаузе, другачија комуникативна хијерархијација, непосредна или посредна везаност — преко просентенцијалних речи и израза — за управни део датих сложених структура). Применом свих тих критерија, међутим, може се установити да границе међу тим структурима ипак нису тако оштре, већ напротив постоји таква близост да је поједине могуће сматрати варијантама других, а чак је могуће свести их на исте. Зато је неопходно приликом типологије имати у виду свеукупност назначених разлика и обележја датих модела и типова комплементних клауза.

Одређени структурно-семантички типови предиката имају и ширу улогу него што је она унутар реченичног комплекса с интеграцијом, што значи да се могу посматрати као јединице које учествују у структурирању текста, односно његових сегмената. Они могу бити индикатори имплицитне субординације, сигнали контекстуалне укључености делова једног текста у други, а могу се разматрати и као модификатори пропозитивног садржаја који уводе и у који се могу инкорпорирати као лексички модификатори.

Ако се сложене реченице са комплементном клаузом посматрају као логичкосемантички повезане јединствене целине, онда се може рећи да се, уопште узев, том зависном предикацијом *екслузира айстрактни, не-предметни садржај различитих интелектуално-комуникативних и других активности*, односно открива се тзв. материјална садржина, као и садржина субјективних оцена, судова, виђења нејезичке стварности које су изречене управним предикатским деловима тих структура. У вези са малопре реченим, реченичним комплементима у најужем смислу сматрам оне којима се рефирише о врло широко схваћеној апстрактној предметности везаној за процесе и активности у човековој интелектуално-сзнајној и емотивној сфери.²²³ О њима даље говорим као о првом моделу.

²²³ Синдеске зависне клаузе које рефиришу о каквој предметности, уопште узев, сматрам таквима у ширем смислу, уколико њихова појава није условљена лексичком семантиком речи, већ првенствено нејезичким факторима, односима који се успостављају ван сфере субјекта, али се преламају у њој. Стога и није могуће повући сасвим јасне границе између представљања, тј. изражавања света ствари и односа према њима, што увек зависи од индивидуалног поимања и доживљавања истих.

1.2. Управни предикатски израз: *структура и прагматички аспекти*

Полазећи од општих категоријалних и конкретних граматичких ознака управних глаголских и других израза у оквиру сложене реченице са допунском клаузом, покушала сам установити како и у којој мери оне утичу на структурирање и функцију зависне клаузе. При том се нису могла испустити из вида ни остала морфосинтаксичка средства с којима се удружују формирајући тако особене структурне типове (или подтипове) у оквиру једног општег модела.

Критерији за типологију управне предикације несумњиво су различитог значаја у погледу на комплементну клаузу и њен однос са надређеном јој клаузом. Прво је питање шта се све може сматрати главним или управним изразом који управља комплементном клаузом, како се он структурира и дистрибуира унутар сложене реченице и какве су последице тога на функционално-синтаксичком, семантичком и стилистичком плану датих структура, затим која синтаксичка средства прате реализацију одређених типова предиката и др.

1.2.1. ПРИГЛАГОЛСКИ, ПРИИМЕНИЧКИ И ПРИАДЈЕКТИВСКИ СТРУКТУРНИ ТИПОВИ. Комплементима приглаголског (а), приименичког (б) и приадјективског (в) типа сматрам реченичне допуне вербалних (финитних, инфинитних) предикација, именичких и придевских израза који се појављују у управном делу сложених реченица. У функцији тог дела сложене структуре који доминира, тј. управља другим, зависним делом може бити, дакле, *глаголски, именички или придевски* израз (нпр. глагол, предлошко-падежна конструкција, глаголско-именичка перифраза) као репрезентант вербалне (реченичне или нереченичне) и номиналне (нереченичне) предикације.²²⁴ То су пре свега глаголске, придевске и именичке речи, тј. изрази који изискују одговарајућу семантичку допуну (номиналну или реченичну) којом се проширује, објашњава, експлицира њихов садржај.

- I.а.модел: $V_1 + \text{ComCl}$.
- I.б.модел: $N_1 + \text{ComCl}$.
- I.в.модел: $\text{Adj}_1 + \text{ComCl}$.

Глаголски управни израз отвара место тзв. реквијском просентенцијалном изразу *што*,²²⁵ и то чешће предлошком, који се пак непосредно везује за експлатативну конјункцију *да*, што се може илустровати и моделским примерима:

²²⁴ М. Радовановић (1978, 83—89) у реченичне кондензаторе као „елементе нереченичне предикације ... деривиране ... из одговарајућих примарних (базичних) елемената ... реченичне предикације,” и то *вербалне или койулайтивне* — убраја и конструкције са девербативном именицом и конструкције са деадјективном именицом и конструкције с девербативним придевом.

²²⁵ У *Граматици српског језика* (1992, 295) каже се да корелативи „уводе изричну реченицу ... и показују функцију зависне реченице у вишеј.”

V _i /Det + Ndev/ + Prosent (to) + Conj (da)	
1. Prosent (Prep + G):	Уздржава се /⇒ њено уздржавање/ ²²⁶ од што да не плани.
2. Prosent (D):	Противи се /⇒ њено противљење/ што да га одведе.
3. Prosent (Prep + Acc):	Указује /⇒ њено указивање/ на што да дреше.
4. Prosent (Prep + I):	Жуди /⇒ њена жудња/ за штим да јој он изјави љубав.
5. Prosent (Prep + L):	Инсистира /⇒ њено инсистирање/ на штому да буду доследни. Размишља /⇒ њено размишљање/ о штому да заједно оштупују.

Треба истаћи да заменица *што* у беспредлошком акузативу никада није обавезна пред везником (уз именицу или придев као управну реч није ни могућа), а да предлошки заменички изрази могу бити и обавезни и факултативни.²²⁷

Структурна организација реченица с *именицама* у функцији управног елемента је сложенија, будући да именица може заузети различите позиције у реченици, да може бити део декомпонованог предиката, да се може везати за конјункцију као прономинална реч, да њена дистрибуирањост утиче на статус комплементне клаузе итд. (Све је то описано у одељку 3.) Кад је у питању именски израз као граматички главни члан у датој синтаксичкој вези, она друга именска реч (или реченица) која му је подређена има функцију не само да прошири његов садржај на предмет означен том зависном речју, тј. реченицом (што је, иначе, улога допуне) него и да спецификује именовани апстрактни појам издвојивши га од других истородних. Стога за комплементе *именица* граматичари кажу да су то једновремено и *атрибуитске допуне*.²²⁸

Именница, односно именски израз као номинализована структура увек репрезентује секундарну глаголску предикацију за коју се може везати агенс чији је експонент неки други именски облик (посесивни падеж) или придевска реч, као у пр.: Жеља ми је да оштупијем. ⇔ Моја је жеља да ... ⇔ /Ja/ желим да ...; Саопштила му је своју одлуку да ћа најушића ⇔ Саопштила му је да је одлучила да ћа најусти.²²⁹

Придеви као врсте речи имају обележја која их на једној страни повезују са категоријом именица, а на другој страни са глаголима. Придев који се обично непосредно везује за конјункцију *да* појављује се у двема позицијама у главној реченици: у саставу предиката заједно са копулом или као кондензатор реченичне предикације без копуле. Но без обзира на то придеви који припадају одређеним семантичким класама отварају место и номиналној и реченичној допуни (нпр. *Склон је ићи* /⇒ да ићи/; *Будући нерасположен за игрлу* /⇒ да игра/, *седео је чувајке*).

²²⁶ Овде само указујем у загради на могућност номинализовања глаголског предиката.

²²⁷ Обавезност/факултативност употребе корелата зависне допунске реченице уследљена је управним глаголом и позицијом подређене реченице (Мразовић, Вукадиновић, 1990, 514/5).

²²⁸ Према тумачењу П. Мразовић и З. Вукадиновић (1990, 85/6), различите зависне реченице уз именице имају функцију *атрибуита*, и то као допуне или додаци.

²²⁹ Треба приметити да се у функцији предиката допунске реченице уз именицу (номинализовану структуру) употребљава глагол несвршеног вида, а уз глагол од којег је изврдена именица — презент од истог глагола свршеног вида.

Ако се узму у обзир граматичка и општа семантичка обележја придева као посебне категорије речи, онда се дају сагледати и неке њихове специфичности при конституисању управног дела сложене комплементне структуре. Када је у питању допуњавање придева, разлике између њих и глагола мање су код трпних придева изведених од медијалних глагола, а и рекција им је често иста. Посебно је то уочљиво код придева изведенih од глагола свршеног вида (нпр. *бити уверен у што* ⇔ *уверити се у што*): компонента готовости, извршености чина укида динамичност, процесуалност, а појачава резултативност, карактеристичну управо за трпне придеве. Стога су на семантичком плану реченице с придевима у управном делу блиске онима са глаголским предикатима, а на синтаксичком оне могу бити верзија глаголских. (Детаљнији опис уследиће у одељку 4.)

1.2.2. ГЛАГОЛСКИ ИЗРАЗИ И ЊИХОВА ОБЕЛЕЖЈА. Од поменутих управних речи и израза несумњиво глаголски израз носи највише граматичких особина које могу да утичу на структуру, форму и функцију комплементне клаузе. Тако, рецимо, удружене конкретна граматичка обележја (лице, број, род) одређују функционални однос између два дела — управног и зависног. Глаголски вид може да регулише избор везника или видска обележја комплементне предикације. Исто тако темпоралност, односно модалност које карактеришу глаголски израз у суперординирајућој клаузи могу бити релевантни за комплементну предикацију, па затим појава негације у управном делу. Валентност тј. валенција (Кристал, 1988) као општа способност првенствено глагола да окупља око себе остале реченичне елементе с одређеним граматичким и лексичкосемантичким особеностима има велики значај и у моделовању сложене реченичне структуре с управним глаголским делом.²³⁰

Комплémentност се односи пре свега на транзитивне предикате, пошто они изискују експликацију непредметног садржаја захваћеног датом прелазном радњом, а *транзитивност* је иначе једно од битних категоријалних обележја глагола, што се испољава на два плана — синтаксичком и семантичком. Има глагола који траже искључиво именичку допуну која означава какав конкретни предмет (*сећи*), а има и оних који се употребљавају само са пропозитивним аргументом, дакле реченичном допуном (*сматрати*).²³¹

Према критерију *персоналност* / *имперсоналност* постоје предикати који су конгруентни са субјектом и они који нису. Ови други структурирају имперсоналну реченицу чији предикат такође управља комплементном клаузом (в. 1.2.4). Семантички однос између двеју предикација — имперсоналне и комплементне — исти је као и код управне персоналне и зависне комплементне, али је другачији однос с функционално-синтаксичког и прагматичког аспекта. Реченичне допуне имперсоналних

²³⁰ О томе како валентност предиката утиче на моделовање просте реченице у српском језику в. В. Ружић (у: Пипер, 2006, 517—536).

²³¹ „Отуда би праве прелазне глаголе требало адекватније дефинисати, узимајући у обзир граматичку реалност језика” (М. Ивић, О објекатској допуни глагола комуникативних и интелектуалних радњи. — Зборник за језик и књижевност I, Титоград 1972, 27—32).

предиката формално имају статус субјекатског аргументског израза. Постоје иначе различити структурни типови имперсоналних реченица, али овде помињем обезличену верзију са глаголским предикатом и морфемом *се*, какву често налазим у примерима попут следећих: *Ни йоchem не може да се рече, да је тио нешто одвојено* (М.Ђ.М. КС, 184); *Даље се трајило да се забрани државним чиновницима да буду закупници десетине* (В.П. АП, 173); *Па ће се најлакше оизашти како се многое ствари могу српски изразити* (Ђ.Д. К, 74); *И ако би се ... примештило да су и други сликали шај исити свеј* (Љ.Н. КС, 44). Како се види, управне глаголске лексеме у овим реченицама припадају одређеним семантичким групама.

Од истих, прелазних глагола гради се партицип пасива у српском језику који такође може управљати комплементном клаузом, напр. *Речено је да сиромах човек треба да има новаца да купи књигу ...* (Ј.С. ИД, 54); *Било је проглашено да се уводе полициски судови* (В.П. АП, 149); *Особито је проглашено да се Академија неће бавити Јоулиарисањем разних научних дисциплина* (Р.С. ИС, 498); ... *речено ми је да ће брат бити уписан ускоро* (М.С. ДС, 102). Комплментенти оваквих управних предиката на семантичком плану наведених сложених реченица имају улогу објекатског аргумента.

Основни структурни модел сложене комплементне реченице са глаголом (у финитној или инфинитној форми) у функцији предиката (простог или сложеног по саставу) као управног дела те реченице могао би се симболима приказати овако:

$$P_1 (V; V + V; V + N) + /Prosent (to)/ + ComCl \rightarrow Obj.$$

Глаголски предикат у главној реченици може да се реализује са заменичким изразом (у позицији непосредно испред зависног везника) који има одговарајући реквијски облик,²³² а улогу просентенцијализатора катафорског типа и често је стилистички маркиран (в. о томе 1.4.1).

Што се тиче формалног састава предикатског израза у управном делу сложене реченице са допунском клаузом, то може бити *просај глаголски предикат* било да је финитни, било инфинитни глаголски облик (као кондензатор реченичне предикације). Исто тако он може бити састављен од најмање две (или више) речи од којих једна, и то прва глаголска реч носи граматичка обележја, док друга чини семантичко језгро (изузев код глобалног фразеолошког израза, где обе компоненте равноправно представљају значење фразеологизма).²³³ Сматрам да је поменуто разликовање предиката по саставу потпуно ирелевантно за структурирање и функцију допунске клаузе, али ћу навести примере неколико управних предикатских израза различитих по саставу, облику и форми.

Тако се у позицији управне глаголске речи појављује, истина ретко, као првидно самосталан реченички члан — инфинитив: *Подгледаши мо-*

²³² Зависна реченица у српском језику деклинира „сходно смењивању управних глагола различитих рекционих својстава” — тврди М. Јвић (1983, 128).

²³³ В. тумачење тога термина, као и осталих термина везаних за устаљене изразе, код Д. Мршевић-Радовић (1987, 63—113).

же ли се јштогод од поизнаших механизама пренијешти и на човјека (Н.М. МЈ, 30); Показаш је све ушицало ... да се ово или оно дело неједнако ценило ... што није ни могуће (Љ.Н. КС, 7). На семантичком плану тај инфинитив је у првом случају допуна имплицираног модалног глагола, односно део је предикатског израза, а у другом случају он је у позицији субјекатског аргументског израза. И други нелични глаголски облици у функцији кондензатора реченичне предикације добијају допуну у виду клаузе: *Мустај-шаца стварајући се да ће цареве одметнике саћре, смишљају је како ...* (М.Ђ.М. КС, 11); *Турчин одјездio наредивши да сијале село* (М.П. ХР, 29); *Строго ојредељено да се бави националним дисциплинама, Српско учено друштво је организовало и истраживачке послове* (Р.С. ИС, 488).

Што се тиче употребе финитних глаголских облика, они могу да утичу на појаву неких везника који уводе реченични комплемент, као и на облик комплементног предиката, врсту модалности или функционални тип комплементне клаузе. У функцији управних предикатских израза појављују се сва глаголска времена и оба глаголска начина: презент (Pr), перфекат (Pf), плусквамперфекат (Ppf), аорист (A), имперфекат (Imf), футур (F), футур други (F₂), потенцијал (Pt), императив (Im). Сви ти облици, сем императива, могу имати граматичке ознаке сва три лица и оба броја (сг. и пл.), као и сва три рода (што важи за облике који их разликују).

За илustrацију темпорално-модалне парадигме управног финитног предиката у негираниј или потврдној форми могу да послуже следећи примери:²³⁴

- (1) Знам с ким имам посла (М.Ц. П, 79); Нико сем њега не зна шта ће нићи (М.П. ХР, 32); А ми ипак добро знамо ко су црвенобели (И.Ч. ВЗ, 27); Знају да ће доћи (М.С. ММ, 21); Жан-Жак Русо тврдио је да је она вештина одабрати између више лажи (Ј.С. ИД, 47); Срби су ипак исказивали шта их боли (М.Ђ.М. КС, 187); Био сам навикао да читам романе (М.Ц. П, 11); У тридесет трећој години живота приметих да сам остао без сенке (В.С. Т, 5); Приметисмо да нико од нас није преживео (В.С. Т, 27); И помислих да опет наилази војска (Д.К. РЈ, 83). Спази да Вукашин диже бокал (Ј.И. ИД, 168); Ја мишљах да сам песником постао (Ј.И. ИД, 291); А Гојко посматраше како се чича Стојан превија око његове постеље (С.Р. СУ, 27); ... помагаху да се српски елеменат у београдској вароши оснажи (М.Ђ.М. КС, 20); Показаћу им ја да умем и господин да будем (Д.Н. Д, 44); ... ако људи буду мислили да ја свој лични губитак претпостављам свему изван мене, онда је све испало како најгоре може (М.С. ДС, 96); Кад бих је ја запи-тао шта хоће тиме да каже ... (М.Ц. П, 38); И ко би помислио да је то само вешто имитовање, тај би се варао (Љ.Н. КС, 35); Напиши да сада располажем са тридесет стрелаца пешака (Д.Н. Д, 51); Немој рећи да сам ти ја помогао (М.С. ДС, 60).

²³⁴ Групе примера који следе у овом одељку нумерисане су од броја 1 до 5, тако да се њима илуструје прво облик и састав управног предиката (1), па његова евентуална структура (2), појава просентенцијалних речи и израза у главној клаузи (3), а затим могући редослед клауза (4), а коначно, интерпункција (5). У оквиру тих група издвојене су подгрупе малим словима азбуке.

Сложени предикат у суперординарираној клаузи најчешће је сачињен од глагола непотпуног значења и његове допуне у инфинитиву, односно допунске конструкције са *немобилним* *йрезентом* (М. Ивић, 1970). Први део овог предиката има парадигму као и прост глаголски предикат, нпр.: *Морам сиоменуши* који се *шакођер* као *стожери* *књижевности* *српске* *сматраши* имају (Ј.И. ИД, 307); *Хишио је да сазна зашито* је дошла (М.С. ММ, 49); *Поче говориш*: да је Бог оставио недељу и празнике за цркву (Л.Л. П, 78); *Ја ћу даш истишаши* где је *шта* дужан осишао (Ј.И. ИД, 164); *Моћао би ... равнодушно* *прашиши* како се *према* божанској *пројекти* распадам (Б.П. ВЧ, 36).

Предикатски израз може садржати адвербијал и инфинитив: *Лако је разабраши што* је „објективно усјелије“ (В.Д. ЕКП, 60); *Угодно је било гледаши* како се лове њене живе руке, како се заборављају у игри (М.С. ДС, 27). Но без обзира на то што тај први део уноси посебну модално-значењску компоненту у информацију, комплементна клауза има функцију објекатске допуне основног, пунозначног глагола у форми инфинитива. Формално комплексним предикатом сматра се и онај у чијем је првом делу копултивно-придевски или какав именички израз, као и било који устаљени глаголско-именички израз, а у функцији комплементизатора инфинитив, нпр.: *Готов је заклеши се да је на сијо мешнуо* (Ј.И. ИД, 171); *Вјеровашто је свак имао прилике искушиши да усјелосији карикашуралног оионашања људи ... зависи једино и само од једног унущрашићег момента* (В.Д. ЕКП, 65).

И декомпоновани предикати²³⁵ и остали перифрастични предикатски изрази такође могу бити у функцији предиката главне реченице: *Ту се воде дуги разговори* како да се шире начела (Ј.С. ИД, 115); *Имао је иншуцију* да осећи сирову йихологију ше наше сасвим примишивне ... варварске ѡомиле (М.Б. К, 182); *Једном је обукао кошуљу од сирове костиреши и отишао* у бирску љећину, *давши завеш* да ће онде осишаши две недеље (Д.Н. Д, 24); *Тада ми је дошло до свијеси* да што оживљава моја мисао (М.С. ДС, 47). Предикат може бити сачињен од фразеологизираног скупа речи као нпр.: *Црне му мисли долазе у главу* да ће изгубиши друга (Л.Л. П, 79); *Кайтолици су увршили у главу* да бискүи и фрајши стије у дојовору с Турцима (В.П. АП, 189); *Синуло ми је у мислима* да се што залео у кравав чвор сам живош (М.С. ДС, 50); *Бог зна* би ли он што моћао икако поднијети (Л.Л. П, 97); *Нису смели ни зуба йомолиши* да су Словаци (Ј.И. ИД, 279). Сви ти изрази који могу бити, како се види, структурно идентични реченици, имају различите семантичке вредности, а често су у синонимичном односу с одговарајућом глаголском лексемом, па их у зависности од тога сврставам у одговарајуће значењске типове глаголских предиката, на шта узгред указујем тамо где то евентуално илуструјем примерима.

²³⁵ В. о термину и појму декомпонованог предиката код М. Радовановића (1990, 53–76).

1.2.3. Негација, упитност и императивна модалност. Употреба *негације*²³⁶ уз предикат управне клаузе, као и *уитна* или *императивна форма* (или императивна модалност) тога предиката могу бити од релевантног значаја за структурирање и семантичку вредност комплементне клаузе.

Управни предикатски израз може бити рецимо удружен с негацијом (в. 2.2.3), затим он може имати форму императива или његову употребну вредност, а може бити структуриран као упитна клауза, нпр.:

P₁ (Neg): Не знам зашто ми се чинило да би тај калуђер — видар морао бити висок сув старац (Д.Н. Д, 28).

P₁ (Imp): Или сачекај да оду (М.С. ММ, 50); Подсетимо се на то да *што* спада у породицу упитних заменица (И.Г. Ст., 124); Да видите јесмо ли дочекали чему смо се надали (Л.Л. П, 102); Не треба заборавити да га нико није сликао тако (Љ.Н. КС, 44).

P₁ (Quest): Ко се не сећа с каквим је осећањем ишао први пут на своју дужност ... (С.Р. СУ, 29).

Несумњиво је да и формално-структурна обележја клаузе која доминира комплементном клаузом, поред лексичког значења управних речи и израза, морају бити узимана у обзир при одређивању њеног функционално-семантичког односа са зависном клаузом. Анализа ће показати како одређена формална, морфосемантичка и друга обележја доминирајуће клаузе регулишу нека својства подређене, допунске клаузе. (В. одељак 2.)

Видска обележеност глагола може бити од значаја у одабирању везника или глаголског облика у зависној клаузи. Тако рецимо имперфективност глагола *посматрати* искључује употребу везника *да*. (О томе в. 2.2.5)

1.2.4. О модалности структурно-значењског модела. Употребом одређеног структурно-семантичког типа предиката који отварају место комплементним синдетским или асиндетским клаузама, доприноси се реализацији различитих информативно-комуникативних задатака који су постављени пред аутором датог текста. Тако се рецимо обезличавањем глаголских предиката којима се означавају интелектуалне, говорне и перцептивне активности тј. процеси типа *говорити*, *казати*, *сматрати*, *знати*, *оажати* итд. на известан начин уопштава и објективизира језички израз, информација се актуализује и укључује у шири, ситуациони контекст. У прагматичком погледу аутентичност казивања постиже се тако што се ти садржаји приближавају извору са којег су потекли, постају део колективног знања, искуства, преносе се, оживљавају у сећању појединца као важан сегмент људског памћења.

²³⁶ О томе како негација или упитна форма предиката утиче на структурирање и интерпретацију садржаја зависне предикације према критерију фактивност /нефактивност в. код М. Ивић: О фактивности реченице чији је главни предикат глагол „знати”. — *Otažky slovanské syntaxe*, IV/2, Brno, 1980, 45—48.

Када комуникатор, аутор текста (= T₁), хоће да у своје казивање унесе казивања других (= T₂), он то може да чини и посредством тзв. пропозиционалних конектора, па тако свој предмет говора повезује са предметом говора колективе уопште или неког ауторитета (у различитом смислу, као извора спознаје), нпр.: *Неки²³⁷ су говорили да је све што у вези са Прохоровом смрћу, јер, кажу, бољ је послао звери да казни оне који су ... настерили у лудило и, коначно, у смрт његовој служу* (Д.Н. Д, 59); *Чак је еоворено и о томе да је он нека врсита ... проेресивнога омладинског йокрећа* (М.Б. К, 69). На тај начин истиче се општији значај тога садржаја, а сам аутор на неки начин дистанцира се од тога предмета говора, од својих изречених оцена, судова. Делови говора са предикатима у узоди модалних конектора најчешће су издвојени интерпункцијом или позицијом, па би се могли и испустити, чиме би се пак изгубио тај вид тзв. имперцептивне модалности (Пипер, 2005, 645/646).

Наводим, илустрације ради, неке примере обезличених предикатских израза с морфемом *се*, који се углавном појављују у иницијалним позицијама сложених реченица (у њеним главним деловима), а апстрактни, непредметни садржаји које обухватају, уведени су најчешће везником *да*. Та зависна синдеска клауза у функцији је пропозитивног објекта, најчешће глагола говорења, јављања, спознаје и других. Нпр.:

(2) *Јављало се* да су они сковали заверу (В.П. АП, 150); ... *објави се*, да је њима и у Србију вратити се (М.Б.М. КС, 11); *Чу се* да дају и учитељи ма да сами пропитују (М.Г. ИД, 148); *Не зна се* ко је први закопао град београдски ... или *се може* извесно *казати*, да је мало на земљи места, око којих би се проливало толико људске крви (М.Б.М. КС, 7); *Сматра се* да је то површна критика (Р.Ж. НК, 40); ... *говорило се* да је заљубљен у ту бјелокожу Латинку црне ... (М.С. ДС, 106); *Говоркало се* ... да је застала између два света (В.С. Т, 19);²³⁸ *Причало се* како је код нас упала тубјинска војска (В.С. Т, 27); *Сазнalo се* да је Негован купио Бонифертово имање (Ј.И. ИД, 179); У картезијанском XVII веку *веровало се* у суверенство разума, *држало се* да је он највише својство, да он влада душама (Ј.С. ИД, 19); И ако *би се*, наспрот томе, *приметило* да су и други сликали тај исти свет ... не треба заборавити да га нико није сликао тако (Љ.Н. КС, 44).

Уопштавању тих исказа с овако структурираним деловима доприносе и поједина синтаксичка средства, као рецимо универзални темпорално-спацијални квантifikатори, којима се истиче уобичајеност или рас прострањеност одређеног суда, мишљења и сл.: *Обично се узима да су што оне душевне особине које припадају појединим народима* (Љ.Н. КС, 34); *Свуда се говорило да је слободно хришћанима да добију шакву земљу* (В.П. АПБ, 163).

Ваља напоменути да се исти глаголски предикат с морфемом *се* употребљава и уз предлошки објекат управне реченице онда када аутор

²³⁷ Неодређена заменица у плуралу овде има именичку вредност и упућује на неодређени извор информације.

²³⁸ Овај глагол *говоркаши* обележен је и творбено, формантот -ка, што га сврстава у посебну врсту глаголских деминутива.

жели да се дистанцира од онога што се комплементном предикацијом приписује конкретном објекатском аргументу, као нпр.: *Лаза Костић, за која се шада држало да је „здраво” велики џесник* (Ј.С. ИД, 35); ... *за које /особености/ се може теоријски доказати да су њоспојале у разговору наших далеких предака* (И.Г. Ст., 39). (О томе ће још бити речи као о посебном структурном типу: 2.1.3) Посебан модални оквир имперсонализованом предикату дају глаголски изрази типа *моћи, мораћи* и сл., као и адверби сличног значења, нпр.: *Не да се љорицати да је укус различних људи различан* (Љ.Н. КС, 4); *Није могућно не признати да Змај представља најразвијенијег, најбимнијег и најсавременијег џесника наше омладинске књижевности* (Ј.С. ИД, 76).

Предикатима с таквом улогом модалних конектора могу се сматрати и они који се употребљавају у З.л.пл. структурирајући клаузу с неодређено-личним агенсом, нпр. *Кажу да у сну говори и шпански* (М.П. ХР, 30); *Кажу, да је имала у руци Карђенсково џисмо* (М.Ц. ДЧ, 119); ... *причашу да су ноћас неки Посавци побежели из тврђаве* (М.С. ДС, 361);²³⁹ *Веле, каде човек оствари, да се у њему јављају некадања деташња осећања* (Б.Н. А, 32). А уколико аутор сматра битним извор сазнања, он га именује уз предикат који у том случају има улогу тзв. цитативног конектора,²⁴⁰ односно то је одређена имперцептивна модалност, као у пр.: *Лепотисац вели, да је њега Десетој ојлакао* (М.Ђ.М. КС, 27).

С истом употребном вредношћу налазим и фразеологизиране предикатске изразе с именицама *глас* или *гласица*:²⁴¹ У народу *се йронео глас да је у манастир дошао неки ћрабави дечак* (Д.Н. Д, 23); *Одмах се йронео глас да је љайа оштровао Цема ...* (И.А. ПА, 87); *Кад јуче по љазару глас да је починуо човјек* (С.М.Љ. ИД, 106); ... *ширио се глас да ће им доћи у Јомоћ Ракоци и Турци* (В.Ђ. ИЈ, 380); *А ... сјали су по Смирни да круже гласови, неодређен и нејасан штапај,* да су Тахирћашином сину књиже удариле у главу ... (И.А. ПА, 59); *О њему су колале гласине да је највећи ђидија и курвар ...* (Д.Н. Д, 36). У неким примерима, како видимо, посредством локативске конструкције идентификован је носилац „гласова”.

Тако се аутор — комуникатор да би свом казивању дао знатно шире, одговарајући значај, позива на искуствену спознају колектива, народа, или, пак, на неки конкретни извор (писани, усмени), служећи се при том одређеним значењески сличним, а понекад различито структурираним предикатима којима хоће да тематске садржаје о којима саопштава постави у својеврсне модалне оквире.²⁴²

²³⁹ Глаголска лексема *причати* овде има улогу предиката реченице с неодређено-личним значењем.

²⁴⁰ О томе в. у раду В. Петровић: Нетипичне поредбене и начинске реченице с везником као *шипо*. — *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 15/2, 1986, 115—123.

²⁴¹ Именица *гласица* стилистички је маркирана а означава непроверене вести. Иначе, има примера и с именицом *вести* у споју с глаголом, тако да се реферише о комуникативној радњи: *Непријатељи Шефки-ефендијини ширили су вести да је он смењен* (В.П. АП, 157).

²⁴² Ове предикатске изразе издвојила сам овде као посебан значењеско-структурни тип са својеврсном модалном улогом у датим реченицама, чemu би требало посветити далеко више пажње у даљим истраживањима. То ипак нису потпуно осамостаљени делови текста, у уметнутим, тзв. парентетичким реченицама, пошто се на њих наслажа непосред-

Несумњиво је да се уопштавањем и анонимизацијом носилаца тврђњи, ставова постиже већа објективност и дистанцираност аутора у односу на оно чему се даје информационо тежиште, па би стога овако структуриране реченице ваљало тумачити на ширем плану него што је сложена реченица — на нивоу текста. У складу са тим нужно би било уважити неке друге критерије за језичко-стилску анализу и интерпретацију књижевног, научног или стручног текста.

1.3. Номинална допуна и комплементна клауза

Овде говорим о томе како се објекатски садржај може пренети и именичком и реченичном допуном и какве су могуће комбинације тих комплемената. Рекцијски односи у глаголској, именичкој или придевској синтагми условљени су, као што је речено, граматичким и значењским особинама управних израза и могу их репрезентовати анафорске заменице у датој синтаксичкој вези. Ти односи се изражавају и на плану сложене реченице експлицирањем просентенцијалних речи у одговарајућем падежном облику испред везника комплементне клаузе. (В. о томе 1.4)

1.3.1. Номинализовање комплементне предикације. Удружилање управних глаголских израза са зависним, њима подређеним именским речима (или реченицама), испољава се на синтагматском (линеарном), али и на парадигматском плану, тако да се може говорити о линеарном удружилању речи тј. низању речи којима управља иста, глаголска реч, а и о повезивању различитих допуна са управном речју по принципу дисјункције (номиналне допуне се појављују као алтернативна синтаксичка средства). Постоји и комбиновани начин повезивања речи.²⁴³ Ти модели се могу приказати овако:

- (а) $V_1 + \text{ComN}_1 + \text{ComN}_2$ (*нареди^{ши}ти неш^{ти}о некоме; трај^{ши}ти неш^{ти}о од некога; лиши^{ши}ти некога нече^{га}*)
- (б) $V_1 + \text{ComN}_1 // \text{ComN}_2$ (*тама^{ши}ти некога // некоме; тази^{ши}ти некога // на некога; трес^{ши}ти неш^{ти}о // нечим*)
- (в) $V_1 + \text{ComN}_1 + \text{ComN}_2 // \text{ComN}_3$ (*да^{ши}ти некоме неш^{ти}о // нече^{га}; то^{ручи}ти неш^{ти}о некоме // за некога*).

Због могућности номинализовања допунске предикације именички објекатски аргумент може бити комбинован с реченичном допуном и при том та друга, реченична допуна може бити номинализована (а) уз, рецимо, каузативне глаголе сложене рекције ($\text{ComN} + \text{ComP} \Rightarrow \text{ComN}$: *На^{ши}ерао да је да^{ши}ти призна^{ши} // на^{ши} признање*) или те две допуне могу бити једноставно алтернативне (б) уз просто прелазне глаголе ($\text{ComP} \Rightarrow \text{ComN}$:

но синдетска комплементна клауза, премда су неки изрази од ње одељени интерпункцијом.

²⁴³ Представљајући моделе спојивости глагола у руском језику, Т. М. Дорофејева (1986, 84/5) каже да се тако могу открити правила употребе ових речи у говору.

*Одбио је да сарађује ⇒ сарађњу), тако да је уочљив известан паралелизам између та два вида комплементације. То се очитује на плану сложене реченице употребом просентенцијализатора *што* у одговарајућем падежу испред комплементног везника (нпр. *Сећа се њихово^г упознавања.* // *Сећа се што како су се упознали; Тежи (ка) јасном изражавању* // *Тежи (к) штоме да се јасно изражава; Ућушио ћа је у овладавање штом вештином.* // *Ућушио ћа је у што како ће овладаши штом вештином; Ојомињао их је на ојрезнос^т.* // *Ојомињао их је на што да буду ојрезни; Помирио се са одлаком своја дру^{га}.* // *Помирио се с шим да му је друг ошишао; Сања о сусрету са њом.* // *Сања о штоме како ће је спрести*). В. даље о томе: 1.4.*

Тако рецимо номинализована структура изражена предлошким изразом у акузативу уз глагол комплексне реквиције: *Зашто не пропушта прилику да ме подсећи на Јојравку куће и на све оно што ошиац није стигао да доврши* (П.У. ОС, 21) може бити добијена трансформацијом комплементне клаузе с модалним глаголом и његовим комплементом: ... *да ме подсећи* на то да треба поправити кућу // да се мора поправити кућа или да је нужно ... и др. Или обрнуто, процесу номинализовања подвргавамо комплементну предикацију уз перцептивно-спознајне и друге глаголе: *Чујем како шапуће* (М.Ц. П, 17) ... ⇒ њен шапат; *Ја сам, јак настојао, да ћокажем да је анализа језичке структуре фолклорних шесетова релевантна и за етнологију* (И.Ч. ВЗ, 126)... ⇒ релевантност анализе језичке структуре ...; *Кад бих се увјерио да нема правде у овом мome свијештву* ... (М.С. ДС, 140) ... ⇒ у непостојање правде ... Видимо, дакле, да постоји известан паралелизам између номиналних и реченичних допуна (ComCl ⇔ ComN), такав да су то заправо синтаксички еквиваленти, односно позиционе варијанте или контекстуално алтернативне структуре (Радовановић, 1990, 43).

Таквим паралелним посматрањем синтаксичког односа између управних речи и њихових комплемената на нивоу сложене и просте реченице најбоље се могу упоређивати опште способности глаголских, именичних и прилевских израза који су на неки начин творбено и(ли) значењски повезани, да истовремено отварају место реквицијским допунама и комплементним клаузама.²⁴⁴ На томе може почивати (уз примену семантичких критерија) типологија глагола, именица и придева који управљају допунама. Нпр.

1.а $V_1 + (\text{ComCl} \rightarrow \text{ComN}_G)$: *Сећам се како се смејала.* → *Сећам се њеног смеха.*

1.б. $N_1 + \text{ComCl} \rightarrow \text{ComN}_{\text{Prep} + \text{Acc}}$: *Сећање на што како се смејала, било ми је непријатно.* → *Сећање на њен смех ...*

2.а. $V_1 + (\text{ComCl} \rightarrow \text{ComN}_D)$: *Нада се да ће љубедићи.* → *Нада се љубеди.*

2.б. $N_1 + (\text{ComCl} \rightarrow \text{ComN}_{\text{Prep} + \text{Acc}})$: *Нада да ће љубедићи, уливала јој је снаћу.* → *Нада у љубеду ...*

²⁴⁴ Како реченични садржаји могу бити кондензовани одговарајућим номиналним средством уз исте управне изразе, то је први пут исцрпно и систематично у нашој науци о језику показао на репрезентативном броју примера из различитих текстова М. Радовановић (1978).

3.a. $V_1 + (\text{ComCl} \rightarrow \text{ComN}_{\text{Prep}} + I)$: *Жудео је да се врати у домовину.* → *Жудео је за њоврашком у домовину.*

3.б. $N_1 + (\text{ComCl} \rightarrow \text{ComN}_{\text{Prep}} + I)$: *Та жудња да се врати у домовину, била је снажна.* → *Та жудња за њоврашком у домовину ...*

4.a. $V_1 + (\text{ComCl} \rightarrow \text{ComN}_{\text{Prep}} + L)$: *Додоворили су се да организују научни скуп.* → *Додоворили су се о организовању научног скупа.*

4.б. $N_1 + (\text{ComCl} \rightarrow \text{ComN}_{\text{Prep}} + L)$: *Додовор да организују научни скуп, добро је примиљен.* → *Додовор о организовању научног скупа ...*

Номинализоване структуре и комплементне клаузе могу бити, како је показано, супститутивне и еквивалентне, што је пропраћено извесним трансформацијама, али стоји и то да није могућно извршити номинализацију у многим случајевима.

Што се тиче одређених група придева и њиховог односа са глаголским речима, извесна корелативност постоји, пре свега у погледу дијатезе, али постоје различитости на које ћу указати касније (в. одељак: 4). Уп.: *Срема се да оштитијује.* // *Среман је да оштитијује; Верује да ће усјеши.* // *Уверен је да ће усјеши; Позвали су га да најправи Јлан.* // *Позван је да најправи Јлан.*

1.3.2. Комбиновање и удавање номиналних и реченичних допуна. Занимљиво је да пред допунском клаузом којом се реферише о објекатском садржају прелазне предикације, могу бити експлициране номиналне, парапрономиналне речи у акузативу или локативу (нпр. личне, опште или неодређене заменице, као и именице типа *ствар, чињеница, факт*) којима се упућује такође на објекат, конкретни или апстрактни. Нпр.: *Познао сам их да смо родови* (Ј.И. ИД, 309); *Најзад је ујврдио несумњиви факт да сам ја први разред учио туне три године* (Б.Н. А, 21); *Негован Јромишић о њој ствари, шта да ради ...* (Ј.И. ИД, 174); *Али волео сам то, да тражим реч која ће ми изразити језгру неког расположења* (Б.П. ДКЛ, 49). Ови истакнути именски изрази, међутим, информацијски су редундантни а, често, граматички необавезни реченични чланови. Неоспорна је њихова специфична улога на комуникативно-стилистичком плану датих реченица.

Замењивост номиналне и реченичне допуне, затим појава обавезне номиналне допуне испред зависне клаузе уз глаголе комплексне рекције релевантна је и у граматичком и у семантичком смислу, али тај однос између номиналне и реченичне допуне може бити предмет и лингвистичке или књижевнотеоријске анализе.

Тако се, рецимо, може посматрати паралелна употреба номиналне допуне и комплементне клаузе, тј. смењивање објекатских аргумента истог глагола исказаних именичком падежном и реченичном допуном, при чему су оне различито дистрибуиране: *Он јомиње и његово сликање са црногорском кайом, и како је на Мишарском Јољу зауставио кола ...* (Ј.С. ИД, 151); *И занеш, ја сам осећао бесејуће и да сам се издубио* (М.Ц. ДЧ, 105). Пример с експлицираном именичком допуном чији је садржај еквивалентан комплементу истог глагола препрезентује непосредно номи-

нализовану верзију комплементне клаузе: *Да видимо сад како је он што износио, његов начин причања* (Љ.Н. КС, 35).

С обзиром на апстрактност, неодређеност значења именица у номинализованим конструкцијама, на употребу таутолошког објекта, комплементна клауза уз исти управни глагол може да допринесе конкретизовању објекатског садржаја, као нпр.: *Па би шосије њих сањао шешке снове, како се одбио од земље и од куће* (М.С. ММ, 15); *Да ши иситричам шриловешку како је било негда* (Ј.И. ИД, 277); ... *не сйоменувши ни ријечце да је што његов шријевод ...* (Б.Д. К, 70); ... *није ми била ни на крај шамети шомисао да је шребало да се изују* (М.С. ММ, 10). У наведеним примерима именицима се понавља оно што је садржано у семантичком садржају управних глаголских лексема, па је њихова улога ту чисто експресивна.

Употребом конкретне или апстрактне именице у позицији објекатског аргумента управне глаголске речи могу да се имплицирају различити предикатски садржаји (о томе ће касније бити речи у оквиру посебног одељка), тако да и у том случају појава реченичних допуна уз исте глаголе приноси спецификацији објекатског садржаја, па и експлицирању новог, другачијег, неочекиваног смисла, као у следећем примеру: *Зажелео сам се завичаја моћ, да за гледам, да му се руѓам* (М.Ц. П, 83). Овде је објекатски аргумент у допунској клаузи анафоризован личним заменицима у акузативу и дативу.

Овакви и други слични примери откривају да је наизменично појављивање номиналних и реченичних допуна уз исте управне речи често стилистички обележено, а уз то приноси и проширивању (не)предметних, односно објекатских садржаја инкорпорираних у одређени глаголски потенцијал.

1.4. Просентенцијални израз + Conj.

У управном делу сложених реченица са допунском клаузом употребљава се често заменички израз *што* у одговарајућем рекцијском облику с улогом просентенцијализатора катафорског типа, што значи да упућује на садржај зависне клаузе. Управо ти заменички изрази (тзв. *корелативи*, према терминологији савремених функционалних граматика), вршећи функцију једног од реченичних чланова која је идентична функцији комплементне клаuze у оквиру сложене реченичне структуре, показују какав је синтаксички однос успостављен између управне и зависне клаузе. Будући да су то семантички неодређени изрази, реченичном допуном се њихов садржај експлицира; та клауза је у пунктуалном додиру са својим корелатом (И. Грицкат, 1975: 79) за разлику од релативне реченице која је у линеарном додиру с анафором.

Употреба прономиналне речи као просентенцијализатора у суперординарираној клаузи у одређеном падежу може имати стилистичку вредност, дакле, њена појава може бити факултативна. Понекад, међутим, то су обавезни падежни облици у устављеним изразима, тј. перифрастичним предикатима чији садржај допуњује зависна клауза (нпр. *ради се о шоме*

да ...; води се рачуна о њоме да ...; скреће њажњу на њо да ...) или уз одређене предикатске изразе (нпр.: Читаво настојање усредсређено им је на њо да издрже зиму (А.Т. УЧ, 338); ... указује на њо да српскохрватски језик можемо ... (Н.М. МЈ, 40); ... управљен је био ка њоме да оснажи и поштварди ову темељну импресију (М.Е. СР, 40). Клауза се везује за управни глагол посредством тог прономиналног израза којим се уједно упућује на њен садржај (в. 1.4.2).

1.4.1. Стилистички обележена употреба PROSENT. Често рекцијски облици заменичког израза пред зависним везницима служе за то да се њима, посебно уз глаголе говорења, мишљења или опажања, истакне објекатски садржај датих глаголских лексема, тј. оно што је исказано комплементном клаузом. У исту сврху могу да послуже и именице апстрактне семантике, као што су чињеница, могућност, закључак, аргумент, уверење и др., којима се на известан начин и спецификује пропозитивни садржај. (О томе ће бити речи у одељку 3)

С обзиром на позицију парапрономена у одговарајућем облику уз управне глаголске изразе, очавају се различите могућности њиховог распоређивања у сложеној реченици с уобичајеним редоследом реченица или с инверзијом истих. Свака од тих могућности стилистички је маркирана.

Као прву (а) и најчешћу могућност издвајам факултативну појаву емфатичког прономена у финалној позицији главне клаузе непосредно испред конјункције, дакле:

1.a $P_1 + /Prosent/ + Conj + ComP$. Нпр.:

(3.1.a) Знао сам само то да када један човек и једна жена долазе из дала ... , да им је сигурно потребна вода (Д.К. РЈ, 84); Ако смо се одлучили на то да се крећемо унутар широких граница натуралистичког приступа, каква су нам права и обавезе (Н.М. МЈ, 40); Срби у Србији нису помишљали на то, да има и у другим, хришћанским државама Срба (С.С. ИС, 71);²⁴⁵ Недељама је Авлија причала о томе како је Карађоз истерао тешку глобу ... (И.А. ПА, 40).

Много је ређа појава просентенцијалног њо испред управне глаголске лексеме, нпр.: *Он је њо зажео да просвети наше село* (С.Р. СУ, 33); *То се већ знало колико је сашти* (Ј.И. ИД, 313).

Да је улога просентенцијалне речи њо у главној реченици мање-више асеверативна, стилистички обележена, показују примери с глаголима који се иначе удружују са предлошком конструкцијом, а уз њих се у главној реченици појављује заменица њо у слободном акузативу (то је, рецимо, случај са глаголима *вероваши* и *мислиши*): *Да В. Лазић и његови клијенти ... не примију овођа суда, њо вјерујем* (Ђ.Д. К, 79).

²⁴⁵ Да је овај просентенцијални израз пред зависном клаузом факултативан, показује следећи пример с истим глаголом: *Он и не јомицља да у својој криптици обухваташи све оно що се односи на конкретно дело* (Р.Ж. НК, 42).

Бележим примере с експлицираном катафором *тo*, уз коју се појављују речце за истицање и адицију, тј. приклучивање реченичне предикације некој претходној, самостално или у спојевима нпр.: *и, ни, тa и, чак и, још и, још*. Ове речце удружене с просентенцијалним изразом *тo* обично су постпноване у односу на управни глагол или неки устаљени израз:

(3.1.a.a) Бабица је том приликом констатовала и то да сам са рођењем задоцнио пуних седам дана (Б.Н. А, 26); Напоменули смо и то како је филологија у неку руку другарица ... (С.Н. СК, 192); Треба имати у виду и то да су грчки и латински спадали међу три призната језика Светог писма (И.Г. Ст., 18); Новаковић није имао у виду ни то да је у том времену извршен највећи преображенја у српској науци (Р.С. ИС, 491); А памтио сам и то, да се већ све десило ... (М.С. ДС, 278); Не заборавимо, ни то, да је језик истовремено и способност и знање и употреба (М.Р. Соц., 36); Нису могли трпети чак ни то да хришћани пројаше мимо њих на коњу (В.П. АП, 182); Каза му још и то да ће пре подне бити у Тресијама с попом (М.Г. ИД, 144); Сада ћу само још то навести да Ђурковић водио кућу елегантно (Ј.И. ИД, 228); Као омаловажавање фермана сматрало се и то што је ферман стигао 1. марта, а прочитан је тек 13 дана доцније (В.П. АП, 148).

Као другу (б) могућност распоређивања просентенцијалног *тo* узимам његову позицију иза инвертоване комплементне реченице, тако да се њиме управо упућује на садржај који претходи тако распоређеној главној клаузи:

1.6. Conj + ComP + /Prosent/ + P₁:

(3.1.б) Да се за тако мало времена није могло много урадити ... то ће признати свак праведан (Б.Д. К, 198); Како ће академија употребити тај доходак о том ће на време дати рачун (Б.Д. К, 204); Шта је било даље од тога дечака у сепету то казују све историје на свима језицима (И.А. Др., 23); Да ли служе истини, прогресу и уметности — о томе треба судити (Р.Ж. НК, 15).

Појава одговарајућег прономиналног израза испред конјункције инвертоване објекатске реченице знатно је ређа (Prosent + Conj + ComP + P₁). Ту просентенцијална реч има улогу да маркира објекатски садржај глагола мишљења на који упућује. Нпр.: *То да нисмо иоименце, а ни као друштво и позвани нека се не зна* (Б.П. ВЧ, 23).

Може се уочити и својеврсни паралелизам, редупликација прономиналног субјекатског или објекатског аргумента у главној клаузи, нпр.: *А колико Вук љуби народни језик, тo ... показује и само тo што га тако зна ...* (А.Б. ВД, 162). У сличним позицијама главне клаузе могу се наћи и именичке речи, тако да обе истовремено упуне на садржај две посебне зависне клаузе, као нпр.: *Сами фракат щто је једна хисторијска епоха без умјетности тружса нам иоуздан и несумњив индициј да је тo била епоха без слободе* (В.Д. ЕКП, 58).

Просентенцијализатор *тo* може бити, истина, ретко кад, истовремено и анафорског и катафорског типа (да упути и на реченични садр-

јај који претходи, као и на онај реченични садржај што следи): *Tако се дододило оно што се чини да је немогућно, и то изгледа парадоксно рећи: да је овај приповедач без правоћ шаленштат написао неколико приповедака ...* (Љ.Н. КС, 42). Треба приметити да је појава просентенцијалног *то* у акузативу без предлога, као и именице апстрактне семантике у позицији директног објекта, уз глаголе *verba dicendi*, *kognitandi* и *sentiendi*, стилистички маркирана и да је примерена пре свега стручно-научном дискурсу.

1.4.2. Обавезна употреба прономиналних речи у функцији PROSENT. Како је већ истакнуто, има глаголских израза који се обавезно реализују с прономиналним изразом у одговарајућем реквијском облику испред везника субординиране клаузе којом се реферише о непредметном садржају, односно експлицира онај садржај који је на неки начин обухваћен активношћу о којој они реферишу. То не важи за беспредлошки акузативски облик парапрономена уз прави транзитивни предикат, сем када је то потребно ради наглашавања садржаја на који упућује. Насупрот томе, предлошке акузативске форме, како показују примери доле наведени, често се морају везати за одређене групе глагола.

Овде дајем крајни преглед обавезних прономиналних израза у зависном падежном облику какав је региран глаголом: *V₁ + Prosent + Conj_{sub}*.

Глагол *шицаши се* (у З.л. сг. или пл.) без негације и када није у упитној форми обавезно се удружује са просентенцијалном заменицом у генитиву *тоћа*, која се појављује испред везника *да* (в. 2.1.1.1). Исто се понаша и глагол *одрећи се/одрицаши се* (без обзира на то да ли има негацију), када његов садржај допуњује клаузу: *Не одричу се тоћа да у свој исказ унесу речи и изразе из старијег наслеђа* (Р.С. ИС, 472). То би требало да важи и за глагол *ослободиши се*, премда бележим један случај специфичне употребе тог глагола без просентенцијалног *то*: *Није се можао ослободиши да ту сивар даље тера* (Ј.И. ИД, 300). (Чини се да је у питању пишчева омашка!).

Треба истаћи да се глагол *сешиш се* такође везује за израз *тоћа*, али само онда када се наглашава то што следи, дакле, у експресивне сврхе. Уп.: *Треба се сешиш тоћа каква је и данас разлика између усменог изражавања дешава или нешколованог човека ... и писане реченице, образованих* (И.Г. Ст., 23) и *Треба се само сешиш да основне арђуменште у обрачуна са „лажним модернизом” Скерлић ирие у арсеналу који је осишао после Марковића* (М.Е. СР, 67).²⁴⁶

Мало је потврда за обавезно експлицирање просентенцијалног израза у дативу. Прибележила сам пример: *То ъа је одвело тоће да се ме-стично праве анализе Јесника и њихових дела саставља ... антологија* (Љ.Н. КС, 77/78), где је израз *тоће* неопходна спона између две клаузе. Такође

²⁴⁶ У глави II.4. било је речи о предикатским изразима који у свом саставу имају глаголе и обавезне просентенцијализаторе у генитиву с предлогом *од* (*до*) који најављују реченични садржај. Такви су рецимо глаголи *зависиши*, *ћошицаши*, *долазиши*, уз које стоји просентенцијално *од* *тоћа*.

се и глагол *захвалиши* (чему) као управни предикатски израз са субјекатским неперсоналним аргументом употребљава у комбинацији са просентенцијалним изразом у дативу испред везника *што*, нпр.: *То што је Дан жена код нас ийак йосићао йразник у йравом смислу, треба захвалиши ујраво штоме што се он сионишано одвојио од йрвобитне шако и од савремене тенденције* (И.Ч. В3, 20).

Велики број глагола као што су нпр. *односити се, указиваши, уђући-ти, позиваши се, уђојребиши*, затим перифрастични предикати попут *скренуши/обрашиши тажињу*, изискује обавезан рекцијски израз у предложком акузативу *на то*, чија је улога да најави реченични садржај обухваћен управном предикацијом:

(3.2.a) Критика као књижевност ... упућује на то да се у Бартовој теорији ... може наћи и једно другачије схватање књижевности (И.Ч. В3, 74); Она ће нас упућивати на то да о природном људском језику размишљамо, говоримо или пишемо из најмање три основна а различитаугла (М.Р. Соц., 44); Сељаци су се позивали на то да им је пре пет година изјавио посланик Портин ... да ће убудуће плаћати 47 пара од свиње (В.П. АП, 176); Указује се на то да је аналитичко усмеравање особина индоевропских језика (И.Г. Ст., 52); Скренућу на крају овог разматрања пажњу читаоцу и на то како су данас сасвим уobičajeni наслови с етикетом прагматика (М.Р. Соц., 38); Обратили су главну своју пажњу на то да за ту идеју придобију мађарскога краља (В.Ђ. ИЈ, 231).

Глагол *уђућиши* са комплексном рекцијом (кога у шта) може да рефирише о томе да предстоји упознавање са каквим садржајем, али исти глагол може имати и нешто другачије значење с именском допуном уз предлог *на* (блиско глаголу *наводиши*), као у прва два горе наведена примера. А изостанак тога рекцијског показатеља утиче на промену значења исте глаголске речи, која се тада налази у другачијем окружењу: *Ово је уђућило хитрој Дубараџиашу, да окрене лист* (М.Ђ.М. КС, 200).²⁴⁷

И неке апстрактне именице могу преузети улогу просентенцијализатора, као у примеру: *Изнейе чињенице наводе на јасан закључак да већ од средине X века ишање полугласника не може бити релевантно* (И.Г. Ст., 59); *Нашуралис ће сада указати на модућносћи да неки скуј S судова, из нашеј мноштва ..., говори о штоме* како смо ми сами стицли до наших мјерила ... (Н.М. МЈ, 35).

Ако узмемо глагол *йолагаши* у комбинацији са обликом *на што*, видећемо да је он тада значењски ближи глаголу *рачунаши* (на што) и да се оба реализују као управни за комплементну клаузу с обавезним просентенцијалним обликом: *Десио је много йолагао на то да добије нове преводе* (В.Ђ. ИЈ, 221); *Рачунам на то да мрзи нашеј бога* (Б.П. ВЧ, 36). Исти глаголски израз *йолагаши* може да се удружи и са предлогом *у*, у саставу обавезног просентенцијалног *то*, онда када има значење близко глаголу *улагаш*, *уносиш*: *Она /историја књижевносћи/ ... тежишиће йолаже у то да књижевне производе схваши из субјективне природе њихових*

²⁴⁷ Овде глагол има значење каузативних лексема попут *нашераши*, *наћнайши*.

швораца (Љ.Н. КС, 7); *Барш ... свој главни шеоријски најор улаже у то да ошише и образложи андажовање у језику* (И.Ч. ВЗ, 63).

Глаголом *рачунати* без просентенцијалног израза испред комплементне клаузе преноси се значење „сматрати, мислити, претпостављати”, нпр. *Штамаћа књиге за које у већини случајева може буздано рачунати да ће се разићи то народу обичном кућовином* (С.Н. СКК, 209); *Рачунали смо ми, а и он, да ће му бити тако педесет година* (Л.Л. П, 77), док исти глагол с реквијским обликом *на то* значи: „узети у обзир то, имати у виду”.²⁴⁸

Како се види, употреба просентенцијалног израза *на то* или *у то* обавезна је када се две појаве доводе у везу тако да једна упућује на другу, да се укључује у другу и сл.

Експлицирање прономиналног израза у одређеном, најчешће предлошко-падежном облику испред везника комплементне реченице значајно је и стога што реализација поједињих глагола са различитим облицима допуна има реперкусије на семантичком плану датих синтаксичких конструкција.²⁴⁹

Понекад двојаке, различите реквијске могућности утичу на промену значења одређене глаголске лексеме (нпр. *мислити* на што/о чему), што могу показати и примери када овај глагол отвори место реченичној допуни. Тако ако упоредимо његову употребу у примерима: *Не мислим само на то да недостају текстови ћрвих превода* (И.Г. Ст., 16) и *Мислећи превено ... о томе шта је у тој средини могло да буде прејрака за развој ... В. Боровић с разлогом каже ...* (М.Е. СР, 48), видимо како реквијски прономинални облици допуна с одређеним везничким средствима указују на различите интерпретационе могућности. У првом случају реч је о усмерености садржаја мишљења на одређену предметност, а у другом случају садржај мишљења је разуђен и неодређен.²⁵⁰

Пред комплементизаторима глагола *бавити се, руковођити се, рас-штапити* обавезно се појављује израз *штиме*, као у примеру: *Иститивачи су се углавном бавили штиме да излуче оно што је у старословенској синтакси аушенично* (И.Г. Ст., 17). Исто важи и за глагол *(по)мирити се* у значењу „прихватити какво мишљење, став”, као нпр.: ... *не мирићи се с штим да му некакви досадни гимизавци кваре задовољство ...* (П.У. ОС, 11).

Има глаголских израза који, сем падежа објекта, траже и реализацију падежа средства, као нпр. *бојавити, бојакретити, обележити, објаснити, штумачити, доказити, показити* (што чиме). (В. о томе још: 1.4.3.) Управо то значење средства на плану сложене реченице исказује се посредством обавезног просентенцијалног израза у инструменталу пред експликативним везником.

²⁴⁸ РМС бележи овај глагол и у значењу: „ослањати се, уздати се, очекивати нешто” с предлошком акузативском допуном, док значење „имати у виду нешто, узимати некога или нешто у обзир” везује за инструменталску допуну *с штим*.

²⁴⁹ Д. Гортан-Премек (1997, 245) у својој студији показује како глагол *доћи* у устаљеној вези с предлошким генитивом *до чега* (нпр. до слободе) добија једно значење, а у вези с акузативом има сасвим другачије значење као у примеру *доћи на идеју*.

²⁵⁰ В. како је семантички дефинисан глагол *мислити* (2.а) у РСАНУ, где се даје и његов синоним *размишљати* о чему.

Комплементизатори уз глаголе несвршеног вида *разговарати*, *расправљати*, *размишљати*, *договарати* се и др. удружују се са просентенцијалним изразом *о јоме* уз упитне везничке речи *шта*, *како* и др., када се реченичном допуном реферише о неодређеном, дифузном тематском садржају назначених интелектуално-комуникативних активности (Батистић, 1972). И глаголи попут *мислити*, *писати*, *чиштати* изискују израз у локативу онда када реченични садржај уводе, најчешће, везници *како* и *шта*, а посебно ако се уз њих појаве глаголске именице у функцији објекта: *Он је майтери писао не писма негда чиштаве извештаваје о јоме шта је радио* (Ј.С. ИД, 130); *Што се у нас и писало више посебице о јоме шта је наука о језику ...* (С.Н. СК, 193); *Први јутар су разговарали о јом: шта Срби траже* (М.Ђ.М. КС, 183); *Пишући о јоме како је позоришиће извесне вечери било посечено ...* (Љ.Н. КС, 79); *Чиштати је о јоме како су пуштовали по свеју.*²⁵¹

Уз глагол *радити* у значењу „бити ангажован на чему” обавезно се експлицира израз *на јоме* пред везником *да*, јер би његовим испуштањем дошло до промене типа зависне клаузе (она би постала финална, а не објекатска). Нпр.: *Млечачка Република, која је врло енергично радила на јоме, да она добије далматинске градове* (С.С. ИС, 25).

На основу типологије обавезних просентенцијалних израза уз одређене групе глаголских израза (нпр. *шицати* се чега, *одвешти* чему, *наводити*, *уђућивати*, *позивати* се на шта, *скретати* пажњу на шта, *бавити* се, *руководити* се чиме, *радити* на чему, *расправљати* о чему и др.) који се тако могу удружити и са синдетском зависном клаузом, уочава се да се и односи тицања, затим упућивања једне појаве на другу, или обухватања могу изразити и зависним реченицама. Напоменимо да се ови глаголи углавном не везују за персонални субјекатски аргумент, као уосталом и већина глагола који структурирају тзв. конективне предикате (в. II, 4).

Ово што је досад утврђено наводи ме на закључак да предикатски изрази с наведеним глаголским изразима исказују сличне односе као и они који служе као споне између два садржаја, штавише неки би се могли уврстити у њих због своје семантичке и граматичке непотпуности. Чини се да апстрактни однос „тицања, потпуног обухватања или припајања једне појаве другој” мора бити на плану сложене реченице реализован одговарајућим граматичким средствима (нпр.: *To се тиче што да ...; To се односи на то како ...; To наводи на то шта/да ...*).

1.4.3. НЕКИ ВИДОВИ ГРАМАТИКАЛИЗАЦИЈЕ РЕЧЕНИЧНИХ ЗНАЧЕЊА. Напред је било речи о томе да се заменичке речи у одређеним облицима појављују у узози просентенцијализатора, и то катафорског типа пред зависним експликативним конјункцијама, као необавезни, стилистички маркирани реченични елементи или граматички обавезни рекцијски облици номиналних речи. У овом другом случају њима се на известан начин граматикализују одређена реченична значења, како је показано на

²⁵¹ Требало би поменути и случајеве употребе израза *о јоме* и уз глаголе *сумњати*, *уверити* се као управне предикатске изразе, што углавном налазим код старијих писаца.

неким примерима. Оне заправо упућују на непредметне садржаје које заједно са конјункцијама уводе, па тако постају карактеристичним обележјем одређеног значењског типа клаузе. Стога та просентенцијална средства могу бити и семантички дистинктивна.²⁵²

На граматикализованост одређених значења зависних клауза указао је својевремено Радовановић (1978) тако што је при интерпретацији примера номинализованих конструкција уводио и одређене заменичке или прилошке речи (групе речи) идентификујући на тај начин дати семантички тип. Тако је, рецимо значење *средсїва* (Радовановић 1978, 100—2), које се иначе, углавном исказује слободним инструменталом, могуће пренети и на зависну реченицу, тачније граматикализовати, употребом одговарајућег везничког споја са специфичним заменичким или прилошким елементом (*шїме шїто/шако шїто*). То се, рецимо, може видети када глаголи као што су *објасништи*, *шумачишти*, *йотїврдишти*, *йотїкрешти*, *доказашти*, *йојачашти* управљају клаузама које уводе спојеви *шїме шїто* (или *шїме да/како*):

(3.2.6) Само се тиме што је сва млађа интелигенција била Даничићев ђак — може објаснити што се марта месеца 1868 ... „по свој земљи писало новим правописом (А.Б. ВД, 170); Стога је Твртко мислио, да ће свој легитимитет најбоље потврдити тиме, што се у Милешеву ... крунисао за краља (С.С. ИС, 44); Миран карактер своје акције показивали су тим што су се скупљали на саветовање (В.П. АП, 167); Везници доказују своју самосталност и осмишљеност још и тиме што извесне њихове групације ... представљају системе подложне ... заједничким развојним усмеравањима (И.Г. Ст., 63); Ово напоредно развијање културе и укуса у њој са општом културом народном сасвим се природно тумачи тиме што је она и никла са културом као једна грана културног живота народа (Љ.Н. КС, 8); Цело разлагање би се могло поткрепити и тиме да је присуство јата у овој редакцији сасвим разумљиво (И.Г. Ст., 32); Али је тај успех био још знатно појачан тиме, што пријатељство са папском куријом није ниуколико покварило добре односе са Византијом (С.С. ИС, 25).

Глаголима у датој синтаксичкој вези преноси се значење „чинити да нешто постане јасно, разумљиво ... уз употребу одговарајућег средства које доприноси сагледавању, истицању датог предмета”, док се зависном клаузом уведеном просентенцијалним изразом *шїме* и везником реферише о томе шта је омогућило да се дође до таквога тумачења. Захваљујући употреби таквих инструменталских форми значење допуне типа средства спецификује се у складу са лексичком семантиком управног глагола, тј. истиче се та компонента, иначе присутна у њиховом семантичком потенцијалу.

Тако се и глагол *йоносити* се удружује с проформом *шїме*, да би се комплементном клаузом на коју ова упућује реферисало о предмету као средству које доприноси стварању означеног стања субјекта, што је по-

²⁵² На то како се предлошким изразима постиже апстрактније и прецизније изражавање својевремено је указао Љ. Поповић у раду: Предлошки изрази у савременом српско-хрватском језику. — *Наш језик*, XV, н.с. св. 3—4, 1966, 195—220.

тенцирано датим прономиналним обликом у примеру: *Поносе се щиме што им је милостива судбина доделила да се роде у Србији* (Р.Д. ИД, 180). Значење неопходног средства може бити изражено именицом *реч* у инструменталу уз глагол почети, нпр.: ... *криштица* ... *коју и њочиње речима да се некога времена бави ћом науком* (Љ.Н. КС, 67).

Граматикализовано може бити и значење типа *основ* и *криштериј* употребом катафорског елемента *ћо/ћрема ћоме* у споју с везницима *што*, како (или с везником *да* у комбинацији с упитном речцом *ли*), који уводе зависну клаузу чији су управни предикати транзитивни попут: *ћрећознати*, *расћрећознати*, *разликоваћи*, *оценити*, *закључити* (што по чему). Прва три имају и повратну форму. У функцији просентенцијалног израза, поред показне заменице, могу да буду и неке именице апстрактне семантике, као нпр. *ћештање*, *можећност*, *уверење*, *закључак*, *чиненица*, *ствар* (в. о томе: 3).

Обавезним рекцијским обликом у локативу *ћо ћоме/ћрема ћоме* изражава се значење основа или критерија уз одређену семантичку групу глагола: */ћрећознати /се/, разликоваћи /се/, оценити*. Нпр.

(3.2.в) *Према томе* да ли се критерији за оцену дела налазе унутар са-
мог дела, или ... и изван ... методолошки разликујемо две врсте критика
(Р.Ж. НК, 23); И сами су се међусобно разликовали, нарочито по томе ка-
ко су се односили према де Сосири (М.П. ЛИ, 86); Да су они били рођаци
Стевановим потомцима може се закључити и по томе што је Младен био
велики војвода краља Дечанског (Љ.С. СК, 342); Критика дело оцењује пре-
ма томе колико испуњава назначене принципе (Р.Ж. НК, 26); ... православ-
на територија се разликова од католичке ... и по томе што су овде и језик
и правопис духовне књижевности били увучени у круг мисаоног и умет-
ничког синкретизма (И.Г. Ст., 20); Ово издање разликује се од ранијег из-
дања Златне гране по томе што се књига ... уместо у једном тому, сада обја-
вљује у два ... (И.Ч. ВЗ, 42).

Налазим у истом лексичкосемантичком окружењу и израз *ћиме што*: *Ова нижа многобројна јавља се народа разликова гдјето само ћиме што је знала чијашти и јасашти* (С.Н. СК, 206). И у примеру с куплативним предикатом изразом *ћо ћоме* и везником уведеном је зависна клауза: *Ова ћеорије је метафизичка ћо ћоме што и не ћомиње као основни ћредмей крећање, ћроцес и ћромену* (Б.Ш. ОЛ, 51).

Глаголски изрази као што су *ћражити* и његов суплетивни видски парњак *наћи*, затим *имати* („налазити”), *гледати* и *видети* у значењу „покушати открити или спознати где је лоциран, у којој се области испољава објекат датих радњи” удружују се с номиналном допуном и клаузом пред којом стоји обавезни израз у локативу којим се граматикализује њено значење. И уз друге предикатске изразе који изискују да се саопшти у чему се и на који начин испољава каква појава употребљава се тај тип пропозитивног аргументског израза:

(3.2.г) Све лепоте песме траже у томе да се њоме постигне што већи музички ефекат (Љ.Н. КС, 18); Ја сам наравно у томе, да уопште личим на

тетку гледао читаву трагедију (Б.Н. А, 42/43); Имала је знатно олакшање у томе што се, поред толиких недаћа није морала носити и са финансијским (В.Ђ. ИЈ, 220); Разлог за то ваља тражити у томе, што је Угарска са Хрватском примила у наслеђе и бригу за Далмацију (С.С. ИСХ, 36); У самој чињеници да пружи руку на жену брата, има потврде за његово осећање сопствене немоћи (М.Б. К, 186); Не треба заборавити да има велике разлике у томе како су је /историју/ износили они а како ју је износио Љубиша (Љ.Н. КС, 28).

Уз одређене групе прелазних и других глагола, дакле, граматикализују се на плану сложене реченице, како смо видели, најчешће значења средства или критерија, као и један вид локализовања неке појаве обухваћене датом активношћу. Из оваквог начина изражавања изостаје типично објекатско значење. Овакво повезивање клауза значајно је и стога што се тако откривају могућности употребе алтернативних падешких допуна уз исти глагол и самим тим верификују постојеће семантичке дистинкције које уноси реализација одређене предлошко-падежне конструкције. Тако се формирају у датим синтаксичким позицијама устаљени синтаксичко-лексички спојеви с одређеним граматичким формама: *што // да; тако што // да; то / времена што // како// да ли ...; у што-ме што// да ...*

1.4.4. РЕДОСЛЕД КЛАУЗА И ИНТЕРПУНКЦИЈА. Уобичајени је редослед главне клаузе у односу на комплементну да она претходи овој другој, субординираној. Уколико се пак зависна клауза нађе испред главне (што је по правилу интерпункцијски означено), онда је то стилистички обележен редослед клауза у оквиру сложене реченице.²⁵³ (Иначе, инверзија није баш карактеристична за ове клаузе као за друге зависне реченице стога што су то обично објекатске допуне глаголских предиката). Понекад је таква дистрибуција пропраћена и заменичким изразима испред везника, чиме се заправо посебно истиче кондензовани реченични садржај.²⁵⁴ (О томе је било малопре више речи.)

Уобичајено распоређивање клауза унутар сложене реченице је такво да се зависна клауза нађе иза главне, надређене (а). А при том дешава се да се за једну главну реченицу веже више комплементних клауза, у координираном низу било као асиндектске, било као синдектске структуре, с истим или различитим везницима:

(4.а) Видело се да су све друго очекивала, само не то да ће им се овај прљави криви путник приказати као учитељ (С.Р. СУ, 18); Научили смо као се гаси угљевље, како се салива страва, и да у соби једног врачара има: курјачких зуба ... (Ј.С. ИД, 117); И нико више није знао чија је, од кога је рода, ко су јој били родитељи, како се заиста зове (В.С. Т, 18); Рекао је конзулу Америке, да је све што Америка чини узалудно, да будућност једног народа не зависи од турбина (М.Ц. П, 57); ... нисам примећивао ни да

²⁵³ О реду речи унутар зависних изричних реченица в. Љ. Поповић (1997, 150—152).

²⁵⁴ В. код М. Ивић: Нека питања реда речи у српскохрватској зависној реченици с везником *да*. — Зборник *Матице српске за филологију и лингвистику*, XVI, 1973, 187—195.

ходамо, ни где смо (Б.П. ДКЛ, 32); Барт сматра да се писац ... ангажује бирајући форму, да се његова одговорност односи на тај избор и да је, према томе, задатак критике да опише и објасни везе између историје и форми (И.Ч. В3, 60); Већина је предлагала, да се новац не предаје официру, него да се задржи и попије (М.Ц. ДЧ, 53); А ипак ми добро зnamо ко су црвено-бели, као што зnamо и ко су црно-бели (И.Ч. В3, 27).

У последњем примеру имамо поновљени управни предикатски израз посредством поредбене зависне клаузе, а њега допуњују две зависне клаузе које су у саставном односу. Две различите предикације, које се иначе у датом контексту могу довести у извесну логичко-семантичку везу, могу бити истовремено надређене једној комплементној као нпр.: *Oseћao je и знао да крећање кроз историју чесито има трагичних антиномија* (М.Е. СР, 80); ... он је узгред објаснио и показао у чему је доносеолошки корен стапичношти схватања мишљења (Б.Ш. ОЛ, 21); ... или али ако сам се надао, ... или бојао да ће ми све постапити јасно ... (М.С. ДС, 321).

Посебно снажан стилистички ефекат постиже М. Црњански редупликацијом лексички истоветног управног глагола, чији је садржај допуњен једном уведеном комплементном клаузом у примеру: *О, знали смо ми, добро смо знали, да смо несретници* (М.Ц. П, 52). Пресупонирана познатост датога садржаја потенцирана је и прилогом *добро*. А то успева и М. Селимовић понављањем два иста глагола који овде управљају двема комплементним клаузама с везником *како*: *Не волим, како ме гледаш, не волим како ми говориш* (М.С. ДС, 409).

Бележим и примере када је главна клауза раздвојена од комплементне синдеске другим, уметнутим реченицама или реченичним кондензаторима: *Била сам схватали, присетивши се ваљда да сам о љоме већ неће читала, да је то чувена Енциклопедија мртвих* (Д.К. ЕМ, 53).

Како примери показују, главна клауза може бити распоређена иза комплементне (ComCl + S₁), што је ипак ређе (б), али је својствено ауторима и из 19. и средине 20. века:

(4.6) А да је тако, сви учени Словени признају (Ђ.Д. К, 88); Како је Лулу дошла до тога открића, то ни дан данас не знам (Б.Н. А, 32); Да је доиста тако, могли бисмо утврдити небројеним примерима (Љ.Н. КС, 75); Да ће за тај мађарски поход Турци оптуживати и деспота и Србе, ... могло се очекивати ... (В.Ћ. ИЈ, 228); Колико је учествовао при штампању II-ог Вукова речника — већ сам напоменуо (А.Б. ВД, 159); Како ће се свршити, видећемо! (М.Ђ.М. КС, 29); Да је језик организован као систем, данас више нико и не сумња (Д.Ј. ЈС, 5); Да уметност понекад може и да превазиђе најуку — сведочи и Енгелсово признање да је из Балзакове „Људске комедије” сазнао више и боље него из свих историја и економија тога времена (Р.Ж. НК, 13); Колико је игра семантичких прелива у везницима значајна за језик, речито говори следећи пример ... (И.Г. Ст., 63/64).

Када се у реченици иза инвертоване зависне клаузе употреби просентенцијална реч **то**, тада она има улогу потенцирања претходног реченичног садржаја (в. први горе пример). Приликом инверзије реченица испред субординираних везника *шипо* и *да* бележим и појаву просентен-

цијалног катафорског *тво*: *To што се тако утврди не да се обараши упоређивањем несличних месета* (Љ.Н. КС, 79). Таква инверзија комплементне клаузе понекад мора бити пропраћена одговарајућим рекцијским обликом просентенцијалног израза као у примеру: *Да та борба у нашим историјским оквирима није завршена ... у то нема потребе никог убеђивати* (М.Е. СР, 75).

А могуће је интерполирање главне клаузе у саму комплементну клаузу, тј. међу њене делове (3): ComCl₂ + S₁ + Conj + ComCl₂.

У нашој и другој словенској литератури преовладава мишљење да се структура зависне објекатске клаузе углавном не разбија уметањем главне реченице. Интересантно је да појаву суперординиране клаузе унутар комплементне налазим у језику писца из нешто старијег периода: *Претпоставка година, прича йутифик Бузбек, да се десио у Јадодини* (М.Ђ.М. КС, 185). Сличан овоме је и пример (из језика нашег савременог писца) са комплементном клаузом у иницијалној позицији чији су се додатни реченични конституенти нашли иза уметнуте главне реченице: *Зашто се баш у њој држи шећер, штам се, поред йосебних йосуда за ту сврху из сервиза?* (П.У. ОС, 40).

Управо примери попут наведених говоре о томе да улога глагола комуникативног садржаја може бити много шире него што је то функција предиката који уводи комплементну објекатску реченицу. Они могу да служе за повезивање дате реченице, попут пропозиционалних конектора, са ширим, нејезичким контекстом (као рецимо: *како се говори, како што се зна, кажу, веле*) или пак да буду индикатори имплицираних комплемената, нпр.: *Лаущ је, говоре, оставио Дадару на Кули...* (Д.Н. Д, 78). (В. о томе у одељку 5, главе III.)

Иако је правило (данас важеће) да се запетом не одваја допунска клауза од главне, изузев код инверзије, примере стављања интерпункције (запете или двотачке) испред експликативних конјункција налазим пре свега у језику наших писаца из старијег периода (када су важили други правописни принципи и интерпункцијски знаци), али и код наших савремених писаца, на пример²⁵⁵:

(5) Сима прича, како су га једном у савету запитали ... (М.Ђ.М. КС, 28); Дахије су опазиле, да су зло прошле (Исто, 12); Из овога се најбоље види, како Београд већ има карактер велике вароши (Исто, 25); Једном су га у Савету запитали, шта да раде да Србија буде — напредна (Исто, 28); Увидели су и мађарски државници, да и Угарској прети турска опасност (С.С. ИС, 49); ... и то изгледа парадоксно рећи: да је овај приповедач без стварног талента написао неколико приповедака које су, без поговора, најбоље што имамо ... (Љ.Н. КС, 42); То се и ја чудим: какве везе, до ћавола, може имати моја стрина и цела ова ствар (Р.Д. ИД, 186); Питамо се: што је тад и где се и у чему испољио ... садржај (В.Д. ЕКП, 65); Бојала се, да је неко не види (М.Ц. П, 23); Помислио сам, да се одмакнем (М.Ц. П, 30); Ја се горко сетим, како ме тетка дочекала (М.Ц. П, 81); Знамо: да је небо свуд

²⁵⁵ О сегментирању реченице односно парцелацији као синтаксичком поступку в. Радовановић (1990, 117—166).

на свету исто и плаво (М.Ц. П, 26); Што ми верујемо: да је поезија пунија од било које схеме ... заслуга је ... и овог случаја (М.Е. СР, 109).

То што се стављање интерпункцијског знака испред везничког израза комплементне клаузе углавном уочава код појединих писаца, може се објаснити као њихов манир и стил, а у многим случајевима то је оправдано потребом да се два реченична садржаја одвоје и интерпункцијски и да се тај други део на тај начин посебно истакне. Од српских савремених писаца таквом поступку најрадије прибегава Милош Ћрњански, али и код њега има исто тако много примера и без таквог интерпункцијског раздвајања главне и објекатске клаузе.

Што се тиче дистрибуције и интерпункције зависноупитних клауз, о томе је доста писано у нашим језичким уџбеницима, приручницима саветодавног карактера и научним часописима. У неким граматикама се не помиње могућност инверзије, а стављање упитника на крају зависне реченице проглашава се одступањем од стандарда.

Бележим примере с инвертованом зависноупитном клаузом, одвојеном интерпункцијом од главне: *Одакле им имање, шешко је рећи* (М.П. ХР, 28); *Међутим, шта је претежније, не знамо* (Д.Ј. ЈС, 14). Таква инверзија са заменичким и прилошким везницима који уводе допунску клаузу уочава се у разговорном језику, као нпр.: *Како се то десило, штај љећа;* *Каква је била прослава, то ће шти он рећи;* *Која ми је невоља, не штај;* *Шта се прича, покушај сазнати;* *Одакле ми новац, мене штајаје.* У директној комуникацији, у дијалошким секвенцама, онда када је присутно друго лице, саговорник може поновити питање с имплицираним управним глаголом говорења иза којег ће уследити и одговор, нпр.: *Како је дошао до шоликог богојсства штајаш? Не знам.*

Будући да се обично зависноупитна клауза структурира као тзв. неуправни говор и да као таква има форму самосталног питања, пред њеним везником употребљавају се и различити интерпункцијски знакови, као што су запета, двотачка, а на самом крају реченице чак и упитник. Понекад и једни и други у истој реченици, као нпр.: *Он се са ужасом зашишао: шта сада?* (Ј.С. ИД, 128). Или само двотачка (:) испред везника: *Пишаамо се: што је шад бићио и где се и у чему искољио отјеловио садржај* (В.Д. ЕКП, 65); *Али одмах помисли: неће ли бити и незгодно и опасно да га пуски на шакву близину* (С.Р. СУ, 26). Појављује се и само упитник (?) на крају зависне комплементне клаузе: *Пишао сам се да ли сам на Истоку или Западу?* (В.С. Т, 15).

Употреба интерпункције у наведеним примерима, чини се да има своју сврху, што значи да може бити стилистички оправдана, премда има и другачијих мишљења.

2. Клаузе као дођуне глаголских израза

У овом средишњем, другом одељку главе III описан је прво управни део сложене реченичне структуре с глаголским изразом (у одељку 2.1)

разврстаним према основном рекцијском облику и значењу, да би (у одељку 2.2) уследио детаљнији опис структурно-формалних и других карактеристика комплементне клаузе којој отварају место дате глаголске лексеме, чије семантичке позиције и синтаксичке реализације утичу на моделовање и типологију ових реченица.²⁵⁶ Будући да управни глаголски израз може бити везан за експлицирани, обавезни или пак факултативни номинални објекатски аргументски израз, то је такође представљено посебним моделима у оквиру пододељака 2.1.2., 2.1.3. и 2.1.4.

2.1. Рекцијско-значењски типови управног глаголског израза и ComCl

Овде је извршена пре свега типологија глаголских израза који управљају допунским клаузама с обзиром на њихове рекцијске могућности и основна значења. Пошто су рекција и лексичко значење међусобно усlovљени, у оквиру појединих рекцијских типова обухваћене су значењски мање-више сродне групе и подгрупе глагола, а при том су истицана и нека њихова посебна значењска обележја, иначе релевантна за дати глагол и његову синтаксичку реализацију.²⁵⁷ Представљене су основне семантичке класе глагола чије је опште обележје: човек као протагониста — свесна радња — предмет.²⁵⁸ Дакле, у питању су првенствено активности везане за човеково делање и перципирање, односно спознавање и доживљавање стварности у најширем смислу те речи.

На основу опште рекцијске могућности глагола везане за његово примарно значење разликујемо ГЛАГОЛЕ ПРОСТЕ РЕКЦИЈЕ И ГЛАГОЛЕ КОМПЛЕКСНЕ РЕКЦИЈЕ: у првом случају ComCl остварује непосредну везу с управном глаголском речју, а у другом посредну, преко обавезног објекатског аргумента (уп.: *Научио је да љише* и *Научио да је да љише*, али само: *Моли ћа да јој љише*, *Убедио ћа је да је то исправно*; *Ојтужио ћа је да краде*). У складу с тим говорим о *простојекцији*, *непосредној* (I) и *другостојекцији*, *посредној* (II) *комплементацији*. Глаголи се најчешће у свом основном значењу удружују са једном падешком или реченичном допуном, а посебан тип могу чинити глаголи са двојаком рекцијом, тј. са алтернативним падешким, односно предлошко-падешким допунама, што се понекад изражава и на плану сложене реченице, премда то обично нису синонимичне синтаксичке конструкције.

²⁵⁶ О семантичкој позицији условљеној лексичким садржајем и слагањем лексема в. код Д. Гортан-Премк (1997, 49—58).

²⁵⁷ Има глагола који се употребљавају у једном свом значењском лицу с одређеним рекцијским обликом именске речи, а у другом пак са другим обликом номиналне допуне. Стога се могу појавити исте глаголске лексеме у различитим групама, али детаљније семантичке анализе и класификације тек предстоје.

²⁵⁸ У улоги каузатора уз одређене глаголе може бити и неагентни појам: ТО *ћомаже*, *дојриноси* ТОМЕ.

2.1.1. Глаголи просте, двојаке и нулте рекције

Уз глаголе просте рекције (I) номинална допуна може стајати у одређеном зависном падежу као слободној форми и(ли) падежу са предлогом. Тако имамо бар пет рекцијских типова, с тим што се у оквиру 3. акузативског типа може издвојити као рекцијски подтип (3.2) — предлошки акузатив, будући да постоји повећа група глагола који се појављују у обавезном споју са предлогом и именицом у акузативу, а да нема могућности алтернације са беспредлошком акузативском допуном. Сем тога, у питању су непрелазни глаголи и неки глаголско-именички изрази, а та предлошка рекција може имати реперкусију на семантичком плану, што ће бити илустровано примерима. У посебну, шесту групу уврштени су непрелазни глаголи који се удружују са *номинативском* именском допуном (нпр. *Дојада јој се то* \Leftrightarrow *њено јевање* \Rightarrow *како она јева*), која представља комплементну реченичну предикацију у позицији субјекта. Истина, ту имамо и дативски или акузативски облик уз глаголски предикат, а он је експонент носиоца стања.²⁵⁹ Седмој групи припадају глаголи са *двојаким* рекцијским могућностима, што се обично не показује на нивоу сложене реченице нити је увек значењски дистинктивно.²⁶⁰ У посебну, последњу групу издвојени су глаголи *нултаре рекције*, дакле, они који се увек реализују са реченичном допуном, несупститутивном. Просентенцијални израз *нешто* (*то*) уз њих не може бити замењен ниједном абстрактном именичком лексемом, што значи да се не може номинализовати на начин какав је евидентан за неке претходне типове. Стога кажемо да су ово на синтаксичком плану сентенцијално прелазни глаголи.

Понуђени регистар треба да буде заправо оријентир у сагледавању рекцијских способности глаголских израза и могућности њиховог допуњавања на плану сложене реченице, па је стога рекцијска допуна репрезентована просентенцијалном заменицом *то* (као могућем кондензатору пропозитивног садржаја) у одговарајућем падешком облику који може претходити везнику допунске клаузе.²⁶¹

Преглед типова глаголских допуна разврстаних на основу рекцијских могућности глагола као управне речи у датој конструкцији дат је у табели доле:

²⁵⁹ О овоме моделу било је речи напред, у глави II, одељку 5, где је речено да су то субјекатске клаузе у функцији семантичких допуна, а овде се о њима говори као о посебном рекцијском моделу.

²⁶⁰ У својој студији о акузативу без предлога Гортан-Премк скреће пажњу на алтернативне употребе појединачних падежних облика од којих један бива потиснут другим (1971).

²⁶¹ Оваква упрошћена класификација неопходна је ради прегледније анализе и систематизације грађе.

СТРУКТУРНИ ТИПОВИ ДОПУНА:	СТРУКТУРНИ ОБРАСЦИ	ПРИМЕРИ
1. Допуна у генитиву	$V_1 + /Prep/ + N_G$	сетити се тога
2. Допуна у дативу	$V_1 + /Prep/ + N_D$	надати се томе
3. Допуна у акузативу 3.1. беспредлошком 3.2. предлошком акузативу	$V_1 + N_{Acc}$ $V_1 + Prep + N_{Acc}$	осетити то; видети то; пристати на то; борити се за то; уздати се у то
4. Допуна у инструменталу	$V_1 + /Prep/ + N_I$	жујети за тим
5. Допуна у локативу	$V_1 + Prep + N_L$	уживати у томе; радити на томе; разговарати о тome
6. Допуна у номинативу	$V_1 + N_{D/Acc} + N_{Nom}$	допасти се коме то
7. Алтернативне падешке, односно предлошко-падешке допуне	$V_1 + Prep + N_{Acc} // N_L$ $V_1 + N_{Acc} // Prep + N_{Acc}$	бринути (се) за то // о тome; чекати то // на то
8. Несупститутивна реченична допуна	$V_1 + ComCl$	сматрати, претпоставити + ComCl

Класификација је заснована на формалном критерију као полазном, што значи да се пошло од облика или врсте номинализоване допуне која има обавезно семантичко обележје персоналност (-) и конкретност (-), а њен репрезентант може бити просентенцијално *што* у разним реквијским облицима.²⁶²

2.1.1.1. Као први општи реквијско-семантички тип (1) наводим глаголске изразе који отварају место номиналној допуни у генитиву без предлога или пак с предлозима *од* и *око*, као најфреkvентнијим у допунским конструкцијама:

$$(1) V_1 + /Prep(od, oko)/ + N_G \Rightarrow ComP.$$

Глаголи са генитивском реквијом могу имати предлог уз номиналну допуну, а постоји и могућност алтерирања предлошке генитивске конструкције са слободном падежном формом без промене значења (*бојаћи* се чега // од чега).

Све глаголе овог типа обухваћене анализом разврстала сам у три основне значењске групе:²⁶³

1.a. сећати се (сетити се), досетити се, присетити се, опоменути се (чега)²⁶⁴

²⁶² Истина, поједини глаголи у различитим семантичким ликовима удружују се са различитим облицима именских допуна, што овом приликом није могло бити представљено.

²⁶³ Структурни типови допуна обележени су бројевима, а малим словима и интерпункцијски издвојени су значењски типови и подтипови који могу бити мање-више семантички сродни, а могу бити и у антонимичном односу.

²⁶⁴ Прономиналном формом приказујем могући реквијски облик именске речи, која овде мора имати обележје аниматност (-). Према тумачењу М. Ивић, облик *нешто* може да „врши праву прономиналну службу“ или да „функционише као просентенцијализатор“,

1.б. бојати се, (у)плашити се, препанути се (/од/ чега), стрепети (од чега); чувати се (/од/ чега), зазирати, уздржавати се; заморити се (од чега); стидети се (чега)

1.в. то се тиче тога;²⁶⁵ одрећи се (чега); примити се, подухватити се (чега) и др.

Сви наведени глаголи као реченични предикати у афирмативној форми уводе комплементизатор *да*, изузев глагола првога типа који није маркиран у томе погледу. Ако се глаголи а) и в) групе вежу за негацију²⁶⁶ (нпр.: *Није се могао сећати да ли су седели йре ћола са ћима за окружним или ујасним стјолом*, М.Б. К, 171) или се употребе у упитној форми управне реченице (нпр. *Ко се не сећа с каквим је осећањем ишао џрви џут на своју дужносћ?* С.Р. СУ, 29; *Шта нас се штиче што је во у Србији преузео најушашен занат од људи*, Р.Д. ИД, 179), као и у облику императива (нпр.: *Сећи се како би било његовој мајци*, Д.К. РЈ, 49), могу да управљају упитном верзијом комплементне клаузе, јер је тада битна интенционална компонента: настојати евоцирати какав непознати догађај или слику. То, међутим, није тако ако је императивном формом глагола *сећати се*, негацијом или његовом појавом у упитној форми главне клаузе пресупонирана познатост садржаја евоцираног у тренутку говора: *Не сјећајте се да смо џробож залудња браћа* (С.М.Љ. ИД, 97); *Нисам се ни сјећала да ће не воле* (М.С. ММ, 51).²⁶⁷

Глагол *сећати се* (као и остали од њега изведени) као управни предикатски израз има темпорално-модалну парадигму, а ретко се уз њега експлицира израз *што*, који је тада експресивношћу обележен. Комплентни предикат, како се види из примера доле, има облик перфекта или презента:

1.а. Сјети се да је тако гледа цијело вече (М.С. ММ, 20); Присећам се да су још деда и баба седели под њом и да је већ тада била разграната (П.У. ОС, 11); Ми се можемо и сами досећати како је било и осталим становницима *тога* округа за то време (М.Ђ.М. КС, 185); Досећам се зашто га Лауш не воли (Д.Н. Д, 79); Не сећам се како су мене звали ... (Б.Н. А, 32); Нисам се сјетио да ми је могла бити чудна ова моја ријеч (М.С. ДС, 141); Шта је онде омладина говорила, не могу се опоменути (Ј.И. ИД, 290); Треба се сећати *тога* каква је данас разлика између усменог изражавања детета или нешкованог човека (И.Г. Ст., 23).

Глаголи из б) групе са значењем страха, бојазни (тзв. *verba timendi*) могу имати три основне употребне вредности као управне речи у рече-

а у тој другој улози најчешће се појављује баш уз глаголе „комуникативних и интелектуалних радњи” (О објекатској допуни глагола комуникативних и интелектуалних радњи. — *Зборник за језик и књижевност* I, Титоград 1972, 27—32).

²⁶⁵ Уколико се глагол у функцији предиката појављује само у 3. лицу, онда ту форму представљам презентом уз субјекатски аргумент *што* у номинативу и падешком допуном у одговарајућем облику.

²⁶⁶ Уп. и пример с глаголом *ојоменити се* у значењу *присећати се*: *Не могу да се ојоменем где је што било* (РМС).

²⁶⁷ У овим примерима значење глаголске лексеме *сећати се* близко је значењу глагола *зaborавити*.

ници са комплементом. Као прво, значење „страха, бриге за оно што предстоји и носи предзнак непожељног” (1) остварује се негираним комплементним предикатом у презенту од глагола свршеног вида, копултивним глаголом *нисам*, обликом футура или потенцијалом глагола *моћи* без негације у споју с основним глаголом као његовом семантичком допуном (в. о томе више: 2.2.5), нпр.:

1.6. Младен се уплаши да га не убије (М.Ђ.М. КС, 204); Али се јавно мнење ... бојало да се поново не врати реакција (С.С. ИС, 66); Па би се вљало бојати да зло и рђа из ње не пријеђе на народ (Ђ.Д. К, 70); Јер се плаши да неко од нас не учини оно што он не може (Д.Н. Д, 49); Побојао се бечки двор да би калвинска агитација могла наћи одјека и међу Србима (В.Ђ. ИЈ, 374); Не бојећи се да ће га капетан одерати ... (М.Г. ИД, 163); Као да се бојао да ће ми прочитати у очима оно ... (М.С. ДС, 254); ... који се већ побојао да ју је престрашио (А.Т. УЧ, 127); Валија ... који је у сну стрепео да му не промакне нека политичка неправилност, завера (И.А. ПА, 62); Препану се Паштровићи да живи нијесу (С.М.Љ. ИД, 108); Заморио се, изгледа, да изненађује и запрепашћује Авлију (И.А. ПА, 37); Многи се путник тада замори да мольака и убеђује (И.А. Др., 103).

Значење „сматрати, мислити с извесном зебњом” (2) остварује се у примерима попут: *Редактор се бојао да неће свак разумјети* (Ђ.Д. ИС, 70); *Бојим се да би пресуда оссталла у Хасанову корист* (М.С. ДС, 31). Ту се обликом зависног потенцијала сигнализира појава условне предикације којој би надређена била ова с потенцијалом. Када се ови глаголи реализују у модалном значењу „не смети, устручавати се” (3), тада отварају место конструкцији са немобилним презентом која може бити супституисана инфинитивом, нпр.: *Бојао се да исгини и злу гледа у очи* (Ј.С. ИД, 139).²⁶⁸

И глагол *стидишти се* употребљава се у поменутом модалном значењу (3), при кореференцијалности носилаца обеју радњи, као у пр.: *Као да се стиди да ми призна* (П.У. ОС, 25);²⁶⁹ ... не стиши се да ћлачу, наређују ... (М.Ц. ДЧ, 111). Међутим, клаузом са везником *што* уз исти глагол реферише се о узроку: ... мислим да бисмо се више могли застидишти *што сами још немамо рускога рјечника* (Ђ.Д. К, 205).

Глагол *чувашти се* добија као допуну клаузу с презентом уз негацију (нпр. *Преводилац се чува да не промени смисао*),²⁷⁰ с обзиром на то да предлог *од* у конструкцији с именицом сигнализира негирану верзију дубинске реченичне предикације.²⁷¹

²⁶⁸ В. рецимо код Петровић, Дудић: *Речник гледала са дојунама* (1989).

²⁶⁹ Овде би се могла извршити и номинализација допунске предикације: *Као да се стиди признана*.

²⁷⁰ Да се овај глагол употребљава управо овако с реченичном допуном у значењу „пазити, водити рачуна”, то региструје РМС, где је забележен пример: *Станем ћуцати ... добро се чувајући да кога не погодим. Лаз. Л.*

²⁷¹ Да се негација у номинализованим структурама може исказати предлозима *без*, *од* и неким другим објашњава Радовановић у раду: Номинализација и негација. — Зборник *Матице српске за филологију и лингвистику* 33, 1990, 407—416.

Глагол *уздржаваји се* тражи као допуну такође предлошки генитив а у комплементној клаузи појављује се негирани презент од глагола свршеног вида или евентуално презент без негације, пошто је у његовом значењском потенцијалу већ садржана негација („настојати не чинити што“). Уп. *Једва се уздржавам да дланом не йрећем то коси овог младића* (М.С. ММ, 67); ... *ко се уздржао да макар нешто не зуџне о томе* (Д.Н. Д, 80) и *Уздржава се да говори о томе*.

Глагол *шицати се* с генитивском рекцијом у афирмативној форми има значење „односити се на шта“ и тражи експлицирање прономена катафорског типа *шоѓа*, а с негацијом или у упитној верзији управне реченице са номиналном допуном има значење израза „није га брига“ (тј. не интересује га). Уп.: *Нећативни разлоги шичу се шоѓа да ниши један алтернативни приступ не нуди никакве шансе за размишљање* (Н.М. МЈ, 25) и *Шта их се шицало да ли је то намештање Богу угодно или да ћави* (Б.П. ВЧ, 40); *Није да се шицало да ли ће ме примиши или одбиши* (М.С. ДС, 91).

Глаголи типа *примиши се* (каквог посла), по правилу, управљају клаузом с везником *да* и немобилним презентом, уз обавезну кореференцијалност агенса. Зависним предикатом реферише се о врсти предузете активности: *Би ли се то љубаштио да љонесеш својој браћи љозздрав дуждев и милост* (С.М.Љ. ИД, 18); *Писац се није подухватио да шише историју, већ родослов* (Љ.Н. СК, 325); ... *примио се да буде и писар оиштински* (М.Г. ИД, 145).

2.1.1.2. У други рекцијски тип (2) уврштавам релативно малобројну групу глагола који траже углавном допуну апстрактне садржине у слободном дативу, с тим што бележим и понеки пример с предлогом *к* (и то уз глаголе *штежити*, *стремити*):

$$(2) V_1 + /Prep(ka)/ + N_D \Rightarrow CompP.$$

Делим их на три значењске групе, а у оквиру њих има и подгрупа:

2.а. тежити, стремити (/ка/ чему); опирати се, противити се; надати се (чему)

2.б. чудити се, изненадити се, смејати се, радовати се, дивити се (чему)

2.в. сметати, претити; допринети, учинити, помоћи, служити (чему) итд.

Првом групом обухваћени су глаголи позитивних или негативних стремљења, што би се могло описати овако: „ко/шта жели, не жели да буде што“. Стога је њихов комплементни предикат по правилу неовремењен (увек је у презенту или је то инфинитив). Понекад се глагол *штежити* удружује с предлошким дативом, али бележим у старијим текстовима и облик предлошког инструментала *за чим*, што илуструју примери с експлицираним прономеном испред везника (в. код инструментала), док глагол *надаћи се* углавном управља клаузом без везивања за израз *томе*:

2.а. Она <критика> тежи да постане што научнија (Ј.С. ИД, 18); Тежио је да од такве концепције створи мит о историјској мисији српског народа (В.Г., В, 144); Човек тежи ка томе да већину информација што ефикасније пренесе (Д.Ј. ЈС, 36); Он реалност потенцира, тежи да је ... уздигне изнад животне стварности (М.Б. К, 176); Међутим, аналогија обично тежи да прошири та поља (П.И. О јез. 29); Сад се надао да ће ... испунити обећање (Б.П. Б, 70); Потајно сам се надао да нећу наћи муселима (М.С. ДС, 90).

И глагол *надајти се*, и глагол *штетити* везују се за комплементизатор *да*. Међутим, субјекатски аргумент уз први има увек ознаку човек (+) и уз њега у зависној клаузи могу бити употребљени различити глаголски облици — презент, перфект, футур (в. о употреби глаголских облика у допунској клаузи — 2.3.2), као нпр.: *Нико се не би надао да он штаке найретичке чини* (М.Ђ.М. КС, 36); *Нада се да ће за шту ревносну службу добити признање* (Ј.С. ИД, 112); ... *надајући се да је Хаим сазнао нешто о Бамилу* (И.А. ПА, 97).

Глаголи *оћирајти се* или *проширити се* садрже у своме значењском потенцијалу компоненту негације („не хтети чинити што, не прихватати што“) и није обавезна идентичност субјекатских аргумената, будући да је отпор по правилу усмерен ка другоме који је агенс допунске радње: *Оћире се да га одведу; Прошири се да их ћусти.*²⁷²

Групи б) припадају глаголи с општим значењем: „изражавати своје емоције према чему“. Уколико је у значењском потенцијалу глагола *чудити се* доминантна сема упитности (и глаголу је синонимична лексема *иштатити се*), тада се уз њега употребљава комплементна клауза упитне форме, понекад и интерпункцијски издвојена. У супротном, што је ипак ређе, тај глагол (тада значењски сродан глаголу *изненадити се*) може се везати и за везник *да*, који је замењив везником *што* или пак типичним каузалним везником *јер*, будући да је у питању познати, реални изазивач чуђења, па је у том случају могућа интерпретација примера и узрочном клаузом. Нпр.:

2.б. То се и ја чудим: какве везе, до ћавола, може имати моја стрина и цела ова ствар (Р.Д. ИД, 186); Чудим се како ћемо и толико спелачити (С.Р. СУ, 23); Није се он толико чудио откуд му кључ у устима (М.П. ХР, 66); Ко је чуо, тај ће се зачудити, да они што се зову понајближи Христови ученици тако мало личе на свога учитеља (М.Ђ.М. КС, 36); ... прича не чудећи се што га не слушају (М.С. ММ, 16); Нисам се зачудио што Кара-Задим моли да га поменем (М.С. ДС, 175); Изненадио сам се како је миранај стар (Исто, 357); ... изненађивао се како је, омлитељу смехом, лако баша на оба мршава рамена (А.Т. УЧ, 40); Доцније сам се радовао да сам и ја блед (М.Ц. ДЧ, 86).

Облик потенцијала глагола *чудити се* у функцији предиката управне клаузе може бити индикатор значењске специфичности допунског садр-

²⁷² Реченичну допуну с презентом добијају глаголи попут *одућирајти се, усироширити се*, који су у РМС дати као синоними наведеним, а уколико би се ти глаголи везали за негацију, уз везник *да* би се појавио потенцијал и тада би уведена клауза имала значење на-мере: *Не прошири се да би их ћустили.*

3.1.в. видети, /у/гледати, посматрати, опажати/опазити, спазити, запазити, приметити, уочити; чути, слушати, ослушкавати (што)

3.1.г. осећати/осетити, искусити, трпети, поднети, заслужити, издржати; волети, мрзети, желети (што)

3.1.д. знати, спознати, схватити, разумети, разабрати, увидети; докучити, узети у обзор, имати у виду; открити, разобличити; погодити; утврдити, одредити, установити, доказати (што)

3.1.ђ. тестирали, истраживати, испитивати, проверавати, проучавати, разматрати, упоређивати, пратити, извидети; тумачити, објаснити (што)

3.1.е. оценити, проценити, просудити, пресудити, одмерити, израчунати, срачунати (што)

3.1.ж. научити; уредити, практиковати; подузети; прихватити, одбити, избегавати, пропустити, заборавити; очекивати, дочекати (што) и др.

У наведене значењске типове уврстила сам глаголске лексеме из свога корпуса, према њиховој значењској сродности и улози носилаца означених радњи. То су транзитивни глаголи, првенствено са значењем усменог или писменог изражавања, глаголи памћења и спознаје, осећања и перципирања појава, тј. објективне датости уопште, а унутар извођених група има и подгрупа са глаголима који могу припадати и некој другој групи, у неким својим семантичким ликовима, а и сваки глагол понаособ може садржати неке посебне семантичке компоненте.²⁷⁸

Именничке допуне уз глаголе прве а) групе рефиришу о неком продукту усменог или писаног изражавања или су то апстрактни појмови (попут *име, истина, лаж, чињеница, сушина, став, суд, оцена*), а комплементним клаузама уз њих експлицира се заправо њихов апстрактни садржај. Ретко се ти глаголи везују за прономен *која*, а тада је у питању замена: *сномињаш* кога (тј. чије име). С обзиром на то да глаголска рекција може бити мењана под утицајем вида тако да већина перфективизованих глагола ове групе тражи искључиво допуну у беспредлошком акузативу, док они основни, као што су *говориш* или *причаш* имају и локативску рекцију, представљам углавном глаголе свршеног вида.

За већину глагола прве групе карактеристично је да се употребљавају у комуникативној ситуацији која подразумева најмање два учесника, агенса и тзв. адресата, тј. онога коме се упућује садржај говора, те стога за такве глаголе кажемо да су факултативно комплексне рекције. У примерима које наводим обично није експлициран адресат будући да комуникатор — аутор своје речи намењује непознатом, неодређеном, уопштеном примаоцу порука; управо тај његов говор често је обезличен.²⁷⁹

Из примера који следе видећемо како се у различitim облицима и лексичкосемантичком окружењу појављују ови глаголи вршећи функцију управне речи:

²⁷⁸ Несумњиво је да су све те наведене активности својствене човеку који их поседује као свесно, активно, интелектуално, емотивно, креативно биће и да оне не могу бити строго одељене.

²⁷⁹ О другачије структурираном „говору” са наведеном групом глагола *verba dicendi* било је речи раније и биће још речи.

3.1.a. Да речемо да га нимало не зна (Ђ.Д. К, 79); Треба рећи да се у породици Бранковић наследства додељују према боји браде (М.П. ХР, 29); Како се то ради ... ваљаће потанко казати кад Рјечник буде готов (Ђ.Д. К, 206); Занимљиво је споменути да је тај дијалекат ... касније нестао (Ј.Д. ИС, 192); Даље је Шуњић споменуо у мемоару, како је прећашње давање сељака замењено третином (В.П. АП, 148); Није испричao да су доктора и његову жену послали у логор (М.С. ММ, 70); Треба истаћи да се развој лингвистичке подудара са превагом „сихроније“ или ... (И.Ч. ВЗ, 16); Признај да ниси то хтио да питаш (М.С. ДС, 134); Скерлић хвали ... акцентујући при том да је модерна Србија научила ићи својом ногом (М.Е. СР, 94); Ту смо изложили како се у човечанској беседи или саставу навршују закони логике и граматике (С.Н. СК, 200); Нека упише у записник да је Негован за Зарију Вукадина наплатио (Ј.И. ИД, 167); ... не нотирајући да ли је затворен ... (Б.П. ДКЛ, 39); Када је прочитao у једном дневном листу нашем ... да се за народ мора трошити без остатка ... (А.Б. ВД, 181); Насликаo је како архангели Гаврил и Михаило међусобно кроз ноћ додају из једног у други дан душу неке грешнице (М.П. ХР, 59); ... приказao је како се одвијају на позорници историје смене нараштаја ... (М.Е. СР, 85). ... звезде су показивале да се налазимо пред црним зидом планине (В.С. Т, 9). Ако се томе дода да је 1863—1864. г. изашао и његов Рјечник ... онда је јасно (А.Б. ВД, 166); Читао сам како је цела енглеска штампа напала најоштрије неког грешног Енглеза (Р.Д. ИД, 192).

Групом б) обухватам мањи број глагола типа имагинације који се везују за акузативску допуну, а могу им се приклучити и претходно најведени глаголи *насликati*, *приказati*, *предстaviti* („изазвати у памћењу, замислити“ — према РМС). Типичан представник ове групе је глагол *смишљati* у чијем семантичком пољу највише долазе до изражaja компоненте процесуалност и креативност (стварати мишљењем представу о чему), тако да се и на допуну преноси та динамичност и извесна уживљеност у слику, ситуацију која настаје у машти ствараоца (на то указује доминантна употреба везника *како*, испред којег је могуће имплицирати именицу *начин*). Уз остале глаголе ове групе којима се преноси садржај слике, створене у машти или сачуване у памћењу, комплементна клузма може бити уведена везником *да*, и то онда када је та глаголска лексема сродна глаголима *мислиti* и *пРЕШОСТАВИti*, што, дакле, подразумева усредсређеност на саму слику, статичност, а не „догађајност.“ Нпр.:

3.1.b. Ноћима је смишљао како би се оградио од рата (М.С. ММ, 8); Морao је да ... смишља како ће одговорити на питање: Где је Кастор? (Б.П. Б, 163); Замисли само, каква се мени будалаштина увртela у главу (Р.Д. ИД, 187); Замишљао сам како проналазим своју златну птицу (М.С. ДС, 258); Оне су замишљале да ће то бити међународна манифестација „борбена солидарност жена“ (И.Ч. ВЗ, 18); Запамтићу да си и ти крив за његово страдање (М.С. ДС, 440); Измислимо други пут да се једном оскубемо (М.С. ММ, 50); Не штеде благослова замишљајући да је то неки друг покојног Илије (Ј.С. ИД, 138).

Основни глаголи визуелне перцепције *зледати* и *видети*, који припадају в) групи имају веома широко поље употребе, али овде имам у ви-

ду превасходно њихово примарно значење и употребу. За разлику од њих, глагол *йосмайтати* има ужу употребну вредност и његова специфичност огледа се у томе што њиме означен чин подразумева свеобухватност предмета перцепције, процесуалност и извесну уживљеност перципијента, па је отуд неизоставна појава везника *како*. И имперфективни глагол *гледати*, уколико се употреби у значењу „пратити погледом оно што се дешава пред перципијентом” управља клаузом с везником *како*, а не *да*. Уп.:

3.1.в. А Гојко посматраше како се Стојан превија око његове постелье (С.Р. СУ, 27); У Будиму радије гледа како се на кланици волови колуј (Ј.С. ИД, 97); Гледала је како сунце на заласку мења седишта у гледалишту (М.П. ХР, 37); Онда угледах на дну села како се из облака прашине помаљају нека кола (Д.К. РЈ, 23); Ја видим, да им из носа цури крв на груди (М.Ц. П, 21); Видео сам како свуда лежи прашина коју ни мој длан није могао да обрише (В.С. Т, 5); Видим да се голубови љубе (М.Ц. П, 79); Ја сам прошле зиме видео како он с исуканом сабљом стоји под дрветом (М.П. ХР, 31).

Остали опсерваторни глаголи употребљавају се у различитим облицима (најчешће у перфекту, презенту, аористу) и, без обзира на вид, уводе реченични комплемент с везником *како* само онда када се пресупонира доживљеност ситуације која се перципира. То се посебно очituје у једном примеру с предикатским изразом *йримећивати*, који је управљан за три међусобно напоредне клаузе чији се предикати тако нижу да прикажу поступност нестајања перципиране слике: *Примећивао сам како <суђрађани> бледе, ѡубе обрисе, чврсту майеријалност тела и чиле* (В.С. Т, 6); *Сваки је најверио шило ћротив Беча, а не јримећава да у боковима свију једно ћротив другог друга шила вире* (Ј.И. ИД, 297); *Примјети како је жељно гледа војник с брићима* (М.С. ММ, 20).

Глагол *уочити* обично се употребљава у значењу „спознати” (2, према РМС), а много ређе као наведени глаголи спознаје ствари чулом вида. И глагол *јриметити* може да се употреби у истом контексту. Нпр.: *Фрејзер није уочио да ћоштевам јредствавља систем* (И.Ч. ВЗ, 40); *Королија је био уочио у Италији ... какав извор за једну нову, крејку и богату умјетност јредствавља национална традиција* (В.Д. ЕКП, 37); *Примећује да других доказа о јостанку српске редакције на том земљишту затраво и нема* (И.Г. Ст., 34).

Глагол *јриметити* може имати и значење „истаћи, додати” као и глаголи прве а) поменуте групе нпр.: *Треба и овде јриметити да је акценат великих критичара не на изразу већ на схваћању ћирисе и живоћа* (М.Е. СР, 83).

У ову групу уврстила сам и основне глаголе аудитивне перцепције, којима се означавају процеси чији су носиоци пасивни примаоци спољних утисака, доживљавачи. Глаголи *слушати* и *ослушкавати*, у свом основном значењу, понашају се као и глаголи визуелне перцепције *јосмайтати* и *гледати*, будући да садрже компоненту процесуалности, па добијају реченичну допуну са везником *како*, која реферише о каквој је

врсти перципираног звука реч, нпр.: *Слушао је како снег йада на мене* (М.Ц. П, 64); *И ослушкивали смо како нам живоћи оштичу из тела* (В.С. Т, 41). У примеру *Ја сам слушао како су ћа два села страдала* (М.Г. ИД, 156) између глагола слушне перцепције и субординараног везника могуће је уметнути синтагму *јриче о ћоме*. У допунској клаузи може се појавити лексема *јричаши*: *Слуша заједно са осеталима како њостараји морнар јрича о младој Гркињи* (И.А. ПА, 108).

И глаголи *чуши* и *слушаши* у значењу „примати звучне сигнале чулом слуха” допуњује реченица са везником *како*: *Чује како киша љада* (М.С. ММ, 20); *Слуша како ћас уморно завија* (М.С. ММ, 20); *Јасно је чула како неравномерно удара својом скврченом канцом* (П.У. ОС, 43); *Дечаку се учини да чује како негде у ћусташу јуцкеша ћрање* (Д.К. РЈ, 52).

Употребом глагола *чуши* и његове реченичне допуне са везницима *да* или *како* пресупонира се његов конверзив глагол *рећи*, као у пр.: *Чује својем ухом да је ћраница ћурска дубља* (С.М.Љ. ИД, 101); *Чује сам како иду ћладни, њосрчући, ћо арбанашким ћорама и заседама* (М.Ц. П, 64).

Групи г) припадају глаголи „емоционалног стања, осећања”. Перципирање, више у физичком смислу, обележава се глаголом *осећаши* (*осећаши*) и комплементном клаузом с везником *како*, док се употребом везника *да* сигнализира другачији вид перцепције — психофизички. Уп.:

3.1.г. Мислио је ... осећајући како му образи црвене од стида (М.С. ММ, 61); Осећао сам опет, како ме држи за руку и завија нечим (М.Ц. П, 59) Хрватска властела није, изгледа, осећала да је ишта изгубила губитком самосталне државе (С.С. ИС, 38); Србин је осећао да су му околности не-згодне и да му је консолидација нужна (Ј.И. ИД, 295).

Глагол *искусиш* такође у значењу „осетити физички, доживети што” појављује се као управни пред клаузом с везником *како*: *Али су сада испустили како је била блага њихова ћиранија* (В.П. АП, 161); *Вјероватно је свак имао јрилике испусиш да усјелости ћарика ћурално ћоношања људи ... не зависи од соматских ... и других ћехничких моћућности ... већ ...* (В.Д. ЕКП, 65). Негираним предикатима овога типа обухваћена је предметност која у датом тренутку погађа (више на психолошком, емотивном плану) њихове носиоце: *Не могу више ћрћеш да вас исмевају они ћеаци* (М.Г. ИД, 165); *Не воли да њедове ћослове обављају други* (Б.П. Б, 168). У примерима с глаголима *волеш* и *желеш* везником да уводе се садржаји обележени нефактивношћу: *Више је вољела да је ћродужио да се шали* (М.С. ММ, 49); ... он је вољео да слуша језовиће *јриче о вамирима* (Ј.С. ИД, 116); ... *ћошко смо желели да оде* (В.С. Т, 44); ... *сам вољем да ме ћи јашеш* но да ми се они наслађују (С.М.Љ. ИД, 97).

У групу д) глагола с општим значењем „поседовати јасне представе, знања о чему”, односно „спознавати ствари умом” спадају пре свега глаголи знања и поимања.

Глаголи *знаши*, *сазнаши*, *дознаши* у функцији управног предиката поред просентенцијалног облика акузатива могу да се удруже и с истим обликом у локативу као секундарном допуном, који уводи клаузу с одређеним везником, нпр.: *Шта ми, у осеталом, знамо о ћоме шта се све заби-*

ва у малој дештињој главици (Љ.Н. КС, 63); *Каква је судбина Сосирова ученика у Русији ... о томе се врло мало или готово ништа не може сазнати* (М.П. ЛИ, 35). Глагол *знати* појављује се у различитим структурним ликовима, као и облицима предиката управне клаузе:

3.1.д. Знам да је и она била својевремено опљачкана на исти начин од своје матере (М.П. ХР, 26); Знали смо да пута одавно нема (В.С. Т, 23); Знаћемо да је небо свуд исто (М.Ц. П, 52); И знао сам да мора доћи нека грдна олуја (М.Ц. ДЧ, 51); Сазнаде да је новопечена учитељица већ приспела (С.Р. СУ, 19); Овако сазнаће да ме нема тек у ваздуху (Б.П. Б, 141); Зна се да се овај народ од ускочких времена мало или нимало развио (В.Д. ЕКП, 28).

Употребом потенцијала глагола *знати* као управног комплементној клаузи са везником *да* имплицира се неоствареност експлицираног садржаја. Нпр.: *Бар да је мрзи ... знала би да је жив створ* (М.С. ММ, 21).

Значењским синонимима негиране верзије глагола *знати* могу се сматрати устаљене конструкције типа *немати йојма, бити у недоумици, бој зна, бој ће свети знати, ко зна* и др. Сви такви изрази, као и негиране, императивне и упитне форме предикација сачињених од глагола тога типа, када се њиховом употребом пресупонира непознатост садржаја знања, уводе комплементну клаузу с упитним везничким изразима: *Не знаш ви, Мирчеша, што је вјера и мир* (С.М.Љ. ИД, 97); *Хоће ли оне некад ... ћостати особена наука, не зна се* (С.Н. СК, 200); *Бој зна би ли он што можао икако и ћоднијести* (Л.Л. П, 97); *Ко зна шта ће бити* (М.С. ММ, 61); *Докле је штајало што узимање на ћоришко — вальда ће знати сам какашан* (М.Г. ИД, 162).

Когнитивни глаголи (*схватити, разумети, љојмити, увидети, разабрати, разбраћи/разабираћи*),²⁸⁰ као уосталом и глагол *знати*, по правилу се допуњују пропозитивним садржајем, мада могу као допуну добити лексему која упућује на такав садржај (нпр. *јорука, суштина, наредба, предлог, одговор, ћрешка*) или именицу са семантичким обележјем особа (+), што, иначе, важи за прва два наведена глагола, али се тиме покрива у ствари „личност, њена карактерна својства, осећања, поступци” или „смишао онога што је та особа изговорила” и сл. Употребом ових глаголских предиката у потврдној форми пресупонира се јасност представе, познатост садржаја (тада реченицу уводи везник *да* или неки упитни везник), а негацијом, као и различитим модификаторима уз њихично се негира јасност тј. познатост или се пак уноси став сумње, несигурности, тачније сугерише се потреба за спознавањем, откривањем суштине ствари (тада је обавезна упитна верзија допунске клаузе, а глагол *разбрати* само се тако и реализује). Нпр.:

3.1.д.д. Схватио сам да ће одсад та средства неминовно морати тражити на другој страни (П.У. ОС, 29); Да би се стварно схватило како тај језич-

²⁸⁰ У РМС глагол *разбрати* и његова варијантна форма *разбраћи* имају значење: 1.б. схватити, разумети.

ки систем функционише ... важно је установити и нека додатна начелна теоријска разграничења (М.Р. Соц., 44); Барт увиђа да га образац овакве критике обавезује (И.Ч. В3, 73); Тад разумедосмо зашто су нам нови мртваци надувени као мешине (В.С. Т, 38); ... гледала га тобоже сметено, не разумијевајући зашто се смије (М.С. ММ, 58); Увидели су и мађарски државници, да и Угарској прети турска опасност (С.С. ИС, 49); Тешко је увидјети које су све промјене настале у толико мноштву језика (М.П. ЛИ, 51); Добро ће dakле бити да разберемо ... шта из стила припада у део језику (С.Н. СК, 193); Не могу да разаберу што је туђе што ли наше (Б.Д. К, 74); Људи нису много разбирали ко је тај њихов несусјени деспот (В.Б. ИЈ, 373).

Глаголима свршеног вида ове групе реферише се и о стицању знања, откривању одређених података, утврђивању чињеница, што подразумева и ангажованост чула, интелекта нпр.: *Временом су ошкрили да је здрав и да се његове йриче о јутиовањима могу узећи чак и као исашиниште* (В.С. Т, 15); *Једва се усјело утврдиши да сам се родио 8. октобра 1864* (Б.Н. А, 21); ... и доказала да јту нема циља (М.С. ДС, 101). Њих допуњује клауза с везнником да, али и клауза упитне форме кад се њоме казује подстицај, жеља за откривањем каквих чињеница, разлога и узрока неког догађања или пак немогућност спознавања истог. Глаголи несвршеног вида управљају зависноупитном клаузом пошто се њима сигнификује незавршеност, трајање самог истраживачког подухвата чији је исход непознат, резултати још неоткривени: *Он јоче љогађашши ћаша се све ноћас десило* (М.Ц. П, 106); *По смислу ви ћеше љогодиши да се све оно што долази иза речи „коња“ односи на Монтења* (М.Б. К, 180); *Град на Сутесци ... није шешко љогодиши за што је грађен* (М.Ђ.М. КС, 180).²⁸¹

Глаголима групе ђ) реферише се о тражењу одговора на одређена питања тако да је комплементна клауза увек упитне форме, будући да препрезентује задатке — предмете самог истраживања у виду парцијалних или тоталних питања. Сем горе наведених, у ову групу спадају и многи други сличним значењем (нпр. *исишаши*, *јровериши*, *јрејледаши*, *конторолисаши*, *анализираши*, *јојтражиши*, *разлучиши*), нпр.:

3.1.ђ. Треба истражити колик је и какав учинак имала та околност на развој Доситејеве личности (В.Д. ЕКП, 11); Ја ћу дати испитати где је шта дужан остао Милан (Ј.И. ИД, 164); Дрхтао је и пратио шта се око њега збива (Д.К. РЈ, 78); Не знамо довољно да бисмо ... увек могли тачно разлучити шта је био живи балканизам (И.Г. Ст., 42); Покушао је одредити у чему је суштина песничког (Д.Ј. ЈС, 25); Погледајмо, сада, како би изгледао предложени схематски приказ управо постављених теоријских и термино-лошких разграничења (М.Р. Соц., 50).

Углавном сви ови глаголи имају функцију предиката којим се директно или индиректно изриче нека врста препоруке или налога да се нешто испитује. Често се и глагол визуелне перцепције (в. последњи

²⁸¹ Глагол *љогодиши* уводи садржаје који су фактивни или нису, док је његов несвршени видски парњак маркиран аспектуалношћу (—), а комплементна клауза уз њега нефактивношћу.

пример горе) појављује у значењу: проверавати, надгледати, испитивати (према РСАНУ 5.а. и б). Нпр.: *Ја ћу гледати шта радише* (М.С. ММ, 64); *Да видиште јесмо ли дочекали чemu смо се надали* (Л.Л. П, 102).

Евалуативним глаголима групе е) реферише се о изрицању суда којим се у квалификативном или квантификативном смислу, што зависи од лексичког садржаја именичке допуне, вреднује појава. Информацију о процењивању вредности појаве доноси прилошки везник *колико*, али она може бити саопштена и самом предикацијом са квантификативним детерминатором (нпр. *Проценио је да је за то плашио хиљаду динара*). Допунском клаузом с везницима *да*, *како*, *шта* и др. саопштава се о оном садржају који је настао као резултат у процесу промишљања о појавама уопште. Нпр.:

3.1.e. Ј. С. Поповић је трезвено проценио да научно друштво у Београду треба утемељити у складу с потребама српске културе (Р.С. ИС, 474); Закупници десетине процењивали су колико је сељак посејао жита (Б.П. АП, 160); Намесник је пресудио да споменута тројица закупника плате сељацима накнаду штете (Исто, 183); Егла је одмерила да је мужевљева асура још за педаљ удаљенија од њене (Б.П. ВЧ, 34); Кад израчуна да ће му опет бити опијум потребан ... (М.П. ХР, 31); Срачунава како би се од сутра могао боље употребити (И.А. Др., 30); Сад нека свак суди колико се треба смијати Б. Лазићу као Србину (Ђ.Д. К, 80).²⁸²

Последњој групи ж) припада глагол *учиши* (песму, историју, лепо писање), који отвара место допунској клаузи када се њиме обухвата каква апстрактна садржина: *Стари софисиши ... учили су да је „човек мера свију ствари”* (Ј.С. ИД, 19); ... *то којима се учи како треба писати расправе ...* (С.Н. СК, 193); ... *интелектуалац који научи да се користи књигама ... доћи ће до великих резултата* (А.Т. УЧ, 99).

Једним глаголима из ове групе означава се вршење односно започињање каквих активности (*предузети*, *подузети*, *уредити*,²⁸³ *практиковаши*), а клаузом се реферише о врсти предузетог посла. У семантичком потенцијалу других глагола садржана је сема „интенционалности“ (носиоци датих активности испољавају спремност, вољу да чине, да започну чинити што — *прихваташи*/*прихваташи* и *одбијаш*/*одбиши*). Невршење активности може да се изрази негацијом уз одговарајући глагол или самом глаголском лексемом са специфичном наведеном семом (*избегавати* — свесно, намерно не чинити што — и *пройдати* — ненамерно не учинити што).²⁸⁴ Негирана верзија ових предикатских израза или њихова појава у одређеној семантичкој позицији, напротив, условљава импликативност реченичног садржаја. Нпр.:

²⁸² Глагол *судиши* овде има значење: проценити, просудити. Иначе, глагол *судиши* у значењу „давати мишљење“ има данас локативску рекцију (о чemu).

²⁸³ Овај глагол, као и његов синоним глагол *удесити*, употребљава се са реченичном допуном када има значење: учинити, омогућити да се што оствари (в. РМС).

²⁸⁴ Овоме глаголу близко је модално значење глагола *заборавити*, у споју с инфинитивом или конструкцијом *да + йрезенит*: *Заборавио је да затвориши врати*.

3.1.ж. Словени су предузели да својом делатношћу оборе „тројезичну јерес” (И.Г. Ст., 18); Тахар-паша је био уредио да поседници дају трећину семена (В.П. АП, 164); Стратимировић је израдио да се тим правописом ништа не сме штампати (Љ.С. СК, 333); Отуд се могло држати и практиковати да онај који зна облик, тим самим влада и садржином (С.Н. СК, 334); Александра је одбила да се састане с њим (П.У. ОС, 35); Одбијају да дају третину (В.П. АПБ, 185); Цем је одбио да се поклони пред папом (И.А. ПА, 43); Ретко ће се пропустити да се наведе овај став ... (Љ.Н. КС, 4); Свак би други ... избегавао да то нарочито помиње (Исто, 55); ... свако обично избегава да почне тим фактом (Б.Н. А, 21).

2.1.1.4. У оквиру ТРЕЋЕ групе издвајам подгрупу (3.2) глагола са *предлошким акузативом* и вршим класификацију на основу значењских критерија. Предлози *у*, *на* и *за* су најчешћи, а то се понекад очituје и на плану сложене реченице појавом реквијских прономиналних речи.²⁸⁵

Најпре говорим о глаголима који се удружују са препозицијом *У*. Њима се најчешће означавају: сумња, веровање, убеђење или заклињање:

3.2.а. (по)сумњати, (по)веровати; уверити се, осведочити се; уздати се (у што); клети се (у, на шта).

Неки од наведених глагола могу имати и друге облике номиналних допуна, што овде није битно.²⁸⁶

3.2.а. Да је језик организован као систем, данас више нико и не сумња²⁸⁷ (Д.Ј. ЈС, 5); Сви посумњали да у штапу има свијену тајну поруку (М.П. ХР, 29); ... јер почињем да сумњам да су искреност и поштење исто (М.С. ДС, 9); Сви сумњају да ћу издржати (Д.Н. Д, 45); Једни вјерују да је Хомер хисторијска личност (В.Д. ЕКП, 65); Дубоко у себи вјерујем да се неће ни десити (М.С. ДС, 465); Тешко је повјеровати да су они сами по себи били разлог повезивања марксизма и лингвистике (М.П. ЛИ, 9); Он се уверавао да Хрвати и Срби називају исти језик различним именима (А.Б. ВД, 171); Али се још једном освједочио да свака сувишна може да буде опасна (М.С. ММ, 14); ... уздао сам се да ће ми помоћи (М.С. ДС, 143).

Примери са глаголом *клети се* показују да се, осим уобичајене допунске клаузе, појављује и акузатив са предлогом *на*, затим инструментал средства, а да се по правилу имплицира датив адресата. У једним примерима овај глагол је семантички ближи глаголу *обећати*, а у другим глаголу *шврдити*: *Они би се клели да ће неумитно судити* (С.М.Љ. ИД, 15); *Није се више заклињала ... да ће се за род мрети* (Ј.С. ИД, 104); *Кнез се закуне да им све праштана а они се оитет закуну љему: да ће му бити вер-*

²⁸⁵ Напомињем да неки глаголи могу да се реализују и без предлога или алтернативно са два, па и са три различита предлога.

²⁸⁶ На примерима из језика Љ. Ненадовића (Путеви стабилизације књижевнојезичке норме у књижевном делу Љубомира П. Ненадовића — *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 9, 1980, 44/45) Јован Јерковић је показао како се, интервенцијом писца, поједини граматички облици устаљују и касније постају прихваћени као стандардни.

²⁸⁷ Бележим и старију локативску реквију уз глагол *сумњати*: *Да су га имали и стари Словени о том не треба сумљати — Вук К. ...* (И.Г. Ст., 18).

ни и *йослушни* (М.Ђ.М. КС, 193); *Неке се заклињу да им је што деше једина мушка глава* (С.Р. СУ, 34). Предлог *на* уз акузативски облик именске речи ($V_1 + NA + N_{Acc} \Rightarrow ComP$) појављује се најчешће уз следеће глаголе:²⁸⁸

3.2.б. пристати; навићи (се); претендовати; прионути; утицати (на што)

3.2.в. полагати, позивати се (на што), рачунати (на што // са тим); указати, упутити, скренути пажњу, наводити (на што)

3.2.г. пазити, мотрити, гледати (на што).

Глаголи с општим значењем „прихватити што својом вольом или по навици” односно „желети присвојити што” имплицирају експективност, чији је експонент израз *да буде*, најављујући неовремењеност допунског предиката.²⁸⁹ Исто тако и глагол *ушицаћи* управља клаузом с немобилним презентом:

3.2.в. Тешка срца пристаје да своју малу кћер да у школу ... а још се теже решава да је пошаље на неку вишу науку (М.Б. К, 70); Пристојаје да се подвргне скидању чини (Д.Н. Ђ, 35); ... тко ће ... пристати да тврди тако нешто (Н.М. МЈ, 33); ... од оног дана када Срби нису пристали да се њима придрже (В.Ћ. ИЈ, 228); Био сам навикао да читам романе (М.Ц. П, 11); Свикли да све предузимају заједно (Б.П. ВЧ, 25); Није навикао да брине за новац (Б.П. Б, 38); Навикао сам да слушам, да не приговарам, да сагибам главу (М.С. ДС, 95); Претендује да се изражава у сентенцијама (В.Г. В, 151); Најпоузданје ћемо радити ако сваки из свијех сила прионемо да што даље дотјерамо у послу (Ђ.Д. К, 219); Ти клубови не би нимало утицали да се промени поверење које смо ми, влада, сами себи присвојили (Б.Н. А, 49); Могућност да би и он једном смео видети и отворити такву књигу пресудно је утицала да се приближи Средоју (А.Т. УЧ, 55); Он је утицао ... да се језик поправи (А.Б. ВД, 161).

Глаголске синтагме *йозиваћи се* (на што) и *рачунаћи* (на што) своје значење „узимати у обзор што” реализују у функцији управног предикатског израза, где се комбинују с реквијским прономиналним обликом *на што*, као и глаголски израз *йолагаћи* на што (уз који се иначе, када је то глагол комплексне реквије, појављује проформа с предлогом *у*, вероватно по аналогији с реквијом глагола *улаћаћи*). Уп. пр.:

3.2.г. Сељаци су се позивали на то да им је пре пет година изјавио посланик Портин (В.П. АП, 176); Ова претпоставка се може позивати само на то да су ... његове способности и стратегија поуздане (Н.М. МЈ, 32); Деспот је полагао много на то да добије нове преводе (В.Ћ. ИЈ, 221); Рачунам на то да мрзи нашег бога (Б.П. ВЧ, 36); Коломатио је ... по Вратимљу, рачунајући на то да ће се Лауш ипак предомислити (Д.Н. Ђ, 33/34).

²⁸⁸ Њима несумњиво припада и глагол *йомислићи*, који се ипак најчешће реализује с реченичном допуном, па бележим велики број примера управо с тим глаголом мишљења, нпр.: ... *са чим никад и нисмо йомицњали да се йоистоветимо* (И.А. ПА, 92); ... *кад је йомислио да је могао бити несрѣтни султанов браћ* (И.А. ПА, 121).

²⁸⁹ О томе в. код Ивић: О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником *да*. — Зборник *Матице српске за филологију и лингвистику*, XIII, 1970, 43—54.

И глаголски изрази с општим значењем „ко, што чини да се што истакне, постане познато” употребљавају се с рекцијским прономиналним формама *на то* испред везника да: *Треба скренути пажњу на то да овде није реч о удвојеним везницима* (И.Г. Ст., 121); *Досадашње разматрање указује на то да их можемо срочити на сљедећи начин ...* (Н.М. МЈ, 40); *Име Вардар угуђује на то да је реч о македонском клубу* (И.Ч. ВЗ, 28); *Сачувана грађа неминовно наводи на то да се у оквирима свих ових иштања морају поредити факти* (И.Г. Ст., 59). (В. о тим глаголским изразима напред: 1.4.2)

Група глагола типа *мойти*, који се у савременом српском језику обично удружују с предлошким акузативом.

3.2.д. Павловић је врло пазио да у том допису буде и српски дух (Ј.И. ИД, 305); ... или пази да се ни сам не залети и не крене брже ... (М.П. ХР, 32); ... пази да се добро владаш (М.Г. ИД, 165); ... пазећи да се не спотакне на путу (А.Т. УЧ, 281); ... мотрећи све време ко се мајци јавља (П.У. УЧ, 14).²⁹⁰

На тумачење примера дакако утиче семантичка позиција ових израза, тако да се могу интерпретирати и као интенционалне предикације.

Што се тиче предлога ЗА пред акузативским обликом именске допуне ($V_1 + \text{за} + N_{\text{Acc}} \Rightarrow \text{ComP}$), он се појављује уз глаголе чији значењски потенцијал укључује циљност, што се може назначити и предлогом *на*. То су рецимо следећи глаголи:

3.2.ђ. борити се, залагати се, определити се (за што); спремити се (за, на што); понудити се (за што).

Предикат у комплементним клаузама којима управљају наведени глаголи има облик неовремењеног презентата будући да су у питању предстојеће радње постављене као циљ:

3.2.ђ. Залагао се да критика буде страсна (Р.Ж. НК, 27); ... да се борим да останем (Д.Н. Д, 66); Спремао се да преведе целу Библију на народни језик (А.Б. ВД, 169); ... кад се та држава спрема да испуни свој ... велики задатак ... (С.С. ИС, 72); Они су се спремали да пошаљу депутацију у Цариград (В.П. АПВ, 155); Неки од заптија се понуди да ће он доставити у касаби коме треба путниково поруку (И.А. Др., 103).

2.1.1.5. У ЧЕТВРТИ рекцијски тип (4) с инструменталском номиналном допуном $V_1 + /Prep/ + N_i \Rightarrow \text{ComP}$, без предлога или са предлогом *за* (ређе с предлогом *са*), спадају глаголи:

4.а. бавити се, руководити се, свршавати се, потврђивати се (чиме)

4.б. поносити се, дичити се; хвалити се; претити; мучити се,²⁹¹ тешити се, задовољити се (чиме)

²⁹⁰ У примеру: ... *ће је будним оком мойти да се предућреди сваки несретан случај* (Р. Д. ИД, 188) овај глагол управља финалном клаузом.

²⁹¹ Глагол *мучити се*, према РМС, има два значења: „патити се” и „трудити се”.

- 4.в. жудети, чезнути; тежити; жалити (за чим)
 4.г. одуговлачити, мирити се; журутити (са чим) и др.

Први наведени глагол обавезно се удружује с изразом *штиме* испред комплементне клаузе: *Исийштавачи су се бавили штиме да излуче оно штто је у стајарсловенској синтакси аућеншично словенско* (И.Г. Ст., 17). И глаголи *штотврђивати* (се), *свршавати* (се), руководити се изискују да се експлицира просентенцијалним изразом инструментал средства: *Најбоље нам се штотврђује штиме штто многа љесничка дела ... доцнијим штоколењима не казују ништа* (Љ.Н. КС, 25); *Ово је Даничић рекао руководећи се штиме штто је „нобё” стара двојина* (А.Б. ВД, 160).

Глаголи б) групе отварају место допунској предикацији којом се реферише о изазивачу означеног стања или о средству које омогућава такво расположење. Нпр.:

4. Могли бисмо се поносити што Руси налазе да им треба учити наш језик (Ђ.Д. ИС, 205); ... поносим се да сам последњи (М.Ц. П, 112); Стаде се хвалити како га је учитељ научио (Л.Л. П, 107); ... хвалио се како ће скувати добар гулаш (Б.П. ДКЛ, 134); СКЗ може се похвалити да се у њој видела књижевно-историјска вредност његових романа (Ј.С. ИД, 94); Мјесто да се дличимо што у народу имамо своју тако стару ријеч ... (Ђ.Д. К, 82); Тешко се да ће место њега да живе румене неке јеле (М.Ц. ДЧ, 62); ... јер је, тешећи се да има најбоље и најпотребније ... (А.Т. УЧ, 97); ... Они су се мучили да пишу (Ј.Д. ИС, 44); Он се не задовољава да одређени предмет верно репродукује (М.Б. К, 176); Он се није задовољио да почне од Немање (Љ.С. СК, 323); Он се задовољава да означи место на коме се што дододило (Љ.Н. КС, 38).

Глагол *штрешити* у одређеном лексичкосемантичком окружењу има значење „упозоравати, опомињати чиме”: *Један између њих чак је штрешио како ће им оборити монархију* (Р.Д. ИД, 198); *Талас штреши да ме штогушта* (В.С. Т, 5); ... *сукоби који су штрешили да захваће целу Хрватску и Славонију* (В.Ћ. ИЈ, 223).

Глаголи групе в) са значењем стремљења и допуном у предлошком инструменталу управљају клаузом која репрезентује циљ жудње, тако да се ту намеће семантичка јединица која може бити интерпретирана изразом *да буде*: *У младости сам чезнуо за штим да ми ко штребије нобё* (Б.Н. А, 22); *Одавно жудиш што да чујеш* (М.П. ХР, 44); *Многи љесници ... штеже за штим да вештишм сладањем* *произведу сијољносћ чулну* (Љ.Н. КС, 18); *Србија је ... морала штежиши за штим, да избије на Јадранско Приморје* (С.С. ИС, 6); *Жудео сам да дођем овамо* (М.С. ДС, 460).

Групи г) припадају глаголи са модалним значењем и комплементизатором *да*: *Није журио да се оправда* (М.С. ДС, 59); ... *али је одуговлачила да је штешаље²⁹²* (В.П. АП, 192).

2.1.1.6. Глаголе с локативском допуном ($V_1 + \text{Prep} + N_L \Rightarrow \text{ComP}$) која може да буде у зависности од лексичког значења глагола примарна

²⁹² На такво значење упућује и РМС под одредницом *одуговлачити*: в. „оклевати с почетком обављања каквог посла, одлагати за касније”.

(као нпр. за групу б, в), али углавном није, сврставам у ПЕТИ рекцијски тип. Реченичну допуну испред које може бити експлициран просентенцијални израз добијају следеће глагола:

- 5.а. размишљати; маштати, сањати, сневати; писати²⁹³ (о чему)
- 5.б. разговарати, расправљати, полемисати, дискутовати, договарати се (са ким о чему)
- 5.в. обавестити се (о чему); сведочити, говорити²⁹⁴ (о чему)
- 5.г. уживати (у чему); инсистирати; радити (на чему); вежбати се, утвржувати се ...

Несумњиво је да компоненте процесуалност, обухватност и неодређеност садржаја мишљења, сањарења карактеришу употребу прве групе глагола с одговарајућим допунама, па се отуд они углавном удружују с предлошким локативом и клаузом уведеном упитним везничким изразом (то важи за глагол *мислићи* у једном семантичком одсеку). Клаузу уз глагол *размишљати* уводи и везник *да*, а тада му је значење блиско глаголу *схватити*, *разумети*. Узмимо нпр.:

5.а. ... пође Вук у једну шуму да размишља у самоћи што ће да ради од својега живота (С.М.Љ. ИД, 113); Неодлучно је размишљала шта да чини (М.С. ММ, 21); Размишљао сам тако ... да је чак и добро што су ми послали овог човјека (М.С. ДС, 165); ... ако је грешник сањао да у каквој волујској земљи буде министар, онда ... (Р.Д. ИД, 179); Обожавао је сина и сањао да му осигура виши положај (А.Т. УЧ, 53); ... пишући о томе како је позориште било посечено (Љ.Н. КС, 79).

Уз глагол *сањати*, када се преноси значење блиско значењу основног глагола перцепције („видети у сну”), може да стоји и објекат у акузативу (кога, што). Међутим, употребом овог глагола с објектом имплицира се и реченични садржај, тј. ситуационе допуне као код глагола *замисљати* (кога у каквој ситуацији): *Сањао ју је како и ће* (В. о томе више: 1.4). Од именица са обележјем аниматност (-) долазе у обзир оне које садрже компоненту догађајности (+): *сањати циркуску представу, свадбу, рат, турке* итд. То значи да се номиналне допуне могу развити у клаузу, као нпр.: *Ако си сањао да ће буве йецијају, биће баштина* (С.Р. СУ, 36) ⇒ *јецијање бува*. У пренесеном значењу овај глагол се удружује с апстрактним именичким лексемама у локативу: *сањати о усјеху /о срећи /о слави.*

Социјативни глаголи којима се означавају комуникативне радње по правилу траже експликацију допуне у локативу с предлогом *о* и упитну форму комплементне клаузе будући да је истакнута процесуалност:

5.б. Први пут су разговарали о том: шта Срби траже (М.Ђ.М. КС, 183); ... говорили смо управо о томе шта може овој катедри доћи на део из

²⁹³ Глагол *писати* добија номиналну допуну у акузативу када је у питању каква форма писаног текста: *писати јесму, сасћав* и др.

²⁹⁴ Овде се глагол *говорити* употребљава као и претходно наведени.

оног огромног програма који се може разумевати под науком о језику (С.Н. СКК, 192);²⁹⁵ ... договори се са једним великоварошким адвокатом да преко њега изради посао (Ј.И. ИД, 164); Гојко и Љубица се договорише да после подне прегледају са кметом учионице (В.Ћ. ИЈ, 220); Он и Бела Херман су се договорили како ће тог дана Бела да чува своје и Андијеве краве (Д.К. РЈ, 57).

Уколико је договор о чему постигнут, како показују примери, тада клаузу уводи везник *да*, што није случај с последњим горе наведеним примером, будући је у функцији предиката допунске клаузе перифрастична форма футура првог са *да* уз презент.

Повратни облик глагола *обавестиши се* има локативску рекцију *о ђоме*, што може бити експлицирано просентенцијалним изразом, као у примеру с партиципским предикатским изразом истога глагола: ... *обавештио се щша закон налаже у ђаквим случајевима* (Ј.С. ИД, 112); ... *свакако је био обавештиен и о ђоме да би за ућоћребу силе против Србије ћреба-ло ... кренути знанију војску* (В.Ћ. ИЈ, 220).

У свим забележеним примерима глаголски предикатски израз *сведочиши у* значењу „потврђивати што” (према РМС 2.) има обележје З.л.сг. или пл., а носилац њиме обележене радње има ознаку аниматност (–), али не увек. У истом смислу (према РМС: 6. фиг.) и с истим граматичким обележјима употребљава се и глагол *ћоворишши*:

5.в. Да је био књижар и издавач на висини задатка ... сведочи издавање Голубице (С.Н. СКК, 215); Да посао његов није мален и лак, опет свједоче сви Славени (Б.Д. ИС, 88); Све данашње књиге наше могу посједочити да међу нама нема књижевника који би онолико знали народни језик ... (Б.Д. ИС, 72); ... то нимало не свједочи да је и сав народ српски узварео (Б.Д. ИС, 90); <Његова> брада сведочи да су наследници по мушкиј линији (М.П. ХР, 29); Неки скуп с судова, из нашег мноштва ..., говори *о томе* како смо ми сами стигли до наших мјерила за избор (Н.М. МЈ, 35); Чињенице нам говоре *о томе* да се каткад и неке нејезничке појаве ... дефинишу и помоћу језичких појава (М.Р. Соц., 43); Све то говори да је управо глагољица писмо које је створио Ћирило (Ј.Д. ИСК, 45).

Глагол *уживаши* добија локативску допуну *у чему*, којом се, као и код глагола *инсистираши* (с тим што овај тражи предлог *на*), реферише о објекту „на коме је усрдсређена глаголска радња.”²⁹⁶ А значење „бити ангажован на чему, учествовати” преноси глагол *радиши* с предлогом *на* и заменицом у локативу, који су скоро увек експлицирани испред везника.²⁹⁷ У једном, последњем наведеном примеру бележим данас необичну употребу предлога *о* уз исти глагол (уп. с изразом *радиши коме о глави*), с тим што ту имамо модалну конструкцију с дативом и лексемом *ваља*:

5.г. И отац је уживао да седи под њом (П.У. ОС, 11); Он је особито инсистирао да се гускама осветимо (Б.Н. А, 53); Бечки дворски кругови ин-

²⁹⁵ У оваквом контексту глагол *ћоворишши* има значење „разговарати”.

²⁹⁶ (Батистић, 1972, 41/42).

²⁹⁷ (Батистић, 1972, 40).

систирали су на томе да Србе укалуpe према својим државним потребама (В.Ђ. ИЈ, 379); Он је живо радио на том да поврати углед краљевској породици (В.Ђ. ИЈ, 231); Угарска је ... почела радити на томе, да оствари своје империјалистичке тежње у Босни (С.С. ИС, 40); Оба та политичка, религиозна и културна организма радила су вековима, ... на томе, да изгладе разлике између истока и запада (С.С. ИС, 11); Млетачка Република, која је врло енергично радила на томе, да она добије далматинске градове (С.С. ИС, 25); Римска империја ... радила је, и помоћи своје савршене администрације и својом војском и трговином и својом цивилизацијом, да изглади разлике ... (Исто, 12);²⁹⁸ Да така дјела може народ чинити, ... о томе нам ваља радити (Ђ.Д. К, 219).

У примерима с наведеним глаголским изразима из последње групе у комплементној клаузи појављује се презент. Уз глагол *вежбати се* или *ушкrikвати се* у допунској клаузи имамо футур: ... *требао да се вежба како ће што мање мислити* (Р.Д. ИД, 179).

2.1.1.7. Има глагола у српском језику који траже номинативску допуну, па их сврставам у ШЕСТУ групу (6). Они се реализују у реченици српског језика са семантичким субјектом у дативу или акузативу. V₁ (3.л.сг.) + N_{D/Acc} + N_{Nom} ⇒ ComP.

Овде пре свега мислим на глаголе емоционалних стања којима се реферише о одређеним позитивним или негативним расположењима человека, а допунском предикацијом открива се, у ствари, оно што изазива, узрокује таква стања. Носиоци тога стања, тзв. псевдоагенси изражени су дативом или акузативом. То су, рецимо, следећи глаголи:

6. допадати се (коме шта), свијати се (коме шта), годити (коме шта), пријати (коме, шта), сметати (коме шта), одговарати (коме шта), приличити (коме шта), занимати (кога шта), одушевљавати (кога шта), тешити (кога шта), мучити (кога шта), тиштати (кога шта), mrзети (кога шта), привлачiti (кога шта) итд.

Неки од поменутих глагола употребљавају се и са морфемом *се* и без ње, као нпр.: *занимати се* (за што или чиме), *одушевљавати се* (чи-ме). То заправо показује да је допуном, без обзира на то како је граматикализована, репрезентован предмет у широком смислу или средство у уз洛зи каузатора датог стања према којем се на специфичан начин односи носилац датог афективног стања.

У примерима с управо наведеним глаголима понекад се експлицира и просентенцијално *што* (уз универзални квантификатор *све*), чиме се упућује на реченични садржај који може бити уведен експликативним везницима *да* или *што*, као и зависноупитним везничким средствима у зависности од типа информације:

6. Није јој се свијало што сам тако дивљај (М.Ц. П, 23); Допада ми се нешто да у овој земљици живим (Р.Д. ИД, 199); Мени је особито годило што сам у тако раним својим годинама стекао извесну репутацију (Б.Н. А,

²⁹⁸ У овом и претходна два примера, интерпретација би могла бити и финална.

39); Годи јој да с њом седи (А.Т. УЧ, 177); Не приличи да их записујем (В.С. Т, 15); Што се пише ... све то младиће одушевљава (Ј.И. ИД, 311); Занима их ко приповеда у делу, какве су поетске слике (Р.Ж. НК, 34); Не занима их да виде шта је иза сутрашњег дана (М.С. ДС, 347); Пекло га је да се може наћи неко ко се усуђује да и поред његове пословичке строгости ... предузме нешто (И.А. Др., 35); Њега је то морало тиштати, а нарочито што је морао бојажљиво очекивати шта ће о ономе што уради рећи други (Љ.Н. КС, 71); Привлачило га је да ... бар неког другог припреми за ту одлуку (А.Т. УЧ, 178); Зато што га mrзи да научи онако како треба (С.Н. СК, 193).

Овај тип глагола због удруживања са номинативом добија на синтаксичком плану експликативну субјекатску клаузу, а на семантичком плану, она репрезентује непредметни, објекатски садржај који је инкорпориран у њихов садржај, као што показује синтаксички еквивалент с управним глаголом *волећи*: *Дойада ми се да то радим* ⇔ Волим да то радим. То су глаголи, пре свега позитивних или реће, негативних расположења (нпр. *досадићи*, *дојадићи*, *нервираћи*). У позицији номинализоване предикације појављује се апстрактна именица у номинативу, као нпр.: *Досадило ми је да седим* (⇒ седење); *Годи јој да јој Пера ласка* (⇒ Перино ласкање).

2.1.1.8. И на плану сложене реченице уочава се, премда не тако често, могућност алтернативне употребе различитих падешких допуна (као слободних или везаних форми), што сам издвоила у СЕДМИ тип. Употреба другог облика допуне може бити семантички дистинктивна, али се то не може баш код сваког глагола сасвим поуздано утврдити јер се те разлике мање-више, бар у данашњем језику неутралишу. Истина је да се неке чувају, што се не да лако разабрати када уз глагол није експлициран рекцијски прономинални облик, но тада дистинктивну улогу може преузети евентуално везнички елеменат као код глагола *мислићи* (*да* или *како*, *шића*).

2.1.1.8.1. Најчешће се као алтернативне граматичке допуне појављују акузативи с предлозима и локативи с предлогом *о*. Тако глаголска лексема МИСЛИТИ у свом основном значењу може да има формално двојаку рекцију: НА + Acc и О + L. Прва рекцијска могућност реализује се испред везника *да* (понекад је у овом случају експлициран и прономен *на то* или пак рестриктивни прилози *само*, *искључиво*), док се прономинални облик у локативу појављује пред другим везницима (*како*, *колико*, *шића*) преносећи тада другачију семантику: мишљење је, чини се, у том случају свеобухватније, шире, а није усредређено само на одређени објекатски садржај, на неку појединост, тј. детаљ, тако да је блиско значењу глагола *размишљати*:

7.а. И Срби под турском и млетачком влашћу мисле на то да постану поданици Русије (В.Ђ. ИЈ, 376); Не мислим само на то да недостају текстови првих превода ... (И.Г. Ст., 16); ... не мислим само на то да су они ... одбили повјеровати у посебно онтолошко подручје (Н.М. МЈ, 25); Како се у њезино време мислило ... више о томе како ће се дотерати на стварински калуп (С.Н. СК, 195); Мислећи трезвено ... о томе шта је у тој средини

могло да буде препрека за развој песничког духа ... В. Ђоровић с разлогом каже ... (М.Е. СР, 48).

Уколико није експлициран прономинални израз, тада се глагол *мислићи* по правилу везује за конјункцију *да* и његово значење је блиско глаголу *сматраћи*, нпр.: *Ja мишљах да сам ћесником постao* (Ј.И. ИД, 112); *Не мислим да ћа људска ... мана има и своје добре стране* (И.А. ПА, 54).

2.1.1.8.2. И глаголи БРИНУТИ (СЕ) И СТАРАТИ СЕ²⁹⁹ имају две реквијске могућности: ЗА + Асс и О + Л:

7.6. Ми ћемо се старати да поменемо сваку заслужну у Србији личност (М.Б.М. КС, 27); Учитељ се стара да и општина види вајду од њега (М.Г. ИД, 145); Већ ће се „објективни моменти” и границе ваших могућности доволно побринути да ваш резултат буде скромнији (В.Д. ЕКП, 54); ... Мустај-паша старајући се да те цареве одметнике сатре (М.Б.М. КС, 11).

Глагол *бринући се* као управни у сложеној реченици може да веже израз у локативу и клаузу упитне форме стога што се њиме тада пресу-понира „неизвесност у погледу извршавања активности” којом је обухваћен одређени предмет, односно друга активност као што је „кажњавање зла”, док у значењу „страховати” има допуну с немобилним презентом и негацијом: *Бринула се да ћа не казне.*³⁰⁰

2.1.1.8.3. Занимљиво је да се алтернирање номиналних допуна може везати и за беспредлошки и предлошки акузатив уз примарно прелазне глаголе као што су *чекати* и *заборавити*. Глагол ЧЕКАТИ интересантан је с обзиром на то да може имати и допуну у акузативу са предлогом *на* која имплицира неку реченичну предикацију у зависности од значења именичке лексеме у датоме споју: *чека на ручак* <да буде готов ручак>; *чека <да дође> на ред*, *чека на његов знак* <да му он да знак>, *чека на дозволу* <да добије дозволу>. За овај глагол везују се клаузе са везником *да* и презентом (немобилним), и тада се остварује у значењу „очекивати”, ишчекивати да буде ... Када се у клаузи употреби футур, тада овај глагол има значење блиско глаголској лексеми *надаћи се* (в. доле пети пример). Глагол *чекати* управља допунском реченицом упитне форме са футуром у функцији предиката када се имплицира финална предикација типа „да би утврдио, видео” између управног глагола и клаузе, чиме се упућује на извесност у погледу реализације садржаја допунске предикације, за разлику од клаузе са презентом којим се реферише о „неизвесном, несигурном” остварењу датог садржаја. Уп. пр.:

7.в. Чекам да звона звоне у цркву (Ј.И. ИД, 279); Чекају да умрем (В.С. Т, 11); Склопљених очију везир би тада чекао да црно сечиво прође (И.А. Др., 24); Зато треба причекати да стиша покрет (Љ.Н. КС, 59); Све

²⁹⁹ РМС бележи два значења овог глагола: „радити што је потребно да се осигура што (о кући, о цвећу)” и „настојати, трудити се”.

³⁰⁰ У РМС налазимо пример *Црква се већ брине да нам цетови не осстану ћразни*. као илустрацију значења: „водити бригу о коме, око кога”.

сам чекао да ће још нешто доћи у животу (М.Ц. П, 46); Мени није било довољно ни то да чекам хоће ли гости најти или неће (Б.Н. А, 36); Тад остану чекајући шта ће учинити чаја-паша на Чачку (М.Ђ.М. КС, 196).

И глагол *зaborавити* може да се удружи са слободним или предлoшким акузативом. Од лексичке семантике именице зависи који ће се рекцијски облик реализовати: уколико именица има конкретно значење, онда се употребљава акузатив без предлога, као нпр. *зaborавио је ташну*, док именица с апстрактним садржајем обично добија предлог, нпр. *зaborавио је на свој йонос, на њену слабост*. Често се овај глагол допуњује клаузом која не може бити номинализована, а инфинитив у функцији допуне при обавезној идентичности агенса мења значење глагола, нпр.: *Зaborавила је да хода/ходати* (В.С. Т, 19). Употребом овог глагола с клаузом која алтернира с инфинитивом негира се реализација радње означене комплементним предикатом (нпр. *Зaborавила је да искључи рерну* = није искључила рерну), док негирани верзија истог глагола у датом окружењу имплицира реализацију дате радње. (Уп.: *Није зaborавио да посети лекара* = посетио је лекара). Тако се глаголом *зaborавити* преноси значење „не умети чинити што“ (уз пресупозицију: умеће је пре тога постојало) или само „не учинити што“ без модалне компоненте и пресупозиције.

Глагол *зaborавити/зaborављати* у значењу „преста/ја/ти се сећати“ (насупрот њему глаголом *присећати* се тј. почети се сећати реферише се о почетној фази реализације исте активности) удружује се са пропозитивном структуром коју уводи везник **да**, тако да је то о чему она саопштава „чињеница, реалност“ која се губи из вида: *Зaborављамо да је сваки језик развертавање* (И.Ч. В3, 91). Уколико се глагол *зaborавити* допуни реченицом упитне форме, онда садржај допунског предиката није импликативан (није ни негиран нити је потврдан): *Зaborавио сам да ли сам искључио светило*. Иначе када се глагол *зaborављати* употребљава нереференцијално, уз обавезну идентичност вршилаца радњи (нпр.: *У Јоседње време зaborавља да уђаси светило*), онда се интерпретира помоћу негације и презента глагола несвршеног вида (*У Јоседње време не ђаси светило*).

Рекција глагола *сумњати* може бити *о чему*, као у старом језику, или *у што, у кога*, а може и с предлогом *на* и именицом у акузативу којом се означава обично човек (када се имплицира дубински предикат *сумњају на њега*, тј. мисле да је он нешто урадио). Овај глаголски израз најчешће се употребљава са номиналном допуном апстрактног садржаја (нпр. *Сумња у његову искреност* ⇒ *да је он искрен*), што се понекад изражава и рекцијским обликом просентенцијалног израза испред везника:

7.г. Зоретић је сумњао да ће Мехмед-паша имати довољно поштене енергије да устане против ... (В.П. АП, 174); Ја ни најмање не сумњам да ће ми браћа драговољно и радосно прихватити тако племениту част (С.М.Љ. ИД, 20); А нико не сумња да добар стил неизбежно зависи од знања науке о језику (С.Н., СК, 192/3); Више не сумњам у то да ће Доротеј излечити Лаушеву рану на бедру (Д.Н. Д, 31); Сви посумњали да у штапу има свије-

ну тајну поруку (М.П. ХР, 29); Да су га имали и стари Словени, о том не треба сумљати — Вук К. (И.Г. Ст., 18).

Уочава се еквивалентност реченица са негираним глаголом *сумњати* и *не веровати*, односно *не сумњати* и *веровати*. Уп. и пр.: *Не вјерује да није чуо* (М.С. ММ, 30); *Треба веровати да су Џидовци њосћојали* (В.С. Т, 30); *Ја не могу да вјерујем да би једно шакво лице као што су ти ...* (С.М.Љ. ИД, 109). Глаголска лексема *веровати*, иначе, има двојаку рекцију — дативску *коте* и акузативску у *што*, у *кођа*. Само ова друга се вербализује као комплементна предикација, а уз то могућа је и реализација прономена у акузативу без предлога пред везником. Рекција префиксираних глагола *уверити* се такође је акузатив са предлогом *у* или — старија, локатив са предлогом *о*, као и глагола *сумњати*. Ова друга допуна граматикализује се често у језику писаца из 19. века као просентенцијални израз испред комплементне клаузе, нпр.: *Да је ово доиста овако, о што се можемо врло лако уверити ...* (Љ.Н. КС, 24).

Дакле, неки прелазни (прави или неправи) глаголи имају способност да се удружују са више разних облика именичких речи, што може утицати и на њихову већу семантичку издиференцираност, тако да и наизглед потпуно замењиве падешке допуне могу бити носиоци значајних или незнатачних значењских различитости. Тој семантичкој изнијансираности свакако доприноси и лексичко значење именица које се везују за одређене глаголске лексеме. Међутим, комплементне реченичне допуне чешће доприносе проширењу семантичког опсега управних речи и не могу се у многим случајевима номинализовати.

2.1.1.9. Постоје глаголи чији се садржај искључиво проширује пропозитивном допуном: *V₁ + ComCl*. То су глаголи *нулте рекције*. У ову осму групу сврставам глаголе чији објекатски комплемент не може бити репрезентован именичком лексемом, а да се не имплицира каква реченична предикација с компонентом „догађајности“ (нпр. *слујити зло < да ће се десити > зло*). За њих кажемо да су сентенцијално транзитивни (М. Ивић, 1983, 130).

То су, рецимо, следеће значењске групе глагола:

8.а. велети, зборити,³⁰¹ тврдити, констатовати, порећи, напомињати/ напоменути, наговестити; јадати се, вајкати се, тешкати се³⁰²

8.б. сматрати, претпостављати; подразумевати; превиђати/превидети,³⁰³ закључити³⁰⁴

8.в. /на/слутити, предосећати, подозревати; предвиђати, предсказивати, гатати

8.г. наумити, одлучити (се), решити (се), прогнути, осмелити се; устезати се, устручавати се, оклевати

³⁰¹ Овај и претходно наведени глагол данас се могу сматрати стилистички маркираним.

³⁰² Као синоним глаголу *шешкавити* се дат је у РМС под 2.а. *вајкати се*, док је под 2.б. наведено и значење: *кајати се*.

³⁰³ Овај глагол, према РМС, има и значење под б) изоставити, пропустити.

³⁰⁴ Глагол *закључити* има значење које га сврстава у групу когнитивних глагола.

8.д. питати се, предомишљати се, премишљати се, двоумити се, ломити се

8.ђ. удесити; уобичајити; стићи, постићи, доспети и др.

Глаголи говорења (а) и мишљења, предосећања (б и в) изискују, како је то већ утврђено, експликацију свога садржаја допунском клаузом, а овде су се нашли управо такви за које се не везује ниједна одређена именичка лексема. Неки од наведених глагола, као што је *велети* био је више коришћен раније, у старијим текстовима и он је, као и глагол *зборити*, стилистички обележена лексема.

Насупрот глаголу субјективне спознаје *швардити*, глагол *форећи* садржи негацију као битну компоненту, што значи да је реченични садржај који је њиме покривен, негативно импликативан. Нпр.:

8.а. Вели да је било дупком празно (Љ.Н. КС, 79); Ја не велим да је ово врло поетски (Исто, 76); Судија не може данас порећи да су обе те бриге имале стварне, драматске изворе (М.Е. СР, 104); ... или ћемо бар напоменути само толико, да од 25.178 житеља, колико је бројао Београд, у мају месецу 1867. г., само њих 908 долази на тежаке (М.Ђ.М. КС, 25); Ретко ће се наћи ко тврди да књижевност нема никакве везе са животом (Ј.С. ИД, 47); Бранковићи тврде да им је лоза од српских деспота Бранковића (М.П. ХР, 28); Један се тешка како се мора трпити³⁰⁵ (М.Г. ИД, 162).

Глаголи б) групе којима се означава акт „изношења субјективног мишљења, става или претпоставке“ у вези са неком појавом искључиво се везују за реченицу. У истом значењу, са реченичном допуном употребљавају се и глаголи *држати*, *налазити*, *узимати*, *бројати* (*се*).³⁰⁶ Нпр.:

8.б. Сваки од њих сматра да је неопходно потребно да га пусте у варош (И.А. Др., 102); Барт сматра да се писац пре свега ангажује бирајући форму (И.Ч. ВЗ, 60); Глушчевић налази да су у маси присутни „животни захтеви за културом“ (И.Ч. ВЗ, 97); Такав један критички претрес држим да је потребно извести (Љ.Н. КС, 60); Свет држи да је он своју покојну имућну жену са света оправио (Ј.И. ИД, 165); Ви држите да су адвокати први људи на свету (Ј.И. ИД, 157); Причање он не „узима“ да је измишљање (Љ.Н. КС, 51); Држим да су ови приједлози прихватљиви (Н.М. МЈ, 25); Глушчевић налази да су у маси присутни „животни захтеви за културом“ (И.Ч. ВЗ, 97); Др Сук је претпоставио да би то слово које недостаје могло бити неко од светих слова јеврејског алефбетара (М.П. ХР, 69); Нико никада није чуо шум вируса нити се претпостављао да га он производи (Б.П. Б, 16); Претпоставимо сада да нетко каже да је аутономија посебно сложени облик ауторегулације (Н.М. МЈ, 29); ... не треба превидети да се тај исти дух ... јавио и у Дисовој збирци (М.Е. СР, 108); Броји се да је књижевник (Б.Д. К, 88); Закључује да сем парења са Средојем и нема шта више да очекује у Новом Саду (А.Т. УЧ, 343).

Са значењем глагола *слутити* (према РМС, под 2) из групе в) и комплементном клаузом употребљавају се и глаголи *видети*, *знати*, *осе-*

³⁰⁵ Глагол *шешкаташи* се може да носи ознаку „архаичан“.

³⁰⁶ Глагол *бројати* се и у облику без *се*, према РМС, значи: „убрајати, сматрати,рачунати у што“.

шиши (тј. предосетити) у примерима: *Ја видим да ће доћи једно боље сио-леће* (М.Ц. П., 72); *И ја сам знао да ће се вратити дома* (М.Ц. ДЧ, 122); *Осетио је да ће умрећи* (М.Ц. ДЧ, 98). Носиоци назначеног акта „иска-зивања инстинкта, предосећаја“ у вези с оним што се дододило или ће се дододити увек су људи: *Нису ни слушали да су у својим делима истовре-мено и историчари, филозофи, психолози, антропологи* (Р.Ж. НК, 13); ... *већина новијих логичара наслушала је да се систем каштегорија ... мора раз-ликовати од самих предмета мишљења* (Б.Ш. ОЛ, 50); ... *слушала је да ће она довести до јада* (А.Т. УЧ, 179); *Предвиђа да ће доћи час освете* (В.Г. В, 146).

Изражавање спремности за предузимање каквих активности прено-си се глаголима групе г) и њиховим реченичним комплементима: *науми-ти*, *решити* (*се*), *одлучити*, *осмелити* *се*, *одважити* *се*, *прећнути*³⁰⁷ (овај последњи бележим код писаца из старијег периода):

8.г. Зато сам и ја прегао да му одговорим на чланак (Ђ.Д. К, 89); Беху прегли да се потпуно учврсте и у Зети (В.Ћ. ИЈ, 222); Одмах одлуче да па-шу уморе (М.Ђ.М. КС, 11); Тетке беху одлучиле да ме ожене (М.Ц. П, 33); Зато је Анди био решио да се не врати (Д.К. РЈ, 48); И он се ... решио да их /идеале/ сахрани (Љ.Н. КС, 66); Турци су наумили да свакако узму и Загреб (С.С. ИС, 59); Одлучио је да се врати овамо (В.С. Т, 47); Можда је она и подстакла Даницу Марковић да се осмели да напише исповест ... не-срећне љубави (В.Г. В, 127); ... и због којих сам се највише одважио да пружим једно тумачење ових текстова (И.Ч. ВЗ, 130); Без по муке се решио да да се ожени и отпочне живот без оца (Ј.С. ИД, 123).

Овој групи припадају и глаголи *устручавати* *се*, *устезати* *се*, *окле-вати*,³⁰⁸ уколико се појаве уз негацију, а без негације имају значење су-протно наведеном. Уп.: *Он се, на пример, не устручава да прозом назове речи којима ... тражи тайуче* (И.Ч. ВЗ, 61); ... *не устручавамо се што да кажемо* (В.С. Т, 37); *Милинко није оклевao да се наклони пред Вером* (А.Т. УЧ, 63); ... *нису се дуго ломили да прихваће млечачке позиве* (В.Ћ. ИЈ. 372)³⁰⁹ и *Црква се још устручавала да йсовку призна као најефикаснији начин сопственог мишљења међу људима* (Б.П. Б, 19/20); *Зашто се устручавам да идем до краја?* (М.С. ДС, 452);³¹⁰ ... или је *Јахве оклевao да се поштено изјасни* (Б.П. ВЧ, 32).

Типичан представник следеће д) групе глагола којима се означава неспремност, неодлучност, бојазан агенса да чини што, јесте повратни облик глагола *тишати* *се*. Њему су близка значења глагола *предомицља-ти* *се*, *двоумити* *се* и др.:

³⁰⁷ У РМС глагол *прећнути* има значења описана под 2.а) „донети одлуку, одлучити се, решити се на што“ и 2.б) „одважити се, осмелити се“.

³⁰⁸ Уз лексему *оклевати* може бити номинализована допуна у инструменталу, као што је случај с глаголима из групе 4.г.

³⁰⁹ У негираниј верзији управни глагол ове групе сврстава се у претходну.

³¹⁰ Ови глаголи садрже модалне компоненте својствене глаголима *смети*, *усуђива-ти* *се*.

8.д. Питају се на коју ће страну (В.С. Т, 26); Стално се питам: шта ли га је тако изненада сколило (П.У. ОС, 13); Колебао се да ли да спусти слушалицу (Б.П. Б, 48); Тога се сећам јер сам се дugo двоумио да ли уопште да идем ... или да се завучем негде у хладовину ... (Д.Н. Д, 17).

Глаголима, као и глаголско-именичким устаљеним изразима (нпр. *ћрпојушићи ћрилику* = не успети, не стићи) последње наведене ђ) групе глагола реферише се о томе да ли долази до правовременог реализација каквих активности означених зависном предикацијом: *Зато и не ћрпојушића ћрилику да ме ћодсеји ... на све оно што ошац није стигао да доврши* (П.У. ОС, 21); ... *јер сам ја удесио да стигнем кад звона звоне* (М.Ц. ДЧ, 122); ... *они су се већ тражили удеšавајући да досеју близу једно другога* (А.Т. УЧ, 63); *Досео је да буде Драгутинов паж* (Д.Н. Д, 169); *Када Лаза Лазаревић досејева да пише* (М.Б. К, 71); *Његова књижевна политика ... не постиже да осиљари шакве намере* (В.Г. В, 123). Њима се придржује и глагол *убичајићи* (\Leftrightarrow имати обичај), који управља истим типом допуне: *Убичајили су да ... не ћале ламе* (А.Т. УЧ, 338).

Ови спојеви управних глаголских израза и комплемента (који је углавном комутабилан с инфинитивом) могли би се разматрати као комплексни предикати (а таквима се може сматрати и група г), будући да су њихови управни делови непотпуно значења, а и могућа интерпретација наведених примера потврђује то.

2.1.1.10. ДА ЗАКЉУЧИМ ОВО РАЗМАТРАЊЕ: Типологија управног глаголског израза, према рекцији и значењу, указала је, колико је то било потребно и могуће, на међуусловљеност граматичко-значењских обележја глагола и његове реализације у двочланој реченичној структури с комплементном клаузом експликативног и неекспликативног типа уведеном одређеним везничким средствима. Комплементне клаузе нису експликације уколико заједно с управним изразом чине семантичко јединство, као нпр. с глаголом *ћосићи* или у одређеним значењским ликовима поједињих глагола који се могу реализовати као непунозначне лексеме.

Како је показала досадашња анализа, комплементација глагола пропозитивним садржајима ствара могућности за далеко комплекснију семантичку интерпретацију тако удржених синтаксичких јединица — управног глаголског израза и зависне клаузе. Комплементна предикација уноси у дату синтаксичку везу различита обележја, пре свега компоненту *динамичности, темпоралности, резултативности, ћости/јакости, ситуативности, модалности, фактивности/нефактивности, одређености/неодређености, извесности/неизвесности* и др.

Међутим, и номинализована конструкција с одређеним предлогом или без предлога условљава различите интерпретационе могућности какве нису увек уочљиве на плану сложене реченице са субординираном клаузом. Одређени рекцијско-значењски типови глаголских израза добијају као допуну клаузу одређене форме, односно конструкцију с неовремењеним презентом, затим изискују формално негиранију допунску предикацију и др. (О томе биће више речи у одељку 2.2)

Комбиновањем номиналне и реченичне допуне уз тзв. комплексно прелазне глаголе остварено је највеће семантичко оптерећење датих веза, о чему ће даље бити речи.

2.1.2. Каузативни и други глаголи сложене рекције: $V_1 + \text{ComN} + \text{ComCl}$

2.1.2.0. За глаголе који се удружују са две номиналне допуне кажемо да имају сложену рекцију (нпр. *учиш кога лјубом йонашању; молиш кога за ђомоћ; уђозориш кога на ојасносост*), с тим што се у позицији те друге допуне обично појављује пропозиционални аргумент. У питању је, условно, *другоспособна комплементација* на синтаксичком плану, будући да је реченични комплемент везан за управну реч преко номиналног комплемента који се, по правилу, мора експлицирати. Прва номинална допуна најчешће је репрезентант конкретног објекатског аргумента (и то персоналног), који је обухваћен датом глаголском радњом и кореференцијалан је са субјекатским аргументом друге, допунске радње; уз одређене групе глагола експлициран је адресат, онај појам коме се упућује садржај одређене референцијалне активности (*обрашиши се коме са молбом; одобриши коме увоз robe*).

Типологија глагола комплексне рекције извршена је у складу са њивим граматичко-семантичким обележјима и односом с допунама, тј. са синтаксичком реализацијом у датом контексту. Издвојене су и значењске подгрупе у оквиру којих су се нашле мање-више синонимичне или, у неку руку, сродне лексеме.

Биће речи и о једној интересантној појави везаној искључиво за план сложене реченице када се уз глаголски израз типа говорења или мишљења експлицира предметни аргументски израз којим се означава особа на коју се односи садржај тога говора или мишљења саопштен допунском предикацијом (нпр.: *Каксу // мисле за њега да је луд*). (В.: 2.1.3) Поменути глаголи, дакле, имају способност да се вежу за две допуне — предлошку, номиналну и обавезну реченичну. И то је један вид комплексне, али необавезне комплементације, за разлику од обавезне, каква нпр. важи за глагол *пуштиши* у примеру *Пуштио ћа је да одсјава* ($V_1 + \text{kога} + \text{ComCl}$), где именски израз у акузативу није испустив.

Будући да глаголи перцепције с експлицираним номиналним објектом не спадају у комплексно прелазне, иако се те реченице структуирају по сличном моделу као што је овај са наведеним глаголима који траже обавезно експлицирање две допуне од којих прва такође може бити у акузативу без предлога, њих издавам у посебан тип. Комплментизаторима уз овако структуриране предикате не допуњује се само садржај тих глагола већ се истовремено и детерминише објекат, тако да су ове реченице двострано зависне, па их је неопходно одвојено тумачити. (Види: 2.1.4)

Овде сам прво разврстала глаголе комплексне рекције на пет основних група, као и на више значењских подгрупа, имајући у виду при том и улогу агенса у назначеним активностима.³¹¹

У прву (А), најбројнију групу спадају каузативни глаголи са значењем „(у)чинити да ко /не/ чини што, да буде, постане што” и сл.

У другу (Б) групу спадају глаголи типа *йохвале*, *замерке*, *йрекора* или *оиштујбје* у значењу „упућивати коме какве речи, тако да се персони припише шта добро // лоше”.

У трећу (В) групу могу се издвојити глаголи типа *молбе*, *йозива* којима се означавају радње (адресоване на кога) вршене с каквим циљем над објектом: „неко настоји, чини да објекат постане извршилац или пацијенс друге активности”.

У четврту (Г) групу увршћујем глаголе типа *дозволе* или *забране*.

У пету (Д) групу спадају глаголи којима се реферише о иницијативно-референцијалним радњама типа налагања, саветовања и референцијалним типа давања или тражења информација.

Има глагола који означавају говорне активности за чију је реализацију неопходно учешће најмање два агенса и наравно, објекатски, не-предметни садржај говора, тако да је њихово граматичко обележје плурал, а када се употребе у сингулару, онда се реализују са социјативним инструменталом, нпр. *дођоварајши се* (са ким о чему). Ваља истаћи да глаголи типа *разђоварајши*, *расправљајши*, *дискутовајши*, *йолемисајши* и сл. отварају место реченичној допуни упитне форме којојично претходи израз *о љоме*. (В.: 2.1.2)

2.1.2.1. Првом (А) групом глагола обухватила сам најфреквентније различите каузативне глаголе чије се значење може описати овако: „ко чини да ко /не/ чини што, да буде, постане што, да прихвати што” или „што чини да ко ...” Разврстани су у више подгрупа:

(1) /на/учити, подучити (кога чему); оспособити, опремити, припратити, спремити (кога за шта); овластити, одредити, изабрати, одабрати, узети (кога за шта)

(2) /на/терати, гонити/нагнати, принудити, приморати, приволети, присиљавати, нукати (кога на шта)

(3) по(дст)аћи, мотивисати, охрабрити, подбадати, покретати (кога на шта); утицати (на кога + ComCl), обрнути (кога + ComCl); наводити/навести, наговарати/наговорити (кога на шта); /на/мамити, /под/митити, вући (кога + ComCl); одвраћати (кога од чега)

(4) убеђивати/убедити, уверавати/уверити (кога у шта), упутити, увести (кога у шта); улагати (што у што); употребити (што на што)

(5) под/сетити; опомињати, упозорити (кога на шта)

(6) помагати/помоћи (кога/коме у чему), спречавати/спречити, ометати/омести (кога у чему), сметати (коме у чему); подвалити (коме у чему), преварити (кога у чему).

³¹¹ Треба истаћи да носиоци радњи имају овде врло широко схваћену улогу покретача, иницијатора каквих активности о којима реферише допунска предикација, а чији су носиоци други агенси, односно имају улогу да мотивишу, подстичу речима кога да чини што, или само да сугеришу, предлажу коме шта.

Глагол типа *учићи* (1) и његови синоними (видски парњаци и остали) реализују се често по синтаксичком обрасцу: $\text{Subj}_1 + V_1 + \text{Prep}(\text{od}) + N_{\text{od}} + G + \text{Conj} + \text{Subj}_2 + P_2(\text{Pr}) // \text{Subj}_1 + V + \text{Obj}(\text{Acc}) + \text{Conj} + \text{Subj}_2 (= \text{Obj}_1) + P_2(\text{Pr})$. Нпр.:

(А.1) Ја сам од њега научио да говорим искрено (М.Ц. П, 51); Од Вука су српски књижевници научили како треба ... правилно граматички писати (Љ.С. СК, 337); Он их учи да из вере одбаце све што је споредно, формално (Ј.С. ИД, 61); Учили их да се претварају да су малоумни (И.А. Др., 21); Постепено је себе приучио да се показује као „човек великог интересовања и жељан сваке поуке и знања” (Р.С. ИС, 467); Та нас прича учи како не треба шетати (Р.Д. ИД, 188); Искуство их је научило да су такви укази имали само тај резултат да су не само одржавали него и појачавали мржњу и прогоне од стране муслимана (В.П. АП, 148).

Дати модели су реверзibilni с истим глаголима у каузативној употреби, што се може интерпретирати овако: „ко учи кога да овај чини што” и „ко учи од кога да он чини шта.” Нпр. *Он је мене научио да говорим // Ја сам од њега научио да говорим*. Генитивом с предлогом *од* означава се агенс захваљујући коме се врши активност чији је носилац за право њен објекат (мене \Leftrightarrow ја), а као резултат те каузације појављује се нова активност с истим у оба слушаја извршиоцем (*ја говорим*). Дакле, имамо: $\text{Subj}_1(\text{„Caus”}), \text{Obj}_1(\text{„Pt"}) \rightarrow \text{Subj}_2(\text{„Ag"}) // N_G(\text{„Caus”}) \text{ и } \text{Subj}_1(\text{„Ag"}) \Leftrightarrow \text{Subj}_2(\text{„Ag”})$). Тако се овим каузативним конструкцијама преноси значење „чинити, узроковати да ко може чинити што, да постане носилац каквих активности.” У улози агенса — инструктора³¹² најчешће се појављује човек, али то може бити апстрактан појам који индиректно опет упућује на човека, али тада се не подразумева идентичност објекта и агенса комплементне предикације, као ни употреба презента у функцији комплементног предиката (в. горе последњи пример).

И глаголи *ојравити*, *пријремити*, *сјремити* (кога за, у, на шта) употребљавају се као каузативни јер се њима означавају активности чији је циљ да објекатски аргумент постане актер узрокованих радњи: *Хтео је само да пријправи духове да лакше пријме коначно Портино решење* (В.П. АП, 191); *Ако ћа прије не ојремиши у Млейкe да сједи у хладу ...* (С.М.Љ. ИД, 110).

Глаголи *изабрати* и др. преносе у основи значење „учинити да ко стекне или промени свој статус” као нпр.: *Влада је овластила мудире да образују оделења Џандура* (В.П. АП, 152); *Узели су хришћане да бесилашно веслају* (Исто); *Одаберу се дванаест Паштровића да кумују оној дјеци при кришћењу* (С.М.Љ. ИД, 104). Уколико се намењује неко својство, статус објекту, смишљено, ради постизања одређеног циља, тада је у питању финална клауза (нпр.: *Па није међу њима морао баш мене изабрати да најправи тако йакосну шалу* (Б.Н. А, 23), са кореферентним агенсима.

Каузативни глаголи из друге групе са значењем принуде, присиле реализују се најчешће по истом моделу: $\text{Subj}_1 + P_1 + \text{Obj}(\text{Acc}) + \text{Conj}(\text{da})$

³¹² В. код М. Алановића (нап. бр. 189).

+ Subj₂ (\Leftrightarrow Obj) + P₂(Pr). То значи да је објекат назначеног чина истоветан субјекту коме се приписује узрокована активност (а може бити и идентичан са првим субјектом уколико је у питању рефлексивни глагол). Њима се преноси значење: „чинити, тј. узроковати да ко мора чинити што”. Клаузу се понекад може номинализовати конструкцијом с предлогом *на* и именицом у акузативу.

(A.2) Немојте ме наћерати да данимице пијем брацку крв (С.М.Љ. ИД, 101); Живот га је нагнао да у породици тражи поуздано гнездо (М.Б. К, 66/67); Неки су хтели да принуде Кнеза Милоша да се одрече престола на корист свога сина Милана (М.Ђ.М. КС, 192; Приморавали су хришћане да продају муслиманима у пола цене живо благо (В.П. АП, 163); ... присиљавао сам се да подносим без ријечи све ружно и тешко (М.С. ДС, 252); Ипак, умор ју је нагнао да се испне степеницама (А.Т. УЧ, 141); Постојање разноликих средстава и оруђа нука нас да свако од њих употребљавамо (В.Д. ЕКП, 262).³¹³

Наведеним глаголима придржују се и глагол *йожуриваши* (кога) који носи семантичку компоненту „интензитета”.

Врло блиски претходној групи су глаголи мотивационог типа (3) с општим значењем „чинити, узроковати да ко предузме што” који се реализују по истом синтаксичком обрасцу. Примери то илуструју:

(A.3) Одјеци Хердерових идеја ... покретали су учене људе у побуњеној Србији да ... не забораве књигу (Р.С. ИСХ, 465); Такво ме је уверење, уосталом, и мотивисало да ... формулишем и мишљење како је најадекватнији наслов овој књизи (М.Р. Соц., 35); Занос је подбадао патну да производи још неподношљивије сцене (Б.П. ВЧ, 30); Тај успех је охрабрио Српску књижевну задругу да убрза и изда други роман Ј. Игњатовића (Ј.С. ИД, 95). То и активност савезничке флоте у турским водама потакше краља Владислава да откаже скlopљени мир (В.Ђ. ИЈ, 232).

Глагол *утицаши* добија предлошки објекат у акузативу који такође постаје субјекат активности означене комплементном предикацијом: *Намесник је, ипак, усиео да утиче на бискуја Шуњића да пошаље Јасишарско писмо* (В.П. АП, 189). И глагол *обрнуши* у значењу „навести, обрлатити кога” (в. у РМС: 4.в) употребљава се у следећем примеру: *Знаш добро да он не мисли као ја и ши, нити да можеш обрнуши да мисли* (М.Г. ИД, 153).

У глаголе типа „утицања на кога”, често у негативном смислу, спадају и *навесши*, *наговориши*, чијим се семантичким синонимом може сматрати глагол *уђушиши* из следеће подгрупе глагола уколико се удружи с предлогом *на*, а не с предлогом *у*. Бележим и глагол *вући* (кога да чини или прихвати што) са значењем блиским глаголима групе (2) или ове групе у зависности од непосредног лексичкосемантичког окружења. Наведенима се придржују и глаголи *мамиши* и *митиши* (кога да ...), који

³¹³ Глагол *нукаши*, према РСАНУ, има и значење под 2.а. „убеђујући подстицати не-кога да нешто уради, наговарати” или под 2.б. „подстицати, наводити, нагонити”.

се употребљавају с негативном конотацијом пошто се њима реферише о активностима чији је крајњи циљ — појављивање објекта у улози која треба да буде од користи ономе ко је изазивач назначених активности. Оба глагола се појављују као управни једном истом комплементизатору (в. последњи пример).

(A.3.1) А ти си дошао да ме наведеш да предам образ (С.М.Љ. ИД, 113); То одсуство размаженог покрета ... навело је понеке да Пенићу ... оспоре високе умјетничке квалитете (В.Д. ЕКП, 134); Јер ће вас у искушење доводити ... наводећи вас да служите ђаволу (Б.П. ВЧ, 26); Свештеник је у селу све наговорио да не лицитирају (Ј.И. ИД, 179); За јакну је вукао Србе да читају новине (Ј.И. ИД, 290); ... послије сам га наговорио да кити тополине гране (М.С. ДС, 256); Његова трезвена природа вукла га је да слободним очима посматра средину (Ј.С. ИД, 113); Мами ме и мити да убијем попа Рада (С.М.Љ. ИД, 105).

Глаголом *одвраћајти* (кога од чега) означава се утицање на објекат у супротном смислу, тј.: „ко чини да ко не чини што”. Узмимо нпр.: *Реслер је одвраћао намесника да не окривљује фрањевце* (В.П. АП, 188), где видимо да је обавезна појава негације уз допунски предикат.

У четврту групу глагола спадају они којима се означава утицање на свест објекта, промену његовог мишљења, убеђења. То су типични персуазивни прелазни глаголи, а могу имати и рефлексивну форму. Често се испред везника клауза које су уведене, употребљава израз у акузативу с предлогом *у*.

(A.4) *Кнеза* почну уверавати да је Вучић против њега (М.Ђ.М. КС, 193); Увјерите ме да би је Кањош дао (С.М.Љ. ИД, 21); Увјерио је сам себе да је постао савјест града (М.С. ДС, 301); Један пример ме је уверио у то да се елементи ламентације над мртвима и у Француској могу наћи ... (И.Ч. ВЗ, 134); Да та борба у нашим историјским оквирима није завршена ... у то нема потребе никог убеђивати (М.Е., СР, 75).

Каузативни глаголи *улагајти* и *уйошребљавати* (што *у*, *на* што) могу да значе: „чинити, узроковати да што послужи чему,” тј. да има одређену сврху. Уз њих су обавезни просентенцијални изрази. Нпр.: *Бар ће свој главни теоријски најор уложе у то да оишице и образложи ангажовање у језику* (И.Ч. ВЗ, 63); *Бурађ је своје стасено бодаштво уйошребљавао само на то да придобије људе и кући војску* (В.Ђ. ИЈ, 231). У глаголе пете подгрупе спадају они који значе „чинити, узроковати да објекат постане свестан каквих важних чињеница” или „да објекат не предузме активност супротну оној чији је тренутно носилац, односно да не промени своје стање”:

(A.5) Кмет је обично опомињао свакога да ваља дати што ћати (М.Г. ИД, 145); ... онај који ће га упозорити да је престрог и одвише неповерљив (А.Т. УЧ, 90); Он ме је сетио да су сутра Благовети (М.Ц. П, 71); Подсећао је себе да је то, у ствари, једина и права сврха његовог живота (П.У. ОС, 36).

Глаголима шесте подгрупе реферише се о активностима с позитивним или негативним ефектом по објекат (ко/шта чини, узрокује да ко успе или не успе чинити што), па се у њих може уврстити и глагол *ухваћати* кога у чему (тј. установити, открити да ко чини то што је обавезно неповољно за починиоца). Уз глагол *потомаћати* објекат може бити исказан именицом у дативу или акузативу, што би требало да има реперкусије на семантичком плану — у погледу природе и дужине трајања те активности — али као да се и код писаца губи осећај за такве значењске различитости. Узмимо примере:

(A.6) Она /синтакса/ ће нам помоћи да се удесније обраћамо реченицама (С.Н. СК, 201); Помагао је попу да сиђе с кола (Л.Л. П, 92); Они су увек помагали војску цариградског чаура да угуши њихове буне (В.П. АП, 161); Најчешће нас спречавају да то увидимо (М.П. ЛИ, 5); Спречио је имитаторе Дисове поезије да се поведу за „лошим” примером (М.Е. СР, 98); Моје задочњење од седам дана ме је спречило да се родим као син (Б.Н. А, 27); ... шта га спречава да буде глув? (Б.П. ВЧ, 32); Опкладили су се ... да ће Сава капетану подвалити да напише макар један распис (М.Г. ИД, 155); Кад их гладне године 1423. превари поморски војевода Бембо да се својевољно метну под закриље крилатога лава Св. Марка ... (С.М.Љ. ИД, 15).

2.1.2.2. Група (Б) обухвата глаголске лексеме којима се, уопште узев, означавају активности вршене /извршене над другим персоналним аргументом из одређених разлога будући да су узроковане оним што чини неко. Другом предикацијом реферише се управо о чину који је изазвао одређену реакцију персоналног аргумента, па се стога то значење обично преноси падешком узрочном конструкцијом или узрочном клаузом. Могло би се рећи да је овде у питању допуна са непредметним значењем типа изазивача. Имамо четири групе глагола:

- (1) захвалити (кome на чему /за шта); завидети, замерати (кome на чemu); опростити (кome шта); приговорити, пребачити (кome што) ...
- (2) прекоревати, кудити (кога за шта); хвалити (кога за шта)
- (3) кривити, окривљавати, тужити, оптуживати (кога за шта)
- (4) тужити се, жалити се (на кога + ComCl); срдити се, лјутити се (на кога + Cl).

Глаголима *захвалити* (*се*), *завидети*, *замерати*, *оправити*, *прихватасти*, *потребавати* (кome) исказује се специфичан однос према адресату који је то на неки начин узроковао, па се уз прва четири употребљава везник *што*, а уз последња два и везник *што*, и везник *да*. Кад су у питању прва два глагола, њихов агенс може постати пасивни носилац датог стања: *бити захвалан* и *бити завидан* коме. Уп.:

(Б.1) Друговима није завидео што су отишли (Љ.Н. КС, 66); Замерали су му што је тако обичан, земаљски (Ј.С. ИД, 72); Замерајући јавно Шафарику што се није хтео примити суђења (А.Б. ВД, 161); Замерајући Фрејзеру да је занемарио „културну стратификацију” ... (И.Ч. ВЗ, 39); Филозофи ... приговарају таквој семантици да је некако људски ирелевантна (Н.М. МJ,

32); Приговарао је турској управи што је са четири године организоване пљачке довела до ових бучних манифестација (В.П. АП, 187); Зато му је Мушички и пребацио што се код Арпадова огњишта греје (Ј.И. ИД, 304); Вук му је пребацио у писму да не показује да му је многостало до саме науке (А.Б. ВД, 157); Да му опростиш што он је кућу ископа (С.М.Љ. ИД, 114); Свак ће ми опростиш што о том не могу говорити (Ђ.Д. К, 200).

Глаголима *хвалити*, *кудити*, *прекоревати* и сл. с обавезним објектом у акузативу реферише се о чину вербалног упућивања хвале или прекора који укључује два учесника — онога од којег потиче дата активност и онога који је њен пацијенс. Номинални супституенти у предлошком акузативу или генитиву не би били адекватна замена.

(Б.2) Хвале га да је био од свију њих најспремнији и најинтелигентнији (Р.Д. ИД, 199); А што се ... послужио традицијом за то га не треба кудити (Љ.С. СК, 32); Прекорева Павла Ђерића што животињски бије марву (Ј.С. ИД, 132).

За разлику од претходно назначених активности, ове о којима реферишу глаголи *кривити*, *тужити* и сл. имају извесну тежину самим тим што могу бити институционализоване, односно што се у сам чин „оптужбе” укључује и треће лице, поред изрицатеља оптужбе и оптуженог. Међутим, остварују се по истом синтаксичком моделу.

(Б.3) Русе је кривио што су превели Нови завјет (Ђ.Д. К, 84); Тако је Мехмед-паша окривљавао Нури-пашу да је пустио да незната повод нарасте (В.П. АП, 188); Мехмед-паша је оптуживао тога Мостића да обилази те срезове тајно (Исто, 168); Оптужио је песника што је у ратној приповеци Рањеник ... неверно представио публици бој на Бељини³¹³ (Ј.С. ИД, 86); Она га тужи да је бије (Л.Л. П, 120).

Глаголи *тужити се*, *жалити се*, *срдити се* добијају предлошки акузатив који упућује на објекат жалбе, док се комплементном клаузом реферише о садржини тужбе, жалбе, љутње: *На зворничкој мудира тужили су се сељаци ... на што што је давао ... Јесниво жито* (В.П. АП, 177); ... *на којега се тужио ... да у Јијанстиву буни сељаке Јрошив власти* (Исто, 188); *Што се жалише на Млечиће да узимају царину преко Јохобе* (С.М.Љ. ИД, 21; *Свак ко је Јаметан ... мора се срдити на В. Лазића ће налијеће на човјека Јрава здрава* (Ђ.Д. К, 83). Веома је ретка и архаична употреба везника *ће* у оваквим случајевима.

2.1.2.3 У трећу (В) группу могу се издвојити глаголи типа молбе или позива којима се означавају радње (адресоване на кога) вршене с каквим циљем над објектом: „неко настоји, чини да објекат постане извршилац или пацијенс друге активности”:

(1) /за/молити (кога за шта); тражити, искати, захтевати, очекивати (од кога шта), чекати (кога/на кога + ComCl)

³¹⁴ Овде је везник *што* замењив везником *да*.

- (2) /по/звати (кога за, на, у шта); послати (кога у, на, по шта)
- (3) /пре/дати (шта /кога на, за шта); поднети (шта коме на шта); тражити, наћи (кога /шта/ коме за шта).

Да је глаголу *молити* (кога) значењски близак глагол *преклињати* (с семантичком разликом у погледу интензитета радње), посебно се види у примеру где се оба употребљавају у управном делу датих структура: *Моле и преклињу да не убија чишћаву йородицу* (Ј.И. ИД, 180). Објекат се овде имплицира, али по правилу он се изражава као у следећим примерима: *Моле бoga да их ослободи ове најасније* (И.А. Др., 19); *Замоле га да им пошиље другога везира* (М.Ђ.М. КС, 12); ... *моле Кађоза да га јусти* (И.А. ПА, 33); *Он је молио Миличевића да нађе йисца тих речи* (А.Б. ВД, 181). Између управног и зависног дела имплицира се узорчна конструкција <јер жељи> и семантичка јединица: *да буде*.

Глаголима *тражити*, *искати*, *захтевати* и *очекивати* (од кога шта) такође се реферише о активностима (више или мање наглашеног интензитета) које се упућују објекту као потенцијалном учеснику тих других, тражених активности:

(В.1) Траже од Порте да повуче ту наредбу (В.П. АП, 155); Он тражи од песника да буде у служби идеја (М.Е. СР, 84); А ко је искао од Шафарика да то суди? (Ђ.Д. К, 68); Нико и не помишља да захтева од кога ... да учини и добро (Р.Д. ИД, 182); Лингвистика језичне употребе заправо је својеврсна технологија, и то уколико се од ње захтјева да од технике опиша прерасте и у технологију производње функционалних стилова (М.П. ЛИ, 61).

Глагол *чекати* добија као објекат именицу у акузативу с предлогом и без предлога, као у пр.: *Још увек се чекало на појаву учених филолога да се они ... йозабаве овим послом* (Р.С. ИС, 466); *Пој га чека да држи ђијевницу* (Л.Л. П, 105).

Глагол *йозвати* с обавезним објектом у слободном акузативу и другом, реченичном допуном има значење: „затражити од кога да изврши какав посао” (према РМС: 2): *Зазивљем Б. Лазића да њосвједочи* (Ђ.Д. К, 94); *Позивао је Србе да му се пријатељи* (В.Ћ. ИЈ, 374); *Нећо сам вас зовну да се договоримо за неке ствари* (Л.Л. П, 87). Треба приметити да носилац наложене активности може бити истовремено и онај који упућује позив и онај на кога је адресован тај позив, као у последњем примеру.

Од глагола *йозвати* може се сачинити трпни пријев *йозван/йозвати*, истог рекцијског типа (НА, У, ЗА + Acc), тако да се, у зависности од лексичког значења именице, употребљава предлог: *йозвали су га // љозван је на свечаност* (тј. да присуствује свечаности), у *гостите* (да дође у госте) или за *сведока* (да буде сведок).

Значење „упутити кога да учини што” преноси се глаголом *йослати* и његовим допунама у следећим примерима: *Нећован љошље Корла и Кициша у Будим да од некој инкасирају шри стопашине форинашта* (Ј.И. ИД, 172); *Послао је Зубића да одговара за тај свој корак* (В.П. АП, 152). И

овај глагол се удружује с различитим предлозима у акузативу: *йослайти* кога *йо новац, йо йомоћи, на лечење, у кујовину, у школу.*

Глаголски изрази као што су /*йре/дајти* (кога, шта коме на, за шта) могу добити истовремено три различита реквијска облика, од којих само допуна у предлошком акузативу може бити кондензатор реченичног садржаја. Тако се овим глаголима најчешће преноси значење: „учинити да неко постане објекат активности чији је вршилац онај на кога је адресован чин давања”: *Да ћа дамо каквој бабињари да ћа њихрани* (Л.Л. П, 82); *Да се шту нешто изглади, дали су српском калуђерском крилу леће доћаји* (Ј.И. ИД, 296). Објекат каузативне активности може да носи обележје живо/неживо, а комплементном предикацијом, као што се види, реферише се о томе каква је сврха тога чина „давања”, па се између адресата и зависне клаузе имплицира предикација *који треба да чини*. Исто тако и објекту у датом чину може бити намењена улога агенса нове активности, као нпр.: ... *шићо љак тражише дужду заточника да му одмјетника посијече* (С.М.Љ. ИД, 18/19).

2.1.2.4. У четврту (Г) групу спадају глаголи пермисивног или прохигбитивног типа којима се реферише на једној страни о томе да ко сме, може или, на другој страни, не сме чинити што.

- (1) омогућити, олакшати, дозволити, допустити, препустити, дати (ко-
ме шта)³¹⁵; пустити (кога + да + ComP)
- (2) бранити, онемогућавати (коме + да + ComP).

По правилу, ови глаголски изрази траже да им садржај допуни клаузу (ређе инфинитив), а изузетно то може бити девербативна именица као кондензатор реченичне предикације, нпр.: *Претуштила му избор; Омо-
ћућава им тревоз.* Носилац дозволе, односно забране обично је „човек”, али то може бити и апстрактан појам, како показују примери:

(Г) Живот у Београду допустио је Даничићу да среди прибрани материјал (А.Б. ВД, 173); Само би преступ филозофије омогућио филозофу да доспе до врхунца бића (И.Ч. ВЗ, 33): ... што овој другој олакшава да се оствари (Исто, 29); Сваком грађанину дозволио је да мирним, парламентарним путем да свој глас за своје убеђење (Р.Д. ИД, 196); Дошљацима допуштају да гробља виде издалека (В.С. Т, 30); Зашто неко не би читаоцу препустио да од тих речи склопи целину (М.П. ХР, 60); Кад ти је бог дао да си господар (С.М.Љ. ИД, 106); Пуштао је свој глас да тка и жубори (М.С. ММ, 18); Закон им је бранио чак да и разговарају (Б.П. ВЧ, 31); ... растресеност ми није допуштала да повежем појаву и могући узрок (М.С. ДС, 48); А то је оно што многима не да да спознају (В.Д. ЕКП, 135); Не даје ми се да живим (М.Ц. П, 25).

2.1.2.5. Петом (Д) групом обухваћени су различити, пре свега глаголи комуникативних активности којима се саговорнику преносе одређене информације (или се траже од њега нека обавештења и услуге) које он

³¹⁵ Овај глагол употребљава се и у пермисивном значењу, а са негацијом има супротно значење.

треба да прими к знању или да поступи у складу с тим што му је предложено или наређено.³¹⁶ У питању је намењивање садржаја говора адресату с обележјем аниматност (+). Могло би се говорити бар о четири значењска типа с обзиром на то какав учинак треба да има то што се речима упућује коме, нпр.:

- (1) наредити, наложити; понудити; наручити, поручити, препоручити; (по)саветовати, сугерисати, предлагати (кome шта),
- (2) саопштити, рећи, казати, предпочити, јавити, изјавити, објавити, пренети (кome + ComCl), обавестити (кога о чему); признати (кome шта), тајити, лагати (кome + ComCl)
- (3) обећати, обрећи (кome шта), заклињати се, зарицати се (кome на шта); јамчити, гарантовати (кome /за/ шта).
- (4) питати (кога за шта/о чему), испитивати (кога о чему), обратити се (кome са чим).

Када говорно лице у комуникативном чину иницира код другог лица активност коју оно треба да спроведе, онда се употребљава глагол типа *наредити* и други који се такође могу употребити у том смислу (нпр. *казати*, *дати* тј. наложити што коме). Синтаксички образац ових структура изгледао би овако: $\text{Subj}_1 + V + \text{N(D)} + \text{Conj(da)} + \text{Subj}_2 + \text{P}_2(\text{Pr})$. Иако није увек експлициран потенцијални извршитељ издатих наређења, он је познат и идентичан је агенсу комплементне предикације:

(Д.1) Ако им полиција нареди да гласају, они гласају (Р.Д. ИД, 182); Дечи се наређује да сутра дођу сва у школу (С.Р. СУ, 36); Наредило је Друштву да се држи старог језика (Р.С. ИС, 472); Наредио сам Мустафи да му набави мед (М.С. ДС, 276); Викне жени да принесе ракију³¹⁷ (С.М.Љ. ИД, 114); Дао сам да мом брату изненада одсеку бунтовну главу (В.С. Т, 12).

Наведеним глаголима блиски су и глаголи типа „препоруке”. Њима се такође сигнификује преношење порука (по правилу посредством трећег лица), али на другачији начин се иницира адресат да чини оно о чему реферише комплементна предикација: *Понуди ми да дођем к њему* (Ј.И. ИД, 308); *Кмет већ био йоручио Циганину да скује резу за затвор* (Л.Л. П, 78).

У глаголе „давања речима иницијативе за какву активност” (која треба да буде од користи њеном потенцијалном извршиоцу) уврштавају се глаголи типа *саветовања*. Глагол *саветовати* (*светоловати*) има алтернативну допуну (дативску или акузативску): *Навали и она светоловати да да се йоштурчи* (М.Ђ.М. КС, 17); *Јеробоам је њосаветова да никоме ништа не казује* (В.П. ВЧ, 32); *Он ми светшује да се мањем ћорава њосла* (Ј.И. ИД, 314); *Саветшује џеѓртима да се хране бићтима* (Ј.С. ИД, 11). Садржај наведених глагола обично допуњује реченица или, реће, именски израз: *Предлаже јој операцију*.

³¹⁶ На глаголе иницијативно-референцијалног типа и њихово удрживање с немобилним презентом указала је М. Ивић (в. нап. 289).

³¹⁷ Овде глагол говорења има значење блиско глаголу *наредити*.

Глаголима типа „саопштавања односно јављања“ адресату се на директан или индиректан начин пружају различите информације о појавама у нејезичкој стварности чији учесник може бити и говорно лице и саговорник, али и неко други:

(Д.2) Саопшти Гојку да ни он нема стана (С.Р. СУ, 24); Саопштила је да ће тај задатак дати да се штампа (Д.К. РЈ, 33); Рећи им јавно у очи да њихов рад не ваља ... још им казати да њихов начин писања не ваља (Љ.С. СК, 332); Стога ти јављам да је мојег генералног викара и твога милог пријатеља фра Пашка Талајича снашло страшно зло (Љ.С. СК, 104); Старији свет нам преноси да змију ваља гонити и утући (Исто, 45); Да вам објавим како му опраштам (С.М.Љ. ИД, 155); Поручује краљу да се клетва диже из народа (В.Г. В, 140); Лијепо су му поручили да дође себи (М.С. ДС, 113).

Глаголима *признаши*, *шајиши* (што коме) и др. сигнификује се давање правих, тачних или нетачних информација о стварима из живота човека уопште или носилаца таквих обавештења: *Не шајим да се за овај посао хоће сile mnogo jače od mojih* (Ђ.Д. К, 207); *Није хиљео да му призна да је словенска култура mnogo viša nego germanska* (М.Ц. П, 58); *Морам признани да сам у први мах ишао чeйворонощке* (Б.Н. А, 31).

Глаголи као што су *обећаши*, *јамчиши*, *гарантиоваши*, *зарећи се*, *заклеши* се реферишу о обраћању неком адресату, који не мора бити назначен, речима којима се изражава спремност субјекта да чини што. Уколико је глагол заклињања у императивном облику, тада се подразумева друго лице коме се намењује заклетва.

Комплементни предикат има облик футура којим се саопштава о ономе што је предмет обећања, јамства:

(Д.3) Он рукопис задржи, па обрече да ће извидети (Ј.И. ИД, 304); Обрече да ће је сутра свештеник Исмај прегледати (Б.П. ВЧ, 37); Обећали су му да га неће дирати (М.С. ММ, 74); Могу јамчiti да са њихова подручја неће бити покушано ништа против мира у суседству (В.Ћ. ИJ, 230); Зариче се како ће у Ковину цркву саградити (Ј.И. ИД, 104); Закуни се да нећеш никоме рећи (Д.К. РЈ, 46).

За „чин тражења обавештења“ употребљава се пре свега глагол *питаши*, номинални објекат с обележјем аниматности и упитном формом клаузе: *Питашо је штавбу да'л је он њему рекао да ...* (И.Ј. ИД, 171); *Онда га уйтишах није ли неки од тих људи ... имао йомало чудан ход* (Д.К. РЈ, 86); *Другови га уйтишали одакле се йознају* (М.С. ММ, 70).

Употребом глагола *обратишши се* (коме) имплицира се чин молбе (обратити се коме са молбом да ...), као нпр.: *Кнез Милош се обратиши Митрошолишу Страпитимировићу, да му преторучи коћ одличноћ наученоћ Србина духовника за митрошолишта* (М.Ђ.М. КС, 33).

2.1.2.6. Издавање и типологија глагола комплексне реквије који управљају зависним синдесским клаузама којима се реферише о садржајима инкорпорираним у садржаје главне предикације показује како се структурирају ове сложене реченице и какве су последице тога на њиховом семантичком плану, односно какви су односи успостављени међу

актерима означених радњи (онога који је иницијатор и онога које је потенцијални извршилац). У управном делу ових реченица обавезна је појава конкретне номиналне допуне (било да је то објекат каузације, било да је адресат радње и сл.) која се везује за предикатски израз чије значење условљава интерпретацију реченичне допуне и њену парадигматичност. (В. даље о томе: 2.2.2)

2.1.3. Глаголи говорења, мишљења и други с тематизираним објектом и ComCl

2.1.3.0. Овде је реч о једном посебном виду комплементације који је искључиво везан за зависну клаузу испред чијег се везника експлицира предлошко-падешка конструкција као репрезентант предметног аргумента коме је намењен садржај радњи говорења, мишљења, сазнања, опажања и сл. Управо граматикализација објекатског аргумента, најчешће акузативском конструкцијом с предлогом *за* или локативском с предлогом *о* изискује експликацију садржаја говора допунском предикацијом. Заправо ради се о тематизацији објекта као предмета интелектуално-комуникативних и других радњи.

Основни синтаксички образац по коме се реализују ове структуре може се приказати овако: $V_{1\text{tranz}} + \text{Obj} (\text{za} + \text{Acc} // \text{o} + \text{L}) + \text{Conj} + \text{ComP}$. То може илустровати следећи пример: *Говоре за њега да је јијаница*.

Будући да присуство предлошког објекта није обавезно, што значи да се исто значење може пренети и његовим испуштањем, овај модел се разликује од претходних с глаголима комплексне рекције, где су објекатски аргументски изрази обавезни реченични чланови. Да је овакво експлицирање објекта условљено одређеним захтевима и циљевима самог комуникативног чина, на то указује већ помињани структурни тип предиката главне реченице, карактеристичан иначе и за овај модел (в. 1.2.4). Најчешће су у питању обезличени предикатски изрази с морфемом *се* или неодређено-лични изражени трећим лицем плурала. Пошто су тврђење, мишљења итд. о некоме или евентуално о каквом конкретном предмету обележена субјективношћу, онда је често њихов изрицатељ сакривен тако што се уопштава, обезличава исказ.³¹⁸ Стога ове реченице карактерише својеврсна субјективна модалност.

2.1.3.1. Глаголе у функцији управног предиката ових сложених реченица груписала сам најпре по облику номиналне допуне која се појављује уз њих, а затим по значењу. Тако имамо два основна рекцијска типа с предлошким акузативом и локативом, а два или три значењска типа:³¹⁹

³¹⁸ Данас у језику наше књижевне критике као да је мање таквог дистанцирања од важећих ставова и мишљења о особинама конкретних особа и њиховим појединачним иступима, можда зато што више долази до изражaja субјективна одређеност при доношењу оцена или просуђивању о различитим појавама и њиховим носиоцима.

³¹⁹ Будући да за неки значењски тип има по једна потврда, глаголи су груписани заједно.

I. $V_1 + \text{ComN} (\text{за} + \text{Acc}) + \text{ComCl}$:

1. говорити, казати, велети, наводити, проносити, тврдити, шапутати ... (за кога + ComCl); обавестити (Acc + за + Acc + ComCl)
2. мислити, држати, веровати, претпостављати; знати (за кога + ComCl)
3. чути; приметити (за кога + ComCl).

II. $V_1 + \text{ComN} (\text{o} + \text{L}) + \text{ComCl}$:

1. рећи, казати, говорити, причати, приповедати (о коме + ComCl)
2. мислити, знати, слутити (о коме + ComCl).

Анализирајући примере експерсиране из корпуса, утврдила сам да су њихове структурне варијанте без експлицираних, тематизираних објектских аргумента.

2.1.3.2. Интерпретирајући примере, видимо да се глаголима говорења у функцији предиката главне клаузе потврђује (или, ако су евентуално негирани, оповргава) уврежено, општеважеће мишљење колектива или знатно ређе, одређеног појединца о карактеру, понашању, изгледу и сл. припадника те заједнице. Уз њих се најчешће појављује објектски аргумент са семантичким обележјем човек (+), а комплементном предикацијом, чији је он иначе носилац, томе објекту се приписује какво својство или активност на основу које се он карактеризује,³²⁰ као у следећим примерима:

(I.1) За мудре и заптије каже да су пијанице (В.П. АП, 166); За њега се рекло да држи перо као фирмаз у руци (Ј.С. ИД, 20/21); За којега се шапуће да је на мистериозан начин дошао до богатства (Б.Н. А, 37); Колико је неповерења ушло у српске душе ... показивала је она велика опозиција против В.Караџића, још у XIX веку, када се говорило за ње, да је, можда, агенат уније (В.Б. ИЈ, 379); За кнеза Милоша се каже да „није знао за вредност ствари“ (Р.С. ИС, 468); За њега се никако није могло рећи да је био „Доктор релативности“ (М.Е. СР, 84): То је онај за кога се проносило да краде жице (В.Д. ЕКП, 55); Каже се за њу да је имала седам лица (М.П. ХР, 25); Али за Учитеља обавести да је то истину онај чији су долазак јамчили пророци (Б.П. ВЧ, 20); ... у манастир дошао неки калуђер из Ариља, за кога кажу да је вешт видар (Д.Н. Д, 21); Срби кажу за њега да воли свој крај и да је свећа и со својима (М.П. ХР, 31); За кнеза је Јоаким Вујић рекао да „научене и просветшене људе у великому почитанију држи“ (Р.С. ИС, 457).

Како се види, често се употребљава презент од глагола несвршеног вида у зависној клаузи јер се обично објектском аргументу приписује неко трајније својство, актуализирано у датом временском тренутку, а перфекат се појављује онда када се ради о стицању каквог обележја или када персона којој се приписује, није више жива. У једном карактеристичном примеру из *Хазарској речници* М. Павића за управни глагол овог типа и тематизирани објектски аргумент везано је више реченич-

³²⁰ Од глаголских облика употребљавају се презент или перфекат.

них комлемената, с везником да експлицираним или имплицираним, којима се врло сугестивно и детаљно описују и при том нижу карактеристична обележја свих чланова једне чувене породице: *Ошада се за ердељске Бранковиће говори да лажу на влашком, да ћуте на ѡрчком, броје на цинџарском, да у цркви тоју на руском, да су најмудрији на турском и само кад хоће да убију, преговоре на свом матерњем — српском језику* (М.П. ХР, 28).

Има примера где изостаје кореференцијалност објекта управне и субјекта комплементне предикације, па се они доводе у везу на посредан начин (нпр. односом посесије): *Не би се могло рећи за Београђане, да је „колико кућа шолико и хадећа”* (М.Ђ.М. КС, 25).

Бележим и примере с објектом који носи обележје аниматност (-), заправо то је каква институција или пак продукт човековог дела: *Развалине од цркве Ралетинца, за коју веле да је била исхосница манастира Денјковца ...* (М.Ђ.М. КС, 182); ... *за коју [редакцију] кажемо да је српска* (И.Г. Ст. 36); *За шадашњу српску книжевност вели се да у њој влада „стилничарство, Јустића, празнина, беживоћност”* (Ј.С. ИД, 36). У претходном примеру објекатски аргумент је анафоризован локализатором у *њој*, а комплементном предикацијом њему се приписује то што га одликује (*њој је својствено ...*). На сличан начин, али имплицитно, доводе се у везу објекат говора и носилац комплементне предикације који је у просторно-временском смислу смештен у апстрактни појам *младост*: *Кад Митец каже за своју прву младост да су му „замирисале девојке”, то није више само обична мешавина* (М.Б. К, 86).

2.1.3.3. И глаголи којима се реферише о различитим интелектуалним активностима реализују се по истом синтаксичком обрасцу с објектом у предлошком акузативу:

(I.2) Лаза Костић, за кога се тада држало да је „здраво” велики песник ... (Ј.С. ИД, 35); Сви Каљани за себе мисле да су Белокаљани (В.С. Т, 25); За принципезу Атекс се зна да никада није успела да умре (М.П. ХР, 26); ... за којег се не зна је ли јој био отац, супруг или брат (Исто, 26); За које [конвенције] држе да спутавају (Н.М. МЈ, 25); За ову се држи да је село Ђурђеве Јерине... (М.Ђ.М. КС, 150); ... очекивање сна за који се зна да неће доћи (И.А. ПА, 98); ... за коју се претпостављало да је такође често била присутна (И.Г. Ст. 24).

Као што се види из другог примера, носилац назначених мисаоних процеса не мора увек бити анониман и уопштен, већ може бити познат и одређен, именован именичком лексемом, а уз то и идентичан с објектом (*за себе*) коме се приписује какво обележје, статус и сл. допунском предикацијом (нпр. *Каљани мисле да су Белокаљани*). Пример с глаголом *сумњати* има тематизиран објекат у акузативу с предлогом *у*: ... *признао је фра Петру да сумња у ону двојицу преговараца да су шпијуни* (И.А. ПА, 68).

Од глагола аудитивне перцепције бележим пример с глаголом *чути*: *Чуо је за Нови завјет да се српма својем истиинијем видјелом и Србина да обасја* (Ђ.Д. К, 99).

2.1.3.4. С локативском номиналном допуном далеко је мањи број примера, што је вероватно условљено маркираношћу овог падежа у погледу на одређене семантичке параметре. Употребом локатива уместо предлошког акузатива објекат говора се шире обухвата, па је отуд чешћа његова неидентичност са субјектом комплементне клаузе:

(П.1) О коме се може рећи да је штета што му је лира умукла (Ј.И. ИД, 303); О сваком се владаоцу каже који су му били синови (Љ.С. СК, 322); Ако се о њему [том делу] не може рећи да су погледи у њему изнесени у свему тачни, има ту заслугу ... (Љ.Н. КС, 69); ... то је оно што сам ... рекао о њему да је националан (Љ.Н. КС, 36); ... сви су говорили о њему да је свемоћан (Д.Н. Д, 28); Када о каквој песми речемо да је лепа (И.Г. Ст., 20).

Треба приметити да су наведени, а и остали примери из корпуса с локативом, углавном из језика писаца старијег периода, а има их и код писаца из средине 20. века.

И апстрактни садржаји глагола когнитивних процеса могу да се вежу за какав објекат изражен локативом *о коме* се нешто казује комплементним предикатом: *Милан мисли о себи да ниједан дан у животу није био срећан* (Ј.И. ИД, 156); *О којој ништа нисам могао дознати до толико, да народ и њу ... приписује Ђурђево Јерини* (М.Ђ.М. КС, 180); *Оштуд читава дела рецета у форми, о којима се тада мислило да ће створиши добре йисце* (С.Н. СК, 190/1); ... *изреке и љословије, доказујући о њима да су обичне Јошуларне заблуде* (Љ.Н. КС, 3); *О периоду његове власнице се зна да су српске земље тада биле проширене и ојачане* (И.Г. Ст., 35). У последњем примеру темпорални прилог *тада* упућује на временску лоцираност комплементне предикације, што семантички одговара именичкој конструкцији у локативу (*о периоду његове власнице*).

Код Милоша Џрњанског налазим и глагол *слушајши* са данас неуобичајеном рекцијом у локативу: *Кобно пролеће, о којем још нико слушао није шта доноси* (М.Џ. П, 19). Овде се у истуреној позицији испред тематизираног објекта у локативу (*о којем*) нашао субјекат допунске клаузе који је кореференцијалан с тим објекатским аргументом.

2.1.3.5. А уз глагол *ојажати*, у оквиру сличног модела, употребљава се генитив са предлогом *код*, тако да се допунском предикацијом реферише о садржају смештеном у сфери појма означеног именицом у генитиву: *Код оних који највећије имашују ојажа се да је све намештено* (Љ.Н. КС, 36).

2.1.3.6. Могло би се закључити да се глаголима у оваквом моделу с тематизираним објекатским аргументом врши приписивање какве активности, стања, статуса, својства, о чему иначе реферише комплементна предикација, најчешће аниматном објекту говора, мишљења или сазнавања. Томе одговара и семантичка позиција глагола комплексне рекције *приписвати* са две номиналне допуне (нпр. *приписали су му убиство*), од којих друга, акузативска може бити развијена у клаузу, што би било еквивалентно реченици: *Рекли су // тврде за њега да је убица*.

Треба истаћи и то да се лексичким допунама у беспредлошком акузативу уз рецимо глаголе говорења (нпр. *причати о коме лажи*, разне

сивари, сваштa) само спецификује непредметни, апстрактни садржај с обзиром на истинитост //неистинитост, општост, разноврсност, а не казује се ништа о самом објекатском аргументу, његовим актуелним карактеристикама или активностима. Како сам раније показала (в. 1.2.4), комплементним клаузама уз дате семантичке класе глагола као управних предикатских израза, реферише се о садржају мишљења, опажања, тврђење обично каквог анонимног, уопштеног или неодређеног агенса, о појавама као таквим, или се, како смо овде видели, тим истим допунским клаузама приписују одређене активности тематизираном објекту, дакле, износе се опет начелни судови о личностима и појавама.

Када за тему тако концептираних порука узме појединац (то може бити и позната историјска личност или лик из књижевности итд.), онда га аутор — комуникатор ставља у први план, у истурену позицију, дакле, извлачи из садржаја предмета говора или мишљења носиоца тога садржаја, дајући му на тај начин одговарајући значај. Стога ове сложене реченице представљају у информативно-комуникативном погледу маркирану верзију комплементних клауза без тематизације објекатског аргумента.³²¹

2.1.4. Глаголи перцепције с експлицираним објектом и двофункционална клауза с везницима *како* // *да* // *где*

2.1.4.0. У овом пододељку извршена је анализа тзв. двофункционалних клауз које су истовремено везане за два реченична конституента — предикатски и објекатски — тако што један допуњују, а други детерминишу. Зависне клаузе могу да допуњују, како смо видели, садржај основних глагола визуелне или аудитивне перцепције (*гледати*, *посматрати*, *видети*, *слушати*, *чути* и др.) или оних који у једном свом семантичком лицу имају и такву значењску компоненту, али оне могу истовремено да у извесном смислу одређују именску реч у функцији експлицираног објекта перцептивног глагола, што значи да су оне тада двоструко везане за управну клаузу, односно за њена два конституента — глаголски предикат и његов номинални објекат.

Овакве клаузе уводе везнички изрази *како*, *да*, *где*, што се може симболима овако представити: $\text{Arg}_1 + \text{P}_1 + \text{Arg}_2 \text{ Acc} + \text{Conj} (\text{kako}/\text{da}/\text{gde}) + \text{ComP}$.

Нека то илуструје пример: *Дете чује чушице како //да//где// цвркућу*.

Ове комплементне клаузе издвајам у посебан структурно-функционални подтип, јер су на једној страни еквивалентне правим објекатским на које се могу и свести испустили номиналну допуну, а на другој, детерминишу ту исту допуну.³²²

³²¹ Овим синтаксичким структурама треба посветити посебну пажњу.

³²² В. Петровић: О двофункционалним реченицама уз објекат глагола перцепције. — *Годишињак Филозофској факултета у Новом Саду*, XXIII, 1994, 53—59. У том раду наводим и осталу литературу. Тако руски лингвиста Дмитриев тврди да оне представљају „конструкции промежуточные, стоящие на границе изяснительных и присубстантивно-определительных”. А. А. Потебња говори о овим реченицама као о прелазним формама, показујући то на примеру: „увијадаша књаза оже идет” (307).

2.1.4.1. Питање ових клауза уз глаголе *percipiendi* и неке друге, њима сродне с експлицираним објектом у управној реченици разматрано је у словенској лингвистичкој литератури, пре свега са дијахроног и формалнограматичког аспекта, а мање са синхроног и функционалносемантичког плана.³²³ Постоји извесна семантичка издиференцираност међу инфинитивском (или, ранијом, партиципском) и реченичном допуном ових глагола, што се у нашем језику вероватно рефлектовало на морфосинтаксичком плану — употребом различитих везника *да* и *како* уз опсерваторни глагол с именским објектом.³²⁴ У моме корпусу преовлађује везник *како*, с обзиром на то да је његова употреба у оваквим случајевима функционално-стилистички маркирана.³²⁵ (В. о различитим употребним вредностима везника *како* у: 2.2.5).

Ако упоредимо реченичне структуре са глаголом перцепције без експлицираног објекта и оне с експлицираним објекатским аргументом (нпр. *Гледа како се девојка чешља* и *Гледа девојку како се чешља*), уочићемо разлике које се огледају у неједнаком распореду комуникативног динамизма. У том је другом случају „у први план постављен предметни појам, а то што се с њим догађа у тренутку док обавља улогу објекта предикатске радње, остаје сведено на пратеће ситуационе оквире који својим постојањем управо и детерминишу остварење те улоге“ (М. Ивић, 1983, 135).

М. Стевановић тврди да реченице попут *Посматра учићеља како ѡовори* јесу изричне у функцији атрибута (1969, 830). Ако, међутим, супституишемо везник *како* релативизатором *који*, зависна клауза постаје једнофункционална, тако да се њоме сада детерминише сам именски аргумент. Исто важи и за пример: *Видиће ли Дубровчане како се мудро држаше?* (С.М.Љ. ИД, 20), где бисмо иза објекатског аргументског израза могли ставити везник *који*, уз евентуално зарез. У сваком случају, тада је то дескриптивна, а не експликативна предикација. (О томе в. II.3) И у примеру где се у функцији комплементног предиката употребљава медијални глагол: *Лежим и гледам ледене врхове, како се цакле* (М.Ц. П, 63), таквом трансформацијом би се изгубила компонента динамичности, уживљености и интензитета.

Иако су то по мишљењу многих аутора изрично-адјективне реченице, њихова прилевска конституентска вредност се ретко кад испољава; она је заправо ограничена само на случајеве када се у комплементној клаузи употребљава прилев као део предиката (нпр. *Гледа деше како је*

³²³ Тумачећи ове реченице са дијахроног аспекта, И. Грицкат (1975, 175—182) их означава као замене за раније акузативне конструкције с инфинитивом или партиципом презента. Пример с инфинитивом иза глагола слушне перцепције и експлицираног номиналног објекта бележим код Ј. Игњатовића: *Чујем двојицу разговараши се* (Ј.И. ИД, 309). Такву употребу инфинитива као необичну у савременом српском језику региструје Ј. Јерковић у монографији о језику Ј. Игњатовића (1972, 273/4).

³²⁴ На особености оваквих структура у савременом српском језику указале смо Љ. Суботић и ја у раду: Атрибуција објекта уз глаголе перцепције (дијахроно-синхрони план). — *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 30/1, 2002, 164—170.

³²⁵ О настанку, улози и развоју хипотаксичких везника пише И. Грицкат (1975).

*безбрижно и весело).*³²⁶ Узмимо, рецимо, пример са глаголом *смејаћи се*, од којег се може сачинити придев (нпр. *Видим је како се смеје* ⇒ Видим је наслеђану), па ће бити јасно да те реченице нису синонимичне, јер се у овој другој трпним придевом описује изглед, стање субјекта, дакле, њено је обележје статичност, док је прва с везником *како* маркирана динамичношћу. Управо је то једна од карактеристика комплементизатора *како* у односу на конструкције с везником *да*.

2.1.4.2. Специфично семантичко-функционално обележје комплементне клаузе уз глаголе перцепције с експлицираним објектом огледа се у следећем: њиме се назначени предмет перцепције ставља у ситуациони, визуелно-аудитивни оквир. Уједно, пошто се употребом везника *како* постиже заправо оживљавање визуелне или аудитивне слике код рецептора, тј. омогућује динамичка рецепција дражи, он ту налази своје место:

(1) Ми га угледасмо како прескаче преко ограде (Л.Л. П, 114); Једном је видио сељака како плаче што мора да иде пред војском (М.С. ММ, 29); Спазим је можда како нешто ради (Б.П. ДКЛ, 68); ... видим их одавде како ужурбано раде да би надокнадили изгубљено време (Д.Н. Д, 85); Чуо сам ... да су га неко време виђали како се смуца по Расини (Исто, 39); Неки су тврдили да су га видели како се на њихове очи извио у небо, уз заслепљујућу светлост, и домогао се неба као какав голуб (Д.К. ЕМ, 23); Ја је видех како стоји иза завесе (Д.К. РЈ, 35); Чуо је испосника како мрмља (В.С. Т, 45); ... чули су га како шкљоца зубима (В.С. Т, 44).

Тако се уживљавање перципијента у оно што се дешава са перципираним предметом преноси клаузом уведеном везником *како* без обзира на то да ли је уз њега експлициран објекат или није. Уп. са примерима: *Чуо је, како она виче његово име, и виде је, у даљини, како му маше букшињом* (М.Ц. П, 60); *Чује како киша пада* (М.С. ММ, 20); *Чули су како су зашкриптила врати на Јојаши* (Д.К. РЈ, 46); *Видјесмо како се црвени небо* (Л.Л. П, 114); ... видио сам како му се шајело ојустило (М.С. ДС, 54).

Већина истраживача тврди да различита везничка средства уносе у ове реченице додатне семантичке примесе, па се, у зависности од тога шта се жели истаћи, употребљава одговарајући везник. Узмимо рецимо примере са везником *зде*:

(2) Народ угледа два крвника где заједно иду (С.М.Љ. ИД, 114); Виде попа где га чека пред кућом (М.Г. ИД, 144); Тај Натаило нас виде где пролазимо покрај смокве (Б.П. ВЧ, 20); Видех против где очима окрете (М.Ц. П, 33); ... јер угледа групу ходочасника у белим огртачима где изронише из сенке кућа (Д.К. ЕМ, 28).

³²⁶ Захваљујући сложеној граматичкој структури, реченица с „антиципираним субјектом у објекту управне реченице” (М. Ковачевић, 1992, 186) синтаксички је двосмерна: упутљена је на глаголски предикат као његов објекат, а исто тако и на именску реч као њен дeterminator.

Очito је да везник *где* може бити супституисан везницима *како* и *да* без знатнијих семантичких помака.³²⁷ У сваком случају, ако и постоје разлике у употреби између поменутих везника, оне се неспорно неутрализују чим везник *да* може да замени ове друге везничке изразе: ... *кад би видео своју кћер да му на сусрет иде* (М.Е. СР, 32). Иначе, занемарљив је број примера са везником *да* испред ових клауза, а везник *где*, који је изузетно редак, чешће се појављује код писаца из 19. века.

2.1.4.3. У функцији предиката управне клаузе овог типа појављују се, поред основних глагола визуелне и слушне перцепције, глаголски изрази попут *замишљати*, *сећати се*, *приказати*, тј. *најртати*, *предста-вљати* кога, што (визуелно)³²⁸ или глагол *осећати* онда када се реферише о оживљавању, евоцирању догађаја у машти, у мислима, сећању, односно о преношењу каквог визуелног доживљаја усменим или писменим путем, нпр.:

(3) Старинска легенда представља Антеја како му се поново враћа снага када се дотакне земље (Ј.С. ИД, 52); Ја њу не могу замислити да се креће (Б.П. ДКЛ, 43); Замишљао их је како горе у оној пећи (В.С. Т, 45); ... наједном се сећа старица, своје баке и њених друга ... како су плакале осврћући се на овај прашњави град ... (А.Т. УЧ, 193); Сетио се њега, како је некад улазио у то доба (М.Ц. П, 95); ...видим га како пати од конјунктивитиса и од дијареје (Д.К. Гр., 21).

У последњем примеру глагол *видети* нашао се у семантикој позицији глагола *замишљати*, тј. оживљавати слику у сећању. По тумачењу М. Ивић, „лексичко значење глагола *замишљати* ... имплицира постављање објекта у извесне ситуационе оквире”, што може бити изражено номиналном или реченичном допуном (136). Анализа примера са свим глаголима визуелне и аудитивне перцепције показује да је везник *како* најпогодније синтаксичко средство за увођење комплементне реченице којом се сигнализира аперцепција ситуације у свој динамичности, другим речима, овако структурираним реченицама живо се доћарава, евоцира или слика стање односно активност предмета перцепције (в. још о везнику *како*: 2.2.4). Стога ни замена везника *како* везником *да* не би била адекватна.

Глаголским изразима као што су *наћи*, *зашећи*, *открићи*, *ухваћати* (кога) и сл., који се удружују с именском речју с ознаком аниматност (+), пресупонира се физичка присутоност означеног објекта, његова си-тиураност у простору (позиција или психофизиолошко стање): *Неуморно² и свуд присућено², ускоро ћа налазимо међу љуборницима Бресчијијевско² мира где дели проћаћандне лећке антиратне садржине и где ватрено*

³²⁷ По мишљењу М. Ковачевића, такву замену није могуће увек вршити, јер је „репартија везника *где* и *како* условљена тиме да ли се жели нагласити само (апстрактна) локација у околност или се још уз локализацију акценат ставља и на облик реализације акције или стања“ (1992, 194).

³²⁸ У руском језику постоји термин за глаголе перцепције којим се обухватају и овакви, значењски сродни, то су „глаголы восприятия“. И. Грицкат их сврстава у поткатегорију перцептивних глагола (1975, 180).

а̄шишује међу војницима (Д.К. Гр., 81); *Четвртоћи дана неки стражар ̄га ошкри ...*, *зараслоћ у браду и налик на ушвару, где се ̄реје уз велики кошар у којем се шаложи шекућа шљака* (Д.К. Гр., 103). Сам чин налажења коме претходи чин кретања, па случајног откривања објекта, укључује визуелно перципирање тог објекта у датим околностима.

У функцији управног предиката ових реченица може бити и глагол *осећати* с експлицираним именским објектом:³²⁹ *Осећао сам ̄га /корак/ како се хемијски распаљаче ђо влажном ваздуху* (Б.П. ДКЛ, 196). Именцом у позицији објекта овог глагола ретко се кад може означити лице које је заправо носилац активности означене комплементном предикацијом. Такав случај бележим с глаголом *чути* у значењу „осећати”: *Чисто је чујем како ми слути зло* (Р.Д. ИД, 186).

2.1.4.4. Именским изразима у функцији семантичког објекта перцепције чулом вида или слуша, по правилу се, означава човек, па тако и може да се појави повратна заменица *се* у акузтиву, у свом пуном облику: *Видим себе како ̄трчим бос до школе, како улазим и, ̄прокисао и смрзнућ, седам крај ̄ћећи, немо* (Д.К. РЈ, 33); *Видим себе, како уштрем ̄поглед у ша ̄бочна врати ̄пориће* (П.У. ОС, 49); *Видим себе како ̄полазим ̄њој* (Б.П. ДКЛ, 201). Понекад ту позицију заузме именска реч с обележјем аниматност (-), којом се рецимо означава део тела човека или каква апстрактна појава, нпр.: *Нико ̄то не види, ниши ко ̄бажа Павлове очи како ̄просијецају ̄ноћни мрак* (Л.Л. П, 112); *Имао је мале, врло мале ноге и радо их је загледао, како се израђују у малим, лакованим чизмицама* (М.Ц. П, 91); ... ̄гледа крај себе, с лева и десна, лица Јована и Малхуса ... нема, безизразна лица ... како очију најола отворених зуре, и они, у небеску ̄лавећ као у чудо ̄постања (Д.К. ЕМ, 76); *Угледам ̄га /њен живоћи/ само наједном ̄њојзи у очима, како стоји у њима, иза њих, наишав из дубине ̄тела* (Б.П. ДКЛ, 186).

Занимљив је и пример с именцом *глас* у позицији објекатског аргумента глагола *чути*: *Као да чујем његов ̄глас како ме дозива* (В.С. Т, 84).³³⁰ Комплементном клаузом уз глаголе слушне перцепције и њихов објекат, тј. извор звука (обично је то живо биће, али може бити и неки самоактиван појам као што су вода, ветар, киша или срце и сл.) идентификује се врста звука који региструје рецептор: *Јасно сам их /ше воде/ чуо како мирно шеку кроз стиене* (В.С. Т, 9).

Уобичајено је да објекатски аргументски израз у управној реченици буде постпонован у односу на перцептивни глагол, али при стилистичком обележеном реду речи, он може да се нађе и испред глагола, као у следећим примерима: *Министра војноћ нико није видео где се у шој ̄гужви део* (Б.Н. А, 55); *Неко некођа чу како шайуће* (В.С. Т, 38).

2.1.4.5. Што се тиче глаголских облика у комплементној клаузи овако структурираној, најчешће се употребљава презент (перфекат је ређи,

³²⁹ Уп. са примерима које даје М. Ковачевић (1992, 189).

³³⁰ Сасвим другачије тумачимо примере с истим управним изразима у надређеној клаузи: *Чују се ̄гласови да за сваку ̄пршту ̄ребра љонаособ штракшићи извор* (И.Г. Ст., 41), где се имплицира релативна клауза с предикатом типа *говорићи*, тако да ова допунска експлицира садржај тога глагола: *Чују се ̄гласови <који говоре о томе> да ...*

углавном се појави онда када је и управни глагол у перфекту). Глаголи *слушаћи*, *посматрати*, *гледати*, видски обележени као несвршени, изискују такође употребу глагола несвршеног вида у комплементној клаузи како би се процес перципирања поклопио у целини с оним што се дешава у перцептуалном пољу: *Погледајте љиљане како расту* (Б.П. ВЧ, 24). Када се, dakле, комплементном предикацијом реферише о поступном или периодичном оживљавању дате слике, онда се употребљава везник *како*.³³¹ У таквим случајевима могућа је и замена везника *како* везником *док* као синтаксичким средством за потенцирање истовремености двеју активности, као у примеру: *Гледа луде како // док пролазе улицом*. И кад је у питању двовидски глагол *видети*, постоји могућност такве супституције: *Видио их је како долазе преко ногоступа кроз ћилијар* (М.С. ММ, 5), с тим што овде мора доћи и до усаглашавања глаголског времена (... *док су долазили*).

2.1.4.6. На семантичком плану ових реченица с неексплицираним или експлицираним објектом уз глаголе перцепције постоји перципијент као *носилац* перцептивне активности, *објекат* обухваћен перцепцијом, *перцепцијана* активност чији је носилац тај објекат. Најважнија разлика између првих и других лежи управо у начину организације перципирања чулима, у тој, унеколико другачијој дистрибуцији опажаја. Тако се примером са једнофункционалном објекатском клаузом *Види где човјек лежи простириш као клада* (С.М.Љ. ИД, 114) преноси само слика ситуације у којој учествује неко као њен носилац, али тај сам није у фокусу као у случају када је изражен уз глагол перцепције: *Види човјека где лежи ...* Dakле, то би била маркирана верзија допунске објекатске клаузе.

Сложене реченице с овако истакнутим предметом визуелне или чулне спознаје структуриране су тако што је фокусирани објекат перцепције стављен у какав ситуациони оквир,³³² при чему комплементна предикација реферише о његовом положају, стању или о каквој физичкој, говорној и другој активности коју он обавља у датом тренутку. Оне су двофункционалне, јер једновремено експлицирају објекатски садржај управних глаголских израза и представљају детерминаторе (посебног типа) њихових посебно истакнутих, конкретних објеката.

2.2. Структурно-формалне и значењске карактеристике ComCl

Будући да су у одељку 1, пододељку 1.2. назначена обележја управних предикација, а уједно и основне карактеристике допунске синдескске клаузе којој отварају место, овде ће се дати потпунији опис самих комплементних клауза, почев од њихове форме, структуре и облика, везничких средстава, до представљања основних типова издвојених на основу

³³¹ В. у раду И. Црњак, Прилог изради семантичко-синтаксичког речника глагола гледања, опажања и слушања. — *Прилози проучавању језика*, 30—32, 1999—2001, 317—345.

³³² За то М. Ивић употребљава термин *ситуациони детерминатор*, што објашњава на следећи начин: „Ситуациони детерминатор није ближа одредба саме номиналне речи као такве већ њене семантичке улоге на синтаксичком плану” (1983, 138).

различитих критерија. Утврђена је несумњива међуусловљеност и испреплетеност обележја управног глаголског израза и комплементног предиката.³³³ Тако је већ у претходном одељку (2.1), када је вршена типологија глаголских израза на основу рекције и значења, истицана веза између управних и зависних делова сложене реченице.

2.2.1. О саставу, облику и структури ComP

2.2.1.0. Предикатски израз комплементне клаузе може бити простог и сложеног састава. Има и примера у којима изостаје основни део глаголског облика или сложеног предиката, али се подразумева. Будући да тај састав није условљен управним предикатским изразом, који такође може бити према саставу прост или сложен, илустроваћу то само са неколико примера: *Пријоведао је да је и он морао као глумац иерати* (Ј.И. ИД, 301); *Он ће вам лено објасниши како треба одсечи ракљасто дрво* (Ј.С. ИД, 118); *Хоће ли оне некад ... постапши особена наука, не зна се* (С.Н. СК, 200); ... за што су љомицљале, да им се ваља обезбедиш од Срба (М.Ђ.М. КС, 12); *Већина новијих логичара наслушкила је да се систем категорија као мисаоних одредаба предметаша мишљења мора разликовати од самих предметаша мишљења* (Б.Ш. ОЛ, 50); *Није знао да ја већ одавно терам шећу са самим собом* (М.Ц. ДЧ, 123). *Увидео је да не волим ћрчки учитеши* (Ј.И. ИД, 291).

Појављују се, као што рекох, и примери комплементних клауза с имплицираним другим делом сложеног предиката: *Кујац никад неће сазнаши шта он стварно може* (И.Ч. ВЗ, 117). Партиципски предикатски израз такође налазимо у комплементној клаузи, нпр.: *Оно што је већ као позитивно признано ... захтева да буде и прорубљено* (М.Б. К, 62); *Знам да је и она била својевремено ојљачана ... од сиране своје мајке* (М.П. ХР, 26). Комплментни предикат може бити имперсонализован као у неким раније наведеним примерима; може бити у обезличеној форми с морфемом *се* и уопштеним агенсом: *Та његова критичност учинила је да му се верује* (М.Е. СР, 86). Предикатски изрази који траже експликацију свога садржаја реченичном допуном, као што смо показали, управљају овим реченицама с допунском синдескском клаузом, по правилу, у функцији објекта, али и у тој клаузи може да се појави израз с морфемом *се* који се везује за семантички објекат као у пр.: *Додоворише се да се суђра изврши ујис нових ученика у трећи разред* (С.Р. СУ, 24).

И састав и структура предиката комплементе клаузе условљени су превасходно типом информације, којој модални оквир дају одређена лексичка или синтаксичка средства у суперординираној клаузи.

2.2.1.1 Треба истаћи да од финитних глаголских облика у функцији предиката комплементне клаузе не налазимо *футур друѓи*, а ни *импера-*

³³³ Сваки предстојећи пододељак представља једну целину у којој су разматрана поједина обележја комплементне синдескске реченице, а она су у корелацији с обележјима управних делова. Дужина њихова је у сразмери са особеношћу тих обележја или релевантношћу за структурирање зависног дела. Несумњиво је да би готово сваки тај одељак могао бити у многим детаљима проширен и уобличен у посебну студију.

тив (чији репрезентант у индиректном говору може бити конструкција с немобилним презентом уз везник *да* или уз речцу *нека*), док се остали глаголски облици употребљавају, с тим што постоје извесна правила, па и ограничења за њихову појаву, која су, иначе, задата морфосемантичким обележјима управног глагола који доминира овим сложеним реченицама.³³⁴

Овде дајем кратак преглед облика зависног предиката уз оне управне глаголске изразе који углавном не постављају лексичка ограничења, што је илустровано примерима паралелне употребе одговарајућих облика управног глагола и глаголског облика у допунској клаузи.

P ₁ + ComP	ПРИМЕРИ ЗА РАЗНЕ КОМБИНАЦИЈЕ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА у Cl ₁ и ComCl:
Pr — Pr	Барт увиђа да га образац овакве критике обавезује (И.Ч. ВЗ, 73).
Pr — Pf	Приповедају да су ... имали пред очима слику целог свог живота (И.Ч.ВЗ, 43).
Pr — F ₁	Нико сем њега не зна шта ће нићи (М.П. ХР, 32).
Pr — Ppf	... оптужују сељака да је био сакрио број свиња (В.П. АП, 176).
Pr — Pt	... не тврдим да би облик тело требало без даљега прихватити (В.Д. ЕКП, 261).
Pf — Pf	Шваба је исказао да је суцу дао мито (Ј.И. ИД, 171).
Pf — Pr	Аристотел тврдио је да гомиле имају својих драгоценних особина (Ј.С. ИД, 52/3).
Pf — F ₁	Схватио је да ће одсад та средства ... морати тражити на другој страни (П.У. ОС, 29).
Pf — Impf	Сетио се да око Борнеа беше нека плава вода, зором, пре сунца (М.Ц. П, 59).
Pf — Ppf	Јуче сам видео да се био склонио код вас (И.А. ПА, 52).
Pf — Pt	Знала је да би сад могла све (М.С. ММ, 50).
A — A	Видесмо како над турским положајем узлетеше запаљени голубови (М.П. ХР, 48).
A — Pr	Ипак јасно опазисмо да нас је опасно мало (В.С. Т, 39).
A — Pf	Сазнаде да је новопостављена учитељица већ приспела (С.Р. СУ, 19).
A — Pt	Рекоше да то нико не би био у стању да издржи (Д.Н. Д, 40).
Impf — Pr	... само општи ток догађаја, и поступно српско напредовање а редовно турско опадање, помагаху да се српски елеменат у београдској вароши снажи (М.Ђ.М. КС, 20).
Impf — Pf	Мишљах да сам песником постао (Ј.И. ИД, 291).
Impf — F ₁	... чекаху где ће граната да се сруши (М.Ц. П, 24).
F ₁ — Pr	Он ће вам лепо објаснити како треба одсећи ракљасто дрво (Ј.С. ИД, 118).

³³⁴ Уз дезидеративне и волунтативне глаголе, рецимо, у допунској клаузи употребљавао се, сем презента, и потенцијал, што је било, истина, ретко, а тумачило се утицајем италијанског језика (И. Грицкат, 1974, 219/220). То се, међутим, данас не сматра књижевном формом, поготово при идентичним агенсима, али се може толерисати употреба потенцијала у функцији допунског предиката уз глаголе „молбе”. Његова употреба се може правдати стилистично-семантичким разлогима (јер управо потенцијалом се подвлачи неизвесност у погледу реализације радње означене датим предикатским изразом).

F ₁ — Pf	Докле је трајало то узимање на протокол — вальда ће знати сам капетан (М.Г. ИД, 162).
Ppf — Pr	Королија је био уочио у Италији ... какав извор за једну нову, крепку и богату умјетност представља национална традиција (В.Д. ЕКП, 37).
Pt — Pr	Историчари религије би рекли да Прустово спонтано сећање има хијерофанијску структуру (И.Ч. В3, 45).
Pt — F ₁	А они би се клели да ће неумитно судити (С.М.Љ. ИД, 15).
Pt — Pf	... показивао би само да га није разумео како треба (Љ.Н. КС, 38).
Im — Pr	... не сјећате се да смо тобож залудња браћа (С.М.Љ. ИД, 97).
Im — F ₁	Закуни се да нећеш рећи ником (Д.К. РЈ, 46).
Im — Pf	И речи им да ми је само још он остао (М.С. ДС, 83).
Im — Pot	Замислите само у какву би то забуну могло довести каквога познијега муга биографа (Б.Н. А, 24).

Како видимо, сви финитни облици глагола интелектуално-комуникативних, сазнајно-перцептивних и других радњи појављују се у узози управног предикатског израза сложене реченице у чијем су зависном делу најчешће глаголски облици у презенту, перфекту и футуру првом, а ретко у аористу, плусквамперфекту, имперфекту.³³⁵ Могуће су разне комбинације глаголских облика у овом типу клауза, али примећује се да је плусквамперфекат изузетно редак, па тако изостаје могућност употребе плусквамперфекта од глагола несвршеног вида у функцији управног глаголског израза и аориста у функцији комплементног предиката, што је условљено, изгледа, видском обележеношћу другог облика, односно његовом природом. Једино када је управни глагол перцепције свршеног вида, у комплементној клаузи се може појавити аорист, будући да се њиме означава тренутак непосредно доживљене прошлости, а он се мора поклопити с извршеним (а недоживљеним) догађајем у тој прошлости. Такво ограничење не важи за обрнуту ситуацију (аорист — перфекат од глагола свршеног и несвршеног вида). То значи да прошли догађаји (било да су извршени, било да нису) могу да се тренутно спознају и доживе. Не бележим ни појаву имперфекта у допунској клаузи којом управља глагол у презенту. Ако футур први заузме позицију управног израза, онда се у допунској клаузи обично употребљава презент или перфекат, а појава перфекта другог је искључена, што се може објаснити немогућношћу поклапања или комбиновања предстојеће, још нереализоване и прошле, неспорно дезактуализоване активности.

У зависној клаузи имперфекат и перфекат други употребљавају се онда када је у функцији управног глагола перфекат, док се аорист комбинује с аористом, презентом и перфектом у зависној клаузи. То се може објаснити видском обележеношћу, пре свега имперфекта, а и специфичним употребним вредностима. Управо слаба фреквентност плусквамперфекта у функцији допунског предиката може бити тумачена тиме

³³⁵ Посматрајући сва глаголска времена у систему, М. Ивић је први пут у србији истакла њихова релевантна семантичка обележја која их повезују и по којима се могу разликовати (Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику. — Годиšnjak Filozofskog fakultetisa u Novom Sadu, III, 1958, 139—152).

што перфекат од глагола несвршеног вида преузима улогу тог глаголског облика (уп. примере: *Рекао ми је да је он /био/ долазио*), тако да би употреба перфекта другог била информативно редундантна.³³⁶ Не бележим ни примере са зависним предикатским изразом у перфекту, а управним глаголом у перфекту другом. Немам потврда ни за паралелну употребу два плусквамперфекта — у главној и допунској клаузи, што је вероватно условљено немогућношћу истовременог дезактуализовања рецимо интелектуално-комуникативних процеса као и оних садржаја који су тим процесима обухваћени.

2.2.1.2. Као необележена глаголска категорија (било да је овремењена било да није) у зависним комплементним клаузама које допуњују садржаје разних семантичких група управних глагола, *презенит* се везује за све облике управних глагола; једино за презент глагола свршеног вида важе извесна ограничења као и за независну просту реченицу. Дакле, могуће су следеће комбинације облика два предиката — главног и зависног, од којих је други, зависни, односно први, главни у *презениту*, што је приказано у табели:

1. P ₁ + ComP ₂ (= Pr)	2. P ₁ (= Pr) + ComP ₂	
Impf + Pr	(Pr + *Impf) ³³⁷	
A + Pr	(Pr + A) ³³⁸	
Ppf + Pr	Pr + Ppf	
Pf + Pr	Pr + Pf	
Pr	+	Pr
F + Pr	Pr + F	
Pt + Pr	Pr + Pt	
Im + Pr	(Pr + *Im)	

У комплементној клаузи ретко се, иначе, употребљава перифрастични императив са речцом *нека* и презентом 3. лица, а онда су управне речи, по правилу, одређени глаголи мишљења или говорења. Ако рецимо упоредимо примере са таквом формом: *Ићак, нека ћојајдне, мисли он* (Д.К., РЈ, 20) и *Баја се вратио и рекао Средоју нека сад изађе он* (А.Т. УЧ, 51), видећемо да се у првом случају речцу *нека* не може заменити везник *да*, док у другом може, будући да је тада у питању презент као комбинаторична варијанта императива (значи да реч *нека* ту има улогу везника).

³³⁶ У својим радовима о глаголима М. Ивић прва примењује и критериј референцијалност / нереференцијалност на глаголске облике у српском језику и јасно истиче специфично обележје плусквамперфекта у односу на перфекат (Милка Ивић, О значењу српскохрватског плусквамперфекта. — Зборник *Матићце српске за филологију и лингвистику*, XXIII/1, 1980, 93—100).

³³⁷ Ове звездице указују на то да нема потврда за тај глаголски облик.

³³⁸ Оваква комбинација у принципу је могућа, али под условом да је презент у главној клаузи грађен од глагола свршеног вида, с тим што то није увек у писаном тексту препознатљиво, као нпр.: *Фра Пејтар осећи како му ћу јну у руку неку савијену харчију* (И.А. ПА, 118).

Што се тиче глаголског вида комплементног предиката, примери показују да се најчешће глагол гради од оба вида, али да репартија по виду може утицати на разлику у значењу и могућност реченичне парадигме, као у примеру попут следећег: *Рекао им је да долази супра // да ће доћи супра* и *Рекао им је да дођу супра*.³³⁹ Глаголи свршеног вида често се појављују када је у питању неправа временска, нереференцијална или модална употреба глаголског облика, а то значи и у комплементним клаузама уз одређене управне глаголе.

Понекад појаву глагола свршеног вида у зависној клаузи условљава исти такав вид управног глаголског израза. А уколико су у функцији управног предиката глаголи перцепције и други слични несвршеног вида (*посматраши*, *слушаши*, *оисиваши*), тада се и допунској клаузи употребљавају глаголи истог вида.

2.2.2. Однос лексичког значења V₁ и парадигматичност ComCl

2.2.2.0. Одавде редом указујем на то како значење управних глаголских лексема утиче на евентуални избор глаголских времена у комплементној клаузи, на њену парадигматичност, модалност, употребу везника и др.³⁴⁰ Да би се те разлике боље уочиле, извршена је индексација везника да, који најчешће уводи комплементну клаузу као неутрално везничко средство, а при том су примењени следећи критерији:

- значење управног глаголског израза,³⁴¹
- употреба глаголских облика, тј. могућност парадигмирања клаузе,
- могућност употребе других везника,
- кореференцијалност агенса,
- модалност комплементне предикације.

Тако можемо говорити о више различитих употребних вредности везника да. Неиндексирано да је немаркирано у погледу употребе различитих глаголских облика у зависној клаузи, а маркирано је да₁ са презентом (или евентуално футуром првим), при чему није обавезна идентичност агенса двеју предикација ($Ag_1 \neq Ag_2$) или је нужна ($Ag_1 = Ag_2$). Разликујем и везано да₂ уз различите глаголе комплексне рекције с обавезно експлицираним другим, именским аргументом у главној клаузи пред зависним везником ($Arg_2 + DA_2 + Pr$) који може бити кореференцијалан с агенсом допунске предикације. Прво да обично је замењиво другим конјункцијама, што ћу показати доле на примерима. То не важи за друга два, маркирана везника.

³³⁹ В. примере код Б. Станковића: Глаголски облици у српскохрватским и руским декларативним и финалним реченицама. — *Научни саслушац слависта у Вукове дане*, 14/2, 1985, 129—146.

³⁴⁰ С обзиром на то да је појава немобилног презента у допунској конструкцији детаљно анализирана у нашој литератури, њоме ћу се бавити у оној мери колико је то, по мојој процени, нужно да би се употпунила слика о томе какав значај има лексичка семантика управних речи, као и њихово непосредно окружење, за употребу глаголских облика уопште у комплементним клаузама.

³⁴¹ Индекс уз глагол указује на његово другачије значење.

Предикат клаузе коју уводи да₁ са тзв. немобилним презентом није никад замењив другим конјугационим обликом. У допунској клаузи с везником да појављују се различити лични глаголски облици, што је усвојено, као и могућност њиховог алтернирања, значењем управне глаголске лексеме (нпр. *Очекујем да ми кажеш истину // да ћеш ми казаши истину*).

2.2.2.1. За први тип карактеристична је употреба различитих глаголских облика у ComCl, а то може утицати на мењање формалних или неких семантичких обележја реченичне допуне. Овоме припадају углавном сви глаголски изрази просте рекције из (3.1) и (3.2) групе, као и многи други:³⁴²

I. P (V₁: МИСЛИТИ, СЕТИТИ СЕ, БОЈАТИ СЕ,³⁴³ ТВРДИТИ, СМАТРАТИ ...) + да + ComP (Pr/Pf/F (*да, како ...; Conj_{Quest} ...*)).

1. а) сетити се; б) бојати се₂
2. а) надати се₂ ...; б) чудити се_{1, 2}, дивити се, питати се ...
- 3.1. а, б, в, г, д, ђ, е
- 3.2. а, б: сумњати, веровати, помислити; клети се₂ („тврдити“) ...
4. б поносити се ...
5. а, б, в: размишљати, разговарати, сведочити ...
6. свиђати се коме шта ...
8. тврдити, сматрати ...

Сви наведени и други глаголски изрази у свом основном или секундарном значењу управљају допунским клаузама уведеним различитим везницима са различитим глаголским облицима у функцији предиката. То су пре свега групе глагола за означавање комуникативних и когнитивних процеса.

Да је у питању немодално значење глагола БОЈАТИ СЕ₂ показује тип допуне: *Бојим се да она одлази // да је она отишла // да ће она отићи; Бојим се да ниси у јраву // да ниси био у јраву // да нећеш бити у јраву*. На такву употребу глагола *бојаши се* скреће пажњу А. Мусић, доводећи је у везу са „објектном реченицом иза глагола dicendi et sentiendi.“³⁴⁴ У тој реченици се глаголски облици (било да су у потврдој било да су у негиранијој форми), како каже исти аутор, употребљавају као и у самосталној реченици, а овај глагол „бојазни“ могао би значити „бојати се мислим“, док се зависном реченицом уз њега „нешто нагађа“.

Несумњиво је да лексичко значење управних глаголских израза на известан начин ограничава темпоралну парадигму комплементних предиката. Тако имамо на једној страни глаголе чији су садржаји углавном

³⁴² Напомињем да ћу се осврнути само на неке употребне вредности глаголских израза како бих указала на евентуалну алтернативност појединих глаголских облика у зависној клаузи, а и на могућност појаве различитих везника, што може имати и реперкусија на семантичком плану.

³⁴³ Овде се глагол *бојаши се* не даје у основном значењу када отвара место објекту с обележјем конкретно (+).

³⁴⁴ А. Мусић, РАД, 247, 207/208.

усмерени проспективно, ка будућности а) DA + F₁ // Pr (*надаши се, чекаши, планираши ...*), као и оне који обухватају догађања пре свега везана за прошлост, ретроспективно: б) DA + Pr // Pf (*сетишши се, признавши ...*).

Значење глагола као што су *признаши*, *пореши*, *сетишши се* упућује првенствено на догађаје који су смештени у прошлост или пак на оно што је актуелно, важеће у моменту говора: *Признавао је, додуше, да је маскарада ојеретска* (Б.П. Б, 22); *Признао сам да сам ћријешио* *пред Богом* (М.С. ДС, 272); *И кад се сетим да је то било давно* (М.Ц. ДЧ, 46), *Сјетио сам се да не смјем осетити сам* (М.С. ДС, 135), па се стога комплементни предикат употребљава у презенту или перфекту ComCl (DA + Pf, Pr; F). Перфектом глагола СЕТИТИ СЕ сигнализира се изненадност евоцирана прошлог догађаја или да је оно о чему реферишу допунске предикације из неких разлога промењено у супротном смислу. Овај глагол управља и клаузом с да и футуrom првим: *Сетио се да ће она то донети*. Глагол *сећати се* може да добије и реченичну допуну с другим везницима. Глагол *сетишши се* у значењу „смислити” употребљава се с упитним везничким изразима и предикатом у футуру првом (нпр. *Сетила се шта ће му рећи*).

Глагол *надаши се₂* управља допунском клаузом са перфектом у функцији предиката онда када се њиме преноси значење блиско значењу глагола мишљења, претпоставке, нпр.: *Он се нада да се то ... десило случајно* (М.С. ДС, 308).

Глагол типа *волети*, уколико се употреби у облику потенцијала или перфекта уз неки модификатор, може да доминира комплементном клаузом с везником да и перфектом у функцији предиката (као нпр. *Волела бих да нас није посетио; Више је волела да се њој обрашио*), чиме се имплицира оствареност, односно неоствареност њиме обухваћеног садржаја.

Глаголи типа *оштужбе* и слични добијају допунску клаузу с перфектом (или презентом) у функцији предиката, будући да је садржај тужбе, жалбе и сл. актуелни изазивач предузетог чина, којем мора или претходити или може бити паралелан с њим: *Оштужују га да краде / да је украо*. Овде је да везано за објекат који је кореференцијалан с агенсом допунске предикације. В. о томе: 2.2.2.4!

2.2.2.2. Основно значење и одређена синтаксичка реализација групе глаголских израза који су раније навођени, условљава употребу допунског предиката у футуру првом и евентуално, алтернативно у презенту: ComCl (DA_{1A} + F₁ // Pr). У њих спадају, рецимо глаголи: *обећати*, *зарећи се*, *клети се₁*,³⁴⁵ *йтрешиши* (кome шта, на шта /чиме); *прорицати*, *გათამი*, *предвидети*; *надати се₁*, *веровати*, *предосетити*, *слушати* и др. Носилац овде наведених активности је човек; иначе, ако би имао обележје аниматност (-), онда би се (код глагола *обећати* и *йтрешиши*) мењао облик допунског предиката (в.: 1.2.1, глаголи групе 2). Комплементним предикатима уз ове глаголске изразе реферише се о предстојећим, извесно остваривим акцијама, с тачке гледишта оних који их прогнозирају. Нпр.:

³⁴⁵ Глагол *клети се* има значење, напред наведено, синонимично глаголу *предвидети*, када се у допунској клаузи употребљава и перфекат: *Куне се да га је видео јуче*.

(1) Свака је генерација обећавала да ће ускоро наша земља добити тако исто добрe и послушне грађане (Р.Д. ИД, 189); Он је обећавао да ће ме не убити (М.Ц. П, 80); Српска књижевна задруга обећала је да ће издати и Игњатовићев роман (Ј.С. ИД, 95); ... даје му веру да ће доћи дан обрачуна³⁴⁶ (В.Г. В, 146); Нека обећа да ћемо вазда у свакоме рату бити дружина (С.М.Љ. ИД, 20); Каже да сам се заклео да ћу седам ноћи преспавати у отвореном гробу (Д.Н. Д, 40); Није се више заклињао на ханџаре да ће се за род умрети (Ј.С. ИД, 104); Почне му претити да ће иначе зло проћи (Ј.И. ИД, 165); ... који је у свом гневу запретио да ће најтежим казнама казнити високе чиновнике (И.А. ПА, 37); Надао сам се да ћу сад наћи и доста свједока у своју корист (М.С. ЏС, 446); ... ја осећам да ћу умрети сентиментално као глумац (М.Ц. ЏЧ, 99); Знам само да ће свако одговарати пред Богом (М.С. ЏС, 273).

Глаголи попут *осетити*, *знати*, *видети* (в. претходне примере) у једном свом семантичком лицу („предосетити, слутити“), кад је присутна компонента уверености да ће до тога доћи, управљају комплементним предикатом у облику футура (в. горе два последња примера).

Уз управни глаголски предикат *чекати* у упитној форми допунске клаузе појављује се облик футура, будући да се тада реферише о очекивању да ће извесно доћи или да неће доћи до остварења какве радње, о томе ко ће бити њен носилац, о томе шта ће тај чинити, о томе где ће бити њено одредиште и др., што је имлицирано у виду финалне клаузе <да виде> шта ће се десити: *Чекали смо ко ће први посустати* (В.С. Т, 42); *Чекаху ћде ће граната да се сруши* (М.Ц. П, 24); ... *чекам хоће ли граната наћи или неће* (Б.Н. А, 36). У питању је референцијална одређеност. Иначе, уз исти глагол може да се употреби у зависној клаузи презент уз *да* када се сигнализира да ће се нешто дододити, у временски неодређеном периоду, што се имплицира семантичком јединицом *да буде*, нпр.: *Та љубав ... увијек је живјела у њој стварљиво чекајући да јој се она врати* (М.С. ММ, 45); *Једва чекам да се врати ојворе* (И.А. ПА, 114); *Већ одавно очекује да Расимов ћоводом нечега ћлане* (Б.П. Б, 134).³⁴⁷

Глагол *гледати* с имплицираном интенционалном предикацијом има значење блиско глаголу *изазити*, нпр. *Гледамо <да видимо> ко ће што бити* (Л.Л. П., 103).

Неки глаголи, слично малопре поменутим, појављују се у управном делу сложене реченице у чијем се зависном делу употребљава предикат и у презенту и у футуру. Тако се понаша глагол *договорити се*: *Договарали се са оцем да свој и његов део иметка завјешти* у вакуф (М.С. ЏС, 263); *А он ће ... рећи да су се он и Бела Херман договорили како ће што дана Бела да чува и своје краве* (Д.К. РЈ, 57).

³⁴⁶ Изразом *дати веру* реферише се о чину заклетве или обећања.

³⁴⁷ Глагол *очекивати* управља комплементом са везником *да*, где се појављује и презент и футур први. Уп: ... *узалуд сам очекивао да ме нешто ојомене* (М.С. ЏС, 316) и *Очекивао је да ће наћи аеродром* (Б.П. Б, 109). У овом другом случају еквивалент тога глагола могао би бити глагол *надати се*. Занимљиво је да овај глаголски израз може бити негативно импликативан кад се у допунској клаузи употреби презент, а позитивно импликативан кад је то футур: *Очекивао је да му она што каже*. и *Очекивао је да ће му она што рећи*.

Глаголски предикат *планирашти* може управљати допунском клаузом с предикатом у футуру уколико је уводе упитни везнички изрази *како*, *где*, *какав*, *колико* итд., али он управља и комплементизатором: $\text{ДА}_1 + \text{презеншти}$. У првом случају планирање је специфициковано, одређена је референцијалност јер упућује или на одредиште, или на начин реализације планиране активности, њен квалитет, квантитет и сл. (*Планира куда ће, како ће иштоваши, колико дуго ће бити на ишту*), а у другом случају планирање се тиче целине, свеобухватно је, неодређено, неизвесно, што се имплицира изразом <да буде> пред зависном клаузом (*Планира да иштује; да кући стан*), па је та друга употреба блиска значењу модалног глагола *намеравати*.

Глаголима као што су *надметашти се, шакмичашти се, утаркивашти се* сигнализира се појава допуне којом би се означила каква област или сегмент на који се односи какво конкретно надметање, па се овде појављује такође упитна форма допунске клаузе са футуром у функцији предиката: *Као у каквој источној причи где се добри надметују ко ће јунака лешшим даром обдарити* (Љ.Н. КС, 46); *Утаркивали се ко ће боље насликаши своја свеца* (М.П. ХР, 58).

Дакле, може се рећи да су комплементне клаузе у којима је појава футура условљена управним изразом, обележене својеврсном модалношћу јер се њима реферише о још неизвршеним, али реално и извесно остваривим активностима, а несумњиво је да сваки футурски облик садржи такву модалну примесу, док презентски облици у клаузама уз исте глаголе утичу на унеколико другачију интерпретацију истога садржаја. У скоро свим случајевима са ДА_{1A} и футуром не подразумева се идентичност агенса управне и допунске предикације ($\text{Ag}_1 \neq \text{Ag}_2$), а предикатски израз углавном се гради од глагола свршеног вида вероватно због његове резултативне семантичке компоненте: радња означена тим предикатом схвата се као већ готов, извршен чин.

2.2.2.3. Обавезна појава тзв. немобилног презента у допунској клаузи уведеној везником ДА_{1B} условљена је такође значењем глагола чији се непредметни садржај тиче предстојећих активности, како је М. Ивић још 1970. године утврдила за поједине групе глаголских и других израза у српском језику, када се између њих и допуне имплицира семантичка јединица Expr <да буде>. У такве спадају многи глаголи поменути у претходном одељку који укључују у свој потенцијал физичку или психичку спремност, оспособљеност или неспремност агенса за вршење или прихватавање какве активности (*припремати се, одлучити се, решити се, осметити се, усетејати се, оклевати, избегавати* да буде то, чинити што ...; *научити, навићи, приспјати* чинити што ...), односно његову окренутост, усмереност ка различитим потенцијалним, предстојећим активностима (*жудејти, чезнутти, штежити* ...)) о којима реферише допунска предикација: $V_1 + \text{ComCl} (\text{ДА}_{1B} + \text{Pr})$. То су нпр. ови глаголи:

- 1.б) стидети се₂, уздржавати се, бојати се₃; в) одрећи се, примити се ...
- 2.а) тежити, опирати се, противити се, надати се₁
- 3.1.ж) учити, прихватити, одбити, избегавати, пропустити, заборавити₂, очекивати

- 3.2.в) пристати, навићи се, утицати ...
 4.а; в) жудети, чезнути ... г) одуговлачити ...
 5.г) уживати, инсистирати ...
 6. мрзети (кога шта), приличити (коме шта) ...
 8.г) одлучути се, осмелити се ... ђ) удесити, доспети ...

Реч је, дакле, о тзв. немобилном презенту при идентичним вршиоцима двеју радњи ($Ag_1 = Ag_2$), као нпр.: *Боји се да ћризна/ћризниш*,³⁴⁸ *Воли да ћланинари/ћланинариш*. Употреба инфинитива у функцији допуне уз исте глаголе уноси елеменат неодређене референцијалности. Номинализовањем допунског предиката долази до извесне промене на информативно-кумуникативном плану исказа.

Овакав неовремењени презент у комплементној клаузи употребљава се онда када су у питању активности које заправо постоје у идеји, у плану њихових носилаца, односно такве које субјекти стављају у програм активности с другим, потенцијалним вршиоцима. Ове друге комплементне предикације сматрају се допунама с императивном модалношћу (њих уводе *јусивни*, *инвићајивни*, *ћермисивни*, *ћрохићивни* и др. глаголи), а то су глаголи обавезно комплексне рекције. На те иницијативно-референцијалне предикате указала је М. Ивић.³⁴⁹ Такве комплементне предикације су обележене волунтативном модалношћу или пак императивном.

Кад год се управном предикацијом имплицира одређени, субјективни став неког носиоца, његово расположење или пак емоционални однос уопште према каквој још нереализованој активности, односно активности која је у току, допунску клаузу уводи везник *да*, а у функцији њеног предиката је презент којим се означава та појава (нпр.: *воли // жељи // доћада му се // мрзи да што ради; ојире се // ћроћиви се // ћристаје да иде; смиди се // ћлаши се // избегоава да ћа йоћледа*).

Комплémentном клаузом с обавезним презентом реферише се о активностима које тек треба или не треба да се уопште реализују (нпр. *сјрема се да ићра, заслужио је да ћа наћраде, одбија да иде*), али и о онима чије је рас простирање на временској оси „на снази”, односно о активностима чија се оствареност имплицира (*Навикао је да устаје рано; Није заборавио да ћлива*). Лексички садржај, темпорално-видско обележје и негираност управног глагола условљавају интерпретацију комплементне предикације, њену неовремењеност, остваривост (нпр.: *Заборавио је да однесе што; Није заборавио да ћто уради; Избегао је да ми каже*, тј. „није ми рекао”).

У овим клаузама презент се може градити од глагола несвршеног и од глагола свршеног вида као нпр.: *Чека да ћа зову // да ћа ћозову*.³⁵⁰

³⁴⁸ Овде глагол има модално значење „не смети”.

³⁴⁹ У студији о немобилном презенту М. Ивић објашњава тај појам чију појаву везује за одређене изразе и реченичне структуре: О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником *да*. — Зборник *Матице српске за филологију и лингвистику*, XIII, 1970, 43—54.

³⁵⁰ Овај глагол је већ навођен и тумачене су његове различите употребе. Када се допушњава овако, онда се ту подразумева реализација предлошке акузативске рекције: *чекаји на нешто* (да буде то о чему реферише реченични предикат).

Временски оквир радњи која је њиме означена даје предикат у главној реченици. Овој групи припадају већином глаголи са секундарним или примарним модалним значењем.

Унутар такве двочлане синтаксичке јединице један део може да изгуби парадигму, да се устали, постане непромењив, као што је случај рецимо с инфинитивом када с копулативним глаголом *хїешти* гради футур, као јединствен глаголски облик. А уз значењски непотпуне лексеме, инфинитив све чешће замењује конструкција: да + презент. Тада се разлаže, анализује, усложњава синтаксички израз и у зависности од управног дела осамостаљује. Ако тај обавезни, непромењиви део посматрамо изоловано, онда је то синтаксичка јединица с улогом семантичке допуне или *комїлеменїизашор* у *најужем смислу речи* (= комплетив), а заједно представљају тзв. глаголску перифразу или сложени предикат. (Тај семантички однос и алтернативна употреба конструкције *да + йрезенї* и инфинитива излазе из оквира овога истраживања.)

2.2.2.4. Издавајам у посебан тип комплементне клаузе уведене маркираним ДА_2 с презентом везаним за номинални израз: $\text{Arg}_1 + \text{ДА}_2 + \text{Pr}$). Оне се јављају уз глаголе обавезно комплексне рекције који су разврстани у неколико група. Нпр.:

A(1) учити (кога чему), спремити (кога за шта); изабрати, узети (кога за шта); (2) терати (кога на шта); (3) подстаћи (кога на шта); утицати (на кога + ComCl), наводити (кога на шта); одвраћати (кога од чега); (4) убеђивати (кога у шта), упутити (кога на шта); (6) помагати, спречавати (кога у чему), преварити (кога у чему).

B(1) приговорити, пребацити (кому што) ...; (2) прекоревати, кудити (кога за шта); хвалити (кога за шта); (3) кривити, окривљавати, тужити, оптуживати (кога за шта); тужити се, жалити се (на кога + ComCl)

B(1) молити (кога за шта); тражити, очекивати (од кога шта), чекати (кога /на кога + ComCl); (2) дати (кога за, на шта); послати (кога у, на, по шта); (3) дати (шта /кога на, за шта); поднети (шта коме на шта); тражити, наћи (кога /шта/ коме за шта).

Овде представљам обрасце по којима се они реализују у реченици. Прво, када су некорефенцијални агенси, онда је најчешће **a)** идентичан објекат главне радње са агенсом комплементне радње ($\text{Ag}_1 \neq \text{Ag}_2$, $\text{Obj}_1 = \text{Ag}_2$: *Учи ћа да љева; Молила ћа је до дође; Наређује им да се љовуку*), а при том може бити **aa)** агенс идентичан објекту комплементног предиката ($\text{Ag}_1 = \text{Obj}_2$: *Молила ћа је да је замени*). Занимљиви су примери када каузативни агенс заједно с објектом **б)** постаје актер друге радње ($\text{Ag}_1 = \text{Obj}_1 = \text{Ag}_2$ pl.: *Наћовара ћа да иду; Зове ћа да играју фудбал*). Идентичност агенса присутна је у случајевима **бб)** када се у чину „молбе“ имплицира чин „допуштања“ чији је носилац објекат главне радње ($\text{Ag}_1 = \text{Ag}_2$: *Моли Миру <да дозволи> да јој /он/ йомодне // да он љозове сесију; Мира ме моли да /она/ осѣтане љу*). А некореференцијалност је очигледна

када агенс каузира радњу в) коју треба да реализује неко трећи ($Ag_1 \neq Ag_2$, Ag_3 : *Моли Марка да Мира осѣћане*).

Кад је у питању модел са каузативним глаголима, обично је референт објекта управног глагола једнак референту субјекта допунске клаузе, што не мора увек бити, као у примерима под б, када је плуралским обликом допунског предиката истовремено обухваћен и агенс и објекат главне радње. То су примери где се иницира партнерство у реализацијању каквих активности које су првенствено адресоване на друга лица. Кад глаголи из групе принудно-манипулативних (*шетати*, *силити* и др.) управљају датим структурама, онда је увек објекат идентичан вршиоцу друге активности.

Комплементе с императивном модалношћу представља конструкција са презентом (тзв. *индиректни императив*): ComCl(„Im”): DA₂ + Pr. Та модалност проистиче из семантичко-функционалног односа између двеју предикација (нпр.: *Рекао ми је да дођем*), уколико је она друга адресована на некога ко треба да постане њен вршилац. Реализују се у оквиру три различита модела, од којих је први истоветан претходном а) с једном разликом, а она је дата под аа: носилац главне радње може постати и објекат друге радње која је обухваћена првом. Јасно је да се издавањем наредби, упућивањем молби и сл. даје импулс другоме да постане вршилац активности о којима реферише допунска предикација (а). Међутим, тај „импулс” може бити упућен и другом лицу, а да се тиче и самог иницијатора као потенцијалног вршиоца означених активности (б), што важи само кад се ради о чину „молби, заклињања”, затим о чину „давања препорука, савета”, дакле, када се искључује принуда типа „мора”, тј. када нема обавезности у извршавању датих активности, као што је рецимо има код глагола *наређивати* и других њему сродних.

Идентичност агенса двеју предикација увек изостаје када се ради о чину „похвале, покуде, оптужбе”, будући да се тада само неком другом лицу, објекту означених радњи приписује улога вршиоца активности што изазивају такво реаговање.

Ако сагледамо улогу објекатског аргумента у сложеној реченици са комплементном клаузом којом управља глаголски израз комплексне рекције, видећемо да се она мења не само у складу са значењем управног глагола већ и с интенцијама говорног акта. То значи да он може добити улогу *агенса* или *коагенса* радње која је иницирана од првог актера, *каузативно^г агенса* имплициране радње која треба да омогући да дође до оне узроковане или пак реципијенса коме се нешто приписује комплементним предикатом у клаузи, а може бити и у узози адресата коме је само намењен њен садржај.

2.2.3. Негација и ComP

2.2.3.0. Модалност комплементне предикације потиче и од употребе презента од глагола свршеног вида уз тзв. сувишну негацију чији је синтаксички еквивалент футур први без негације: V₁ + (DA_{1B} + NE + Pr_{svrš.} //

$DA_{1B} + F_1$).³⁵¹ У овоме моделу није обавезна кореференцијалност агенса пошто се осећање означено управним глаголом може пренети и на неко друго лице као носиоца активности која је проузроковала нпр. осећај страха: *Бојим се да не закасним* и *Бојим се да он не оде*. Овде се у реконструисаној допунској клаузи може појавити и глагол *моћи* у потенцијалу: *Бојим се да бих могао закаснити*; *Бојала се да би могао ошићи*.³⁵² Овај се модел разликује од претходног са DA_{1B} не само по томе што овде није обавезна идентичност вршилаца радњи него и зато што се у допунској клаузи употребљава увек презент од глагола свршеног вида.

2.2.3.1. Уз допунски предикат појављује се тзв. „сувишна” (експлективна) негација онда када се у функцији управног предикатског израза употребе глаголи типа бојазни (*бојати* *се₁*, *плашити* *се*, *стрејети*, *йтрејати* *се*, *стражавати*, *бринути*) или глаголи типа упозорења (нпр. *тазити* *се*, *чувати* *се*). Оваквим типом комплемента означава се оно што је проузроковано страхом, предвиђањем да ће се сигурно догодити нешто што ће имати непожељан исход за носиоце тих осећања, тачније предосећања, нпр.:

(2) *Бојала се, да је неко не види* (М.Ц. П, 23); ... јер се бојим да ме Турци не удаве (С.М.Љ. ИД, 108); *Бојао сам се да ће приметити, како не умем још око жена* (М.Ц. ДЧ, 105); *Плашио се да од тог и њега не спопадне морска болест* (М.С. ДС, 345); *Уплашио сам се да ће Хасан почети разговор с њом* (М.С. ДС, 132); *Брине /се/ да јој се дете не прехлади*. Једва сам се уздржавао да на њој не искали мржњу жртве (А.Т. УЧ, 158); *Пазите се да „не доведете вука у казалиште!”* (В.Д. ЕКП, 55); *Корачао је ... пазећи да се не спотакне на путу ...* (А.Т. УЧ, 281); ... чувај да те јад не нађе (С.М.Љ. ИД, 101); ... или гледај да ти га не даду са дна бачве (Б.П. ВЧ, 27); ... ма колико се она бранила да нема своју филозофију уметности ... (Ј.С. ИД, 24); *Брањио се да није пијан* (М.Ц. ДЧ, 90).

Дакле, овде се експлицира негација у клаузи са презентом у функцији предиката, док изостаје при употреби футура.

Прва два глагола (*бојати* *се₃*, *плашити* *се*) са присутном негацијом („не смети”) у свом семантичком потенцијалу и уз обавезну идентичност субјеката управљају допуном и са презентом без негације (*Боји се да йти*), док се глаголи овога типа реализују овако:

$$\begin{aligned} Ag_1 &= Ag_2: (\text{Бојим се да не љоћешим} // \text{Бојим се да ћу љоћешити}) \\ Ag_1 &\neq Ag_2: (\text{Боји се да љати не одеш} // \text{Боји се да ћеш ошићи}) \end{aligned}$$

2.2.3.2. Негација уз комплементни предикат експлицира се и када су у питању глаголи: *ојирајти* *се*, *уздржавати* *се*, *тазити*, *чувати* *се*, *одвратити*.

³⁵¹ Овде уводим поред 1 уз ДА и индекс В, јер се овај модел разликује од оних претходних са DA_{1A} и DA_{1B} , што објашњавам доле.

³⁵² И. Грицкат тврди да су „обичне и реченице са потенцијалом у негативним обртима иза глагола страховавања: *бојим се љуто да ме не би йрешекли грађани*, из нар. песме.” (1975, 219).

ћаји кога ... Тада се њима преноси значење: „настојати чинити да не дође до реализацивања активности њима обухваћене”. Тако се употребом глагола *одвраћати* кога (од чега) пресупонира спремност, намера субјекта као носиоца друге акције да је врши, али то треба да буде осуђено (нпр.: *Одвераћа га да не йоштише*). Негацијом се и овде као и код глагола „бојазни” истиче неподударност употребе глаголских времена, а имплицира се и став субјекта који не жели да се нешто додогоди, будући да је свестан могућих нежељених ефеката који би настали реализацијем активности означених допунским предикатом.

Уз глагол *уздржавати* се може, међутим, да се појави презент без експлициране негације, као нпр. *Уздржава се да је йољуби*. У оваквим примерима употребе тог глагола постоји код субјекта жеља да учини што, али и спутаност изазвана страхом, стидом и сл., па се по томе овај глагол пријејује групи глагола са DA_{1B} , као и глагол *бојати се* (у значењу „не смети чинити што”). Тада је обавезна идентичност субјекта, као и могућност номинализовања генитивном конструкцијом или кондензовавања реченичног садржаја инфинитивом.

2.2.3.3. Негација уз презент у горњим примерима је неопходна будући да би се њеним изостављањем променио смисао (*Боји се да је неко види, гледа — сада, у овом тренутку*) и тада би била могућа замена презента допунског предиката перфектом, будући да је у питању референцијална одређеност. Тако се глаголом „бојазни” у одређеном контексту може реферисати о томе да агенс мисли, претпоставља са извесном зебњом да се нешто /не/ дешава, да се већ десило или ће се десити, као у примерима: *Бојим се да ме не разумеш /да ме ниси разумeo /да ме нећeш разумети*; *Бојим се да не знаш истину /да ниси знао исшину /да нећeш никад знати исшину*. То би се могло приказати овако: $V_1 + ComCl (DA + /NE/ + Pr /Pf /F /Pt)$.

У овом случају негација се везује непосредно за допунски предикат чији садржај негира, док у претходном случају она служи за потенцирање модалности исказа која је резултат „конфликта између индикатива и релатива”, а условљена је употребном вредношћу управног глагола.

2.2.3.4. Ако управни глагол имплицира нереализованост садржаја о коме реферише допунска предикација, тада је допунски предикат обавезно у афирмативној форми: *Цем је одбио да се поклони Јеремијом* (И.А. ПА, 83) \Leftrightarrow „Није се поклонио.” ... *одбијао да донесем пресуду* (М.С. ЂС, 100). Глаголима као што су *одбийти/одбијати*, *усијати/усијавати*, *избећи/избегавати*, *заборавити/заборављати* и другим обухваћене су, дакле, активности до чије реализације не долази, односно неће доћи због негативног става оних од којих потичу одређени подстицаји или оних који су носиоци одређених менталних стања. То значење управних глаголских лексема може бити парофразирано овако: „не прихватати што, не пристајати, не желети, не смети чинити што, не дозволити коме чинити што, не сетити се чинити

³⁵³ В. код Катичића о таквој негацији у изричној реченици уз глагол *избећи* (1986, 326).

што”). У функцији комплемената таквих глагола може бити конструкција *да + Ȉрезенӣ и(ли) инфинитив*, под условом да су идентични вршиоци обеју радњи.

Наведени глаголи (и то пре свега они свршеног вида) негативно су импликативни, али експлицирањем негације (и употребом свршеног вида, што важи рецимо за глагол *с̄речиӣ*) постају позитивно импликативни (нпр. *Није Ȉа с̄речио да оде; Није заборавио да је обиђе*)³⁵⁴ или негативно импликативни (нпр. *С̄речио Ȉа је да оде; Заборавио је да је обиђе*).

На основу резултата анализе спроведене у оквиру одељака 2.1.2. и 2.1.3, види се какав је утицај значења управних глагола на модалност комплемента и нека његова формалнограматичка обележја, а даље ће бити речи о условљености значења глаголског израза и упитне форме комплементне клаузе.

2.2.4. ComCl (Quest)

2.2.4.0. Да ли ће комплементна клауза имати упитну форму и значење, то зависи пре свега од типа информације, чиме је заправо условљена и комуникативна функција главне реченице, као и од избора одговарајућих управних лексема. Често присуство негације или какве модалности, као што је импулс тежње да се сазна нешто, да се трага за оним што је непознато, нејасно, занимљиво, да се уочи оно што је необично итд. доприноси структуирању зависноупитних клауз. Сваком таквом пропозитивном садржају претходи претпоставка о необавештености, не знању субјекта у вези са датом појавом, односно неким сегментом нејединичке стварности, па се том зависном клаузом на неки начин поставља питање или износи дилема у вези са тим. Комплементном клаузом износи се садржај управног глагола у виду питања (дакле, неодређено), а не као тврђња, констатација, како је то иначе уобичајено за друге комплементне клаузе са везником *да*. Уп.: *Покушао је сазнати да ли она ради Ȉамо. и Сазнао је да она ради Ȉамо.*

Клаузе могу имати упитну форму али не и значење онда када њихова предикација реферише о различитим сегментима датости: о вршиоцу, месту, начину, узроку...

Ове комплементизаторе будући маркиране упитношћу одликује и појава речице *ли* као индикатора упитне реченичне форме. Као и комплемент типа *да₂ + Pr*, и овај је условљен пре свега значењем управне речи, али и семантикофункционалним односом између управног и допунског дела дате сложене структуре.³⁵⁵

³⁵⁴ Т. Батистић, О неким аспектима анализе каузативних глагола. — *Јужнословенски филологи*, XXIV, 78/9.

³⁵⁵ У својој контрастивној студији С. Перовић је разматрала индиректна питања у енглеском и српском језику и дала не само преглед везничких израза који уводе овакве клаузе и глаголских лексема који њима управљају већ је указала и на друге семантико-синтаксичке услове под којима се структуирају ове сложене реченице (1996).

2.2.4.1. У функцији управних глаголских речи у овим зависноупитним реченицама појављују се пре свега глаголи који се због свог значења искључиво удружују с оваквим структурно-функционалним типом клаузе. Дакле: P_1 („Quest“) + Conj (да ли) + ComP.

То су глаголи (а групе) чији значењски потенцијал садржи сему „упитности“: *шишати* (се), *ушишати* (се), *заштити* (се), *истишати*, *претистишати*, *расистишати* се, *чудити* се (тј. питати се с неверицом), *иншересовати* се и др. Сем што се уз наведене глаголе питања формирају у виду зависне клаузе, и одговори на њих могу имати такође исту форму уз глаголе као што су: *одговорити*, *рећи*, *казати*, *информисати* се, *обавестити* се, *(по)савештовасти* се, *договорити* се и др.

(За) Питао је швабу да л' је он то њему рекао да је дукате оставио (Ј.И. ИД, 171); Упитао је има ли што за јело (Б.П. ДКЛ, 39); Он се с ужасом запитао: шта сада? (Ј.С. ИД, 128); Стално се питам: шта ли га је тако изненада сколило (П.У. ОС, 13); Конзул Реслер интересовао се чим они мотивишу своје захтеве (В.П. АП, 194); Није се он толико чудио откуд му кључ у устима ... (М.П. ХР, 66); Чуди се сама себи како се то усуђује да људе ... пушта к себи (А.Т. УЧ, 178); Зато ме и испитује колико сам за све вољан (П.У. ОС, 21); Ја нисам никада, ни доцније, распитивао како се то могла бабица збунити (Б.Н. А, 25); Око те куће је данима шеткао ... распитијући се код некадашњих муштерија ... како је његов газда тачно убијен (А.Т. УЧ, 74); Треба испитати шта је оно што им даје праве, унутрашње вредности (Љ.Н. КС, 6); Тада су се опет окренули једно другоме, испитујући у чemu је непоновљивост задовољства (А.Т. УЧ, 64); Сад се посаветујете мудро, хоћете ли кога слати (С.М.Љ. ИД, 20); Обавестио се шта закон налаже (Ј.С. ИД, 112); Потребно је ... да нам најпосле кажете за кога сте скупљали податке о Цем-султану (И.А. ПА, 99).

И глаголи групе (б) чији семантички потенцијал укључује „прикупљање података са циљем да се нађу одговори на нека питања у вези са одређеним сегментима стварности“ такође се удружују са комплементном клаузом упитне форме. То су нпр.: *анализирати*, *шестирасти*, *исправљати*, *извештавати*, *превештавати*, *прегледати*, *прашати*, *надгледати*, *контролисати*, *извидети*, *разматрати*, *проучавати*, *убоређивати*, *разликовати*, *разлучити*, *поједедати* и /из/видети (ова два последња у значењу „прверити“). Њима се обележавају радње које пресупонирају различите поступке, односно начине долажења до тражених података о разлозима, суштини неког догађања, о његовој лоцираности, квантитативној заступљености или начину испољавања итд., о чему реферише комплементна клауза с одређеним упитним везничким средством. Глаголи перцепције, дакле, такође могу имати значење „прверавати, пратити, надгледати“ и сл. Узмимо пр.:

(3.6) Треба истражити колики је и какав учинак имала та околност на развој Доситејеве личности (В.Д. ЕКП, 11); Могао би ... равнодушно пратити како се према божанском пројекту распадам (Б.П. ВЧ, 36); Размотрили су шта да чине (А.Т. УЧ, 327); Они провјере да ли је лименка на врху испупчена (Н.М. МЈ, 37); ... требало је извидети да ли је контактни положај,

данас обавезан у два поменута језика, био од почетка обавезан (И.Г. Ст., 85); ... а једним брзим продужетком погледа /стала/ проверавати како та награда делује на његовог друга (А.Т. УЧ, 61); ... потом је ослушкивао да ли му неко одговара (В.С. Т, 47); ... ја ћу гледати шта радите (М.С. ММ, 64); ... гледали су ко ће тај бити (М.П. ХР, 55); Пођу да виде што би (С.М.Љ. ИД, 107).

Наведеним глаголима могу се приклучити и глаголи несвршеног вида *откривати*, *процењивати*, *погађати*, *наћати*, који су иначе у том погледу маркирани у односу на своје свршене парњаке будући да ови као допуну могу имати и клаузу с везником *да* и ComCl (Quest). Нпр.: ... *наћају на шта се она односи* (А.Т. УЧ, 339); *Збој Исхака ми се чини да погађам зашто стије на тој међи* (М.С. ДС, 206); *Он поче погађати шта се све ноћас десило* (М.Ц. П, 106). Уп. са: *Походио је да је то био Пера*, односно *Походио је ко је то био*. При употреби глагола свршеног вида јасно је да је познат одговор на питање и зато се уз њега не употребљава облик тзв. тоталног питања, што значи да се искључује могућност алтернативног избора.

Глаголима (групе в) као што су *тумачити*, *објашњавати*, *разјашњавати* реферише се о настојању носилаца датих активности да нађу одговоре на одређена питања, при чему се такође искључује тип питања „да ли“. Нпр.:

(3.в) Гостима је тумачила шта сам ја тиме хтео рећи (Б.Н. А, 30); Објаснише нам шта се догађа (В.С. Т, 17); Објаснише чему нас та прича учи (Р.Д. ИД, 196); То нам објашњава зашто су у историји епохе без слободе уједно и епохе без умјетности (В.Д. ЕКП, 58); Како се то ради ... ваљаће потанко казати кад Рјечник буде готов (Ђ.Д. К, 206).³⁵⁶

У посебну (г) групу спадају глаголи социјативног типа *разговарати*, *расправљати* (*се*), *говорити* („разговарати“), *предирати* (*се*, *инати*) и сл., који такође траже сентенцијалну допуну упитне форме (или падешку локативну допуну) којом се реферише о разноврсним тематским садржајима датих комуникативних активности:

(3.г) Први пут су разговарали о том: шта Срби траже (М.Ђ.М. КС, 183); Негда у свету се препирало је ли св. Илије плашт негда у возидби пао доиста на шлеску или није (Ј.И. ИД, 286); Инатили се ко је зачео Матицу (Исто, 281); Говорили смо управо о томе шта може овој катедри доћи на део из оног огромног програма (С.Н. СК, 192); Хоће ли, дакле, ту граматику сви Срби примити и по њој писати, о томе нема разговора (Ђ.Д. ИС, 68).

И глаголи као што су *размишљати*, *смишљати*, *замисљати*, *мислити*, *бринути* (*се* (са локативом) такође управљају клаузом упитне форме, стога што се њима обухватају неодређени апстрактни садржаји нпр.: ... *смишља ... шта ће рећи трговцу* (М.С. ММ, 44); *Смишљао је како би им*

³⁵⁶ Овде глагол *казати* има значење синонимично глаголу *објаснити*.

дошао ѕлаве (М.Ђ.М. КС, 11); *Мучно сам размишљао ѿшта да учиним с њим* (М.С. ДС, 59); *Мислио сам да ћеш размишљаши како да сијасеш браћу* (М.С. ДС, 116).

2.2.4.2 *Утишносӣ* реченичне допуне условљена је не само значењем него и формом управног глагола (пре свега употребом перифрастичне форме императива или пак инфинитива) будући да се импулс за проналачење одговора на извесна питања по правилу преноси на другог (нпр.: *Пиши ѣа ѿшта ради*), и то тако да се онај коме је садржај питања упућен непосредно укључи у сам говорни чин (нпр.: *Просуди да ли сам у ћраву; Покажимо ѿшта умемо*). То би се могло представити овако: $P_1(,Im^*) + Conj(da\ li\ ...) + ComP$.

Истина је да се управни глаголски израз ретко појављује у облику императива у писаном тексту, али императивну модалност могу понети различити модални изрази (нпр. *ваља, треба, йоштребено је, мора, од значаја је, важно је, хтейши, желејши, згодно је*) у одговарајућим лексичким спојевима с глаголима. Модалност наравно може произести из самог контекста. Тако глаголи *ућврдити, установити, одредити, докучити, сазнати, дознати, видети, ћеледати, йо/штражити* и др. имају допуну у виду зависноупитне реченице онда када се управном клаузом реферише о потреби чулног и интелектуалног спознавања стварности, дакле, када се поменути глаголи нађу у контексту обележеном императивном модалношћу. Нпр.:

(4) Ту је човек морао између редова тражити шта се хоће (Ј.И. ИД, 283); Ваља потражити шта нам је непознатије (С.Н. СК, 193); Да се утврди да ли би ... нормално изведени облици гласили пријесјек, пријевод, пријеџац ... (В.Д. ЕКП, 258); Погледати може ли се штогод од познатих механизама пренијети и на човјека (Н.М. МЈ, 30); Било би од крупнога значаја за науку егзактно утврдити може ли знак само својом структуром бити узрок дубље заинтересованости (Д.Ј. ЈС, 14); Социолози, политиколози ... тек треба да одговоре зашто су, на пример, у непосредном ратном периоду и наша критика и наша уметност биле претежно дорматске (Р.Ж. НК, 15); ... хтио је да сазна зашто је дошла (М.С. ММ, 49); Да видите јесмо ли дочекали чему смо се надали (Л.Л. П, 102); ... да видите шта сам ја једне године налепио! (М.Г. ИД, 143); Напрежем се да се сјетим ко сам и шта сам, одакле сам и како сам овамо дошао (И.А. ПА, 116).

2.2.4.3. Сем императивне модалности, и *утишносӣ* или *неѓираносӣ* садржаја управног глаголског предиката у директној су вези с упитном формом зависне допунске клаузе, будући да се и на те начине може пресупонирати незнање, необавештеност или несигурност, неодлучност говорног лица. То може бити присутно у семантичком садржају глаголских израза *двоумити се, колебати се, водити борбу са собом, немати љојма, бити у дилеми, бити у недоумици, бити у неизвесности, бољ зна и др.* Нпр.: *Ко зна да ли се неће усвојити предлог онођа естетичара ...* (Ј.С. ИД, 55); *Сам бољ зна каква ће бити зима и какву ће јусћош рат још осставити* (М.С. ММ, 7); *Кад Марко ... са самим собом на живој и смрти води борбу хоће ли или неће ћиј у собу* (М.Б. К, 86); *Појма немам чиме сам иза-*

звала његову осећајивост (Б.П. ВЧ, 34); *У недоумици је да ли да си преи од пустаре ... или од села* (Б.П. ВЧ, 28); *Милан се нађе у здјалици шта ће сад*³⁵⁷ (Ј.И. ИД, 162). Тако и глагол бираши захтева зависноупитну клаузу: *Али ... је бирао хоће ли се настаниши раш са Русима или ђочеш са Млечићима* (В.Ђ. ИЈ, 370).

Исто тако глаголи *знаши*, *разумешши*, *бринуши се*, *тицашши се* са негацијом, по правилу, добијају упитну клаузу, која „у потпуности одговара импликативном својству датих предиката” (М. Ивић, 1983, 141). Уп.: *Нисам се много бринуо да ли ће да ошац разбациши или неће* (М.С. ДС, 31); ... не знам одистра није ли то џужење (Б.Н. А, 31); *Није ни дознао ко му је мајка* (Д.К. РЈ, 23); ... никако не може да схвашаш зашто је тај ... ошишао (М.С. ММ, 32). Ту су и изрази *не водишши рачуна* или *марашши*, који се, иначе, употребљава по правилу са негацијом: *Реалистичка критика не води рачуна да ли је дело написано „по свима вечашним нейромензивним законима о лежоме”* (Ј.С. ИД, 34); *Није ни марио што му се ћодсмејају* (М.Г. ИД, 152). У питању је необавештеност или незаинтересованост говорног лица у односу на појаве и дешавања у нејезичкој датости.

И глагол *ћазиши* са негацијом или у императиву реализује се обавезно са комплементом упитне форме: *Не ћази је ли мушка или женска* (М.С. ММ, 10).³⁵⁸ Уз афирмавитну верзију управног израза *ћазиши* комплементни предикат се комбинује са негацијом: *Пазио је да не ћогреши*.

Одређене глаголе у упитној управној клаузи допуњује зависна клауза такође упитне форме као нпр.: *Како да каже да ли ћа воли?* (М.С. ММ, 45). Када се употребом глагола *одговориши* пресупонира жеља, односно иницијатива говорног лица да сазна нешто, тада се то формулише као питање (*Одговори ми где си био // Можеш ли одговориши шта трајиши*), иначе садржај одговора у принципу познат је саговорнику (*Одговорио ми је да зна за то*). Пред упитним везнником уз исти глагол увек се имплицира израз *на ђашање*: *Одговорио ми је <на ђашање> где је био*.

2.2.4.4. Комплементизаторе упитне форме уводе у складу с типом питања (*што/шална/шарцијална*) различита везничка средства (Conj „Quest“). Сем уобичајеног *да + ли*, на почетку тзв. тоталних питања појављују се облици глагола *јесам*, *биши*, *хшешши*, *имашши*, *моћи* и обавезна речца *ли* (све су то варијанте питања типа *да ли*), нпр.:

(5) Он се пита да ли ће људи празних stomaka и смрзнутих прстију моћи слушати предавања о заслугама Микаланђела (Ј.С. ИД, 42); Имамо да потражимо хоћемо ли у овоме мењању и колебању литерарног укуса моћи наћи нечега сталног (Љ.Н. КС, 14); Ко зна не бих ли ја сад већ био стрељан као грчки министар (Б.Н. А, 22); Но погледајте најприје име ли свему тому разлога (С.М.Љ. ИД, 21); Понекад се упитам није ли то нешто друго (Б.П. ДКЛ, 46); Критичар не треба да води рачуна хоће ли имати против или за себе ове или оне кругове (Ј.С. ИД, 28); Распитивао сам име ли каква посла

³⁵⁷ Израз *биши у здјалици* има значење, према РСАНУ, „наћи се у непријатној ситуацији“.

³⁵⁸ Глагол *ћазиши* реализује се у различитим семантичким позицијама у реченици српског језика.

за мене (И.А. ПА, 113); И онда га упитах није ли неки од тих људи ... имао помало чудан ход (Д.К., РЈ, 86); Волио бих да знам је ли крив (М.С. ДС, 55).

Питање са негираним глаголским предикатом и везником *да* представља варијанту питања *да ли* са истим глаголом у афирмативној форми, с тим што је у првом присутна својеврсна модалност типа претпоставке, очекивања говорног лица да је остварено то што је предмет његовог питања. Нпр.: *Пишао сам да да није, можда, срео нећде моћ оца* (Д.К. РЈ, 85).³⁵⁹ Овај тип зависних питања може садржати и дисјункцију, док се други наведени тип питања често реализује у координираном низу уз исти управни глагол.

У функцији везника који уводе парцијална питања најчешће се појављују упитне речи — прилози и заменице — понекад у комбинацији са везником *да*. Дакле, у зависности од тога која се појединост у вези са неком радњом или њеним учесницима жели сазнати, употребљавају се рецимо следеће упитне речи или скупови речи: *зашто, како, колико, куда, докле, што да, како да, ко, с ким, чије, о чему*. Као што напоменух, више различитих питања може бити допуна једном глаголу: *Не знам ни сам како сам кући дошао ... ни колико је саши* (Ј.И. ИД, 172); *Није знаю куда иде ни шта ради* (В.С. Т, 27); ... *дојави цару или царским људима ... кога је изРЕКАO и како* (И.А. ПА, 62).

2.2.4.5. Посебно обележје допунским клаузама дају прилошко-заменички изрази *колико, колики (-а, -о)* или изрази *до које мере* и сл., чија је појава условљена потребом да се садржајем управног глагола обухвати степен заступљености својства, обележја или интензитет какве активности о којој реферише допунска предикација или пак квантитативна присутност њених носилаца (Conj „Quant”). Тако се ови везнички изрази појављују у уз洛зи детерминатора за квантifikативно одмеравање као вог обележја израженог допунским предикатом или као квантifikатори именског аргумента у клаузи:

(6) За ову расправу јесте најбитније показати колико је оправдан сам појам поетска граматика (Д.Ј. ЈС, 8); ... ако би неко узео на себе да анализира ... новелу Л.Лазаревића ... тај би, доиста, морао да констатује колико ту има финеса (М.Б. К, 60/61); Он је сам осећао колико има претераности у похвалама (Ј.С. ИД, 145); Она показује колико су стари неимари ... имали смисла не само за сталност и лепоту грађевине него и за корист и удобност (И.А. Др., 16); До које мере то зна бити индиферентно за суд о поетској вриједности њихова дјела, показује и Хомеров примјер (В.Д. ЕКП, 65); Колико је учествовао при штампању 2. издања Вукова речника — већ сам напоменуо (А.Б. ВД, 159); Кад промислим колико ми је јада задао тај пачији трбух (С.М.Љ., ИД, 109); Требало би израчунати колико је текстова морало бити и којим су се интензитетом они морали разгранавати (И.Г. Ст., 36); Знајући колико бечки двор занимају планови господара Бранковића могу рећи да ... (М.П. ХР, 32); Не може се закључити колико се занима за жене (Исто, 32); Опозивши колика му је мала дружина, навале (М.Ђ.М. КС, 198); Није ни знала колико је напора захтијевао овај мали чудни покушај (М.С. ММ, 51).

³⁵⁹ Мусић, 1900, РАД, 247, 207.

Везник *колико* могуће је лексикализовати изразом *у којој мери* онда када он детерминише глагол у клаузи као квантifikативни адвербијал дирекционог типа (*Не може се закључити колико се занима за жене* — М.П. ХР, 32), док се квантifikатор адлативног типа експлицира изразом: *до које мере* (в. горе пример). Везничким спојем који такође упућује на квантитет какве активности може се сматрати и израз *којим интензишетом*. Њиме се указује на ширење дате појаве уз мање или веће осцилације.

Глаголи типа оцене или процене укључују у свој потенцијал и компоненту квантifikативности, тако да се често удружују управо са клаузом уведеном поменутим везничким изразима (в. 2.1.1).

2.2.5. О екпликативним везницима: *да* — *како*; *да* — *шта*

2.2.5.0. Било је речи највише о везнику *да* и његовим употребним вредностима, будући да комплементну клаузу најчешће уводи тај везник, који је мање-више потисну остале везнике, изгубивши при том све значењске примесе.³⁶⁰ Проширујући, дакле, своје поље употребе, овај везник постаје неутрално, необележено средство везе унутар разних врста зависних реченица.³⁶¹

У старијем периоду нашег књижевног језика у функцији везника изричних клауза употребљавале су се и неке рече и прилози, каквих данас нема у стандардном српском језику (бележи их, рецимо, речник САНУ).³⁶² У језику Ђ. Даничића налазим рецимо везнички израз *еда*³⁶³ (обично с упитном речцом *ли*) уз глаголе говорења и мишљења као нпр.: *По штом је Шафарик имао казаћи еда ли је йо разуму и йо својсћиву*

³⁶⁰ О развоју тога везника пише слависта Ј. Седлачек: Српскохрватске потврде о развијку реченице са *да* у јужним словенским језицима. — Зборник *Матице српске за филологију и лингвистику*, XIII/2, 1970, 59—69. О пореклу овога везника изношена су различита мишљења. Да ли је то била прво модална партикула, како је сматрао Белић, или је то био копулативни везник, па постао везник последичних и намерних реченица, што је утврдио А. Мусић (Реченице с конјункцијом да у хрватском језику. — *РАД ЈАЗУ*, 142, 1900, 1—125), а можда је то да постало од императива глагола *даћи* (Миклошић), није сасвим поуздано утврђено. Да за овај везник нема потврда ни у Душановом законику, установила је Ирена Грицкат (1975, 162), која каже да се појава везника *да* на територији српског језика бележи крајем XIV века.

³⁶¹ Везник *да*, како тврди И. Грицкат, најпре је служио „за исказивање воље и футорске оријентације“ (Грицкат, 1975, 76), да би се коначно почeo појављивати и на почетку зависних реченица са „реалним, узрочним“ значењем, где бисмо иначе очекивали везник *што*.

³⁶² Тако, према Речнику САНУ, речца *нека* уводи као „исказни“ везник *да* зависну реченицу „кад се исказује или ближе одређује оно што садржи, означава глагол главне реченице“. И везник *где* може имати вредност изричног *да*, како смо показали на примерима с глаголима перцепције и експлицираним објектом, што бележи и РСАНУ, где налазимо потврде и за његов „искључиво исказни“ карактер уз глаголе типа говорења и знања.

³⁶³ Од старословенског везника *jep(e)* настаје *ere*, *er*, односно само *e*. Дуго се у ста-ром српском језику употребљавало *jep(e)* и *јако*, а касније их замењује изрични везник *да* (Грицкат, 1975, 158—174). Финално *јако* и *да* прелазе у изрично *да* (168).

српскога језика боља српска граматика нпр. са ј него ли без њега (Ђ.Д. К, 69); *Него се тиши еда ли „весма разумно постућао Срби”...* (Исто, 82); *Ja сам довде сумњао еда ли В. Лазић има досћа људскоћа разума* (Исто, 93).

Сем поменутог везника, допунске клаузе, како смо већ видели, уводе и друга везничка средства која могу бити комутабилна с везником *да* (*да* ⇔ *како*, *да* ⇔ *шићо*), као и различити упитни везнички изрази, а у саставу везника могу бити обавезни прономинални изрази, пре свега заменичке и именичке речи, у одређеном реквијском облику, о чему је било речи (в. 1.4.2. и 1.4.3).³⁶⁴

Даље говорим само о неким видовима употребе комплементног везника *да*, и то у односу на друга два експликативна везника: *како* и *шића*.

2.2.5.1. Да – како: Однос везника *да* и *како* може бити интересантан са више аспекта. У граматикама се тврди да је замена везника *да* везником *како₁* могућа онда када је у питању права изричност, а да није могућа у случајевима тзв. волунтативне модалности, уз немобилни презент, о чему је било речи (в. 2.2.2.3). Тачно је да постоји могућност супституције поменутих везника, али је то често праћено одређеним значењским тоналитетима.³⁶⁵ Ако се сложимо са тврђњом И. Грицката да се везници и значењски диференцирају, онда је неоспорно да је везник *како* семантички оптерећенији у односу на везник *да*. То је данас полифункционална, вишезначна реч, чија употреба може бити и стилистички маркирана.

Прво (1) очигледна је замењивост немаркираног везника *да* везником *како₁* онда када се у функцији управног предикатског израза појављују глаголи којима се реферише пре свега о интелектуално-комунивативним активностима, а клаузом се износи садржај такве тврдње (да = *како₁*). Нпр.:

(7) Своје приповетке зове сликама да тиме наговести да се у њима огледа прави живот (Љ.Н. КС, 51); Ја сам ... увек примећивао да с њим нису чиста посла (Р.Д. ИД, 202); Говорили су му да није ни кадар што паметно написати (Љ.С. СК, 328); Где-гђе ћу додати како имају и други прије води (Ђ.Д. К, 74); ... причаће се још, да је све било само ружан сан (М.Ц. ДЧ, 86); Рекао је ... како увијек зависи од воље божије (М.С. ДС, 105);... мислио сам како је добар и пажљив човјек (М.С. ДС, 302): ... мислио сам да између њих постоји нешто (М.С. ДС, 102); ... кад сте ви сами пред властима изјавили да ништа није крив (А.И. ПА, 33); Она свакоме говори како

³⁶⁴ Сигурно је да су формални индикатори зависног синтаксичког односа један од важних путоказа у праћењу развоја зависних реченица и њиховог диференцирања. Успостављању зависности међу реченицама претходила је јукстапозиција, премда има и другајијих мишљења наших лингвиста. И. Грицката је давно изнела своје мишљење, које се разликује од чешких и руских синтаксичара, да је развој хипотаксичких структура у словенским језицима текао независно од паратаксе, на одређени начин надокнађивао се недостатак оптатива, конјунктива (1975, 66).

³⁶⁵ В. детаљније о односу ова два везника у мом раду (В. Петровић: *Употреба везника КАКО и DA и комплементној kлаузи srpskog jezika*. — *Slavia Meridionalis. Studia linguistica slavica et balkanica*, 4, Warszawa 2004: 35—45).

је мирна (И.А. Г, 110); Примећује да писац не употребљава фигуративни говор само зато да би боље изразио ... (И.Ч. В3, 51).

Примећује се да исти глаголи једном уводе клаузу с везником *да*, други пут са везником *како*, као нпр. и глагол *показати* у двема реченицама, које следе једна за другом: *Он је први показао како је бодайша ризница за џесника — свакидашњи живот*. *Он је показао нашим тисцима да није нужно пратити доба крстеносаца* (Ј.С. ИД, 101).

Понекад је нужно да се уз исти глагол када везује две или три објектске клаузе, употребе различити везници ради разједначавања, коректнијег изражавања.

Друго (2), много се чешће уочавају одређене значењске разлике у употреби ова два везника уз исти управни глагол, што се посебно односи на глаголе перцепције (да ≈ КАКО₂). У литератури је наиме примећено да у примерима попут *Видим да / како да боли* није могуће извршити супституцију везника, а да се не промени значење датог исказа. При том се сматра да је у таквим случајевима клаузи са *да* ближа употреба номинализоване структуре него оној с везником *како*, јер се првом означава стање, док друга реферише о одређеним манифестијама датог стања.³⁶⁶

Таква запажања потврђују примери са везником *како*₂ уз перцептивне глаголе, јер ако би дошло до замене везником *да*, променио би се смисао и уместо клаузе могла би се употребити конструкција са девербативном именицом: *Онда угледах на дну села како се из облака прашине поглављају нека кола* (Д.К. РЈ, 23); *Више сам назирао него што сам ојажао како се зидови сужавају* (В.С. Т, 9). То значи да клауза с везником *како*₂ у оваквим случајевима није синонимична са номинализованом структуром будући да се комплементним предикатом може истаћи поступност догађања, динамичност. То је посебно уочљиво у примеру са клаузом, где се учесталим глаголом *бивајти* и речцом за интензификацију *све сигнификује „постепено повећавање интензитета обележја”* које се приписује датој појави: *Само сам осећао како потреба да говорим бива све стварнија* (Б.П. ДКЛ, 31).

Тако се везником *како*₂ преноси слика ситуације у динамичкој реализацији. Уп.: *Примети како је жељно гледа војник с брчићима* (М.С. ММ, 20), а везником *да* с комплементом значење стања, призора: *Присећам се да су још деда и баба седели под њом* (П.У. ОС, 11).

Као што видимо, комутабилност везника *како* и *да* условљена је одређеним синтаксичко-стилистичким факторима.

Као треће (3) истичем случајеве када везник *да* не може заменити експликативни везник *како* (да ≠ КАКО₃) из различитих разлога: а) због морфосемантичких особености управног глагола, б) уколико категоријално обележје прилошке речи *како* условљава њену синтаксичку улогу обавезног детерминатора одређених глагола у зависној клаузи и в) ако је у фокусу саопштавања начин испољавања какве активности обухваћене главном предикацијом.

³⁶⁶ То је примећено у руском језику, на шта указује Ј. Орешник у студији: *Slovenski glagolski vid in univerzalna slovnica*. — SAZU, Ljubljana 1994, 33.

Тако (а) глаголи *йосматраши*, *гледаши*, *прашиши*, *слушаши*, *описиваши*, *излађавши*, *насликаши*, *смишљавши* и др. који својим садржајем обухватају „простирање, низање догађаја, слика у перцептуалном пољу” добијају реченичну допуну са везником *како*, као нпр.:

(8) Ноћима је смишљао како би се оградио од рата (М.С. ММ, 8); Описивали су како живе људи у овоме или ономе крају (Љ.Н. КС, 33); Помагала је како мајстори мењају цреп на крову (П.У. ОС, 20); Гледао је како сунце залази за хоризонт, црвено (Д.К. РЈ, 43); Гледао је како момак поји на бунару коња (М.С. ММ, 46); Гледао је како се тромо крше брегови и грме и тресу у леду (М.Ц. П, 25).

Везник *како₃* може да се појави, као што поменух (под б), у функцији обавезне прилошке допуне глагола типа понашања, поступања, осећања и др. који траже експликацију таквог детерминатора. То се може илустровати примером из граматике М. Стевановића: *Онај дошавши кући не каже својој браћи како је код зета йешао* (1974, 829). Том примеру се могу додати следећи: *Рекао сам јој како сам се осећао; Сазнали су како су им се деца йонашала; Па знаје како је Видаковић живео?* (Ј.И. ИД, 286). На овај начин се прилошким детерминаторима имплицира квалитет, наравно, неодређен, назначених активности (проводи, понашања, осећања), што би се могло парафразирати овако: Не каже какав је био провод ..., или каква су му била осећања ..., или какав је био живот ...

Прилошки карактер овог везника долази до изражaja у примерима када он служи за интензификацију какве активности или својства означеног допунском предикацијом: *Како се било шешко одржати исправним реформним чиновницима ... Јоказује случај штавничкој кајмакама* (В.П. АП, 156); *Чуло се како ћвожђе јробивши сјавачу ћруди удари у камен ђод њим* (М.П. ХР, 49). И пример дат код М. Стевановића (1974, 829) може се интерпретирати у истом смислу: *Гледај, вели, како је близу до мене Турчин.* Дакле: КАКО = колико. Овде се управним глаголом скреће пажња на непосредну близину појма обухваћеног садржајем перцептивне активности.

У неким случајевима очитује се упитни карактер прилошког везника *како*, који уводи комплемент маркирајући га својим категоријалним обележјем, као рецимо: *Чак је шешко замислиши како би инхерентне ђојаве или фонеме могле вршиши шакве фунције* (П.И. О јез., 12). Примери из Стевановићеве граматике, поред упитности садрже посебну модалност коју им даје потенцијал: *Просуди како бих ја могао дираши новац ђивоје ђиволе; Помисли како бих ће шек ја бранио!* (стр. 829). Овим другим примером пресупонира се ситуација у односу на коју говорно лице заузима став обојен иронијом.

Врло је фреквентна употреба в) начинског везника *како₃* на почетку клауза којима се реферише о току и начину испољавања какве активности као нпр.: *Гледа како се решава задатак; Учи како се игра валицер; Показује како се ђали мотор.* Номинализовањем ових реченица добија се конструкција с именицом начин и одговарајућом девербативном имени-

цом: *начин решавања задатка*. То је искључено уколико је глагол у допунској реченици грађен од свршеног вида.

У следећим примерима везник *како₃*, као прилошки детерминатор допунског предиката не био могао бити супституисан везником *да*, а да не дође до семантичког помака: *Белешка ... показује како ... је разумевао значај и замашај књижевности* (Ј.С. ИД, 122); *Он је исјирао како је настрадао због ћудище градској физикуса* (М.С. ММ, 70).

2.2.5.2. Да — што: Ако би се даље успостављао паралелизам у употреби са другим везницима који уводе комплементну клаузу у српском језику, посебно би био интересантан однос између везника *што* и *да*, чemu је у нашој литератури поклоњено доста пажње. Везник *што* је специфичан по томе што се према везнику *да* поставља као маркирани члан с обзиром на то да реченица коју он уводи „има наглашено реализовано значење ... радње која је сагледана као сигурна, макар тек у будућности, која је процењена као сигурна” (И. Грицкат, 1975, 118). Упоредимо ли исти пример у којем је једном употребљен везник *што*, а други пут *да* (*Прија му што ћа мазе* и *Прија му да ћа мазе*), уочићемо да је у првом случају реч о реалној, оствареној радњи са примесом каузалности, а у другом примеру о претпостављеној чију реализацију прижељкује носилац означеног расположења.³⁶⁷

Равноправно се, међутим, употребљавају оба везника уз одређене глаголе афективног стања, као и семантички сродне предикатске изразе, онда када је предикат допунске реченице у перфекту или презенту од глагола несвршеног вида: *Радујем се што /да су ме ћронашла; Нервира ме што /да ме исуђујујеш*.

Првобитна употреба везника *што* била је везана за узрочне реченице, како је то утврдила И. Грицкат, али га данас потискује везник *да* чак и у таквим ситуацијама.

Несумњиво је да је појава везника *што* карактеристична за глаголске изразе типа похвале, оптужбе и др. у чијем је лексичком садржају присутна компонента фактитивности (чинити речима да неко буде актер какве радње која доводи до одређене реакције), па се номиналном или реченичном допуном реферише о томе шта изазива такво расположење.

Веома је занимљиво, иначе недовољно проучено питање стварања сложених субординативних везника³⁶⁸ уопште, а посебно управо ових који уводе комплементну клаузу будући да се у свим граматикама уз ове реченице помињу прости везници (само је код тзв. зависноупитних нешто другачија ситуација, чemu је посвећен пододељак 2.2.4). Један од начина настања тих везника је појава заменичких израза и(ли) апстрактне лексике у њиховом саставу, што доприноси не само богаћењу ве-

³⁶⁷ У раду „Употреба зависних везника *што* и *да* освијетљена појмом пресупозиције”. — *Књижевни језик*, X, бр. 4, Сарајево 1981, 7—13, М. Риђановић показује на примерима паралелне употребе зависних реченица са везницима *да* и *што* да су *фактивни* они садржаји које уводи везник *што*.

³⁶⁸ Тако је рецимо И. Грицкат у својој најзначајнијој дијахроној синтаксичкој студији давно утврдила да „везннички спојеви детаљишу подврсте реченичне подређености” (1975, 122).

зничког система новим синонимичним језичким средствима већ и проширивању семантичког система зависних клауза тако што се попуњава оним значењским категоријама које углавном нису граматикализоване на нивоу зависносложене реченице.³⁶⁹

Може се утврдити извесна везаност значењског типа за поједина везничка средства, али често комплементну клаузу уводи исти неутрални, тј. чисто информативни везник *да*. Међутим, све више се данас употребљавају као семантички верификатори реченичног садржаја просентенцијалне речи у одређеним облицима, изузев у акузативу без предлога, што је заправо знак да *штавично објекатско значење без икаквих примеса не изискује посебно обележавање на нивоу сложене реченице*. За њега је резервисана зависна допунска реченица са везником *да*, која углавном може да парадигмира, док за модификацију, тј. спецификацију тог општег значења служе, како сам показала, поједина синтаксичка средства. Те различитости (волунтативност, императивност, упитност) потичу првенствено од лексичког садржаја и употребне вредности израза који њима управљају, као и од успостављеног функционално-семантичког односа. То је, како смо видели, по правилу, сигнализирано и одређеним везничким средством, као и темпорално-аспекатским обележјем допунског предиката.

Напомињем да се овде нећу бавити питањима везаним за употребу везничких спојева сачињених од упитне прилошке или заменичке речи и везника *да*, нпр.: *Не знам како да му што саопштим; Пиша ћа шта да ради*. Такве уведене клаузе несумњиво су обележене својеврсном модалношћу, као уосталом и неинтегрисане упитне реченице српскога језика које су структуриране као парцијална или тотална питања управо наведеним спојевима речи, па би им требало посветити далеко више простора.

2.2.6. Значењски типови ComCl

2.2.6.0. Како се могло досад закључити, комплементне предикације, уопште узев, реферишу првенствено о апстрактним објекатским садржајима управних глаголских речи којима су граматички подређене, а њихова даља семантичка диференцијација зависи од лексичког значења дате управне речи и израза, лексичкосемантичког окружења у коме се реализују, као и од функционалног односа успостављеног између зависне и њој надређене предикације.³⁷⁰ Несумњива је међуусловљеност граматичко-семантичких особености управних и зависних делова датих структуре. Управо због тог преплитања синтаксичког и семантичког плана веома је тешко, када су у питању објекатске клаузе, говорити о њиховим од-

³⁶⁹ То важи ипак пре свега за реченице рашичлањене структуре, а мање за комплементне нерашчлањене, везане за једну управну реч.

³⁷⁰ М. Дејанова издваја три основна семантичка типа изричних реченица у словенским језицима и говори о могућности синонимичне употребе инфинитива (1985, 56–121).

³⁷¹ Будући да је објекат не само синтаксичка већ и семантичка категорија и да може доћи до појмово-терминолошке збрке, напомињем да се овде служим тим термином у недостатку бољег, а под њим подразумевам *айстрактну предметност изражену првенствен*.

ређеним значењским обележјима, а камоли издвајати поједине семантичке типове.³⁷¹

2.2.6.1. Без претензија да опишем све семантичке различитости међу комплементним реченицама, на шта сам повремено скретала пажњу, овде ћу се само осврнути на нека питања везана за њихове општије значењске особености и могуће разграничење по одређеним семантичким параметрима.

Прво, видели смо да комплементним клаузама управљају различите семантичке групе глагола, првенствено оне којима се означавају интелектуално-комуникативне активности. Ти садржаји могу бити упућивани коме, тј. адресовани на кога, без икаквог подстицаја од стране онога који их саопштава, али када се тичу непосредно примаоца у смислу налога, савета, препоруке, тада углавном важи правило о идентичности примаоца поруке и извршиоца наложене, препоручене активности. Њима се може реферисати о оном садржају који је каузиран активношћу типа „присиле“ или „подстицаја“, па су то допунске реченице обавезно блокиране везником ДА₂ и немобилним презентом.

С обзиром на пomenуту интерференцију објекатског значења са неким другим значењима, указаћу превасходно на то каква су могућа пројимања. Тако издвајам најфrekвентније групе примера са специфичним семантичким обележјима, када долази до интерференције различитих значења.³⁷²

1. Реченичне допуне са значењем „изазивача“
2. Реченичне допуне „циљног“ типа
3. Реченичне допуне са значењем „средства“
4. Реченичне допуне тзв. „ситуативног“ типа.

2.2.6.2. Има глаголских израза (1) који изискују експликацију садржаја који узрокује, доводи до одређених психофизиолошких стања која карактеризују носиоце. Тада можемо уочити:

- а) интерференцију непредметно-аблативног значења,
- б) интерференцију непредметно-каузалног значења,
- в) интерференцију непредметног и каузално-циљног значења.

Одређена семантичка група глагола (пре свега, глаголи бојазни) тражи номиналну допуну којом се означава предмет страха, стида и сл., односно појмови од којих потичу та осећања. Допунском клаузом уз њих рефирише се о активностима као потенцијалним изазивачима датих психолошких стања (а), чији су носиоци исти или не морају бити. Ту су управне глаголске речи нпр. *бојаћи се, йлашићи се, йрећаси се, сидети се, чуваћи се, йазићи се* (да ...), *устречаваћи се да ..., оиграћи се, проштавићи се ...*

но зависном клаузом уз различите глаголе у чија семантичка љоља она улази. Тако се истовремено проширује њихов семантички потенцијал и ограничава на један сегмент нејединичке стварности.

³⁷² Напомињем да је ова подела условна и не покрива све типове и подтипове, јер су несумњиво могућа врло различита семантичка нијансирања и преплитања.

У зависном делу иза конјункције *да* употребљава се обично предикат у презенту уз негацију или без ње. Аблативност оваквих предикација огледа се у посебном емоционалном односу субјекта према појави која је денотирана, тачније у психолошком дистанцирању, удаљавању од тог изазивача (нпр.: *Плаши се да ћића / да ћа не йрозову*). Стога би се њима могли додати и примери са глаголима *ојираши се, пропашвиши се* и комплементом који реферише о томе шта код субјекта изазива одбојност, неприхватање, а самим чином се пресупонира један вид притиска, што не мора потицати од конкретних носилаца, изазивача.

У другом (б) случају за глаголе типа оптужбе, замерке и сл. када се преферира значење проузроковача везују се клаузе са везницима *што, како, да*, којима се реферише о реалној ситуацији која је изазвала одређене, често негативне реакције код носилаца датих радњи: *Ојштујују сељака да је био сакрио број свиња* (В.П. АП, 176); *Пребацивала му је да не брине о мајци*.

Исто тако и глагол *жалиши се* (на што) тражи да се експлицира проузроковач датог стања именичком или реченичном допуном: *Жалио се да ћа боле леђа; Жали се да су му Немци кућу заћалили* (РСАНУ).

Посебно се могу одвојити примери (в тип) са клаузама које допуњују садржаје глагола типа *радоваши се, чудиш се* (чему), *жалиши* (за чим) и др., када долази до преплитања објекатско-каузалног и значења „усмерености” ка ономе што изазива, ствара одређено расположење код рецептијента, будући да се њима реферише о активностима према којима су усмерена дата расположења као реалним или потенцијалним изазивачима истих. Управо зато их уводе и везник *што*, и везник *да*, и везник *како*, а у њима се употребљавају различита глаголска времена, нпр.: *Радујем се да ће видим; Радујем се што пуштајемо; Чуди се како ћа не разумеју; Чудио се како су то најравили; Диви се какав је то карактер*. В. о тим глаголима дативске рекије: 2.1.1.2.

2.2.6.3. Комплементним клаузама може се реферисати о непредметном садржају који је постављен као циљ, сврха какве активности (2), и то:

а) са непосредним учешћем њеног носиоца ради остварења задатог циља, реализованост (-),

б) с објектом коме је намењена улога да спроведе замишљени циљ, односно да стекне одређени статус и сл.,

в) с адресатом који треба да реализације над објектом предвиђену активност,

па у складу с тим имамо

а) интерференцију предметно-циљног значења,

б) интерференцију предметног и финално-каузалног значења,

в) значење намене, сврхе.

Првом групом обухваћени су углавном глаголи типа стремљења и бриге **а)** као што су *штежишши, жудеши* (за чим), *бориш се, залагаш се* (за што), *радишши* (на чему), *стараши се, бринуши /се/ да ...*, који управљају комплементном клаузом с обавезним презентом и субјектом који

може, али не мора бити идентичан са носиоцем управне радње: *Тежи да се докаже; Залажем се да добијеш стипендију; Бринуо је да она све има.* Тако се ту између двеју предикација имплицира мотив жеље агенса (као носиоца) да нешто оствари својим активним и свесним учешћем, што се види и у пр.: *Тако је Милош ... у Цариграду радио да се ова ђрава у Србији свечано признаду* (М.Ђ.М. КС, 19); *Сјеремам се да њосећим ћрадић Светог Андреје* (М.Ц. П, 81).

Издвајам и клаузу са специфичним објекатским значењем (б) које настаје као резултат радње вршене над објектом с имплицираном мотивацијом: *Чека га да дође; Моли га да заборави то; Зове га <јер жели> да се праштају.*

Носилац прижељкивани активности обично је друго лице, тј. објекат (*Позва ме академија да се прими њосла*, Ђ.Д. ИС, 206), али може бити и сам субјекат (*Молио ју је да је он замени*), односно и субјекат и објекат истовремено, ако се иницира таква активност која се може реализовати у заједници с оним коме је намењена, нпр. *Зовнуо сам вас да се договоримо* (Л.Л. П, 87).

Оваквим семантичким типом управљају првенствено глаголи типа *молити, звати*. Идентичност субјеката обе предикације подразумева чин „дозволе“ у којем је адресат заправо потенцијални агенс наложене радње: *Молим ће <дозволи ми> да ћи ја помогнем*. Допунском реченицом се саопштава о радњи која треба да проистекне као последица активности коју иницира субјекат са циљем да сам објекат постане вршилац „каузиране“ активности, да је спроводе заједно са иницијатором или да се уз дозволу адресата субјекат сам ангажује.

Комплментизатор се на сличан начин реализује (с обавезним превентом и агенсом идентичним објекту главног предиката) и када се објекту каузације намењује посебна улога која се тиче његовог статуса, функције и др.: *Изабрали су га да председава; Овлашћујем ће да ћодигнеш шај новац*. Комплментна предикација реферише о томе каква је функција или који је ранг, статус и сл. додељен објекту у чину бирања (в).

Специфично значење намене изражава се на тај начин што се неком предмету или лицу као објекту посредством адресата намењује у чину „давања“ посебна, углавном пасивна улога: *Остављам ћи овај сај да га чувац*. Тако оно што носи обележје „неживо“, што је продукт одређених човекових активности, има своју „функцију, намену“ коју му је одредио његов творац: *Речи, фразе, реченице не служе ћеснику да њима не што одређено каже, већ да изазове ... извесно расположење* (М.Б. К, 97). Исто тако и сам припадник неке социјалне, етничке или какве друге групе људи као уопштени појединац, може да понесе одређену „улогу“ што му се додељује у датој ситуацији: *Наџао би се ... какав Каџтелац <који би требало> да му што одговори* (Љ.С. СК, 333/4).

Семантичку вредност глагола *служити* може добити и глагол *јесам* у следећем примеру, где је обавезан просентенцијални облик за *то* као верификатор значења намене: *Остала лица су ... више за то да се испакне оно главно* (Љ.Н. КС, 45). Таква улога лица посебно долази до изражаваја када се употребљавају партиципи пасива као што су *бити створен, предодређен, рођен* за што.

2.2.6.4. Група медијалних глагола *йоносити се, тешити се, задовољити се, мучити се* и др. управља реченичним комплементом којим се реферише о специфичном предметном садржају као инструменту, средству за реализацијање активности обележене неком од поменутих глаголских лексема: *Поноси се штиме што му се ћерка удаје; Теши се штиме да она не зна истину; Мучио се штиме да то изговори правилно*. Истовремено то на чemu се испољава дато осећање допринело је стварању управо таквог расположења (3).

2.2.6.5. Поменућу и комплементне клаузе којима се на одређени начин ограничава садржај обухваћен управним глаголским изразима, тако што се преноси на дату предметност, на неки сегмент у којем се испољава деловање носилаца означених активности. То се може изразити и номиналном допуном у локативу (4).

Ако се глаголима означавају активности типа „помагати“ или „спречавати“ које се врше над неким објектом са циљем да он нешто чини или не /у/чини, онда се допунском клаузом реферише о тој активности чији је извршилац објекат иницијативних радњи. Нпр.: *Помаже му да напредује у служби* ⇔ у његовом напредовању ...; *Спречава га да иде* (у чemu). (В. код Китичића: 1986, 325)

Глаголе *варати, ћрешити* у функцији предиката надређене реченице допуњује клауза којом се реферише о оној активности на коју се ограничавају дате радње: *Варац се <ако мислиш> да ћу шти ојроситити; Грешити штито јој верујемо*. И један и други глагол могу се уврстити у глаголе мишљења са негативно усмереним значењским потенцијалом. У овом другом случају присутна је компонента каузалности, будући да „погрешан став“ субјекат заузима у вези са оном појавом која је довела до формирања таквог мишљења.

Непрелазни глаголи *ангажовати се, радићи (на чemu), усавршавати се, вежбати се, специјализовати се* (у чemu) или глаголи *показивати, учити, практиковати, навикавати* (на што) траже допуну која открива у чemu се огледа свака од наведених активности агенса.

Глагол *слагати се* (са ким у чemu), односно *слагати се* (са чим) може имати допуну у локативу или предлошком инструменталу. Првом се реферише о појединости у којој се манифестије слагање, а при том се имплицира да у осталим стварима нема слагања (*Сложили су се у штом да вала Јојравићи шај део*), док се другом допуном исказује сам предмет слагања, онај сегмент стварности који субјекат прихвата или не прихвата као такав (*Сложем се да она Јуђује са нама*). Другим речима, за разлику од инструментала, употребом локатива пресупонира се „чин у коме су учесници имали на расположењу више могућности“. Када се реализује један, а када други тип допуне, може се утврдити само ако је експлициран социјативни инструментал или просентенцијална реч у локативу, а уколико није, тада се то открива у датом контексту.

2.2.6.6. У посебне семантичке типове спадају допунске клаузе уз комплексно прелазне глаголе с којима успостављају везу преко обавезно експлицираног објекта каузације. Њима се реферише о оним активно-

стима које настају, треба да настану или су већ настале као резултат каузативних радњи вршених над објектом: с имплицираном мотивацијом да објекат постане агенс или коагенс узрокованих, иницираних активности: *Учи ̄а да ̄ише; Найтера ̄а је да узме ̄то; Наговара ̄а да заједно о̄тйућују; Нуђи ̄а да седне; Саветује ̄а да се не меша у ̄то; Присилио ̄а је да каже истиину*. У зависности од значењско-аспектуалних обележја неки глаголи су неимпликативни, а други импликативни.

Да глаголи *о̄томињаши* и *ӯпозораваши* (кога да ...) садрже у свом семантичком потенцијалу „индијектну императивност”, показује то што се примери са њиховим допунама могу парадифизирати помоћу императива забране. Први управља допунском клаузом којом се реферише о активности коју објекат већ врши, дакле, она је току, па онај ко издаје опомену жели да је прекине (*О̄томиње ̄а да не скоче, да ̄чуши*) или о активности чију реализацију треба спречити (*О̄томиње ̄а да не иде ̄тамо = Немој да идеш тамо!*).³⁷³ Глагол *ӯпозораваши* успоставља само тај други однос са комплементним предикатом, а употреба свршеног вида истог глагола имплицира извршеност активности о којој реферише допуна, што значи да је упозорење закаснило: *Ӯпозорио сам ̄те да не дираши ̄то*.

2.2.6.7. Дакле, комплементним предикацијама реферише се првенствено о ономе што је непредметни садржај главне радње, а чим тај садржај добије неке значењске примесе, као што су аблативност, каузалност, финалност итд., у питању је нетипично објекатско значење, које се по правилу не изражава беспредлошким акузативом, али се може изразити реченичном предикацијом. Уколико је тај садржај постављен као циљ, онда је он у сфери истог субјекта (нпр. *Жуди да је види; Припрема се да му ̄ише; Учи да кува*), али ако су у питању брига, залагање, борба ради остварења каквих циљева, онда се то може тицати и другог лица или било којег субјекта (нпр. *Бори се да уђу у финале; Брине да деца све добију на време; Залаже се да услови за рад буду бољи*). Само у првом случају, дакле, агенси обе предикације су истоветни и искључује се експлицирање прономена у позицији субјекта комплементне клаузе.³⁷⁴

Када се иницирају или узрокују активности чији носиоци треба или морају да постану одређена лица која су обухваћена датим чином, исти су референти агенса комплементне предикације и објекта главне. Исто важи и за глаголе типа *молиши*, и то онда када је у питању обраћање адресату са циљем да се он ангажује у датој активности. Тада се допунском предикацијом открива „суштина” молбе. Међутим, чин молбе може укључивати чин дозволе, па се онда појављује или сам објекат или

³⁷³ Тако је М. Ивић утврдила како забрана може да утиче на циљне радње: „прекидањем њиховог вршења или субзијањем намере да се оне врше” (Словенски императив уз негацију. — Радови X, Одељење историјско-филолошких наука, књ. 4, 1958, 23—44).

³⁷⁴ Драга Зец говори (на стр. 157) о појави специфичног емфатичног прономена у позицији објекта такве клаузе (On Obligatory Control in Clausal Complements. *Working Papers in Grammatical Theory and Discourse Structure. Interactions and Morphology, Syntax and Discourse*, Center for the Study of Language and Information, Leland Stanford Junior University, 1987, 139—168).

неко друго лице (антecedент је ван реченице) као носилац активности обухваћене том имплицираном пермисивном предикацијом.

3. Клаузе као дођуне именичких израза

3.0. У функцији управног дела сложене реченице може бити именски израз апстрактног лексичког садржаја, а у функцији допуне синдетска клауза.³⁷⁵ Категоријална обележја омогућавају именици да заузме различите синтаксичке позиције и да врши функције својствене именским реченичним члановима. За потпуније представљање сложених комплементних реченица с именичким изразима у позицији управне речи треба поћи од основних структурних модела у којима је именица заједно са комплементном клаузом различито дистрибуирана.

Зависне уведене клаузе експлицирају садржаје допуна апстрактних именица, аутохтоних или изведених од глагола односно придева, које су често кондензатори глаголских, односно копулативно-придевских реченичних предикација од којих су номинализационим процесима настале ове, секундарне нереченичне предикације (М. Радовановић, 1979). Неке номинализоване конструкције могу се парафразирати помоћу одређених устаљених глаголско-именичким израза (нпр. *Његова је предносӣ што што* ... ⇔ *Он има предносӣ што ...*; *Моје је право да ...* ⇔ *Имам право да ...*), а неке могу бити истовремено представљене и глаголско-именичким изразом и одговарајућом глаголском лексемом (нпр. *Код нас је обичај да ...* ⇔ *Имамо обичај да ...* ⇔ *Обичавамо да ...*). Несумњиво, велики број именица може се довести у директну везу са глаголским или придевским изразима.

Именице апстрактне семантике, као управне речи у сложеним структурама репрезентују увек реченичне, односно тзв. *апстрактне предикације* чије садржаје на одређени начин употребују комплементне предикације. Неке могу да преузму у датој синтаксичкој позицији улогу процентенцијалних катафора, о чему ће бити речи у одељку: 3.4.

С обзиром на то да именица може заузети различите позиције у супординираој клаузи, утврђени су основни синтаксички модели у којима се она реализује с експлицираним комплементизатором (3.1). Као други критериј, примењен и код глаголских и код придевских управних израза у датим синтаксичким везама, узела сам рекцијске односе у именичној конструкцији, па на основу тога извршила типологију девербативних и деадјективних именица (3.2). При томе, водила сам рачуна и о њиховом лексичком садржају. Посебно указујем на карактеристична обележја комплементне клаузе која су условљена категоријалним и другим особинама именичких речи (3.3). Коначно, говорим нешто више о томе

³⁷⁵ Неке девербативне или деадјективне именице траже као допуну исти тип — номинализовану конструкцију (нпр. *забрана крећања, способност сналажења*), неке траже именски аргумент којим ће се конкретизовати њихово значење (нпр. *набавка robe, верносӣ жени*), а неке се удржују и са конкретним и с апстрактним именским изразима (уп. *оӣ-кривање бисӣе, лойова и оӣ-кривање завере*).

каква је улога неких апстрактних именица у датом синтаксичко-семантичком окружењу (3.4).

3.1. Позиције и функције управне именице. У зависности од типа предиката и функционалне повезаности именичког и глаголског дела у главној реченици, издвајам четири основна структурна модела у којима именица заузима различите позиције и при том реализује одређене синтаксичке функције, као посебан реченички конституент или у саставу предиката. Тако именица заједно са копулом чини предикатски део управне реченице, тј. номинализовану предикацију (1), затим она може бити различито дистрибуирана као субјекат уз одређене типове предиката или као семантичко језгро уз копулативни глагол посредством којег успоставља однос идентитета са другим, субјекатским аргументом (2), затим може заузети позицију семантичке допуне, уз одређене пунозначне глаголе (3), и коначно, може се појавити у осталим, пре свега, позицијама прилошких одредаба (4).

3.1.1. У првом (1) моделу с копулативним предикатским изразом именска реч је обавезно у споју с посесивним детерминатором (Det_{Poss}), који упућује на носиоца предикације, што може бити представљено овако: $N + \text{Det}_{\text{Poss}} + \text{Cop} + \text{ComCl}$. Као пример за тај модел може да послужи: *Циљ критике је да истакне значај традиције* (Р.Ж. НК, 28) \Rightarrow *Критика има за циљ // шејси да ...* Дакле, комплементном предикацијом експлициран је садржај номинализованог предиката, а тај садржај је заправо посредством копуле изједначен са садржајем апстрактног појма *циљ* (нпр. *Циљ критике је истицање значаја традиције*). Исто би могло бити другачије дистрибуирано: *Истицање значаја традиције је циљ критике*. Да је у питању апстрактна предикација са комплементизатором, види се на основу могућности њеног својења на глаголски предикат (*Критика шејси /к/ томе да ...*). То, међутим, није увек могуће учинити, посебно кад су у питању именице *йоследица, особина, трагедија* и друге.

Наведени структурни тип најчешће репрезентује номинализовану верзију (а тип) структуре са глаголом који тражи првенствено реченичну допуну.³⁷⁶ Нека то илуструју следећи примери:

(1.a) Мој је био предлог да се академија постара за рјечник (Ђ.Д. ИС, 206); Али им жеља беше да таква „инсана” доведу у ислам (М.Ђ.М. КС, 28); Главна је брига устаницима била наравно да ослободе Београдски Пашалук (С.С. ИС, 68); Циљ тога обреда је да се у току полног акта чулни надрајај контролише (И.Ч. ВЗ, 115); Генерална Марковићева погрешка ... била је да је одатле извео судове о будућем утапању поезије у науку (М.Е. СР, 66); Грешка је ових критичара што су прецењивали важност биограф-

³⁷⁶ Батистић у својој студији о локативу даје примере реченица копулативног типа с именицом у функцији субјекта и именицом (у номинативу или локативу) у позицији Lex чији је функционални трансформ зависна реченица коју често најављује демонстративна заменица испред везника (1972, 122).

³⁷⁷ У овом примеру прономинални израз *о томе* сигнализује рекцију глаголског предикатског израза *бринуши се*, који је овде номинализован помоћу израза *брида је аутора ...* (\Leftrightarrow *аутор брине о томе да...*).

ског (Р.Ж. НК, 28); О томе да се приказ објави обично је брига или аутора или званичног рецензента (Р.Ж. НК, 36).³⁷⁷

Како видимо, на носиоце ових предикација упућују посесори који могу имати разне синтаксичке изразе, па тако и локативска конструкција на посредан начин указује на могуће агенсе комплементне предикације као у примеру: *У нашој је оћини обичај нейрекидни да се свак жени у своме јашу* (С.М.Љ. ИД, 26). У неким случајевима без посесора датим контекстом или лексичким садржајем именичког израза наговештава се ко је носилац апстрактне предикације, нпр. *Не рекох вам да је шакав дођовор да кум Нинко вози Мару* (Л.Л. П, 97).

Неке именице као што су *одлика, карактеристика, разлика* и др. у комбинацији с копулом репрезентују одговарајуће варијантне форме глаголских предиката (*одликоваћи /се/, карактеризовати, разликоваћи /се/*), чији су садржаји експлицирани зависном клаузом: *Главна одлика нових је што се они много не брину о „теми”* (М.Б. К, 96); *Карактеристика тих поддруга је шта да су оне чврсто везане за извајезички конспект* (М.П. ЛИ, 44); *Разлика између Марковића и других била је у томе што су њему распоре о књижевности биле ћовод да изрази своје позитивне идеје* (М.Е. СР, 63). Приликом трансформисања датих примера са првим двема именицама генитиви уз њих прелазе у акузативе, а у трећем случају предлошки генитив замењују номинативи, односно номинатив и аблативни генитив.

Издвајам примере с глаголском именицом *реч* у устаљеном изразу *реџ је о јоме*, чији је семантички адекват израз *ради се о јоме* (Батистић, 1972, 129). Појава перфекта и футура у датом изразу условљава пак употребу именице *реч* у генитиву (*било је речи о јоме, биће речи о јоме*), па је тада израз замењив глаголом говорења: *Ђоворило се о јоме да ...* Садржаје ова два именска израза с просентенцијалним локативом о *јоме* експлицирају реченичне допуне: *Дакле, није реч о јоме да југословенски нови етитика и новинске шутжбалице омогућавају да ... нећо о јоме да се састави „драматика” која редуцише употребу тих мишива и израза* (И.Ч. ВЗ, 133); *Већ је било речи о јоме* како се лингвистика као дисциплина дефинише ... (М.Р. Соц., 40).

Именице као што су *заслуга, крвица, ојасност, вредност, бољаштво, значај* и друге уз копулу и обавезн посесор репрезентанти су придавских предикација (б тип) чије садржаје експлицирају комплементне клаузе.³⁷⁸ Нпр.: *Његова је заслуга што је то радио не пријатељом и узгрядом* (Љ.С. СК, 328) ⇔ Он је заслужан /за то/ што је ...; *Чија је крвица што се није родио у своје доба* (Ј.С. ИД, 99) ⇔ Ко је крив што ... Често се испред везника *што* употребљава просентенцијална заменица *што* у локативу. Неке именице, као нпр. *вредност* не могу се непосредно свести на

³⁷⁸ У својој студији о локативу Т. Батистић даје списак именица у функцији субјекта уз глаголе *бити* и *лежати* са номиналном допуном у локативу (1972, 126), па помиње и следеће именице: *ојасност, вредност, недостатак, смисао, суштина, шешкоћа, вредност, значај, заслуга ...*

копултивни предикатски израз, већ се повезују с глаголско-именичким изразом *имаши* *йредносћ*, као, уосталом, и друге сличне именице.

(1.б) Сва им је заслуга у том што су надживели покојнике (И.А. Др., 6); Што ми верујемо: да је поезија пунија од било које схеме ... заслуга је, уосталом, и овог случаја (М.Е. СР, 109); У томе и јесте значај великих људи једне земље да они у току времена, далеко преко граница свога живота, својим делима привлаче (А.Б. ВД, 163); Вриједност је тог чланка у томе што скреће пажњу лингвиста (М.П. ЛИ, 25); То што се у новинској критици разматра дело непосредно по појављивању ... јесте велика предност (Р.Ж. НК, 45).

Примери показују како именица апстрактног садржаја репрезентује номинализовану предикацију и да је небитно како је распоређена, да ли је, рецимо, у иницијалној позицији која припада субјекатском аргументу. Оно што је овде важно јесте неопходност експликације садржаја именског аргумента комплементном предикацијом, и то тако да се та два садржаја доводе у везу: у први као шире укључује се други, сужавајући му тако семантички опсег, а истовремено се тај садржај спецификује.

Исто се очитује код оних структура у чијем су обично првом, управном делу именичке лексеме (в тип) попут *судбина*, *последица*, *особина*, *квалишет*, *мана*, *улога*, *смисао*, *суштина*, *услов* и др. При интерпретацији ових примера по правилу се појављују перифрастичне конструкције с глаголом *имаши* и датом именичком лексемом, што би била у ствари верзија копултивног предиката, како показује пример: Такав рад има и шу юследицу да умјетник ... нахије прецејењивању постигнућог резултата (В.Д. ЕКП, 59). Узмимо и:

(1.в) Сасвим природна последица оваквог схваташа је да се на све стране исповеда толеранција у стварима укуса (Љ.Н. КС, 4); Судбина свих теорија је да на крају буду одбачене (И.Ч. ВЗ, 40); Основна мана догматичке критике јесте што сва њена зграда постои на врло трошном темељу (Ј.С. ИД, 22); Особина је великих дела да их подједнако воли и прост човек из народа као и човек са јаком духовном и књижевном културом (Ј.С. ИД, 53); Једна од особина данашњег времена је да све уметности хоће да се обнове углавном истим духом (М.Б. К, 95); Тој песми је смисао како Бошњак у оковима живи (Ј.И. ИД, 302); Суштина овог учења је да у човеку живе свесно и подсвесно (Р.Ж. НК, 29); Главни предувјет за начелну критику натурализма — јест то да критичар призна ... (Н.М. МЈ, 33).

Дакле, овде су у фокусу именичке, номинализоване предикације као управни делови ових сложених реченица које се не могу довести у непосредну везу нити с одређеним глаголским нити с придевским предикатским изразом, али и оне, посредством глаголске споне (*јесам*, *бийши*), субјекатском аргументу приписују баш *шу улогу*, *шай смисао*, *шай значај*, *шу*

³⁷⁹ Несумњиво је да овај први структурни модел наликује моделу са тзв. реченичним предикативима, будући да копултивни глагол има улогу предиката конективног типа *лежашши у чему, огледашши се у чему* (нпр.: Улога криштике је у *шоме да ...* \Leftrightarrow ... лежи у томе да ...). В.: II.4

особину, шу вредносћи итд., што се комплементном предикацијом, иначе, прецизира, будући да су у питању општи, неодређени садржаји.³⁷⁹

3.1.2. За разлику од првог, у другом моделу (2) именица апстрактног значења, било да је у позицији субјекта, било да је лексичко језгро предиката, непосредно се везује за везник зависне клаузе, којом се и њен садржај проширује:

$N_1 + \text{Conj}_{\text{sub}} + \text{ComP} + P_1(\text{Cop} + \text{PdCl}; \text{Cop} + \text{N}; \text{Cop} + \text{Adj}; \text{V}; \text{V} + \text{N}) + / \text{Prosent}/$

То може илустровати пример: Знак да је научна мисао код Срба и јак изишла на њу је исхинској најрећика ... је био у тојме што се она све веродостојније почела прилађођавати (Р.С. ИС, 471). Ту је именица знак најпре одређена реченичном допуном уместо које може стајати одговарајући реквијски облик именске речи (уп. с именицом предувјећи и њеном експлицираном допуном у акузативу у последњем пр. из претходне тачке 3.1.1), а уједно је њен садржај експлициран зависном клаузом којом је денотиран садржатељ знака. Тако се дешава и да се садржаји две различите апстрактне именице изједначавају посредством копуле, а при том су обе истовремено допуњене двема клаузама са везником *да* (или *што*):

(2.1) Један од предуслова да се на постављено питање одговори јесте и захтев да се одреди природа лингвистичког знака у песничком језику (Д.Ј. ЈС, 13); Један од начина да се то истакне јесте и запажање да је много антрополошких, социолошких и психолошких студија (М.Р. Соц., 36); Комотна предност што смо њихови потомци ... не може бити разлог да ... испољимо охолост (М.Е. СР, 74); Трагични пристанак једног доброћуднога малог човека да најпрљавијом ствари откупи своју народну честитост има несумњиву поезију (М.Б. К, 175); Та мисао, да се ослободи цело српско племе ... живела је дакле у слободној српској цркви од првога дана (С.С. ИС, 68); Нада да ће нам он бити учитељ заносила је све (Л.Л. П, 110); Друга велика језичка тема јесте питање о томе која је средина прва стварала оне црте које су се после рашириле (И.Г. Ст., 41); Рат је само сметња да му се врати (М.С. ММ, 69).

Како видимо, истакнути именски изрази у позицији субјекатских аргумента или као делови копулативног предикатског израза комбиновани су са различитим типовима предиката, а њихов садржај допуњен је комплементном клаузом чији је везник обично у контакту с датим именским аргументом. У примеру *Али одлука да јој прићем, што је као сан* (Б.П., ДКЛ, 47) субјекатски аргументски израз заједно с допуном редуплициран је просентенцијалном речју *што* анафорског типа.

Именички израз често је постпозонован у односу на какав интранзитивни или медијални глагол. У већини примера уочљиво је да су те именице заправо у саставу перифрастичних предикатских израза с разним глаголима који овим изразима дају темпорално-модални оквир, уносећи податке о настајању, ширењу, трајању итд. одређене активности о којој реферишу глаголске именице:

(2.2) Једном дође распис од начелства да сви српски капетани поднесу извештаје (М.Г. ИД, 154); И крену прича да се обзнила репата звезда усрд ведрога неба (В.С. Т, 38); Још с букваром почеше поуке како се треба владати (Р.Д. ИД, 187); Почиње продирати у народну свест у Србији уверење, да је задатак Србије већи (С.С. ИС, 71); Јавља се тежња, да се успостави равнотежа између традиционалне и структуралне лингвистике (И.Ч. В3, 17); Постоји супротан суд Р. Барта да је лингвистика семиологији — надређена (М.Р. Соц., 24); Остаје ми само нада да негде лежи скривен неки важан текст (И.Г. Ст., 25).³⁸⁰

С обзиром на значењске типове управних именичних речи, јасно је да комплементне предикације експлицирају садржаје резултата интелектуално-комуникативних активности. У том смислу ваља тумачити и примере с фразеологизираним изразима који садрже именицу глас, тако да се њима преноси значење „сазнати, прочути се, разгласити”: Пуче ћо граду глас као муња да је Фурлан йоғинуо (С.М.Љ. ИД, 25); Глас да се ћурија неће моћи йодићи ошићао је далеко (И.А. Др., 33).

И израз с егзистенцијалним глаголом јостојајти и девербативном именицом изрека могу бити парапразирани адекватним имперсонализованим глаголским изразом типа каже се: Постоји изрека да им се сузом можеш ошићи (М.П. ХР, 28). Исто тако предикатски изрази са глаголом бити или имати/немати и девербативном именицом у генитиву препрезентују вербалне предикације на посебан начин: Нема доказа да се Јара-йсихолошке йојаве одиѓравају у некој ванчулној области (И.Ч. В3, 44) ⇔ Ништа не доказује да ...; Можда је и било извесног уздржавања да се, због дестоша, ћреће у Србију (В.Ђ. ИЈ, 232) ⇔ Можда су се неки уздржавали да ... У првом случају у парапрази нужна је двострука негација, а у другом случају специфична је могућност идентификације неодређеног агенса.

Слично претходним примерима моделовани су и ови с деадјективним именицама које управљају зависном клаузом: Ја, којем је остала привилегија да још живим (Б.П. ДКЛ, 17); Из тоћа извире она бесијушна ћошвносћ у многим дућанима и ћостионицама у Београду, да калфе ћи-шарче и најре досћу ђонуде своје услуге немачким језиком (М.Ђ.М. КС, 24).

Комплементи именица начин, инструмент, узрок, услов, разлог, јово-вод³⁸¹ могу бити у генитиву, дативу или акузативу с предлогом за. Тако у примеру: Што смо баш на штом штитању стапали узрок је што се у нас досћа замршено о штој стивари мисли (С.Н. СК, 193) инвертована клауза може бити супститут генитивске допуне: узрок што је што узрокује што смо баш на штом штитању стапали ... Уз именице као нпр. шт, сред-штво, ме-штода, форма имплицирана је релативна клауза с одговарајућим обликом релативизатора који (на који, којим, због којег) у којој се сходно значењу употребљавају одређени глаголски облици (рецимо потенцијал и футур), као и модални глагол моћи или ћреба: Књижевносћ ... која би могла бити шт да се један интелектуални јокрећ ћиближи широм слоје-

³⁸⁰ Овај управни предикатски израз има следећу парапразу: Могу само да се надам ...

³⁸¹ М. Зника сматра да се овакве апстрактне именице удржују са семантички обавезним атрибутом јер се „количина семантичке обавијести коју носе оне приближава нултој вриједности” (1988, 107).

вима (М.Е., СР, 63) \Leftrightarrow ... пут којим би се приближио ..., односно пут којим се може приближити ...

3.1.3. Именски израз у позицији семантичке допуне каквог глаголског или другог израза (3) такође се може везати непосредно за комплементну клаузу којом се његов садржај прецизира. То се може представити овако: $V_1 + N_1 \rightarrow Obj + ComCl$:

(3) Прима позив из Београда да узме наново катедру словенске филологије (А.Б. ВД, 172); Своју оцену Фрејзеровог дела Роберт Лови закључује констатацијом да је писац Златне гране ... „донекле занемарио велики напредак историји” (И.Ч. ВЗ, 40); Социолингвистика заслужује нашу пажњу толико колико упућује на напор да се пракса лингвистике и других дисциплина измени (М.Р. Соц., 34/5); Вероватно је реч, и овде, о старом опажању да се супротности дозивају (М.Р. Соц, 22); Немамо никакве поуздане основе за тврђење да је можда и Србија имала доћи у будући земљишни програм породице Цељских (В.Ђ. ИЈ, 222/3); Нису видели никаквог јемства да ће се та лепа обећања испунити (В.П. АП, 148); Држећи се нашег ранијег схватања знака и значења, нарочито става да је знак увек знак нечега ... (Б.Ш. ОЛ, 43); Тиме ћу се изложити опасности да читатељ одбаци цијелу причу (Н.М. МЈ, 23); Ја бих на себе примио ту тешку бригу да управљам министарством без портфельја (Б.Н. А, 50).

У зависности од конкретне, семантичко-сintаксичке везе глаголске и именичке лексеме у главној реченици, међутим, могуће је неке приме ре тумачити као перифрастичне предикате, па и свести их на једну речничну предикацију. Узмимо нпр. *Све више ћубе способност да ствари и тојаве лојички схватају* (Б.Н. А, 40) \Leftrightarrow Све су мање способни да ... или *Примио је извиђење дейутијације да затраво није знала садржај што саспава* (В.П. АП, 182) \Leftrightarrow Депутација му се извинила да ... Није увек могуће са свим поуздано утврдити да ли именница у датој вези врши функцију објекта, односно означава предмет ван активности о којој реферише глагол (нпр. *изнешти ћодатаке, ћоднешти уверење*) или је она само семантичко језгро дате везе (нпр. *Друштво је ћоказивало брију да се ишчезавањем шурског Града и Вароши не избришу у Београду сви ћомени* (Р.С. ИС, 488); ... *што даје довољне ћаранције да се шаква збрка у мојој биографији неће десиши* (Б.Н. А, 25)). Ако именице денотирају какав писани документ (нпр. *молба, наредба, дозвола, сведочанство, шужба*), могу се сматрати објекатским аргументима глагола *издати*, *ћоднешти*, *извадиши* и других, а самим тим и управним речима за комплементизаторе. Има именница које није могуће свести на глаголски предикат: *стапав, ћедишиће, дилема, идеја, проблем, шешкоћа, ћодатак* итд.

На извесну синтаксичку аутономност именница суд, ћеза, формулатија, дефиниција, девиза, ћарола, начело, ћравило, изрека итд. упућује и употреба одређеног интерпункцијског знака иза њих, нпр.: *Садржавало је и далеко ћеже и страшије судове: да је Дисова ћоезија — ћоезија декаденције* (М.Е. СР, 96); *Истинчићи древну, убиствену девизу: да је свећи непроменљив* (Исто, 74); *Борба око мештода завршавала се усвајањем начела*

³⁸² О интерпункцији иза глаголског израза као управног било је речи раније: III.1.5.

„да је најпреча дужносћи историка ... истраживаши историјску истину,” (Р.С. ИС, 485); *Изузетак који ... поштврђује оште правило: да је његов прави начин причања онај како народ прича* (Љ.Н. КС, 39).³⁸² Уз све ове именице којима се означавају утврђене форме мишљења, може да се развије релативна реченица са везником *који* и глаголом *гласиши* у З.л., који најављује пропозитивни садржај. Региструјем и мало другачији пример с релативном клаузом уз девербативну именицу попут овог: *Песма која говори да су му кости од злати* (М.П. ХР, 30).

3.1.4. И именски израз у саставу предлошко-падешких, поредбених конструкција, тзв. адвербијала (4) директно се везује за комплементну клаузу, односно за њен везник, као и у претходном случају. Основни образац такве реализације био би следећи: Prep + N₁ [→ Adv] + Conj_{sub} + ComP. Узмимо нпр.:

(4) Хлађасмо табане ... у очекивању да се што дододи (Б.П. ВЧ, 19); Греши из сувишне тежње да оствари племенита нова хтења (М.Б. К, 178); Само простонародна књижевност могла је рачунати на срећу и пустити се међу читаоце, с поуздањем да без њих остати неће (С.Н. СК, 216); Поред те ретке способности да ствара изразите личности, Лазаревић је у великој мери имао драмски таленат (Ј.С. ИД, 141); Мноштво могућности да ... уз свест да је највећи део тако оствариваних резултата заувек изгубљен одиста може да усади скептицизам (И.Г. Ст., 27); Песник је живео под опсесијом да га зла коб прати од рођења (В.Г. В, 135); Један песник ... отиснуо се у таласе генерација као опомена да свака аподиктика критике има своје границе (М.Е. СР, 101); С друге стране, у основи идеје да се доживљајем времена може манипулисати налази се распрострањено искуство (И.Ч. ВЗ, 43).

У одређеним усташтвима предлога и именица (у локативу, инструменталу, генитиву) долази до десемантације, па и адвербијализације апстрактних именица (као нпр. сходно изреци да ... ⇔ сходно што да ...; са циљем да ⇔ зато да; из разлога што ⇔ зато што ...), које у саставу таквих везничких израза имају улогу катафора или везника (*под условом* да ⇔ ако).

О томе каква је улога неких именица апстрактне семантике у различитим позицијама (слободним или блокираним предлогом) биће речи у 3.4.

3.1.5. Сумирајући резултате анализе у овом пододељку, показаћу на примерима са једном девербативном именицом које све позиције она може заузети у суперординираној клаузи: (1) Његова је жеља била да се укоћа код Хајдучке чесме (М.Ђ.М. КС, 28); (2) Одавно ме није шако вукла сулуђа жеља да учиним нешто ружно (М.С. ММ, 77); (3) Истиче Кађорђе жељу, да йређе Дрину (С.С. ИС, 68); (4) Тај раскорак између жеље да буде примерена и реалне моћи јесте њена врлина и мана (Р.Ж. НК, 41).

На основу тога што је досад речено за апстрактне именице као управне изразе у сложеној реченици, несумњиво је да само у позицији (1) именица успоставља посредан однос са зависном клаузом преко ко-пупле, док у осталим случајевима остварује непосредни допунски однос, и то често директан контакт и са зависним везником. Но без обзира на позицију и функцију именичког израза у суперординираној клаузи, ком-

плементне клаузе уз њих репрезентују допуне садржаја тих апстрактних именичким израза. Њима се заправо реферише о оном садржају који улази у садржај управних нереченичних, именичких предикација и уједно на известан начин категоризују именски појмови.

3.2. РЕКЦИЈСКИ ТИПОВИ ИМЕНИЦА И КОМПЛЕМЕНТНА КЛАУЗА. У погледу рекције глаголске и прилевске именице се не могу, као ни прилеви, удружити са беспредлошким акузативом. Има именица које траже искључиво реченицу као допуну. Може се приметити да постоји већа усаглашеност глаголске и именичке рекције уколико именица није изведена од примарно транзитивног глагола (нпр. *вероваши //вера* у што, *уздржаваши се //уздржавање* од чега, *одућреши се //одућирање* чему), док, рецимо, именица изведена од правог транзитивног глагола с обавезним беспредлошким акузативом има по правилу генитивску рекцију (*чишашши што //чиштање* чега). Неке именице имају више рекцијских могућности него глаголи од којих су изведене (нпр. *доказ* чега //за шта //о чему).

Након кратког прегледа основних рекцијских типова именичког израза, примерима илуструјем сваки тип приименичким комплементизатора (уз одређене коментаре):

- (1) N генитивске рекције: $N_1 + /Prep/ + N_G \Rightarrow \text{ComP}$.
- (2) N дативске рекције: $N_1 + /Prep/ + N_D \Rightarrow \text{ComP}$.
- (3) N предлошке акузативске рекције: $N_1 + Prep + N_{Acc} \Rightarrow \text{ComP}$.
- (4) N инструменталске рекције: $N_1 + /Prep/ + N_I \Rightarrow \text{ComP}$.
- (5) N локативске рекције: $N_1 + Prep + N_L \Rightarrow \text{ComP}$.
- (6) N нулте рекције: $N_1 + \text{ComCl}$.

3.2.1. У први рекцијски тип спадају именице које могу да се удруже с именским допунама у генитиву без предлога или, рецимо, с предлогом *од*. То су следеће именице: *тараницање, негација, одбијање, забрана* (чега), *избор* (/између/ чега), *очекивање, ищекивање, зајажање, осећање, осећај, недоспашај* (чега); *уздржавање, стпрах, опасност, заштита* (од чега). Неке именице, као што су *доказ, йошврда, сведоцба, сведочанство*, имају различите рекцијске могућности: генитивску, локативску, акузативску са предлогом *за*.

(5) То одбијање ... да се смрт ближњег прихвати ... (И.Ч. В3, 124); ... страсно одбијање да буду реалисти у дневном смислу те речи (М.Е. СР, 70); Србима је само остајала слобода избора да се одлуче уз коју ће страну пристајати (В.Ђ. ИЈ, 228); Зар нас, уосталом, неки семиолози ... нису упозорили и на опажање да се језиком може говорити и о самом језику (М.Р. Соц., 41); С друге стране, оптимизам, осећање да је ново доба дошло, да је пут напретка отворен ... (Ј.С. ИД, 37); Срећу се мотиви ... и осећаји да је све обмана (В.Г. В, 153); Опасност да Турци не прошире ратно подручје утицали су на папску курију ... (В.Ђ. ИЈ, 371); Тако би запретила опасност да изгубимо из вида главни предмет оваквог истраживања (И.Ч. В3, 130); ... не постоји опасност да језик иссрпе своје могућности (Д.Ј. ЈС, 17); Ове велике реке ... биле су за људе ... заштита да их непријатељ не нападне

³⁸³ Несумњиво предлог *од* уз одређене именичке лексеме сигнализира негацију уз реченичну предикацију, али у клаузи којом управља именица *опасност* у горњим примерима не појављује се негација уколико је сама именица негирана (*нема опасност да се што*

(М.Ђ.М. КС, 6); Из страха да га папа не отера са земље ... сељак није смео да тражи ... (В.П. АП, 164); Коцила се од страха да јој не приђе (М.С. ММ, 27); Одбили су то цареви саветници из бојазни да не би том приликом дошло до тешње сарадње између Срба и Руса (В.Ђ. ИЈ, 377).³⁸³

3.2.2. Има именица које се удружују са слободним дативом (нпр. *сметња*, *ћрећња*, *одућирање*, *ћрећрека*, *оћказ* (чemu), а знатно мањи број са предлошким дативом, нпр. *страсӣ*, *склоносӣ*, *ћежња*, *ћенденција* (ка чemu), *оћбор* (према чemu).

(6) Уријина близина поста сметња да Егла заборави Јеробоама (Б.П. ВЧ, 41); Него ми се сва извесност затвори у самоме себи, у необично одупирање да се више икако предам слободном постојању (Б.П. ДКЛ, 39); Ова година донела је одлучнију реакцију сељака ... најзад њихов отказ да уопште дају и надаље третину (В.П. АП, 154); Та тежња Аустро-Угарске да покори Србију ... изазвала је 1914. године први светски рат (С.С. ИС, 6); Покушао је да формира једно дело с тенденцијом да докаже да су патријархално осећање ... нешто што треба сматрати супериорним (М.Б. К, 65); Ако би се јавила тенденција да се сувише смањи број фонема, ... (П.И. О јез. 22); Није имао склоности ... да силовито, снажно завитла мачем над нечијим сном и слабошћу (М.Е. СР, 21).

Да и од синтаксичко-семантичког окружења именице зависи рекцијски тип, показују примери: *Ове две велике реке, које су за људе ... биле ћрећрека да ћреко њих не ђођу* (М.Ђ.М. КС, 6); *Била је једна сметња ћаленићу Веселиновићеву да се развије* (Љ.Н. КС, 54), где се комплементна клауза појављује уместо локативске допуне, стога што је за ову апстрактну именичку предикацију везан акузатив (или датив) са значењем намене. Ту се сада ради о комплексној рекцији: *бийши ћрећрека* (за кога /коме у чemu), *бийши сметња* (коме /чemu у чemu).

3.2.3. Пошто се именице предлошке акузативске рекције комбинују са различитим предлозима у, на, за, разврстају их у три групе.

(а) Прво: N₁ + Prep(U) + N_{Acc}. У ову групу спадају именичке лексеме којима се углавном означавају когнитивни процеси: *сумња*, *ђоуздање*, *убеђење*, *уверење*, *вера*, *веровање*, *нада* (у што) и др., а комплементном предикацијом уз њих рефирише се о каквим непредметним садржајима:

(7.а) Л. Лазаревић проноси кроз читаво своје дело и једну веру или боље рећи убеђење да је добро јаче од зла (М.Б. К, 63); ... је одбацио уверење да је информација нешто што постоји само између човека и човека (Б.Ш. ОЛ, 43); Цара Леополда су чак уљуљивали надама да би могао постати господар Цариграда (В.Ч. ИЈ, 379); Ако у приповеци још може бити сумње да је писац син карташа (Ј.С. ИД, 124); ... истиче ... наду, да ће поносну Босну походити (С.С. ИС, 68); Наново их је издала ... с пуним увећањем да даје научноме свету књигу коју он жељно очекује (А.Б. ВД, 176);

деси), као и када је у питању најављивање неизвесног, могућег догађања експлицираног реченичном допунском предикацијом (*ћрећши ојасносӣ да ћемо ђо изѓубиши*).

(б) $N_1 + \text{Prep(NA)} + N_{\text{Acc}}$.

Ту се убрајају, између осталих, именице *сећање*, *помисао*, *пристапак*, *жалба*, *штужба*, *приштужба*, *примедба*, *приговор* (на што). Прве две односе се на стварање представа о чему. За разлику од именичке лексеме *пристапак* („прихватање чега што се нуди”), остале означавају негативно реаговање на што изнето у писаној или усменој форми:

(7.6) На Папској курији било је онда још живо сећање, да је некада цела западна половина Балканског Полуострва била под папском влашћу (С.С. ИС, 25); Трагични пристанак једног доброћуднога малог човека да најпрљавијом ствари откупи своју народну честитост има несумњиву поезију (М.Б. К, 175); Није ми ни на крај памети помисао да је требало да се изују (М.С. ММ, 10); Оно што ме је још узнемиравало била је помисао да је моје задоцњење од 7 дана ... можда какав неодољив фактум (Б.Н. А, 27); На њихову примедбу да би штету могла учинити и поплава, одговорио је хладно (И.А. Др., 27); Књижица се завршава — опоменом да је ученик дужан да књижицу сачува у чистом стању (Д.К. РЈ, 99); И даље су стизале тужбе да се не примају хришћанска сведочанства на судовима (В.П. АП, 149); Била је жалба да се пред судом не прима сведочанство ни целог хришћанског села (В.П. АП, 173).

Прве две горе наведене именице допуњује клауза с предикатом у перфекту и презенту, док именица *пристапак* добија реченичну допуну у презенту. Уз именицу *жалба* употребљава се у допунској клаузи и презент са негацијом, а перфект онда када је у питању узрочно значење (што се може изразити акузативом са предлогом *за*).

(в) $N_1 + \text{Prep(ZA)} + N_{\text{Acc}}$.

Овом типу припадају именице с општим значењем „тражење, у писменој или усменој форми, да се чини што или бити у стању чинити што ради постизања неког циља”: *молба*, *захтев*, *налођ*, *борба*, *способност*, *дар*, *инстинкт* (за што) и др., па се стога у реченичној допуни употребљава презент, док се за последњу везује и клауза са футуром првим:

(7.в) На захтев Српског ученог друштва да се одбаци сваки преостали траг старе ортографије ... остварена је и последња Вукова победа (Р.С. ИС, 487); Врати се с одлучним захтевом: да се њему одреди накнада у десет, а учитељици у 20 динара месечно (С.Р. СУ, 24); Нови ред ствари понови стари српска захтевања: да престане дуализам власти у Београду (М.Ђ.М. КС, 21); Мајка је мој захтев да скринем сукњу посматрала са друге тачке гледишта (Б.Н. А, 43); Дошао налог при укупу да се мртваци не ноше незаклопљени (Ј.И. ИД, 299); Политичко-војна сарадња владике Данила са Русима била је само једна епизода у борби Црне Горе да се потпуно отресе од Турака (В.Ч. ИЈ, 372); Критичар треба да има интелектуалну несебичност, способност да се удвоји ... (Ј.С. ИД, 28); То је моја способност да говорим (Д.К. РЈ, 108); Имао је један од битних дарова да импресију излије у нове, свеже слике (М.Е. СР, 33); Светислав је био одличан ученик, али не од оних примерних ... што су више вођени инстинктом да ће им то за после ваљати (Љ.Н. КС, 64).

Именичка лексема *йозив* такође припада наведеној групи, с тим што она може, у складу са значењем своје допуне, да се удружи с предлозима и *на* и *у*. Тако и именица *сирремност* има, као и приdev *сирреман*, двојаку предлошку рекију: *за* и *на*.

3.2.4. Бележим мањи број именица инструменталске рекије које допуњује реченица: *жель*, *йрохтев*, *йошреба*, *жудња* (за чим) и *сиррейња* (над чим). Изузев придевске именице *жалосћ*, остале добијају реченичну допуну са презентом, а уз реч *сиррейња* у допуни може бити и футур. Као илустрација нека послуже примери:

(8) Куповину телевизора објашњавате жельом да понекад видите неки „добар” филм (И.Ч. В3, 117); То је она тежња јунакиње да буде свима добра (Љ.Н. КС, 53); Има и један прохтев више, једну немогућну жељу ... да тај с муком и у тренутку врхунца освојени квалитет бића сачува (И.Ч. В3, 47); ... све више се намеће потреба да се зна што више језика (Д.Ј. ЈС, 6); Није постојала никаква потреба да се какве друге руде истражују (Б.Н. А, 50); ... учени скуп оних који разматрају потребе да се унапреде национална историја (Р.С. ИС, 477); У стрепњи да син нешто не приговори ... (П.У. ОС, 9).

3.2.5. Са предлошким локативом који је експонент тзв. тематске допуне удружује се велики број именица сродних семантичких група: *дођовор*, *уговор*, *йогодба*, *одлука*, *йлан*; *став*, *суд*, *гледишиће*, *мишљење*, *размишљање*, *закључак*, *мисао*, *идеја*, *теза*; *предоцба*, *схваташање*, *спознаја*, *учење*, *свесћ*; *йодайак*, *извештај*, *документ*, *одредба*, *запис*, *прича*, *јредање*, *ћесма*, *јорука*, *весћ*, *обавесћ*, *тишћање*, *предлог*, *расправа*.

Првом групом именичким лексемама и њиховим реченичним допунама реферише се о „сачињавању, изношењу у писменој или усменој форми садржаја предстојећих активности” (које, изузев последње две, укључују најмање два учесника), а у функцији допунског предиката стоји презент (евентуално футур):

(9.1) У половини XVIII века допуштење за установљење митрополитске штампарије у Карловцима везивано је за погодбу да се у њој могу Ћириловским словима штампати и унијатске књиге (С.Н. СК, 208); Извори су и даље објављивани без заједничког плана да се састави велики број корисних послова (Р.С. ИС, 479); Али одлука да јој приђем, то је као сан (Б.П. ДКЛ, 47); ... први уговор, да се Марашији отвори пут у Београд, да се од ратовања престане ... (М.Ђ.М. КС, 200); Због тога је кнез Михаило донео преку одлуку да се Друштво српске словесности до даље наредбе сuspendује (Р.С. ИС. 479).

Међу именицама друге групе неке се, као што су *мишљење*, *размишљање*, *закључак*, обично везују за просентенцијализатор *о џоме*. Прве две речи управљају реченичним комплементом с упитном модалношћу (изузев када се именица *мишљење* употребљава у значењу „гледиште, став”):

(9.2) Несагласна су мишљења о томе да ли у те појаве треба убројати и трајање гласова људског говора (П.И. О јез., 7); О томе каква је разлика између уметнички лепог и природно лепог могу нам бити занимљива размишљања Хегела и Чернишевског (Р.Ж. НК, 28); Изнео је мишљење да Фрејзеров став о овом питању има и једну солидну основу (И.Ч. ВЗ, 38); Митриновић је заступао гледиште да је српски писац самим тим што је добар Србин добар и Хрват (В.Г. В, 143); ... утврдила се код Срба у Србији мисао, да је задатак и дужност Србије, да ослободи не само Србе који су под Турцима, него и Србе у хабсбуршкој монархији (С.С. ИС, 71); Таква једна заблуда је напр. став да „изузетак потврђује правило“ (Љ.Н. КС, 3); ... судове ... који воде до закључка о томе да метода М ... не може бити валања (Н.М. МЈ, 35); ... постављена је теза да су сви језици у дубинској структури исти (Д.Ј. ЈС, 6).

И именице типа *спознаја* које реферишу о каквим когнитивним и другим процесима, често се посредством просентенцијализатора везују за реченични комплемент:

(9.3) Али се ни такве констатације не противе нашем схватању о томе да се словенска реченична зависност чак и у претписаним епохама разликовала од независних реченица (И.Г. Ст., 64); Све то не побија схватање да се гласови под истим условима понашају на исти начин (П.И. О јез., 27); Дескрипција је само једна од претпоставки лингвистичке спознаје о томе како језик треба функционирати (М.П. ЛИ, 60); У крви им је сазнање да се прави живот састоји од самих сатнија (И.А. Др., 101); Срби на балкану били су се ... уживили у идеју, да су српском народу ... главни и једини непријатељ Турци (С.С. ИС, 70); Заправо је идеја да су рационалност, интенционалност и аутономија црте које дају значајне предности бићима ... очита и стара (Н.М. МЈ, 28); ... у основи идеје да се доживљајем времена може манипулисати налази се рас прострањено искуство (И.Ч. ВЗ, 43).

Управне именице *податак, извештај, документ, запис, прича, песма, порука* и друге наведене реферишу о писаним или говореним облицима преношења или тражења информација:

(9.4) Оне /приповетке/ су, најзад, важан књижевни документ како се у оно прелазно доба осећао један даровит писац (Ј.С. ИД, 93); Ово је очигледан податак да се Лаза Лазаревић не супротставља новоме као таквоме (М.Б. К, 70); Како је остатак српског народа у Србији живео, о томе података, повеснице нема (Ј.Д. ИС, 53); О томе како је радио зограф Никон остао је запис на неком осмогласнику (М.П. ХР, 60); ... примењена је ... одредба да се откупе новцем од војне службе (В.П. АП, 153); Била је дирљива прича како је још нејаки Огњан заорao своју прву бразду (Ј.С. ИД, 115); То је једна песма како су се ... Срби на лађама из Србије у Ковин доселили (Ј.И. ИД, 306); ... даде ми препоштену поруку да ти његове ријечи пропумачим (С.М. Љ. ИД, 19); Треба проучити питање о томе шта се под балканизмима у овом случају сме подразумевати (И.Г. Ст., 17); У том духу био је и предлог Јована Бошковића да се све земље где живи српски народ поделе на срезове (Р.С. ИС, 490).

Слично претходној групи понашају се и именице *весӣ, обавесӣ, ӣиштање, Ӣредлоғ*: *И даље је било шоком 1858. године новинских весӣ да мусимански сељаци учестивају активно у йокреју* (Б.П. АП, 194); *Функција језика је да Ӣреноси обавијест о шоме какав је свијет* (Н.М. МЈ, 41).

3.2.6. У последњу групу су издвојени примери са именицама уз које не може да се реализује номинална допуна, већ само реченична: 1) *швердња, констайтација, замисао, Ӣретийоставка, скейса, слуѓња, ойсесија, илузија, зебња, обећање; 2) Ӣобуда, намера, интенција, настојање, Ӣокушај, напор; 3) Ӣаштана, Ӣодлосӣ, моћ, смелосӣ, срчаносӣ, одлучносӣ, чврстота, мудросӣ, ревносӣ, умешиносӣ* итд.

За разлику од прве групе именица, уз које се у допунској клаузи појављују различити глаголски облици, друга група управља искључиво реченичном допуном с обавезним презентом, што је условљено њиховим лексичким значењем. Уп. пр.:

(10.1) Немамо никакве поуздане основе за тврђење да је можда и Србија имала доћи у будући земљишни програм породице Цељских (В.Ћ. ИЈ, 222); Своју оцену Фрејзеровог дела Роберт Лови закључује констатацијом да је писац Златне гране ... донекле занемарио велики напредак историји (И.Ч. ВЗ, 40); Темељна је замисао овде да се оправданост вјёровања опише позивањем на неки природан механизам (Н.М. МЈ, 31); Његове исповести говоре о слутњама да му живот прате сенке трагедије (В.Г. В, 135); Али та благост дана само је појачала њену слутњу — да ће јој се нешто необично десити (П.У. ОС, 43); Заступници десетине процењивали су ... с претпоставком да земља може дати десетострук род (В.П. АП, 160); Остаје ми, за решење ове загонетке, једина претпоставка: да је тај мој предак морао умрети гдегод у иностранству (Б.Н. А, 23); На литерарном плану оборена је скепса да је српска поезија пресушила после В. Илића (В.Г. В, 122); Песник Дис живео је под опсесијом да га зла коб прати од рођења (В.Г. В, 135); Живео је у илузији да га после његовог показивања неће бити (М.Е. СР, 55).

(10.2) У Глушчићевом чланку приметан је напор да нелагодност и одбојност коју осећа ... разлучи од свог става према самој снази (И.Ч. ВЗ, 96); Побуде већег дела тих средишта да се обављеним истраживањима и квалитетним издањима земље југоисточне Европе вежу за политику појединачних сила изазвале су ... супротно деловање (Р.С. ИС, 483).

Када су у питању деадјективне именице које означавају различите особине својствене човеку, тада се зависном клаузом са везником *да* и презентом реферише о ситуацији у којој се та својства испољавају:

(10.3) Ако помажу уметност, то је из таштине да се покажу (Ј.С. ИД, 49); Зимска невоља стварала је код сељака тврду одлучност да све покушају да би променили несносно стање (В.П. АП, 192); Народна поезија приписује њему чак и ту подлост да за мито замењује, као кум, децу на крштењу (В.Ћ. ИЈ, 227); Црњански има, пре свега, једну смелост до дрскости да отворено и непосредно казује и оне своје идеје које се обично ублажено изражавају (М.Б. К, 170); Отац је био знатно попустљивији, али без срчаности да одлучно стане уз сина (П.У. ОС, 29).

3.2.7. На реквијске типове именица понекад, како смо видели, указују просентенцијалне речи у одговарајућем облику с катафорском улогом уколико претходе зависној реченици, а анафорама постају када се употребе иза инвертоване комплементне клаузе. Тако се и овде може уочити морфологизација зависне клаузе, с тим што су регистровани примери беспредлошких показних заменица врло ретки. Тада су, изузев при инверзији клауза, обавезно у контакту с управном именичком речју.

Примерима се потврђује употреба одређених реквијских облика прономена *тво* (углавном са предлозима) уз неке именице: *О неојходносћи тога да линдвистика буде аутономна ... чесћа је говорио Поливанов* (М.П. ЛИ, 83); *Наилази се на шешкоће око тога — шта се у старословенском сме уйтише смештраши балканизмом* (И.Г. Ст., 42); *Расправа оноћ спорноћа тишања ... о томе да ли је Мажуранић доиста песник ствара ...* (Љ.Н. КС, 69); *Ту је и учење В. Емисона о томе да реч добија смисао у концепсцији* (Р.Ж. НК, 34); *То беше, без сумње, рана свесност о томе да ће то бити једина прћија мог дештињством* (Д.К. РЈ, 97).

Уз именицу типа *тишање* не само што не мора бити експлициран просентенцијални израз већ ни клауза не мора имати упитну форму: *А ... баш кад је на дневном реду било тишање да целокућна влада прескочи плоти Милоша Ђекара ...* Давид ... изнесе један случај (Б.Н. А, 52), будући да та лексема у саставу устављеног израза *бити на дневном реду* има значење „теме”.

Како сам раније истакла, неке именице којима се денотирају различити видови писаног или усменог комуникарања (*извештај, податак, дојис, зајис, предање, песма*), у одређеном синтаксичко-семантичком окружењу изискују да се веза између глагола који њима управљају и реченичне допуне граматикализује, тј. изрази просентенцијалном формом.

3.3. ОБЕЛЕЖЈА КОМПЛЕМЕНТНЕ КЛАУЗЕ УЗ ИМЕНИЧКИ ИЗРАЗ. Увидом у досад наведене примере сложених реченица с именичким изразом у управном делу могу се дати неке начелне опаске које се тичу формалних и семантичких обележја самих реченичних комплемената која су свакако највише условљена значењем именичних лексема, као и њиховом контекстуалном вредношћу.

3.3.1. Неки именички изрази због свог лексичког садржаја удружују се са зависном клаузом упитне форме: *тишање, недоумица, неодлучност, дилема, проблем, расправа, размишљање, анализа, објашњење, тумачење, неизвесност, неприлика* и др. Нпр.:

(11) Остаје питање како има да се схвати нова поезија (М.Б. К, 99); У стилу Борисава Станковића има тренутака неодлучности како да се мисао докрајено изрази (Исто, 89); Повратак међу чланове Српског ученог друштва значио би оживљавање дилеме да ли Друштво треба да се бави научним пословима (Р.С. ИС, 489); Занимљиво је у том смислу тумачење зашто је стављао поезију изнад историје (Р.Ж. НК, 13); О томе каква је разлика између уметнички лепог и природно лепог могу нам бити занимљива размишљања Хегела и Чернишевског (Исто, 28); Страх од неизвесности шта ће ми она одговорити (Б.П. ДКЛ, 31); Хуршид-паша је изјављивао и сам да је у неприлици како ће фанатичним Босанцима сав значај хатихумајуна ... (В.П. АП, 151).

Комплементним клаузама се реферише о још неоткривеним, непознатим садржајима, оним садржајима који су у ствари предмет анализе, разматрања.

Има именица као што су *мишљење*, *одговор*, *податак*, *извештај* које такође траже исту форму клаузе, и то под условом да се њихов садржај негира или да се у датом контексту имплицира његова непознатост, нејасност и сл.: Да ли ово покршијавање има какве везе с Методијевом борбом за словенску књиџу ... — о томе немамо никаквих сачуваних података (Ј.Д. ИС, 53); Несагласна су мишљења о томе да ли у те појаве треба убројати и трајање ћасова људског говора (П.И. О јез., 7); Дође распис од начелства да сви срески кайетани йоднесу извештаје има ли у њиховим срезовима какве индустрије (М.Г. ИД, 154).

3.3.2. Неке именице, као што су *боука*, *рецепт*, *ућутство*, *штана*, *пример*, по правилу се везују за клаузу с везником *како*, вероватно стога што њихова семантика укључује својеврсну начинску компоненту (демонстрирање нечега са циљем да се овлада каквом техником, да се разоткрије нешто итд.). Нпр.: ... из ње се извуче корисна боука како треба да се владају добра и послужна деца (Р.Д. ИД, 189); *Они само знаду штјану: како се може никаквијем језиком писати* (Ђ.Д. ИС, 70).

Поред великог броја примера с везником *како* уз именицу *пример*, бележим и пример, где се уз исту именицу појављује везник *да*, а тада је та именица семантички сродна са речју *случај*: *У нашој књижевности мало је примера да је један песник шако брзо дошао до великој ћаса* (Ј.С. ИД, 147); *Како речи могу овако услед асоцијације добити значења, о томе имамо врло једесан пример* (Љ.Н. КС, 23);³⁸⁴ *Пружаса је пример како се може чистим народним језиком писати* (А.Б. ВД, 169); *Она је својеврстан пример како се може у критици говорити* (М.Е. СР, 43). Између именице *пример* и зависне клаузе имплицира се релативна клауза с глаголом *показати*: *који показује*.

3.3.3. Има именица као што су *(по)грешка*, *кравица*, *заслуга*, *замерка*, *задовољство*, *радосћ*, *нейравда*, *прекор* и др. чије значење условљава реченичну допуну с обележјем каузалности, а формални индикатор та-квог семантичког односа јесте везник *што*. Нпр.:

(12) Његова је погрешка што о норми мисли само позитивно (М.П. ЛИ, 45); Чија је кравица што се није родио у своје доба (Ј.С. ИД, 99); Његова је заслуга што је то то радио не пригодом и узгряд, већ што му је то био циљ његова живота (Љ.С. СК, 328); Далеко је озбиљнија замерка што она није приповетка (Љ.Н. КС, 52); Била је то ... радост што ће се моћи вратити у Беч (А.Б., ВД, 163); Истицали су неправду што је Омер-паша одузeo оружје само хришћанима (В.П. АП, 181); Добио је чак прекор што хоће да нереде у Посавини уклони помоћу црквених старешина (В.П. АП, 191).

У функцији комплементног предикатског израза, уведеног везником *што*, појављује се перфекат и презент (футур може онда када су управне речи *задовољство*, *радосћ*, *заслуга*, јер осећања о којима оне реферишу

³⁸⁴ Именница *пример* у овом случају има старији реквијски облик.

могу бити изазвана и предстојећим, сигурно остваривим догађајима). Значење неких именица (*заслуга, кривица, замерка, извињење*) условљава тип комплементизатора: везник *што* (или немаркирани везник *да*), употребу перфекта у функцији предиката и обележје „каузалности”: *Примио је извињење ... да није знала садржај што састава* (В.П. АП, 182).

Као и глаголи тако и именице изведене од њих (*обећање, предосећање, очекивање, нада, претпоставка, штешња*), управљају клаузама са везником *да*, у којима се употребљава најчешће футур у функцији предиката или презент од глагола несвршеног вида.

Уколико имамо именице типа *страх*, уз предикатски израз у презенту у комплементној клаузи појављује се негација: *Не да да му се у соби ошварају орман и фијоке из страха да га промеја не ухваћи* (Ј.С. ИД, 111); ... *страх да не ћаднемо у клойку егзотизма* (И.Ч. ВЗ, 130).

3.4. УЛОГА ИМЕНИЧКОГ ИЗРАЗА У СЛОЖЕНОЈ РЕЧЕНИЦИ. Овде ће посебно бити речи о одређеним именицима апстрактног садржаја које нису непосредно изведене од глагола и чија је синтаксичка реализација по правилу везана за неиспустиви детерминатор (нпр. *чињеница, сивар*,³⁸⁵ *проблем, смисао, судбина; знак, начин, штап, разлог*), премда то не мора важити за сваку наведену реч. Изузев именице *чињеница*, употреба осталих наведених именичких лексема у саставу копултивно-именског предиката просте реченице у српском језику праћена је још неким синтаксичким средством, дакле, блокирана је (уп.: *То је чињеница; То је позната сивар; То је џивој проблем; Био је што знак распознавања*).

Једна група именица (нпр. *чињеница, факат, истина, срамота, грех, срећа, штета, чудо*) која учествује у структурирању предиката сложене реченице чији формално зависни део уводе најчешће везници *да* и *што*, добија вредност реченичног прилога (нпр.: *Чињеница је да сам ћо рекао* ⇔ „*Тачно је*”...).

3.4.1. Именице као што су *сивар, проблем, погрешка, суштина, смисао, судбина, последица, трагедија, особина, квалиитет, мана, разлика, улога, функција* и др., повезују се са зависном клаузом преко копултивног глагола (или тзв. конективног предиката типа *лежати, састојати се*), с тим што именица *сивар* изискује и обавезну употребу просентенцијалног израза *у ћоме*, док се неке именице могу појавити и са њим и без њега, а неке га сасвим искључују (нпр. *судбина, последица, особина*). Треба приметити и то да именица *сивар*, за разлику од осталих, не може да се удружи са посесивним генитивом, као и то да она не може, самостално као остale, конституисати предикат с глаголом *имати*. Но без обзира на то, ове именичке речи уопштеног, широког значења, репрезентују апстрактну предикацију чији се садржај експлицира комплементном предикацијом.

Циљ ми је да покажем како се понашају наведене именице у позицији управних речи у датим структурама, да ли су то аутономне или

³⁸⁵ На такво понашање именице *сивар* скреће пажњу М. Ивић: О једном просентенцијализатору чије је постојање зависно од неиспустивог детеминатора. — *Wiener Slavistischer Almanach*, Wien, 1984, 109—113.

блокиране синтаксичке јединице и како се у одређеном лексичкосемантичком окружењу, преузевши улогу просентенцијализатора катафорског типа, десемантизују.

Именице *чињеница*, *факат*, *йојава*, *околносӣ*, *арѓуменӣ* и др., када се појављују у позицији формалног субјекта, везане су за реченични садржај, најављујући га, али оне могу бити, у зависности од пунозначности лексичког језгра предиката, испуштене. Нпр.:

(13) Занимљива је чињеница да је Стојан Бошковић ... још 1880. године предузимао кораке да се велика школа претвори у Универзитет (Р.С. ИС, 500); Интересантна је појава што сам се ја ... убрзо свикао на нову околину (Б.Н. А., 27); Тада избија на видело чињеница да објекат ... не представља никакав самосталан предмет (Б.Ш. ОЛ, 52); Пажњу привлачи чињеница да је одobreње за стварање словенске цркве добијено из Рима (Ј.Д. ИС, 48); И управо у овом домену се налазе аргументи да се о поетској граматици говори као релативно аутономном појму (Д.Ј. ЈС, 24); За такво решење говорила је и чињеница да није успела Кјамил-пашина мисија (В.П. АП, 179); О Пазарчеву богатству сведочио је и факат да је купио од Нуредина шемс-аге хата за 200 дуката (Исто, 166); Зар не значи нешто већ сам факат што се наши писци ... стално навраћају на такозвану стару тематику ... (В.Д. ЕКП, 70; А околност што су многи и велики умјетници до краја живота управ тако радили, не мијења ништа на ствари (В.Д. ЕКП, 59).

У свим примерима, уколико би дошло до изостављања управних именичких речи, при чему би се у некима обавезно променио и структурни тип предиката, те именице би могле бити супституисане просентенцијалним *што* (нпр. *Занимљива је чињеница да ...* \Leftrightarrow *Занимљиво је што да ...* *Интересан је љојава што ...* \Leftrightarrow *Интересано је што што ...*).

Да именице *сївар* и *йроблем* заправо улазе у састав предикатског израза, открива могућност паралелне (експлицитне или имплицитне) употребе речи *што* у номинативу у позицији субјекатског израза: *Друга је сївар што што је људско биће сведено на средство* (М.П. ЛИ, 50); *To је сјоредна сївар, хоће ли се Сељанка звати йријоветком* (Љ.Н. КС, 52); *Веома је крујна сївар, међутим, што се учење није угасило йрекидом рада Прашкога серкла* (Д.Ј. ЈС, 7); *Највећи је љроблем да се сїарим и увек истиим речима кажу нова расположења* (М.Б. К, 179). Разлика у реализацији ове две именице је у томе што друга није везана за детерминатор и може без њега да конституише управни предикатски израз, док именицу *сївар* може да замени просентенцијална заменица *нешито* (уп.: *Нешито друго је што што ...* или *To је нешито сјоредно*).

3.4.2. Исте именице (*чињеница*, *сївар*, *факат* и друге горе наведене) и у позицији објекатског аргумента транзитивних глагола или глаголско-именичких израза из истих семантичких група имају улогу просентенцијализатора јер упућују на реченични садржај којим се иначе допуњују ти глаголи и, што је битно, могу сасвим изостати, а да се при том ништа не промени на семантичком плану датих исказа:³⁸⁶

³⁸⁶ Сем истакнутих именица, у функцији просентенцијализатора може бити одговарајући облик заменице *што* или придева *следећи*.

(14) Саопшти му ту ствар, како није могућно да тако слаб младић може постати војак (Ј.И. ИД, 170); Утврдио је несумњиви факат да сам ја први разред учио пуне три године (Б.Н. А, 21); Занимљиво је констатовати факт, да за скоро пет стотина година ... историјски извори нису забележили ... (С.С. ИС, 34); Не увиђајући тако просту ствар да тим својим узајамним гложењем и сатирањем само олакшавају посао својим главним непријатељима (В.Ђ. ИЈ, 226); И најнепросвећенији посматралац може да уочи чињеницу да уметничка дела показују једну необичну сличност са примитивним производима (М.Б. К, 95); Треба посебно истаћи чињеницу да су језички изрази уствари ... механички склопови речи као дискретних елемената (Б.Ш. ОЛ, 40/1).

То што наведене именице могу потпуно изостати из датих примера, говори о томе да су оне понашају као и заменичке речи, и да као такве препрезентују само формални, граматички, али не семантички објекат по-менутих активности, чији се, иначе, предметни садржај материјализује комплементном клаузом.

3.4.3. Будући да има глагола и израза, како сам раније показала (в. 1.3.6), који изискују обавезну експликацију семантичке допуне, то се мора изразити и на плану сложене реченице употребом одговарајућег облика именске речи. Тако је могућност експлицирања просентенцијализатора испред зависне клаузе уз одређене глаголске лексеме регулисана типом синтаксичко-семантичког односа у датој вези. Нпр.:

(15) Зато ћемо, уважавајући пре свега чињеницу да је овде реч о новинској критици, у прегледу поменути само оне поступке који могу бити од непосредне користи (Р.Ж. НК, 23); Ако сад анализирамо чињенице да се и научна истина утврђује позивањем на друге науке ... (Р.Ж. НК, 12); Треба највише мислити на чињеницу да је овде земљиште натпркосечно проширеног и многоструког мешања (И.Г. Ст., 53); Даље ваља указати на чињеницу да ... код вештачких знакова или симбола не мора бити и обично нема никакве реалне везе (Б.Ш. ОЛ, 29); Никако се не може обићи чињеница да аутоматизација и актуализација делују у обадва споменута типа (Д.Ј. ЈС, 35).³⁸⁷

У свим примерима именица чињеница остварује непосредни контакт првенствено с везником да, што је разумљиво с обзиром на то да је она сама маркирана фактивношћу, јер уводи оне садржаје који носе предзнак веродостојног, очигледног, искуствено потврђеног стања ствари. То важи и за пример с глаголом објаснити: *Тиме можемо објаснити и чињеницу да тако многи сисћеми писања не бележе прозодијске йојаве* (П.И., О јез., 15).³⁸⁸ Ова реч, дакле, попут везника што, има улогу верификатора фактивности садржаја на који упућује.

3.4.4. Често се именице апстрактне семантике као што су принциј, страв, идеја, йосићулай, теза, теорија, које означавају основне логичке категорије, појављују у обавезном граматичко-семантичком окружењу оних

³⁸⁷ В. о овој именици више у мом раду: В. Петровић, Синтаксичке улоге именице чињеница у сложеној реченици. — Зборник *Матицице српске за филологију и лингвистику*, XXXVII/1—2, 1994, 443—449.

³⁸⁸ Уп. *Објаснио је зашто се то дошло и Објаснио је ту чињеницу да је то једини доказ.*

глагола којима се сигнализира логичка повезаност појава, о чему је било речи (II.4). Те речи су, дакле, у обавезному саставу конективних предиката. Будући да се у складу с принципима логичког просуђивања о појавама врши одбир апстрактне лексике, као полазна основа, критериј или разлог узима се обично оно што је очигледно, доказано или пак оно што подлеже провери итд., нпр.: *Он ће њоћи од идеје да њосиоји неки „природни оквир наше стознаје и њосијућања* (Н.М., МЈ, 24); *Та се заблуда сасиоји у уверењу да свакој њосебној врстама речи одговара њосебна врста предмета мишљења* (Б.Ш. ОЛ, 49). Именнички изрази могу бити и саставни делови сложених везника у којима се налазе уз предлошки израз уместо заменичких просентенцијализатора, нпр.: *Ово нарочито њосијаје важно с обзиром на сазнање да њосијећена одабирања и уђошреће језичких средстава бивају условљени ујраво нејезичким монематима* (М.Р. Соц., 48).

3.4.5. У досад анализираним примерима са приименичким комплементизаторима очигледно је да већина наведених именица, без обзира на то у којој се синтаксичкој позицији главне клаузе реализују, има улогу просентенцијалних израза, о чему говори и њихова комутабилност с одговарајућим просентенцијализаторима, као и могућност испуштања, без последица на семантичком плану. Подсетимо се примера с именицом *сивар*: *Познатија је сивар да ... ⇔ Познатијо је да ...* За разлику од именице *сивар*, именица *чињеница* је импликативна јер пропозитивни садржаји на које упућује обележени су по критерију реалност, фактивност.

Чињеница је да обе именице у датом граматичко-семантичком окружењу могу понети одговарајуће конституентске вредности и да под одређеним синтаксичким условима улазе у састав предикатског израза:

а) Ако се именичка реч *сивар* веже за прилевски посесор (нпр. *Моја је сивар да ли ћу оашћи шамо*), онда она добија семантичку вредност глаголске именице и вербализује предикатски израз попут сличних таквих именица (*Моја је брића да ли ... ⇔ Ја бринем о шаме да ли...)*;

б) За разлику од поменуте речи, именица *чињеница* може сама уз копулу да конституише други тип предиката: *Чињеница је да ... ⇔ Тачно је да...;*

в) Именица *сивар* заједно с копулом и изразом у *шаме* може да конституише тзв. конективни предикатски израз: *Сивар је у шаме што ... ⇔ Суштинска је у шаме што ...*

3.4.6. Закључујем да су не само ове него и остale именице апстрактне семантике врло фреквентно и функционално-стилски маркирано језичко средство (појављују се најчешће у текстовима који припадају специјалним стиловима), захваљујући пре свега ширини свог значења, као и могућностима реализације у различитим синтаксичким позицијама, где се обично везују за одређене глаголе и још нека синтаксичка средства, па као управне или просентенцијалне речи уводе, односно најављују реченични садржај, којим се у ствари експлицира и на известан начин спецификује њихово значење, а тамо где оне репрезентују предикате, употребљујује семантика ових последњих. У устаљеним конструкцијама, међутим, долази до десемантизације поједињих именица недовољно

одређеног значења које могу тако допринети усложњавању како везничких тако и предлошких система.

4. Клаузе као дођуне придевских израза

4.0. Готово је занемарљив број студија у којима се расправља о рекцији придева и питањима њиховог допуњавања у србијској и широј, словенској литератури.³⁸⁹ Стога се овде даје краћи прилог том недовољно проученом подручју синтаксе. При типологији реченичних комплемената придевских речи као управних у датим синтаксичким везама примењивани су исти критерији као и код прилаголских и применичких реченичних допуна.³⁹⁰

Пошто од структурних и, наравно, семантичких обележја управне предикације зависе нека обележја зависне клаузе, најпре је описан тај предикатски израз с придевом који управља допунском клаузом.

4.1. Општа обележја управног придевског израза. Комплементи придева (адјективи) могу бити, сем именничких допуна с конкретним или апстрактним значењем, зависне клаузе са везником *да* или неким другим везничким средством, што може бити условљено и структурним ликом, и значењем управног копулативно-придевског предиката, и контекстуално, а на тип дате везе може да укаже и просентенцијални израз у одређеном облику. У позицији управног члана дате синтаксичке везе обично је придевска лексема заједно с копулативним или семикопулативним глаголом (нпр.: *бийши сирeman* на путовање // *Сирeman је /на то/ да пуштује; йосташши свестан* грешке // *Постао је свестан /то/ да је то зрешио*), а у позицији зависног дела номинална конструкција у одговарајућем падешком облику или синдетска клауза. С обзиром на могућност номинализовања комплементне предикације, очигледан је известан паралелизам између та два вида комплементације: на синтагматском плану и на плану сложене реченице. На такву повезаност указује и евентуална појава просентенцијалног израза у неком рекцијском облику испред зависног везника.

Основни структурни модел у којем се реализује назначена синтаксичка веза између придевског израза као управне речи и клаузе као комплемента може бити представљен овако: $\text{Arg}_1 + \text{P}_1(\text{Cop/Semicop} + \text{Adj}) + / \text{Prosent/} + \text{ComCl}$. Нпр.: *Марко је свестан /то/ да је направио зрешку*.

У управном делу сложене структуре обично је присутан субјекатски аргумент као носилац одређеног својства, стања које му се приписује ко-

³⁸⁹ Једна од таквих студија која се бави придевским синтагмама рађена је компаративно на више словенских језика: Т. Н. Молошња: *Адъективные словосочетания в славянских и балканских языках*. — Москва 1985. Питању рекцијских односа у придевској синтагми посвећен је и рад М. Самарџије: Структура и семантика придевских синтагми. — *Језик*, XXXIV, 1987, 40—43.

³⁹⁰ Напомињем да ће бити назначена само нека запажања о рекцијским односима у адјективској конструкцији, тачније како се они испољавају на плану сложене реченице у чијем је управном делу придевски израз, а даља, детаљнија истраживања тек предстоје.

пулативно-придевским предикатом, док реченична допуна реферише о томе како се то испољава, односно о области или активности на коју се ограничава, за коју се везује какво стање, особина. Разлика према основном моделу са глаголским предикатским изразом огледа се у томе што је овде копулативни глагол носилац граматичких обележја, пре свега, темпоралности, а придев је лексичко језгро (тамо је то све глагол), али постоје и друге разлике. Уп.: *Мара је решена да му што каже.* и *Мара је решила да му што каже.* У примерима са придевским изразом као управним чланом комплементне синтаксичке везе познат је и обично одређен носилац каквог стања које је означено придевом, изузев када су то имперсоналне структуре с партиципским предикатским изразом.

Примере са трпним придевом у управном делу сложених реченица није могуће увек разматрати као структурне варијанте глаголских предиката активне реченице; уочавају се разлике између пасивно и медијално схваћене активности које, несумњиво, произистичу из контекста. Тако рецимо пример с придевским изразом *бити навикнут*: *Навикнути да у свему Скерлића видимо као величину ...* (М.Е. СР, 79), можемо довести у везу с медијалним глаголом *навићи /се/* (на што) или пак с глаголом комплексне рекције *навићи* (кога на што). Ако узмемо пример: *Није навикао да брине за новац* (Б.П. Б, 38), можемо га тумачити и у медијалном и у пасивном смислу. Претежно медијално значење имају придевски изрази (иначе глаголског порекла) као што су *бити одређен, створен, предодређен* за што.

Несумњиво је да се рецимо изразом *бити осуђен* у датом контексту (нпр. *А он је осуђен да буде султан*, И.А. ПА, 96) не пресупонира динамична реализација акције суђења већ, напротив, медијалност, статичност, као и модалност. Слично важи и за примере с глаголом *решити се* и с придевским изразом *бити решен*: *Приштењен, ... решио се да љубеће на осирво Род ...* (И.А. ПА, 80) и *Решен је да љубеће*. Другачије ствар стоји са правим пасивним структурама које су изведене од реченичних структура с истим, активним глаголским облицима. Уп. *Нуђено му је да се сјреми за државну службу* (И.А. ПА, 58) и *Нудили су му да ...* (Напомињем да тај однос није предмет моје анализе у овом одељку.)

4.1.1. Састав, облик и структура

Копулативни или семикопулативни глаголи (*јесам, бити, љоставити, чинити* итд.) у саставу предикатских израза носиоци су темпорално-модалне парадигме ових сложених реченица: *Сјособан је да ... Бејаше сјособан да ...; Био је сјособан да ...; Биће сјособан да ...; Кад буде био сјособан да ...; Буди сјособан да ...* Бележим појаву копуле и у форми инфинитива: *Бити ћи том свестан чињенице да су схватања о националним обележјима била штада мање изражена* (И.Г. Ст., 35).³⁹¹ Знатно је мањи број примера са семикопулативним глаголом и придевом у саставу пре-

³⁹¹ Овде именница *чињеница* има парапрономиналну улогу. (В. напред о томе: 3.4)

дикатског израза: *Посћаће несјособни да обрађују земљу* (В.П. АП, 175); *Сјајне аналитичке особине ... чине да достојним да сстане у ред најистакнутијих лексикографа* (А.В. ВД, 179). Придевски израз може имати и облик компаратива као у примеру: *Сада сам сијурнији него икад да ми је штада сасуо у јело неку слузаву йоған ...* (Д.Н. Д, 30).

Придев је увек део предикатског израза (било на површинском или дубинском плану реченице) који по правилу конгруира са субјекатским аргументским изразом (нпр.: *Нада у њима шрејери као слабашни жижак, ћошов да ујпне на најмањи дашак вејра ...* Д.Н. Д, 22). Међутим, постоје и инконгруентни партиципски предикатски изрази типа *Речено је да ...; Назначено је да ...; Јављено је да ...,* што неће бити предметом овога истраживања. Пример с имперсоналном управном предикацијом, чији је носилац изражен дативом стања: *Није сваком суђено да буде Гете* (Ј.С. ИД, 19) има значење „није свако предодређен за то”. У истом значењу употребљен је и израз *бишви* тисано коме: ... само није сваком тисано да овде хлеб jede (И.А. ПА, 32).

Својство означенено придевом обично се приписује човеку, понекад институцији коју он такође представља, а много ређе некој апстрактној појави. Има придева, као што су *йодесан, везан* и др., који се удружују и с апстрактним именицама.

Појава негације уз копулу (или употреба префикса *не-* у склопу придева) може да утиче на облик зависне клаузе, да услови њену упитну верзију: *Нисам био сијуран да ли сам нешто не додајем* (В.С. Т, 6); *Када сам био несијуран хоће ли бишви свештитељ или прокаженик у сновима* (Б.Ч. ВЧ, 17).

4.1.2. Рекција и значењски типови придева

Будући да су многи апстрактни придеви категорија речи која тражи као и речи од којих су изведени, одговарајући рекцијски облик именске речи, класификација приједiktivских комплементних клауза извршена је према рекцијским типовима управног придевског дела датих структура. Та њихова обележја уочавају се и на плану сложене реченице: употребом просентенцијалног израза испред субординираног везника. Експлицирање тих индикатора придевске рекције углавном није обавезно; они увек изостају код придева тзв. нулте рекције, дакле, код оних који се удружују само са реченичним комплементом. Неки придеви се могу комбиновати са различитим облицима допуна (нпр. *бишви усмерен* ка чemu /на што) или са разним препозицијама уз исти падешки облик (нпр. *бишви сјреман* на, за што), што може имати реперкусије на семантичком плану.³⁹² На такве рекцијске могућности скрећем пажњу код поједињих типова и примера с придевима обухваћеним анализом.

³⁹² Има придева као што су *сити, йун, сличан, веран* итд. који се удружују само с одговарајућим обликом именске лексеме или у споју с интензификаторима граде управни део сложене реченице са последичном зависном клаузом: *Толико је сити да не може дисати.*

Као и код осталих категорија речи, и овде су издвојене групе на основу рекције управне придевске речи, што ћу илустровати примерима с експлицираним просентенцијалним изразом *што*, који у последњој групи доследно изостаје:

- (1) Придеви генитивске рекције: *Свестан је /шоѓа/ да ћреши.*
- (2) Придеви дативске рекције: *Склон је /шоме/ да верује.*
- (3) Придеви предлошко-акузативске рекције: *Уверен је /у шо/ да је у праву.*
- (4) Придеви инструменталске рекције: *Занесен је шиме да преуређују свеји.*
- (5) Придеви локативске рекције: *Усјрајан је у шоме да траји иновације.*
- (6) Придеви нулте рекције: Adj + ComCl: *Кадар је да све што заврши.*

4.1.2.1. У позицији придевских израза који се удружује с прономиналном речју у генитиву (тип 1), појављују се следеће јединице:³⁹³ *бийи свестан, бийи досјојан, бийи жељан ...*

Они добијају, сем номиналне, експликативну допуну којом се реферише о садржају на који се односе стања свести и сл. Понекад се придевски израз *бийи свестан* повезује са просентенцијализатором у генитиву којим се упућује на реченични садржај који следи.

Структурни модел са приадјективним комплементизатором овог типа може се представити овако:

Arg₁ + Cop + Adj + /Prosent_G / + Conj(da) + ComP.

Именцијом у позицији субјекта увек је означен човек као свесно биће, а носилац онога што чини садржину његове свести не мора бити идентичан носиоцу те свести. У функцији предиката комплементне уз придевски израз *бийи свестан* појављују се различити глаголски облици, док то није случај када клаузом управљају изрази *бийи досјојан, вредан, жељан*, будући да се та својства преносе на план будућности, тј. могуће реализације радње о којој реферише допунска предикација.

Придевски израз *бийи свестан* удружен је понекад с рекцијским обликом просентенцијалне речи *што* као у првом примеру:

- (1) Није био ни свестан тога да то мисли (Д.К., РЈ, 17; Свестан је да је његов критички напис први коментар о научном и естетичком делу (Р.Ж. НК, 42); Свесни смо да у услове који утичу на гласовне промене спадају и морфолошки чиниоци (П.И. О јез. 27); Свјестан сам да је такво гледање кадро да одузме нешто од поетичности (В.Д. ЕКП, 59); ... био је свестан да је у уметности убијања још увек аматер (Б.П. Б, 104); Ја нисам више жељан да ме ко воли (М.Ц. П, 83); Бејах блед и жељан да путујем (М.Ц. П, 86); Он је био достојан да је се прими (А.В. ВД, 169); Створење достојно да се воли и да се за њу жртвује (Ј.С. ИД, 128).

³⁹³ Овде дајем основни облик придева уз обавезни копулативни глагол *бийи*, који не мора бити увек експлициран у реченици.

4.1.2.2. Придеви са дативском рекцијом (тип 2) који могу да добију реченичну допуну малобројни су: њима се пре свега сигнификује усменост субјекта према чему (нпр. *бийши склон* чему, *бийши усмерен* ка чему //на што) и отуд је комплементни предикат обележен неовремењеношћу.

Структурни модел са овим приадјективским допунама изгледа овако:

$$\text{Arg}_1 + \text{Cop} + \text{Adj} + / \text{Prosent}_D / + \text{ComS(da)}.$$

У комплементној клаузи, дакле, глаголски облик увек је у презенту којим се сигнификује оно чему субјекат тежи, нагиње. Носилац наклоности увек је идентичан носиоцу активности у којој се огледа та склоност:

(2) Један део критичара ... склон је да нове песнике посматра као деkadente (М.Б. К, 99); Склони смо да не пристанемо на временска ограничења (М.Е. СР, 79); Кају да је Кибела склона да иде уз нос (Б.П. ВЧ, 36); Барт је склон да прихвати поједностављену марксистичку визију историје (И.Ч. ВЗ, 77); Ми смо увек мање или више склони да осудимо оне који много говоре (И.А. ПА, 54).

4.1.2.3. Примере са придевима који имају рекцију предлошког акузатива (тип 3) поделила сам на три подгрупе према препозицији с којом се могу удржити:

- (3.1) Adj + Prep(U) + Acc.
- (3.2) Adj + Prep(NA) + Acc.
- (3.3) Adj + Prep(ZA) + Acc.

Основни структурни модел у којем се реализују ове групе може се приказати овако:

$$\text{Arg}_1 + \text{Cop} + \text{Adj} + / \text{Prosent}_{\text{Prep} + \text{Acc}} / + \text{ComCl(da)}.$$

Придевима овог типа означавају се пре свега опште духовне и физичке способности човека, његове предиспозиције и убеђења, предодређеност, припремљеност или опредељеност за нешто и сл.³⁹⁴ Комплементима се употребљује слика менталног, психофизиолошког именованог субјекта.

- (3.1) Adj + Prep(U) + Acc.

У придевске лексеме овог рекцијског типа спадају првенствено следећи: *бийши сијуран*, *бийши уверен*, *бийши убеђен* у што, *бийши ујућен* у/на што итд. Носилац својстава означених управо набројаним придевима, увек је свесно биће. Комплементом се реферише о томе шта покрива, у чему се испољава сигурност, уверење субјекатског појма, његова спознја света:

³⁹⁴ Вид. М. Ивић (1970, 52).

(3.1) Увјерен је да је глас Шафариков ... сilan (Ђ.Д. ИС, 69); Био сам уверен да стрина Ребека не говори истину (Д.К. РЈ, 88); Увјерен је у то да на свијету има више будала него што је потребно (М.С. ММ, 73); Валија је био уверен да није погрешио и да је ударио по правом месту (И.А. ПА, 63); Држао га је подugo све док није био сигуран да је госпођа запамтила ко је казнио преступника (М.С. ММ, 71);³⁹⁵ Можеш бити сигуран да ћеш и њега ту негде у близини наћи (И.А. ПА, 26); А он више није сигуран ни да је био, зна само да је драг и свој (М.С. ММ, 8).

У петом примеру управни предикат је формално негиран, појављује се у временској зависној реченици с везником *док* и негацијом тако да се клаузом казује садржина предикатског израза „постао је сигуран да ...”. Разлика у употреби предлога *у* и *на* уз израз *бити упућен* састоји се у томе што се у првом случају означава познавање или разумевање каквог садржаја, а у другом се подразумева чин усмешавања субјекта у правцу упознавања с каквим садржајем.

(3.2) Adj + Prep(NA) + Acc.

Рекција прилевских израза *бити навикнут*, *бити научен*, *бити осуђен* на што, *бити срреман*, *тријремљен* на, за што, *бити позван* на, у, за што ... одговара рекцији глагола од којих су изведени.

Удруживање прилевских израза с одређеним предлозима условљено је лексичким садржајем именичких допуна и циљем поруке. Прва три придева са назначеним допунама информишу о томе да носилац несвесно прихвата шта. Уп.:

(3.2) Навикнути да у свему Скерлића видимо као величину склони смо да ... (М.Е. СР, 79); Бониферт је осуђен да има свој дуг исплатити (Ј.И. ИД, 177); Осуђена је да живи у духовној мочвари (В.Г. В, 244); Дијалекат, којем је било суђено да постане први књижевни језик Словена, касније је нестао (Ј.Д. ИС, 46); Прва слика моста, којој је било суђено да се оствари, блеснула је ... (И.А. Др., 19); А ако већ буде суђено да у Србији изумру мушки чланови његове породице, нека се бар право на престо ... обезбеди за његову женску линију (В.Ђ. ИЈ, 224).

Што се тиче прилевског израза *бити срреман*, уз њега може да стоји и предлог *на* и предлог *за*, што по правилу није изражено просентенцијалним изразом, па је теже уочити семантичку различитост. Чини се да је употреба предлога *на* општија, генеричка: њоме се пресупонира укупна психофизичка припремљеност субјекта на активност о којој реферише допуна у свако доба (нпр. *срреман је на шалу, на устујке, на шучу, на изненађење, на разумевање*). Ако је у питању конкретна активност за коју је неопходна посебна или пак стручна оспособљеност, онда се употребе

³⁹⁵ Овде негирани прилевски израз има потврдно значење. На такав тип временске клаузе са негацијом уз њен предикат, којом се означава завршетак или прекид реализације главне радње својевремено је указао В. Анић у раду: Занијекани глагол уз временску одредбу. — *Научни саспјанак слависта у Вукове дане*, 14/2, 1985, 37—39.

бљава предлог *за* (нпр. *сјреман је за лов, за исциш, за борбу, за јуши*). У овом случају допуна има примарно значење циља. Запажа се да је значење реквијског типа са предлогом *на* блиско значењу израза *бити усмерен* или *уђићен* на што. Узмимо пр.:

(3.2.1) И Барт је спреман да књижевност разуме у њеном најширем одређењу (И.Ч. В3, 61); Преци и међе су све што заиста поуздано знају, што су увек спремни да кажу и покажу (В.С. Т, 32); За руку ме је дохватила наша забавиља, тетка Зорка, спремна да ме поведе кући (П.У. ОС, 47); Муслиманске аге и бегови били су спремни да оружјем бране своја права (В.П. АП, 187); Лазаревић је ... био припремљен да пише ружичасте идеализације (Ј.С. ИД, 138); Естетизам усмерен заправо на то да се одређена врста представе неутралише (В.Ч. В3, 70); И стога је сав њен напор био усмерен на то да међу добро стојећим грађанским кћерима изабере за снаху ону чији ће мираз достати (П.У. ОС, 36).

У последња два примера обавезна је појава просентенцијалног израза *на то*.

Има доста прилевских израза који се удружују с предлогом *за*, односно који отварају место реченичној допуни којом се експлицира у чemu се огледају способности носилаца обележја означеног прилевом.

(3.3) Adj + Prep(ZA) + Acc. Нпр.:

(3.3) Постаће неспособни да обрађују земљу (В.П. АП, 175); Ту су ... неспособне да се напречац прилагоде једна другој (П.У. ОС, 37); По правилу је лингвиста неуко лице способно да каже ... од којих је гласова састављена нека реч (П.И. О јез., 15); Могућност која ... одликује људска бића ... па их, дакле, чини способним да се ... служе њиме на креативан начин (М.Р. Сл., 44); Осети се ... још мање способан да се брани (И.А. ПА, 101); ... човек који сјајно уме да пере судове, али је биолошки неспособан да их брише (Б.П. Б, 124).

Изразу *бити сјреман* с предлошком варијантом *за* значењски су блиски изрази *бити способан* или *бити обучен* у спојевима с предлогом *за* уз именицу у акузативу.

Предлог *за* иначе се појављује обавезно уз прилеве сродног значења попут следећих: *бити створен, бити јодобан, бити јоходан, бити јодесан, бити јодешен*, којима се означава да нешто одговара нечemu у целости, нпр.:

(3.3.1) Овај сувори и полубарбарски живаљ као створен да подмлади једно оронуло људство на огњишту једне старе културе (В.Д. ЕКП, 29); Мислили су ... да је тај младић мало подобан да одржи доста пространу област стричеву (В.Ђ. ИЈ, 228); Оно што је погодно да послужи као погон успона сакралног не може бити банално уобичајено, дозвољено (И.Ч. В3, 46); Организам је подешен да препознаје дани предмет искључиво под одређеним спецификацијама (Н.М. МЈ, 38).

Истом реквијском типу припадају прилевски изрази *бити везан* или *бити определен* у значењу „бити усмерен на што”: *Збољ тога је анхажко-*

вање љисца везано за то о чему ће и за кога љисати (И.Ч. В3, 60); *Строого одређено да се бави националним дисциплинама, Српско учену друштво је ограничавало и истраживачке љослове* (Р.С. ИС, 488). Међутим, пример с изразом *бити одређен* с предлогом *на*, може бити тумачен у смислу „несвесног одређења за што” ...: *Или је то можда тако судбином одређено да човек у доба кад је најискренији ... уђе четвороношке у живот?* (Б.Н. А, 31).

Придевским изразима *бити љозван, бити одређен, бити изабран, бити задужен* и њиховим допунама преноси се информација о томе да је субјекатском аргументу додељена одређена улога, тачније, он је предодређен за њу или се проглашава меродавним за одређене врсте активности, као у примерима: *Критичар је љозван да суди у име разума* (Р.Ж. НК, 43); *Критика је љозвана да положи рачун за сопствене љостијке и одређење* (И.Ч. В3, 73); *Били смо изабрани да проповедамо Јеванђеље* (Б.П. ВЧ, 19); *Био је одређен да му изради главна љавила* (А.Б. ВД, 186); *Био је постављен да рукује шим благодом принесеним на жртвеник* (Ђ.Д. ИС, 204).

Интересантан је придевски израз *бити љозван*, који може да се удржи са различитим именицама и предлозима *за, на и у*. Тако употреба првог поменутог предлога подразумева обично „чин избора, наименовања“ (нпр. *љозван је за сведока*), док се предлогом *на* и одређеним скупом именица у акузативу намењује учешће у активности са најмање два учесника (нпр. *љозван је на кафу, на вечеру, на забаву, на шакмичење, на славу*). Предлог *у* појављује се уз одређене именичке лексеме када у датој вези субјекат „стиче неки статус, постаје део неког скупа“ (нпр. *љозван је у госте* тј. да буде гост; *љозван је у војску* тј. да буде војник; *љозван је у сватове*, тј. да буде део сватова) или уколико именица означава конкретан појам (као нпр. *љозван је у кућу*), па се тада имплицира значење циља уз реконструисани глагол кретања (нпр. *љозвао да је* <да уђе> у *кућу*).

Придевским изразом типа *бити довољан // недовољан* (за што) преноси се информација о томе да ли, односно у којој мери субјекатски аргумент одговара чему, каквој намени, сврси. Реченичном допуном указује се на последицу проистеклу из те квантifikативно одређене довољности:

(3.3.2) Разум сам је недовољан да руководи уметничком креацијом (М.Б. К, 93); Светлост беше недовољна да му видим лице (В.С. Т, 8); Зар је само подсећање на град било довољно да је толико избезуми (М.С. ММ, 20).

Слично претходном изразу употребљава се и израз *бити љошребан* (*љошребиш*): *Имайши сву ону енергију ... љошребну да се уздрма хладни, светловни човек* (И.Ч. В3, 46); *Чак и реченице које нам пружају информације и техничка сазнања љошребна да би се разумјела фабула или љок дошађаја морају носити у себи неку естетску вредност* (В.Д. ЕКП, 67); *Можда су баште принове свјеже ... снабдевене свим својствима љошребиштим да се узможну одуријеши однородјавању* (В.Д. ЕКП, 26).

4.1.2.4. Примери с придевским изразима инструменталске рекције (тип 4) ређи су и најчешће се номиналном допуном обележава нека врста средства које на одређени начин учествује у реализовању дате актив-

ности (нпр. *бийши занећи*, *бийши окућиран*, *бийши задовољан чим*). Модел са приадјективском клаузом изгледа овако:

$$\text{Arg}_1 + \text{Cop} + \text{Adj} + / \text{Prosent}_l / + \text{ComCl}.$$

Нека овај реквијски тип придева илуструје пример: *Задаћак је олакшан шиме што се резултати анализа мањом јоклайју* (П.И. О јез., 16). Наведеним придевским лексемама означавају се посебна стања носилаца у која они доспевају посредством омогућивача о чему реферише допунска предикација.

4.1.2.5. Са номиналном допуном у локативу (тип 5) реализују се следећи придевски изрази: *бийши одлучан, устријајан, сложан у чему, бийши сагласан у чему //са чим, бийши скупшаван у чему*³⁹⁶ (// чиме). Основни модел уз овај тип придева изгледа овако: $\text{Arg}_1 + \text{Cop} + \text{Adj} + / \text{Prosent}_{\text{Prep}} + _l / + \text{ComCl}$.

У овим примерима ретко се кад појављују просентенцијални изрази да потврде локативску реквију: *Он је одлучан да исхраје до краја* (П.У. ОС, 159); *Нису сви сложни: за што иду у Крагујевац* (М.Ђ.М, КС, 192); *Иако је скупшаван да осхвари своја схватања о највишој научној установи у Србији, он је пре свега у њу веровао* (Р.С. ИС, 490).

4.1.2.6. Коначно, поменућу и придевске изразе којима се пре свега сигнификује одређена врста модалности и који добијају као допуну реченицу (тип 6) или, евентуално, инфинитив. То су рецимо: *бийши рад, бийши вољан, бийши намеран, бийши кадар, бийши немоћан, бийши готов, бийши решен, бийши дужан, бийши обавезан* и др. У ову групу спада и израз *бийши радознао*.

Дакле, основни модел ових формално сложених реченица може се представити симболима овако: $\text{Arg}_1 + \text{Cop} + \text{Adj} + \text{ComCl}(\text{da} + \text{Pr})$. То илуструју следећи примери:

(4) Ја сам само рад да на једном месту изнесем неоснованост онога тврђења (Љ.Н. КС, 73); Који је рад да се ова наша срамотна свађа што прије прекине (Ђ.Д. ИС, 73); Није рад да се браћа Срби и Хрвати заваде (Ј.И. ИД, 293); Византија ... није никада била вољна ... да на својој територији призна самосталност (С.С., ИС, 24); Нисам намеран да вас врећам (Ј.И. ИД, 157);... био је готов да се од првог тренутка придружи социјалистичком покрету С.Марковића (Ј.С. ИД, 89/90); Голетне околине нису кадре да варош заклоне од ветрова (М.Ђ.М. КС, 6); Трагање за логиком ... кадром да изрази универзалну садржину мисли (И.Ч. ВЗ, 15);³⁹⁷ Био је немоћан да се супротстави (В.Г. В, 138); Само је немоћан да је отргне од оног што је било (М.С. ММ, 25); Радознао да види где леже ти предмети, нагао се (Б.Н. А,

³⁹⁶ У овом случају ради се о локативској реквији јер би значење инструмента морало бити граматикализовано на плану сложене реченице просентенцијалним изразом *шиме* уз везник *што*.

³⁹⁷ У овом и претходном примеру уз израз *бийши кадар* субјекатски аргумент има обележје аниматност (-), што је изузетно с обзиром на значење тога придева. Према Речнику САНУ, ова реч има два значења: 1. који има снађе, моћи за нешто ... способан и 2. бийши срреман, готов на нешто ... Тако израз у датом контексту има значење пренето на предмет и апстрактни појам којем се приписује способност за шта.

39); Младић је био решен да је узме исто онако као што је некад Тахирпа-ша узео његову мајку (И.А. ПА, 58); И таква критика решена све да тражи и све да каже ... је на сигурном путу стварања (Ј.С. ИД, 29); Била је тврдо решена да не призна своју слабост, да умре ако треба, али да не болује и да се не лечи (И.А. Г, 201).

Као што се види, просентенцијална реч *што* пред зависним везником потпуно изостаје у случајевима несупституентности реченичне допуне номиналном, а у функцији допунског предиката појављује се немобилни презент. Инфинитив као комплементизатор могућ је само у примерима када су идентични носиоци управне и допунске предикације, као нпр.: *Је ли Вук вјерно йревео Нови завјет, ја нисам рад ништа говориши* (Ђ.Д. К, 73). Сви ови придевски изрази због своје значењске непотпуности и обавезне допунске конструкције могу се сматрати управним деловима скложеног предиката, као и примери с таквим глаголима (уп.: *Намерава да ћу јашује*).

4.2. Однос придевског израза и реченичне допуне. Реченичне допуне придевских предикатских израза репрезентују садржаје којима се употпуњава њихово значење, онако како сам то показала и код других, глаголских и именичких израза. Њима се заправо реферише о оним активностима које су обухваћене својством означеним придевом и које су приписане посредством копулативног, односно семикопулативног глагола каквом субјекатском аргументу као њиховом носиоцу. Тако се њима открива на шта се односе, тј. у чему се испољавају одређена стања свести, духа и физичке спремности или упућености на какву активност.³⁹⁸ Другим речима, допунске предикације доприносе употпуњавању слике о стању свести, оспособљености, предиспозицијама и другим својствима одређених носилаца.

4.2.1 Када се комплементном предикацијом денотира ситуација на коју се пројектује свест носиоца, онда она није временски ограничена, док то не важи за изразе типа *биши жељан* и *биши доспојан*, који због значења управљају искључиво допуном са тзв. немобилним презентом.

Насупрот управу наведеним, придевски изрази као што су *срећан*, *радостан*, *шужсан* којима се означавају различита расположења, траже другачији семантички тип зависне предикације. Пошто она реферише о разлозима који доводе субјекат у дата стања, уводи је често везник *што*, каузалношћу обележен, али се појављује и везник *да*, као неутралан, а предикатски израз зависне клаузе обично је у перфекту или, евентуално у презенту од глагола несвршеног вида: *Ја сам био шако срећан да сам се у Сенђандреји родио* (Ј.И. ИД, 277); *Цар је шада, срећан што је добио наследника, наредио да убију Циђанку* (Д.К. РЈ, 23); *Задовољна сам да је шако исјало*.

³⁹⁸ По мишљењима појединих граматичара, структуре с придевом као управним делом и његовом реченичном допуном (наведене у 4.1.2.6) треба сматрати скложеном предикатом, али то овде није постављено као критеријум јер се пошло од општих граматичких и синтаксичких обележја датих конструкција са придевима.

4.2.2. Примери с управним прилевским изразом дативске рекције потврђују оно што је већ речено: идентичност агенса у управном и зависном делу сложене реченице и употребу комплементног предиката у презенту. Запажа се и могућност алтернативне употребе номиналне допуне уз прилевски израз *бийши усмерен* (ка чему или на што), без значењске издиференцираности, као и то да је датив готово сасвим потиснут предлошким акузативом. Што се тиче односа главне и комплементне клаузе, важи оно што је овде малопре истакнуто.

4.2.3. Прилеви акузативске предлошке рекције управљају различитим типовима допуна (номиналним и реченичним). Употребу одређених предлога условљава лексички садржај именичких допуна, па је, уколико се то не уочава јасно у контексту, смањена информативност реченичне допуне у односу на именичку. Тако рецимо прилевски изрази типа *бийши сирреман* или *тириремљен* могу да се удруже и с предлогом *на* и с предлогом *за*, што зависи од конкретне именичке речи, као и од информације која се преноси. Ако узмемо нпр. *Он је сирреман да се шуче*, видимо да зависна предикација може бити номинализована именицом у акузативу, али са два различита предлога *на* и *за*. У првом случају дата ситуација би била схваћена генерички, нерефенцијално, а у другом рефенцијално, и то са наглашеном циљном компонентом, док је пример с реченичном допуном у том погледу недиференциран.

Прилевски израз *бийши ућућен* може имати номиналну допуну с предлозима *у* или *на* (нпр. *ућућен је у шајну, на шу адресу*), који уносе семантичку различитост уз исту, детерминисану именичку лексему: рецимо, *ућућен је у шај судски предмет* (тј. упознат је са садржајем тог предмета) или *ућућен је на шу колиџу*. Реченичном допуном се преноси значење усмерености на какве активности: *Ућућен је на шо да ...*

Када се прилевски израз *бийши осуђен* удружи с предлошком конструкцијом *за што* (осуђен је за крађу), онда она носи каузално значење, али само номинална конструкција с предлогом *на* може кондензовати допунску предикацију: *осуђен је на сиромаштво, на шајњу, на издржавање казне* (нпр. *Осуђен је да буде сиромашан; Осуђен је да шајши*). Конкретна предлошка веза са одређеном именицом може да утиче на избор одговарајућег, имплицираног допунског предиката, као у примерима с прилевским изразом *бийши позван*: *позван је за сведока, за сто; на венчање, на /у свадбу, на разговор, на шиће, у гостије, у реситоран*.

Уколико реченична допуна уз наведене примере адјектива овог рекцијског типа кондензује значење предлошко-падешке конструкције *за + акузатив*, онда она носи првенствено специфичну компоненту финалности, тачније сврхе, намене: субјекатском аргументу додељена је каква сврха, намењена му је посебна улога (*подесан је, способан и сл. за што*).

Треба још једном истаћи да баш због значења употреба прилевских израза *бийши сиђуран* и *бийши уверен* у позицији управног дела сложене реченице не подразумева ограничења у погледу идентичности агенса двеју активности и употребе глаголских облика у комплементној клаузи, док она важе код оних израза којима се сигнализира оријентисаност ка потенцијално остваривим активностима.

Иначе, везник *да* углавном уводи ове комплементне клаузе, изузев у ретким случајевима када је могућа појава упитних везничких израза, нпр. *Није сигуран да ли ћа је разумела.* (В. горе и примере с придевским изразом *бийши везан.*)

4.2.4. Придеви инструменталске рекције траже допуну са значењем предмета типа оруђа, што се посебно истиче просентенцијалном речју и конјункцијом *што.*

4.2.5. И за придеве који се удружују са предлогом и именском речју у локативу, карактеристично је да се, када управљају реченичном допуном, појављује катафора у *штоме* испред везника. Улогу просентенцијализатора уз ове речи може имати и предлошки израз у *штом* *погледу.*

Комплémentним предикацијама ових придева реферише се о активности на коју треба да се ограничи стање истог носиоца — нечија устрагајност да чини што, склоност да чини што итд. За разлику од допуне у инструменталу уз придевски израз *бийши сајласан,* допуном у локативу (*сајгласни су у томе*) истиче се да је означена сагласност везана искључиво за једну област деловања, дакле, лимитирана је. У временском смислу нема ограничења, премда се постигнута сагласност обично тиче предстојећих активности.

4.2.6. Реченични комплемент је обавезан уз одређену групу придева чије значење није потпуно оформљено. Будући да се овим придевским изразима указује на извесна усмерења психофизичког потенцијала субјекатског аргумента, његове способности, вољне радње или опште стање духа, реченичним допунама се реферише о томе на шта се то протеже. Отуд је у највећем броју случајева обавезна идентичност носиоца датог стања, као и носиоца активности на коју се оно преноси, па је сасвим очекивана употреба немобилног презента са везником *да* у функцији комплементног предиката, односно његовог синтаксичког алтернанта — инфинитива — који се иначе данас ретко употребљава као допуна придева.

5. Неуведене, имплициране дојунске предикације

5.1. Улогу везничких речи у допунским реченицама могу да преузму одређена лексичко-граматичка средства и интерпункција, сигнализирајући тако логичкосемантичку повезаност две привидно раздвојене клаузе односно њихову кохерентност. Дакле, из ових структура изостају уобичајени формалнограматички показатељи зависности, тј. конјункције, или пак реченичности, тј. предикати у управном или зависном делу, али су зато присутни синтаксички елементи на основу којих се може препознати двочланост и функционално-семантичка зависност ових наизглед самосталних, рашчлањених, разбијених структуре. Будући да су то одређени, типизирани, константни елементи, могуће је извршити типологију тих привидно неинтегрисаних, асиндесских имплицираних структура.³⁹⁹

³⁹⁹ Термин имплициране структуре који употребљавам шире је примењив: односи се како на зависне реченице без експлицираних везника, тзв. неуведене, тако и на оне с ис-

Реченице с имплицитном субординацијом И. Прањковић изједначава са јукстапонираним структурама премда се у њих по правилу уврштавају (што чини и поменути аутор)⁴⁰⁰ и оне са испуштеним предикатским делом који се, истина, може лако успоставити у датом лексичко-семантичком и синтаксичком окружењу, нпр.: *Ево <ис਼тираћу> како је све то било* (Д.К. РЈ, 44).⁴⁰¹

Овде говорим прво о неинтегрисаним комплементним клаузама — без експлицираних везника — што приказујем овако: $P_1 <\text{Conj}> \text{ComP}$. За такве реченице ауторке Граматике српскохрватског језика за странце употребљавају термин неуведене реченице, па су то, како оне тврде, „по форми независне реченице“ (Мразовић, Вукадиновић, 1990, 499). А посебан вид осамостаљивања представља директни или управни говор (ДГ), на шта ћу се овом приликом само осврнути.⁴⁰² Уз то, назначићу и могућност испуштања, тачније имплицирања управне предикације: $<P_1> \text{ComP}$, а такође биће речи и о имплицираним комплементним предикацијама: $P_1 <\text{ComP}>$.

Употреба неких предлошко-падежних конструкција уз одређене глаголске лексеме имплицира, што сам већ раније показала, зависну предикацију. М. Ивић је прва код нас скренула пажњу на то да су и препозиције експоненти дубинског предиката.⁴⁰³ Између одређених именичких речи у неким синтаксичким позицијама и других реченичних конституентата може да се успостави однос зависности на семантичком плану тих исказа. В. о томе даље.

5.2. Асиндеске комплементне клаузе: $S_1 <\text{Conj}> \text{ComCl}$. Заједничко обележје свих видова имплицираних комплементних клауза које ће овде бити помињане несумњиво је њихова позициона или пак интерпункцијска маркираност (А). Зато се оне најчешће појављују у дијалошким секвенцама литерарног текста, као и у разговорном језику. Да ове структуре одликује комуникативност својствена разговорном језичком дискурсу (нпр. *Верујте, нисам знао; Ешто, Миро, нисам те ђослушао*), на то упућује не само интерпункција и њихова компримираност већ и употреба одређених глаголских облика и других конструкција којима се служимо у обраћању другом лицу, у комуникативној ситуацији — face to face.

пуштеним управним или зависним делом сложене реченице, а укључује и структуре између чијих се делова успостављају на семантичком плану дубински комплементни предикати.

⁴⁰⁰ Прањковић (1988) студију посвећује питањима везаним за „имплицитну“ субординацију, како је он назвао појаву изостављања зависних везничких средстава, али и испуштања управних глаголских речи.

⁴⁰¹ Чак и онда када није експлициран, управни глаголски предикат постоји (премда га није могуће тачно лексички идентификовати) на нивоу дубинске структуре, као врло уопштена семантичка јединица којом се садржај пропозитивне структуре у датом тексту повезује са другим текстом (мисаоном активношћу, искусственом спознајом).

⁴⁰² Тада директни, односно индиректни говор може бити само један вид навођења „туђег“ говора, на шта упућује типологија свих синтаксичких конструкција с таквим говором у студији Чумакова (1975, 15—69).

⁴⁰³ В. код М. Ивић: Предикатска кондензација у граматичком опису словенских језика. — *Реферати од X заседание на Међународнаша комисија за изучаване на ѡраматичкайта структурата на словенскиите литературни јазици*, Скопје, 1979, 117—122.

Дистрибуција конституената у имплицираним реченицама разликује се од оне каква је у неимплицираним. Другачије се структурира тзв. директни, управни говор (= oratio recta) у односу на индиректни, неуправни (= oratio obliqua).

5.2.1. Зависним комплементним реченицама без везника сматрају се пре свега оне које имају упитну форму: на месту конјункције је какав предикатски израз а следи га речца *ли*. (На ту појаву указала сам у одељку 2, посебно: 2.2.5) Овако структуриране зависне асиндентске реченице по правилу су и интерпункцијски издвојене од управне реченице, што значи да имају извесну аутономност. Ради се заправо о могућности њиховог осамостаљивања у форми тоталних питања.

Управни предикатски изрази могу бити и пунозначни глаголи, али много чешће копулативни или глаголи са непотпуним значењем који творе сложени глаголски облик или конституишу комплексни предикат. Тако често налазимо глагол *ишишти* или рецимо, глаголе као што су *по-гледати*, *роверити*, *бирати* и др. који се обично појављују у таквом облику или контексту да траже упитну форму зависне реченице:

(А.1) Но погледајте најприје има ли свemu тому разлога (С.М.Љ. ИД, 71); А има ли ко од ње, не зна се (М.Ђ.М. КС, 198); Још га љубазно питају: жели ли ровита или тврдо скувана јаја (Б.Н. А, 26); Нека га пита не би ли вољео да његови Нијемци имају једно слово мјесто sch (Ђ.Д. К, 91); Али Ђумурдзи је бирао хоче ли се наставити рат са Русима или почети са Млеччанима (В.Ђ. ИЈ, 370); Да видите немате ли међу вама таквих (Б.П. ВЧ, 20); Ја сам се увек ... распитивао може ли се некако од судбине добити сatisfакција (Б.Н. А, 26).

При оваквом структуирању реченице, како видимо, управна и подређена предикација могу да се нађу у контактном положају, што, наравно, не мора бити правило. Ове комплементне асиндентске клаузе, које уводи финитни глаголски облик (са негацијом или без ње) и обавезна упитна речца *ли*, представљају у ствари верзију ComS(Quest) са везником *да* и упитном речцом *ли*. Уколико је њихов предикатски израз комбинован са негацијом, то није знак негирањости његовог садржаја већ је takoђе у питању еквивалентна структура са везником *да* и речцом *ли* (уп. горњи пример: *Да видиште нема ли међу вама шаквих* са *Да видиште да ли има међу вама шаквих ...*). Примери са негираном формом потенцијала у предикату откривају сличност са неуведеним намерним клаузама.

5.2.2. Извесну структурну самосталност имају, наравно, клаузе без конјункција изјавне форме које су у имплицираној субординарији вези такође са глаголима интелектуално-комуникативних и перцептивних активности као њихови објекти.⁴⁰⁴ Сем глаголских лексема чији семантички садржај предсказује појаву комплементизатора, у управном делу ових сложених реченица могу бити и глаголско-именички изрази, именице и придеви сличне семантике.

⁴⁰⁴ М. Миновић у своме раду „Изричне реченице“ (Књижевни језик, 17/2, Сарајево 1988, 69–84), говори и о реченицама у којима „синтаксички однос није изражен, али је активиран — лексичко-семантичким садржајем“ (82).

Редослед појављивања ових формално независних, рашчлањених структура је уобичајен, с тим што се та друга, неуведена клауза, по правилу, употребљава иза одређених знакова интерпункције.⁴⁰⁵ Ретка је инверзија. Има примера и с управном предикацијом информативног садржаја уметнутом у структуру комплементне клаузе.

Што се тиче структурних и граматичких обележја глаголских предиката главне реченице, они могу бити имперсонализовани, у облику презента и перфекта, понекад је то императив, потенцијал, и то у 1. или у 2.л.сг. односно пл., а често су у упитној форми (уз речцу *ли*). Заузимају, по правилу, иницијалну позицију у сложеној структури, која може бити састављена од више реченица. Комплементна клауза је скоро увек интерпункцијски обележена, али има примера и без икаквог интерпункцијског знака. Уколико су реченице инвертоване, обавезна је интерпункција, као и у случају када се управна предикација нађе у интерпозицији.

5.2.2.1. Доведемо ли у везу структуру и функцију управне реченице са интерпункцијом и граматичким обележјима њеног предикатског израза, видећемо да се у реченицама које управљају тзв. имплицираним клаузама испред којих стоји запета, обично употребљава персонални предикат у 1. или 2.л.сг. (или 2.л.пл.), дакле, у питању су лица која учествују у датом комуникативном чину, прво, ауторско лице и саговорници.

(А.2) Држим, још су живи (Ј.И. ИД, 278); И вјерујте, људи, у нашем селу нема ... ама баш ниједне главе која светкује петак (Л.Л. П, 78); Видиш, добро је што си ти са мном (Д.К. РЈ, 57); Признат ћете, ипак остаје нека мала, танана разлика између њега и човјека за кога ... (В.Д. ЕКП, 55); Сећаш ли се, мене су сви мрзели, осим вас Далматинаца (М.Ц. П, 49); Сећам се, небо беше мутно (М.Ц. П, 86); Чујеш ли, изгинуше сви (Д.Ђ. ВС, 62); Чуо си, мора ујутро у команду (Д.Ђ. ВС, 47).

Ређи су примери реченица без везника у чијем се управном делу употребљавају имперсонални предикати (нпр.: *Треба рећи отворено, она је, у основу своме, анијајачна*, Ј.С. ИД, 130) или пак, у 3. л.пл. у тзв. неодређено-личној форми (нпр. *Каксу, шако је ћискарао цео дан*, М.Ц. П, 11).

Испред двотачке која уводи комплементну структуру без везника употребљавају се чешће, за разлику од претходно наведених примера, имперсонални предикати и глаголски облици у 1.л.пл. или 3.л.сг и пл. Узмимо нпр.:

(А.2.1) Онда сте говорили: пржиће нас Турци (С.М.Љ. ИД, 20); Зна се: треба нишанити нешто изнад циља (В.Д. ЕКП, 54); Треба признати: деčак је ушао у башту да краде рибизле (Д.К. РЈ, 73); Дао нам је и овај наук: народи ... не смеју изгубити ни атом духа ... (М.Е. СР, 91); На основу горњег изводимо следећи закључак: односи самостални објекти — предмети, већ су међуодредбе предмета — ствари — појава — процеса (Б.Ш. ОЛ, 55); При том не заборавимо: по правилу су најмање ваљане управо оне дефини-

⁴⁰⁵ На различита обележја сложених реченица без везника указује В. А. Белошапкова (1977, 236—241).

ције настајале само из приклњања искључиво тренутним ... потребама (М.Р. Соц., 14); Помислио је: то је он прави, не онај што ћути (М.С. ММ, 35); Сећам се: моје безбројне тетке су долазиле и плакале (М.Ц. П, 15).

Уочава се да се на овај начин структурирају реченице у одређеним типовима текстова са особеностима научног, стручног или књижевно-уметничког функционалног стила. Последњи пример имплициране зависности између управног глагола *сећати* се и издвојених двотачком, међусобно координираних предикација, посебно је обележен експресивношћу, јер се употребом дате глаголске лексеме у 1.л.сг. даје заправо лични доживљај даље прошлости из које искрсавају и нижу се слике.

Иза овако структурираних реченица, где се у функцији сигнала контекстуалне укључености друге реченице појављује двотачка, може да стоји и велико слово и знаци навода. Уп. разлике у интерпункцији у примеру: *Додуше људи не говоре: ово је онај што краде жлице, али говоре „што је онај за кођа се броносило да краде жлице”* (В.Д. ЕКП, 55). То је могуће зато што сваки такав комплементизатор без везника има своју аутономну структуру, а управна глаголска реч има улогу конектора „цитативног” типа.⁴⁰⁶

5.2.3. Потпуну структурну и значењску самосталност могу добити оне безвездничке реченице унутар којих су (у тзв. интерпозицији) потпуно интерпункцијски издвојене предикације са обележјем првог, ауторског или трећег, обично уопштеног лица. Те уметнуте, парентетичке реченичне предикације имају изразиту улогу поменутих пропозиционалних конектора, и то ауторског, цитативног или екстраконтекстуалног типа. У питању је тзв. имперцептивна модалност. Нпр.:

(А.3) На брду Главеји ... била је, прича се, некад кула Филипа Маџарина (М.Б.М. КС, 181); Стриц се, баш се сећам као да је јуче било, прекрсти левом руком (Р.Д. ИД, 186); Код Л. Лазаревића — тврдило се даље — јако је развијен дух конзервативности (М.Б. К, 65); Код Л. Лазаревића има — критика је и то констатовала — великих и наглих преобразажа у човеку (М.Б. К, 64); Али ја сам, подсећам те, узвикивала тада и друге заклетве (Б.П. ВЧ, 34); Смех може бити — сматрао је — обичан (М.П. ХР, 62); У тим бескрајним седењима, тврдио је странац, треба тражити кључ за склоност многих касаблија ка размишљању и сањарању (И.А. Др., 17).

Уметнутим предикацијама у овим примерима потврђује се важност или тачност саопштеног, став, оцена, суд о нечему, веровање и сл. позивањем на индивидуални или колективни ауторитет, тако да би испуштањем ових предиката, реч аутора-приповедача изгубила снагу аргумента, модалност коју је стекла изашавши из задатог контекста приповедања. У том смислу може се говорити о инкорпорираним у текст одговарајућим садржајима који се преносе овим комплементним предикацијама и препрезентују, у широком смислу, предмете говорења, мишљења и

⁴⁰⁶ Појам конектора преузет је из лингвистике текста (в. нпр. Симић, 1984). На некаторе овога типа указујем у раду: Нетипичне поредбене и начинске реченице с везником као *што*. — *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 15/1, 1986, 121.

сазнања аутора чак и онда када се не експлицирају управне предикације којима се реферише о говорним или мисаоним активностима.

5.2.4. Много мање примера бележим с интерпункцијски неиздвојеним комплементним клаузама уз исти семантички тип предиката који предсказују појаву имплициране зависне реченице: *Мисли све је истинा* (Б.Д. К, 99); *Мишљах ићи ће све дивоћа* (М.Г. ИД, 143); *Сећам се била је зора* (М.Ц. П, 52).

Ретко се кад управна предикација нађе у позицији иза зависне, као нпр.: *А ово ће је увредити, мислио је зловољно* (Д.К. РЈ, 17); *Можда је он, њомислила је углашено* (М.С. ММ, 52). Очигледно је да у том случају мора доћи до промене у реду речи.

Као што показују примери, две финитне предикације у овим сложеним структурама могу бити у непосредном контакту онда када се друга, комплементна, не одваја интерпункцијским знаком или када се у функцији те, имплицитно зависне, употреби глагол са упитном речом *ли*. Бележим примере у којима је између те две предикације, управне и имплициране зависне, уметнута трећа, с експлицираним везником, која је зависна (обично временска или условна) у односу на ону која је имплицирана првом као зависна:

(А.4) Кажу: да може, он би сам то тако наредио (М.Ц. П, 21); Али зnam, кад му приђем, оно ће ... одједном постати само хартијом (Б.П. ДКЛ, 9/10); Признајем, када би неко неупућен у музику наслонио уво на бандеру, заиста би помислио да чује далеко брујање авиона (Д.К. РЈ, 120); Заиста вам кажем, када под заштитничким сводовима те Цркве буде појана хвала Господу, ниједан се од вас неће споменути зидара, тесара, иконорезаца (Б.П. ВЧ, 17).

5.2.5. У функцији предиката који имплицирају зависну синтаксичку везу са другом клаузом, тачније, сигнализирају функционално-семантички тип односа који се успоставља између њих, налазе се, dakле, глаголске лексеме одређеног значења и са карактеристичним граматичким обележјима, тако да и својим значењем и својом формом, као и употребном вредношћу, доприносе реализација експресивне и конативне функције датих исказа. Посредством њих успоставља се контакт међу каквим саговорницима у некој секвенци текста или између аутора и читаоца. Исто времено се скреће пажња на значај саопштеног, на садржаје који су намењени често неком имагинарном саговорнику у комуникацији коју аутор води у име своје личности или као прво лице са својим адресатом. Dakле, такви предикати служе као својеврсни модални оквири ауторовом приповедању приближујући га мање-више ономе који га декодира.

Комплментне клаузе без експлицираних везника структурирају се као самосталне, неинтегрисане реченице, што значи да би се при њиховом евентуалном интегрисању мењао редослед речи, пре свега глаголских и заменичким енклитика а понекад би морало да дође и до испуштања неких речи нпр.: *Али ја сам, подсећам ће, узвикивала ћада и друге заклејшве* (Б.П. ВЧ, 34) ~ *Подсећам ће да сам ја ћада узвикивала ...*

5.2.5.1. Тако структуриране реченице често садрже и синтаксичка средства која их непосредно повезују са неким претходним сегментом

текста, као што је, на пример, независни везнички конектор, што значи да се оне, за разлику од комплементних клауза с експлицираним средством синтаксичке зависности, могу посматрати као текстуалне јединице, интегрисане у текст, а не у једну сложену реченицу. Несумњиво је да се на тај начин информационо тежиште преноси на њих, да их предикације које упућују на њихов садржај, маркирају на комуникативном плану текста.

У управним деловима оваквих сложених реченица с имплицираним експлативним везницима појављују се речи с улогом катафора: *ово*, *овако*, *што*, *једно*, *следеће*. Те речи које се употребљавају уз одређени семантичко-структурни тип предиката, потенцирајући при том њихов садржај, најављују појаву формално неинтегрисане реченице која реферише о садржају обухваћеном означеном активношћу. Изостављање тих катафора иза којих следи најчешће двотачка може да изазове другачију структурну организацију датих реченица. Нпр.:

(A.5) Утврдили смо *ово*: морално стање врло рђаво ... (Б.Н. А, 55); Формула и елементи логике уче још од Аристотела *следеће*: 1. Постоје општи и посебни појмови по обиму ... (Б.Ш. ОЛ, 59); Нужно је и праведно при томе увидети *једно*: људи и њихова дела не стварају се партеногенезом (М.Е. СР, 73); Али једно морамо примјетити: код њега се модерни типови арга, нови типови тајних језика губе у слепу (М.П. ЛИ, 58); Ова схематизација се тумачи *овако*: језичка способност представља „оно што би се могло чинити језиком” (М.Р. Соц., 50); Треба примјетити *сљедеће*: ако се и испостави да натуралист не може добити битку против скептика, то натуралисти неће ставити у лошији положај (Н.М. МЈ, 33).

5.2.6. Прегледом извора у којима су забележени наведени примери, установићемо да припадају углавном научној и есејистичкој литератури, што такође важи и за исте структуре без катафорских демонстратива. Увидом у целокупни корпус, посебице у језичкостилистичке особености појединих аутора, утврдићемо да тако структуриране реченице преовлађују у одређеним жанровима, код појединих аутора, па би се могло говорити о тежњи, чак и о маниру неких аутора да учине свој језички израз концизнијим, динамичнијим и експресивнијим.⁴⁰⁷

Да су ови комплементизатори структурно независни, неинтегрисани, то показује и могућност употребе глаголских облика који се иначе не појављују у синдетским допунским реченицама, али их има у директној комуникацији. То је императив, као у следећим пр.: *Сакриј ме, рекла би му, затвори врати* (М.С. ММ, 47); *Онда, врати се брзо, говорио ми је*

⁴⁰⁷ Једна од језичкостилистичких особености прозних дела М. Црњанског лежи у употреби интерпункције којом он разбија реченицу, чак и оне њене делове који су чврсто повезани, штавише и интонацијски недељиви. То чини, рецимо, и онда када испред везника *да* допунске објекатске реченице ставља запету (нпр.: *Помислио сам, да се одмакнем* — М.Ц. П, 30), што је стилски оправдано јер тим паузама приповедач као да жели навести и реципијента да на момент застане и обрати пажњу и на подтекст, на оно што се имплицира у датом тексту. Приповетке М. Црњанског које су ушле у корпус овог истраживања обилују управо таквим реченицама у којима интерпункција преузима значајну улогу на комуникативном и уметничкостилистичком плану текста.

кад сам одлазила овамо (М.С. ММ, 68). Може се рећи да су ове структуре на прелазу између индиректног и директног говора.

На потпуну структурну аутономност таквих имплицираних зависних веза упућује и појава граматичког лица које се не очекује у комплементној реченици, с обзиром на контекстуално значење и граматичко обележје управне предикације: *Још од куће је мислила: видјећу. Још малотрије је мислила: не знам. А ево, већ је ишла ...* (М.С. ММ, 43). На тај начин се заправо имитира директни говор, а уводе га по правилу глаголи мишљења.

5.3. Однос директног/индиректног говора. Говорећи о неким видовима (интерпункцијским и позиционим) осамостаљивања комплементних реченица, показала сам у којој је мери то зависно од лексичког значења управних предикатских израза који на одређени начин најављују тип зависне везе (што није рецимо случај с имплицитном субординацијом адвербијалног типа). И управни говор је вербално сигнализован глаголима из групе *verba dicendi*, а и посебно је графијски обележен (не само што је издвојен од уводног дела неким интерпункцијским знаком, рецимо двотачком, већ га по правилу маркира и почетно велико слово, а често и наводници, нови ред или друга врста слова и сл.). Да границе између њега и тзв. неуправног говора нису баш увек тако оштре, управо откривају примери реченица с имплицираном конјункцијом, али и они примери зависних, по форми упитних реченица при чијој се трансформацији у управни говор мења само интерпункција (нпр. *Пишам те да ли се може тако радиш ⇒ Пишам те: Да ли се може тако радиш?*).

Основне разлике између индиректног (ИГ) и директног говора (ДГ) огледају се у следећем:

(1) *Индиректни говор је структурно несамосталан, зависан, интегрисан у сложену реченицу, док је директни у том погледу аутономан, независан и обавезно маркиран у тексту, бар визуелно.*

(2) У функцији управних речи у ИГ могу бити сви прелазни глаголи, различитих семантичких група, док ДГ уводе пре свега комуникативни глаголи, али и они којима се означава „ононације“ говора, покрећу тела и неке физичке активности.

(3) У ДГ се употребљавају неке парникуле, узвици, узречице, поздрави, воказив именица, императив итд., украйко, оне речи и облици речи какви се не могу наћи у ИГ.

Поред наведених структурних и лексичко-граматичких разлика, поменула сам и разлике у графији и интерпункцији. Најважније је, међутим, то што се ДГ структурира на другачији начин, тако да, ако узмемо, рецимо, само управни говор без лексичких конектора, видећемо да се он интегрише непосредно у сам текст, као његова јединица, која на ширем, прагматичном плану остварује везу са другим текстом или нејезичким контекстом. Тако личност романа може да води монолог, да се обраћа замишљеном саговорнику, да га пита и прича у првом лицу. Текст може бити састављен од дијалошких секвенци, а да се не експлицирају лица која воде дијалог, као разговор у једној конкретној говорној ситуацији.

Стога су у праву они који о управном говору и његовим различитим видовима говоре с аспекта лингвистике текста.

5.3.1. Када се дословно преносе туђе речи, садржаји записани на одређеним, јавним местима, у писаним изворима или у памћењу колектива, тада се употребљавају поједини глаголи као конектори, обично са двотачком иза које се експлицира под наводницима садржај записаног или запамћеног текста. То би могао бити један вид управног говора који се може претворити у неуправни увођењем конјункције *да* (или евентуално *како*), онда када се то што је забележено парафразира, а не цитира. Такве садржаје уводе глаголи са обележјем З.л.сг. или пл.: *гласи*, *шише*, *стоји*, *вели* ... Уз њих је увек именован извор цитата:

(Б.1) Нека не смећу с ума што веле наши стари: „Ко вука гађа, ваља бистро да гледа” (Ђ.Д. ИС, 73); Основни проблем материјалистичке дијалектике сазнања гласи: „Како односе наше мисли о свету који нас окружује? (Б.Ш. ОЛ, 19); Скерлић је осећао потребу да нагласи: „Цео свет је начисто с тим да и тело и душа има својих потреба ...” (М.Е. СР, 66); „Аврам Бранковић је из породице која је с југа прешла после пада српскога царства под турску власт” — стоји у поверљивом извештају Никона Севаста бечком двору (М.П. ХР, 28).

Уп. и пр. са везником *да*: *В. се Лазић сирашно срди што у Луни стоји „да назовиучени Срби незнaju србскога езика”* (Ђ.Д. К, 84); Стоји: да је Лаза Лазаревић йочео своју књижевну каријеру преводећи одломке из романа Чарнишевскога Штва да се ради (Ј.С. ИД, 46).

5.3.2. Може се рећи да постоји *слободни* и *везани* неуправни говор. Овај други је везан за конјункцију и може да се трансформише у управни говор, као уосталом и слободни, који је иначе обележен структурном самосталношћу, често без глаголских речи да га на неки начин најаве. Он је заправо имитација директног говора, али особита, тако да може доћи до мешања елемената једног и другог начина излагања туђих речи. Узмимо пр. из дела *Рани јади* Данила Киша:

(Б.2) Господине, да ли бисте знали да ми кажете где се налази Улица дивљих кестенова? Не сећате се? Мора да је негде овде ... Да, још пре рата ... На углу се налазила школа, пред школом артечки бунар. Не мислите, вальда, да сам све измислио (стр. 11).

Употреба интерпункције која одговара управном говору често је обележје неуправног говора, а управни говор понекад није чак ни графиски издвојен (тако се, као што смо већ показали, знак питања или двотачка стављају и у комплементној клаузи упитној по форми, а иза наводника стоји мало слово и облици који се употребљавају само у управном говору). Покажимо то на примерима са једне странице *Хазарској речници* Милорада Павића:

(Б.3) А ја га упитах шта да чиним? ... А Јуда запита: какво вратишко вино? ... рече овако: е, мој Симоне, е мој чокоте јалови, ово је чиста водурина ... И рече: пођи до прве крчме и купи ... Каза: ево вина, а оно беше вода (стр. 27).

У функцији лексичких конектора антецедентног и постцедентног типа који сигнализирају појаву директног говора појављују се пре свега глаголи говорења, а и онда када нису експлицирани, подразумевају се на основу позиције, датог лексичкосемантичког окружења. Нпр.:

- (Б.4) „Хеј, Сам, како си израдио свој задатак?
 „Не знам. Ваљда ће бити добро.”
 „О чему ту може да се пише? То је блесаво. О чему си ти писао?”
 (Д.К. РЈ, 29).

Досадашњи истраживачи управног говора регистровали су поменуте глаголе у чак 80% слушајева. Њихова честа позиција је испред директног говора, али их има и у финалној позицији, а такође могу да заузму медијалну позицију — да се нађу унутар директног говора, обавезно обележени цртама или другим интерпункцијским знаком. Нпр.:

- (Б.5) Неко рече: „Каква земља, такав и народ” (В.С. Т, 19); — Немојте! шта вам је? — рекла је она, не знајући шта ја то хоћу (Б.П. ДКЛ, 40); „Ах”, одмахује руком, прибирајући се, „зnam шта ћеш ми рећи за тај мој безазлени занос!” (П.У. ОС, 44).

Уколико се пред директним говором нађу глаголи којима се реферише о психофизиолошкој или физичкој активности, претпоставља се (в. и претходни пр.) реализацивање говорне активности која претходи ДГ. Тако се у следећим примерима имплицирају у датом контексту, у зависности од форме ДГ, глаголи *рећи* и *ушишати*:

- (Б.6) Губавци зажаморише, а старешина се грдно расрди <и рече>: — Не поричем да, иако ружнија, подсећаш на супругу нашег перача мртвих ...; Старешина престрашено уступкну <и упита>: — Јеси ли помахнитала? Зар не видиш да сам нечист? (Б.П. ВЧ, 81).

И у примеру са глаголом слушне перцепције пресупонира се говорна активност: *Он га је слушао* <kad је говорио>: — *Нишића се није могло учинити*.

5.3.3. Ако се директни говор посматра и анализира као врста говорног чина, онда му треба приступити са прагматичког аспекта и вршити типологију с обзиром на одређене нејезичке чиниоце, што излази из оквира овог истраживања. Посматрамо ли ДГ као синтаксичку јединицу која је у писаном тексту обележена графијски и интерпункцијом, а семантички се повезује са често експлицираном предикацијом која га најављује, тада би се он могао сматрати имплицираном комплементном реченицом, како смо то овде презентовали. Што се тиче могућности његовог трансформисања у индиректни говор, а то значи интегрисања у зависносложену комплементну реченицу, несумњиво је да постоје одређена правила на основу којих се врши та трансформација. На нека од њих указаћу овде.

5.3.4. Ако појемо од основних структурних облика ДГ са финитном предикацијом, видимо да то може бити форма изјавне, упитне и запо-

ведне реченице, па се тако, посредством одговарајућих конјункција, уврштава у сложену реченицу, при чему се обично мења, понекад редукује лексичко-граматички састав, и то у складу са анафоричким потенцијалом управне реченице и граматичким обележјима њеног предиката. Узимамо следеће пр. за ДГ ⇒ ИГ:

- а) Кажем јој: Посетићу те сутра ⇒ Кажем јој да ћу је посетити сутра.
- б) Питала га је: Да ли ме волиш? ⇒ Питала га је да ли је воли.
- в) Рекао ми је: Дођи на вечеру ⇒ Рекао ми је да дођем на вечеру.

Као што се види, при трансформацији ДГ у ИГ долази пре свега до промена граматичког лица и глаголског облика (под в). Тако се, рецимо, мењају анафорске заменице, а може и да се пуни облик копулативног глагола *хтитеши* замени енклитичким обликом иза упитног везника *да ли*, као у пр.: *Хоћеше ли ми учинити часић да вас пратим — утишта Грађ* (Б.П. ВЧ, 90) ⇒ Грат упита да ли ће му учинити час да их прати.

Уколико се у директном говору употреби вокатив именице као нпр.: *Млађи га задржаса рекавши: Подай сиромашним, Равуни, јер је њихово царство небеско* (Б.П. ВЧ, 100); *Бољу се молио: „Боже, ојросиши ми ёријехе”* (Л.Л. П, 79), он изостаје у ИГ, односно прелази у номинатив: *Млађи га задржаса рекавши да ћођа сиромашним ... Бољу се молио да му /Бољ/ ојросиши*. По правилу, нужно долази до мењања реда речи у индиректном говору у односу на директни говор.

Многе модалне речи и речце, као што су рецимо конверзационе партикуле, узвици и партикуле које служе за скретање пажње саговорнику, затим речце за одобравање или негирање каквог садржаја итд. остају у ИГ или се на неки начин парафразирају. То значи да се тешко може пренети у индиректни говор онај модалитет који у непосредну комуникацију уносе одређене лексеме или неки граматички облици (рецимо енклитичка заменица у дативу). На основу употребе таквих синтаксичких средстава може се сагледати и какав је однос међу саговорницима, какав је њихов социјални статус, којем говорном подручју припадају и сл. Много тога не мора ни да се експлицира у ДГ, већ се само по себи намеће, будући да проистиче из датог контекста.

Уколико се, рецимо, појави глагол *чујши* у императиву, он се замењује глаголом *саслушаши* у индиректном говору или се описано казује, нпр.: *Чуј ме — рече му* (Б.П. ВЧ, 63) ⇒ *Рече му да ћа саслуша*, тј. да обрати пажњу на то што ће му рећи.

Може се рећи да директни говор уводе персонални предикатски изрази, будући да је познат и одређен онај чије се речи наводе, док се имперсонални предикатски изрази (нпр. *говори се*) и предикати у неодређено-личној форми (З.л. пл.), будући да су обележени (а то је став несигурности говорног лица да је то што преноси тачно), не појављују у тој узози, испред директног говора.

Структурна организација директног говора условљена је комуникативним циљем и функцијом у датом контексту. Сам ДГ подразумева обавезну присутност говорних лица у одређеном временском тренутку који се управо њиме актуализира (*Јуче ме је Јекорио Пера: — Зашиљо си ми шако шужсан? Што ми не кажеш шта те мучи? Зар немаш поверења у*

мене? Или: *Пре неки дан рекао ми је: „Бући и слушај ме!”*). Употребом одговарајућих језичких средстава директним говором се пресупонира у каквом су односу саговорници, у каквом је расположењу носилац датог комуникативног чина, какав је његов став према ономе о чему саопштава итд.

С обзиром на све што је речено, директни говор у писаном тексту је такође нужно проучавати посебно, као T_2 који је инкорпориран у T_1 .

5.4. О „дубинским” комплементним предикацијама. У одређеним синтаксичким позицијама и лексичком окружењу долази до испуштања реченичних предикација, што је обично условљено неким нејезичким разлозима, као нпр. потребом за економичнијим изражавањем, али не само тиме. На тај начин се повећава асоцијативност израза и постижу други, стилистички ефекти.

Тако се могу уочити и случајеви неексплицирања финитног комплементног предиката, који на дубинском плану датих исказа остварује двоструку синтаксичку везу: на једној страни зависну у односу на предикацију чији садржај допуњује, а на другој страни надређен је предикацији која његов садржај допуњује: $V_1 <\text{ComP} = P_1> P_2$.

То су примери са глаголима који могу да имплицирају комплементне клаузе, будући да реферишу о каквим когнитивним или другим интелектуалним активностима. Између таквог глагола који отвара место објектској реченичној допуни и формално независне реченице иза двотачке — интерпункцијског сигнала контекстуалне укључености, тачније, логичкосемантичке зависности два исказа — имплицира се реченична предикација, као у пр.:

(В.1) Умalo не заборавих <да кажем>; идеално место за постављање такве харве јесте уз обронке некад прастарог друма (Д.К. РЈ, 119); Па ето да чујеш <шта мислим>; не тичете се мене ни ви ни они (М.С. ММ, 63).

5.4.1. Посебно је занимљиво како М. Селимовић структурира прве странице свога романа *Мајла и мјесечина* (в.: ИЗВОРИ), као и поједина поглавља у њему. Један од његових карактеристичних уметничких поступака запажа се на самом почетку поменутог романа: све пасусе на првих неколико страница романа започиње неинтегрисаним реченицама и то малим иницијалним словом, тако да на тај начин постиже њихову визуелну издвојеност, али и тесну повезаност са дубинском предикацијом одређеног значењског типа (из сфере мишљења):

(В.2) штета што нема соли, исјекао би сијено сјекачицом и попрскао сланом водом, краве би у сласт појеле, али нема соли ни за њих, оно мало је остало чува у брашну, као за лијек, већ су четири пута свратили његовој кући откако се снијег дигао, тачно зна: четири пута, дешавало се да прођу путем мимо куће кад падне мрак, а два пута су дошли у зору, враћајући се. куда су ишли? шта су радили? ...

у стаји је тамније него напољу, краве се окрећу према њему, пространо им је и пусто, рат је само њих оставио, богзна да ли ће и њих, стид га и жао му што су толико mrшаве ...

сад су већ ушли у кућу, држе пушке међу колјенима, начичкани су бомбама око појаса, шињели су им мокри и тешки а не скидају их, не знам да ли их скидају и кад спавају ... (М.С. ММ, 6).

Свака та целина, коју чини по један издвојен пасус, тј. сегмент текста, представља несумњиво засебно, кохерентно и целовито смишено јединство, али су оне при том као делови текста повезане каквом управном предикацијом истог значењског типа, као што су оне напред наведене, а у њега интегрисане имплицираним контекстом саме приче. Чак се у зависности од прагматичких чинилаца може наметнути наизменично смењивање две у једном свом значењском лицу сродне лексеме из групе перцептуално-спознајних, али не и синонимичне глаголске лексеме: *мислићи* и *знати*, *видети* и *осећати*. Носилац њима означених активности јесте личност романа којој аутор, стављајући је у прво лице, додељује улогу проповедача.

5.4.2. У датом лексичкосемантичком окружењу појава одређеног типа комплементне реченице са везником, али без управне реченице, сигнализира присутност глаголских лексема у функцији управних предиката тих на семантичком плану зависних клаузе: $V < P_1 > \text{ComS}$ (Quest).

Тако, рецимо, испред комплементне клаузе упитне форме намеће се употреба глагола типа *йишаћи /се/*, који може увести тај тип клаузе: *Сувише их је, здомилала се људска мука <јишаћа се>, јесу ли их довукли да овеђе йоумиру?* (М.С. ММ, 43).

Између одређених експлицираних предикација перцептивне семантике или физичких активности и комплементне упитне реченице, имплицира се предикација која је зависна (финалног типа) од прве, а надређена је другој, као у пр.:

(В.3) Успоравам корак, застајем; *<да проверим, утврдим>* да ли је он на овом истом месту застао, да се одмори (П.У. ОС, 46); Погледала сам руку, *<да бих утврдила>* да ли је свијетла од додира (М.С. ММ, 67).

Реченичну предикацију која би претходила зависној комплементној реченици могу да имплицирају и рече (*ево, ешто*), енклитички глаголски облици, прилошке речи, неки изрази, као нпр: *Он би <желео> да у сваком тренутку чини зло* (ИЧ. В3, 47); *Али ви бисиће <желели, хтели> да некако њега одвојиште од ње* (118); *Власи, која никако <не жели, неће> да стане на јуш овој јојави* (И.Ч. В3, 114).

5.4.3. И на крају, осврнућу се на још једну интересантну појаву у вези са могућностима успостављања финитних предикација на дубинском плану једне реченице, што несумњиво заслужује далеко више пажње него што ће јој овде бити посвећено. То би се могло овако симболички представити: $V_1 < \text{ComP} > / \text{Prep} / +N$.

Дакле, субординација допунског типа може да се имплицира између одређеног прелазног глагола и именске речи у задатој синтаксичкој позицији, која је заправо конститутивни део имплициране зависне рече-

нице, што се види при њеној реконструкцији, на шта је својевремено скренула пажњу М. Ивић.⁴⁰⁸

Прво, наводим примере у којима синтаксичка позиција номиналне речи у одговарајућем облику предодређује њену функцију и значење у имплицираној реченичној структури којом се експлицира садржај датог глагола:

(Г.1) Пита колико је унутра /новаца/. Веле <да има> двеста форината (Ј.И. ИД, 180); Кажу, <да ће проћи> две-три године и све ћемо заборавити (М.Ц. П, 87); Викали су ми у лице: <да сам> шпијун, шпијун (Исто, 11); Гледа му судбину <каква му је судбина> из карата на један стари и веома спор начин (М.П. ХР, 32); /Ангелину/ је источна црква прогласила <да је светица> светицом (Исто, 30).

У неким примерима због промене позиције и функције мења се и падеж именице у имплицираној допунској реченици. Тако се и у примеру *Одабрали су ћа за йољавара <да буде йољавар>* имплицира тзв. реченични предикатив.

Друго, неке предлошко-падежне конструкције уз глаголе, као што су *звати*, *послати*, *бирати*, *примати*, *молити*, *питати*, *стремати се* и др., сигнализују тип дубинског, семантичког предиката, а значење именичке лексеме условљава избор лексеме која ће га репрезентовати. При том, даље, семантичка интерпретација имплициране предикације зависи не само од лексичког значења именичке речи и њеног функционалног односа са глаголом већ и од препозиције (*на*, *ио*, *у*, *за*) у датој конструкцији. Нпр.:

(Г.2) Нико нас не позва <да уђемо> у кућу (Б.П. ВЧ, 23); Најбоље вино оставио <да се попије на крају гозбе> за крај гозбе (Исто, 25); Узор онима који буду изабрани <да чине велика дела> за велика дела (Исто, 24); Није га упитала <да ли има лекара, завоја> за лекара, ни за завоје (М.С. ММ, 43).

Узмимо и друге примере са предлошким акузативом, јер управо те препозиције најчешће упућују на имплицирану реченичну предикацију са којом именска конструкција може да успостави допунски или адвербијални однос:

(Г.3) Примили су га за лектора <да ради као лектор>; Спрема се <да птује> у бању; Спрема се за испит <да положе испит>; Зову га на аудицију <да дође, да учествује на аудицији>; Зове га <да уђе> у стан; Шаље га по ствари <да донесе ствари> ... по млеко <да купи млеко> ... у радњу <да иде у радњу> ... на такмичење <да учествује на такмичењу>; Пита га за мајку <како му је мајка>.

⁴⁰⁸ У раду *Предикатска кондензација у драматичком опису словенских језика* М. Ивић је указала на способност предлога *ио* и *на* да кондензују реченичне предикације, истакавши при том да таква испитивања словенских језика тек предстоје (Реферати од X заседање на Међународната комисија за изучавање на граматичката структура на словенските литературни јазици, Скопје, 1979, 117—122).

Напомињем да све појаве имплицирања комплементних предикација нису могле бити овде анализиране, јер то захтева шира истраживања након којих би резултати били саопштени у посебној студији.

ЗАКЉУЧЦИ

1. Своје истраживање заокружићу прво општим закључцима произтеклим из ширег увида у литературу и целокупни корпус који је обухватио различите текстове у дужем хронолошком распону, будући да сам дошла до одређених резултата који се тичу развоја једног вида зависног односа међу реченицама, пре свега комплементног, као својеврсног синтаксичко-семантичког повезивања двеју предикација, а уједно и питања конципирања и исказивања објекатског садржаја.

1.1. Несумњиво је да су *допунске клаузе* (у ужем смислу те речи) широко заступљене зависне реченице како у језику српских писаца, књижевних теоретичара, историчара, научника и других стваралаца 20. века тако и код оних из друге половине 19. века.⁴⁰⁹ Иако су се оне у односу на остале зависне реченице касније развили добивши нека мање-више специфична обележја, ипак су биле присутне међу зависним реченицама и много раније на одређен,rudimentаран начин, као привидно самосталне синтаксичко-смисаоне целине, односно појединачни делови говора. Управо онако како се сегментирало наше мишљење, искуство, спознаја, односно перципирала уопште нејезичка стварност, тако се формирају и развијају ове реченице које треба да реферишу, пре свега, о непредметној, пропозитивној садржини интелектуалних, говорних и осталих, перцептивних активности (J. Бауер, 1972, 103).

1.2. С обзиром на то да се сложеним реченицама са комплементном клаузом првенствено изражавају апстрактни односи у перцептивно-спознајној сфери, оне улазе нешто касније у систем зависних реченица и постепено се конституишући добијају посебно место у њему. То се дешава рецимо онда када се координирани синтаксички однос претвара у субординирани и када се то што је изражено другом предикацијом почиње схватати као „*објављивање објекта*“ управне предикације (према А. Мусићу, 1900). Другим речима, оно што је недовољно диференцирано у нашој спознаји као да је чврсто срасло у једну семантичку целину, у јединствену представу о нејезичкој датости, али чим се то јединство почиње делити у нашој свести, тј. како се наше искуство о нејезичким реалијама рашиљају, тако се они делови који уводе оно што је сегментирано као појединачна датост у нашој спознаји, у нашем уму, одвајају од тога сегментираног што је продукт каквог ментално-перцептивног процеса.⁴¹⁰ Како се рецимо врши диференцијација у одређеним

⁴⁰⁹ У закључним разматрањима своје докторске тезе *Синтаксичке структуре као комплементизатори* (наведене у напомени бр. 217) од стр. 322. до 330. истакла сам резултате истраживања које је укључивало нешто шире и дијахрони план.

⁴¹⁰ О интранзитивној концепцији примарно транзитивних глаголских предиката в. у моме новијем раду (Ружић: Исказивање типичног објекта номиналном допуном у српском

делатностима на поједина занимања, тако радње конципиране у нашем уму с угађеним објектима (*писати роман, чланак*) постају прелазне, тј. долази до издвајања различитих објеката како би се те различитости у стварном свету формализовале и на језичком плану.

1.3. Основне интелектуално-комуникативне и перцептивне радње својствене човеку, конципиране су првенствено као јединствене, као његова урођена или стечена својства, али с обзиром на активну, свесну, креативну улогу човека као бића који врши сегментацију и диференцира све оно што се налази у његовом перцептивно-сазнајном пољу, који ствара нешто чemu даје облик, форму и садржај, долази до сасвим другачије концептуализације тих радњи, оне се „деле”, рашичлањују на „ono што је представа о конкретној радњи” и „ono што настаје, што је њен стварни или замишљени објекат.” Дакле, у перцептивно-спознајној сфере врши се такво раздвајање на две појаве, на две радње, да се друга почиње схватати као оно што је објављено ван прве, а инкорпорирано у њу. То је заправо експликација онога садржаја који је сада укључен у нашу спознају као засебна појава, као предмет у најширем смислу који подлеже субјективном вредновању и поимању света ствари и појава.

2. Синтаксичка студија допунске реченице у савременом српском језику рађена је превасходно из *синхронијске перспективе*. Истраживање је спроведено на жанровски разноврсном корпузу сачињеном од књижевних, научних, публицистичких и историјских дела најзначајнијих српских аутора који су стварали крајем 19. и средином 20. века када је наш језик већ стандардизован и углавном нормиран. Књига је подељена на три поглавља: УВОД (I), ПРИЛОГ ТИПОЛОГИЈИ ЗАВИСНИХ РЕЧЕНИЦА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (II) И ОСНОВНА ОБЕЛЕЖЈА И ТИПОВИ РЕЧЕНИЧНИХ ДОПУНА (III).

2.1. У првом делу (I. увод) поменуте студије укратко сам се осврнула на литературу о допунским реченицама и предочила њихову типологију по граматикама, а затим изложила своје становиште о статусу ових реченица у српском језику и при том предложила управо назначено терминолошко решење, које, по моме мишљењу, покрива шире и потпуније све синдеске (евентуално и асиндеске) зависне реченичне структуре у функцији *допуна* него досадашњи и данас преовлађујући термини попут *изрична, декларативна, ексиллативна* реченица и сл. На тај начин препрезентован је доволно широк појам *допунске клаузе* — и у функционалном, и у структурном, и у значењском погледу. Тим термином, дакле, обухватила сам специфичну групу разнородних зависних реченица којима се *допуњују*, прецизирају, употребљавају, оформљавају и структурно, и значењски, различити типови реченичних или нереченичних предикација.

2.2. У посебном, 4. одељку бавила сам се још увек недовољно прецизираним питањима допуњавања различитих израза, на синтаксично-семантичком плану, као и типологијом допуна у српском језику. Био је

језику. — Зборник радова САНУ, Београд, 2006, 283—301), где указујем на случајеве када су радња и њен потенцијално остварив објекат конципирани као нерашчлањени у људском искуству.

то предмет мојих истраживања и раније, на шта сам се позивала у фундаментима. Да су *реченичне дојуне* иначе специфична врста допуна и у погледу структуре, и на функционално-семантичком плану, потврђено је и овом студијом, утемељеном на теоријско-методолошким основама учења о реченици Милке Ивић.

3. Друго поглавље ове студије конципирала сам као својеврсни прилог типологији зависних реченица у српском језику (II), применивши неке већ утврђене критерије које сам комбиновала на одређени начин, не претендујући при том на исцрпност, свеобухватност и не оспоравајући другачије могуће приступе и увођење нових класификационих принципа. Зависне реченице супротставила сам према полазном критерију — *рашчлањеност /нерашчлањеност* њихових структура, премда, признајем, није увек могуће применити ово тако строго разграничење. У центру пажње су ми биле ипак само *нерашчлањене* сложене реченице (*дојунске* и *односне*) које сам на основу одређених параметара представила табеларно (II.2.3) илуструјући све примерима.

3.1. Посматрајући *дојунску (комилменитну) клаузу у систему зависних реченица* у трећем одељку (II.3) овога поглавља, указала сам на она њена обележја по којима се она издваја, тачније уврштава међу нерашчлањене структуре. Појмом допунска клауза покривен је, како сам већ истакла, широк круг зависних реченица са различитом функцијом (пре свега објекатском) и са специфичним односом предикација у оквиру сложене реченице (нпр. *Зна да је то истинा; Објавио је да се жени; Сећа се како да је мајка дочекивала; Молио да је да дође; Помоћао им је да саслушаве шај текст; Његова идеја да шако ураде, била је прихваћена; Свесна је да неће усјеши у штоме; Годи му да му ласкају; Добро је да она то зна; Из свега штоа следи да ће доћи до сукоба; Од њеног йонашања зависи како ће бити прихваћена*).

Овде сам одвојено разматрала допунске клаузе *експликативног* и *дескриптивног* типа (II.3.5), будући да се овим другим предикацијама опишују и уједно квалификују имплицирани именски појмови (односно објекти управних транзитивних глагола) преко заменичког антецедента или без њега. Тај објекат се доводи у релацију с објекатским или, рецимо, субјекатским аргументом у релативној клаузи, поистовећујући се са њим (нпр. *Добио је /оно/ што је тражио; Срео је ону која продаје цвеће на пијаци*).

3.2. У одељку 4. овога поглавља обрађена је први пут у србији детаљније зависна клауза у *позицији лексичког језера* *предикатна* уз копулативне и некопулативне глаголе која заједно са њима структурира нерашчлањену, формално сложену реченицу. Указавши на три основна вида (A, B, В) настајања оваквих структура, сагледала сам статус зависне синдескске клаузе са структурно-функционалног и ширег, прагматичког аспекта. Заступам нешто другачије гледиште на ове реченичне структуре него што је уобичајено у досадашњој литератури, сматрајући их интегралним, неодвојивим деловима предикатског израза, структурно и функционално потпуно несамосталним. Зовем их *реченичним предикативима* или *дојунским предикативним клаузама* у зависности од глаголског израза коме су

структурно подређене (нпр. *To јело је да ћеш се правиле да не чујеш*; *Она се ћавила да ћеш се правиле*). Формално синдектске клаузе уз разне модалне безличне глаголске изразе реферишу о појавама које подлежу субјективним оценама и требало би их посматрати на ширем надреченичном плану, што није могло бити учињено овом приликом.

3.3. Разматрајући статус *субјекатских реченица* као посебног структурно-функционалног типа међу зависним реченицама нерашлањене структуре (III.5), утврдила сам да су то *ексилактивне* предикације, изузев релативних субјекатских клауз, чије су предикације *дескриптивне*. Субјекатској, формално субординараној синдектској клаузи приступила сам као конститутивном реченичном члану који се придржује предикату (нпр. *Дојада му се како она ћева; Чијеница је да ћа она избегава*).

4. Треће поглавље насловљено ОСНОВНА ОБЕЛЕЖЈА И ТИПОВИ РЕЧЕНИЧНИХ ДОПУНА (III) започињем описом структуирања управних делова сложене реченице са допунском клаузом (III.1), а завршавам њиховом типологијом на основу назначених параметара доводећи их увек у везу с обележјима суперординираних клауз (III.2, 3, 4, 5).

4.1. Извојила сам структурно-значењски модел са комплементном клаузом (III.1.2.4) чија се специфичност огледа у томе што се у њиховом управном делу појављују глаголски предикати са својеврсном прагматичком, модалном улогом будући да се посредством њих дати садржаји укључују у шири контекст (*Прича се да ...; Кажу да ...; Познато је да ...*), а при том се даје, с извесне дистанцираности, оцена о датој појави.

4.2. Бавећи се односом номинализоване структуре (према радовима М. Радовановића) и допунске клаузе у пододељку (III.1.3), где сам дала парадигму нереченичних и реченичних допуна, дошла сам и до неких закључака које би у будућим истраживањима требало још проверавати. Номинализовањем допунских клауз губе се семантичке компоненте *шематичност, процесуалност, постулативност, динамичност, резултативност* и др., поготово ако клаузу уводи везник *како*, али не само тада. То је доказ да више информација доноси, разумљиво, реченична предикација него номинализована структура, а уведен реченични садржај може бити обележен и по другим критеријумима: *фактивност/контрафактивност, одређеност/неодређеност, извесност/неизвесност*.

У изузетним случајевима, међутим, када се семантички дистинктивним јављају препозиције или одговарајући рекцијски, падешки облици у датим синтаксичким везама, тада је носилац тих информација предложко-падешка конструкција, премда се и на плану сложене реченице у датом лексичко-семантичком окружењу или захваљујући употреби појединачних синтаксичких средстава, понекад могу уочити и те различитости. Међутим, некад се семантички однос између падешке конструкције и главног израза не може пренети на план сложене реченице (В. о томе: 2.1.1. и 2.2).

4.3. Указала сам (III.1.4) на обавезну, односно факултативну, стилистички маркирану појаву просентенцијализатора обично пред везницима којима се сигнализира синтаксичко-семантички однос између две предикације (нпр. *Руководи се штиме да што има смисла; Помирио се са штим да*

не може бити бољишака; Разликовали су се *што* *шоме* како су се односили према њему; *У шоме да фотографише* случајне посетиоце, видео је смисао; Указао је *на то* да шаква анализа има вредност; Истиче /*што*/ да ...; Мисли /*на то*/ да ...). У тим, блокираним позицијама испред конјункције појављују се прономиналне предлошко-падешке форме, и то најчешће онда када се два апстрактна садржаја на посебан начин повезују тако да један буде основ, средство или нека врста локализатора у коме се смешта то што је означенено, односно тако да се једном предикацијом упућује на другу и сл. (уп. и II.4.3). Закључила сам да се из обавезне граматикализације зависних синтаксичких односа у сложеној реченици искључује значење типичног објекта.

У таквом, својеврсном анафорско-експликативном спајању типа *ши-ме што ...*, *на то да ...*, *у шоме што ...* итд. може се уочити анализам на нивоу сложене реченице, односно тенденција језика ка описном, сложенијем изражавању синтаксичких односа. За експликативне конјункције везују се често и други просентенцијални именски изрази који заједно са датим везницима уводе реченичне садржаје, тачније, упућују на њих, што је, може бити, одраз ауторске тежње к апстрактности, интелектуализацији језичког израза итд. (В.: III. 3)

4.4. У крајем одељку (III.1.5) позабавила сам се и неким лингвостилистичким аспектима сложених реченица са допунском клаузом и конструкцијом: редоследом клауза унутар сложене реченице, односно могућом инверзијом допунске клаузе (што је често праћено употребом процентенцијалних израза), наизменичним појављивањем номиналних и реченичних допуна уз исту управну реч, као и употребом интерпункције иза допунске клаузе. (О интерпункцији неуведене допунске клаузе говорим у: III.5)

Уочила сам да постоје мање разлике у том погледу између данашњих књижевних текстова и оних из старијег периода. Инвертованих реченица има нешто више код писаца с краја 19. и почетка 20. века, а то је праћено експлицирањем анафорских заменица испред конјункције или у главној реченици испред предикатског израза. Чини се, ипак, да је то више ствар стила и индивидуалних језичких различитости међу ауторима него карактеристика језичког израза писаца који припадају једном одређеном периоду. Исто важи и за наизменично појављивање номиналних и реченичних допуна уз исту управну глаголску реч.

5. Средишњи, најдужи и најзначајнији одељак трећег поглавља ове студије посвећен је клаузама као допунама глаголских израза (III.2): најпре је извршена *шијологија уравног глаголског израза* према рекцији, значењу и могућностима његовог спајања с посебно истакнутим објектом (2.1), а затим *анализа структурно-формалних и значењских карактеристика комулемените клаузе* (2.2).

5.1. У пододељцима (2.1.1 и 2.1.2) показала сам како се рекцијски односи изражавају и на плану сложене реченице. Глаголске предикате груписала сам најпре на оне који имају просту рекцију и на оне са сложеном рекцијом, а затим на значењске типове и подтипове. (Уп. *Сећа се како су некад леђо живели*; *Верује да ће се то добро завршити*; *Сазнао је*

да има браћа; Учи да њева. и Учи их да њевају; Тера га да ради; Моли их да га пусће; Опуштују је да је крао). Ти граматичко-значењски параметри показали су се дистинктивним на плану сложене реченице са допунском клаузом.

Иначе, питањима рекцијских односа у глаголској, именичкој и придевској синтагми нужно је посветити више пажње у даљим истраживањима, пре свега са дијахроног плана. Верификаторима старијег рекцијског облика на нивоу сложене реченице јављају се уз управне глаголе прономиналне речи у неком зависном падежу испред везника (*Теже за тим да ...; Сумњају о што ме да ...; Раде о што ме да ...*), што сам регистрова-ла код поједињих писаца. Уколико ти облици нису семантички дистинктивни, они се губе, односно замењују другим формама, тако да се чак код истог аутора налазе различити облици именских допуна уз исту управну реч која се данас употребљава само са једним обликом.

5.1.1. Први пут сам ту, у пододељку (2.1.3) издвојила један модел допунске клаузе чија је појава везана за референцијални номинални израз на који се преноси њен садржај, тако да му се приписује као какво карактеристично обележје. Уз одређене лексичке и структурне типове предиката, наиме, посебно у језику литературе и књижевне критике, *тематизиран је објекат* предлошким падежом (нпр. *За њега се говори да во-ли коцку; О њему кружи йрича да је био велики владар*). Истичући, дакле, у први план персонални или, понекад, неперсонални аргумент као „предмет свог говора”, аутор му, обично у име анонимизираног колективна, приписује какво обележје, тако да на посредан начин доводи у везу то опште мишљење са својом оценом.

Скренула сам пажњу и на специфичност двофункционалних клауз (у 2.1.4) које уводе алтернативно везници *да, како и где*, а у управном делу ових сложених структура појављују се глаголи перцепције с експлицираним објектом као нпр.: *Видео их је да шарче; Чуо га је да њева; Гледа је како седи замишљена*.

5.2. У одељку 2.2. фокусирана је комплементна клауза: њен састав, структура предиката, његова категоријална обележја. Затим је указано на повезаност лексичког значења управног глагола и *парадигматичност* са-ме зависне клаузе, на појаву тзв. *сувишне недаџије, ушишну форму* клаузе, *везничка средста* и, коначно, *на неке значењске штавове*, премда је било тешко повући границу између њих, јер, као што примери показују, управне речи, њихова категоријална обележја и употреба у датом контексту, условљавају различите семантичке интерпретације (нпр. *Плаши се да је био нейромишиљен; Брине се да јој деше не назебе; Нада се да ће он доћи; Стрема се да пушћује; Чуди се како се то десило; Помаже му да устане; Инијересује се шта се о што је йрича; Прећи да ће све збалиши; Залаже се да буде правична људела; Чека да га обавести о што*).

5.2.1. Истакавши основна обележја допунске клаузе, као што су *волнитивна, футиурска и императивна модалност, фактивност, ингер-гативност и квантификативност* итд., дошла сам до закључака да на све то утичу разни фактори, а највише лексичко значење управног израза, што значи да класификацији ових реченица треба да претходи детаљнија семантичка типологија речи у српском језику.

С тим у вези, било је нужно учинити разграничење између клауза уведених везником *да*. Узевши у обзир различите параметре (мобилност глаголских облика, кореференцијалност именских аргумента, могућност замене везника *да*, његову везаност за објекатски аргумент главне предикације и др.) одвојила сам немаркирано да од маркираних везника *да₁* и *да₂*, Овај последњи увек је везан за номинални аргумент (нпр. *Зове га да дође; Тера их да раде*). Посебно сам разматрала структуре са везничким да у комбинацији са речцом НЕ уз комплементни предикат (2.2.3), као и оне које уводи везник да с упитном речцом ли, поред осталих зависноупитних везничких израза, чemu сам посветила више пажње (2.2.4).

За контрафактивне и футурски оријентисане садржаје употребљавају се одређене глаголске форме и синтаксичка средства: *да* + презент /футур први (нпр. *Очекује да му што кажеш // да ћеш му што казаши*). Разматрајући однос између главне и допунске клаузе у примерима са везником *да₁* и *да₂*, утврдила сам када постоји идентичност вршилаца означених активности, а када изостаје. Као варијантна форма *инфанишиш* је комутабилан са поменутом синтаксичком конструкцијом, али га је она у стандардном српском језику потиснула из одређеног лексичко-синтаксичког окружења у којем је он некад преовладавао.

5.2.2. Испитујући могућности замењивања експликативних везника *да* и *како*, утврдила сам извесна правила која регулишу њихову употребу (2.2.5). Они могу бити комутабилни, али не увек синонимични (*Види да // како га боли*). Истакла сам и случајеве када везник *како* не може бити замењен везником *да* (нпр. *Посматра како јада киша; Зна како се што изговара; Показао је како се игра вальцер*). Ту сам издвојила различите употребне вредности комплементног везника КАКО: *како₁* = да; *како₂* ≈ да; и *како₃* ≠ да.

Закључила сам да је везник *да* као најнеутралније синтаксичко средство најпогоднији за увођење пропозитивних садржаја којима се допуњују управне предикације и да је изражена тенденција ширења овог везника и у оним везничким спојевима који најављују одређене реченичне садржаје. Везник *где* је готово сасвим ишчезао из савременог српског језика уколико клаузом управљају глаголи перцепције с експлицираним објектом пред њеним везником (нпр. *Видео га је где седи йодурен*).

5.2.3. Што се тиче семантичког диференцирања унутар реченичног комплекса са допунском клаузом, није могуће прецизирати све те односе (2.2.6).

Да је декларативни (допунски у ужем смислу) зависни синтаксички однос секундаран у односу на неке друге субординиране везе међу реченицама, а самим тим и сложенији, показује и то што *финалност* и *каузалност* прелазе у њега, тј. стичу се у њему, што се огледа и у мешању везника *да* и *како*, *да* и *што*, уз исте семантичке типове предиката, као и у употреби поједињих глаголских облика (према студији И. Грицкат, 1975). Стога би било нужно знатно шире, са тог дијахроног плана, практити развој и диференцирање допунске клаузе у српском језику.

6. У одељку (3) овог поглавља насловљеног *Клаузе као дойуне именичких израза* дати су модели управног израза с именницама у различи-

тим позицијама (3.1) и с тим у вези указано је на улоге именичког израза у сложеној реченици (3.2).

Давно је у нашој науци примећено да усложњавање система предлошких израза доприноси богаћењу и развоју језика, као и прецизнијем изражавању (према тумачењу Љ. Поповића). Исто то важи и за ширење система субординативних везника. У њиховом саставу све чешће се појављују именице апстрактне семантике с улогом просентенцијалних катафора. То се посебно уочава у појединим типовима текста жанровски одређеним. Захваљујући ширини свог значења, категоријалним и другим обележјима, могућностима да се реализују у различитим синтаксичким позицијима и вежу за разне реченичне конституенте, апстрактне именице неодређеног значења не само што доприносе граматикализовању и спецификовању синтаксичке везе између управне и зависне реченице већ и на информативно-комуникативном плану маркирају текст као изражajна лексичко-синтаксичка средства. Ово се односи и на све учествалију појаву те лексике (нпр. *чињеница, сивар, начин, основа, услов, циљ, суџбина, разлог*) у саставу конективних предиката између два апстрактна садржаја. (В. и: II.4)

7. На *Клаузе као дойуне придевских израза* осврнула сам се овде први пут у оквиру краћег одељка (4), где је извршена типологија по истим критеријима као и у одељцима 2. и 3, када се клауза везује за глаголски или именички израз. Реченичним допунама уз придеве реферише се о оним активностима које су обухваћене својством означеним придевским изразом и приписане, посредством копуле, њиховом носиоцу. Њима се заправо открива на шта се односе, тј. у чему се испољавају та обележја, па комплементне предикације служе за употпуњавање слике о стању свести именованих носилаца, о њиховој менталној или физичкој оспособљености и сл. (нпр. *Свестан је да то не ваља; Склон је да лако пресуђује; Навикнут је да штапи*).

8. *Неуведене, имплициране дойунске предикације* предмет су 5. одељка треће главе, где сам само назначила неке аспекте испитивања дойунских асиндентских структура, односа индиректног и директног говора, као и могућности успостављања комплементних предикација између управних израза и падешких конструкција на семантичком плану датих реченичних структура. Односи који се имплицирају између двеју предикација веома су сложени: условљени су пре свега датим контекстом, који пак може да наметне и врло различите интерпретације.

Имплицирањем управних глаголских предиката у језику савремених српских писаца несумњиво се сажима исказ и економише језиком, али се једно и проширује асоцијативно поље језичког израза и могућности за различите семантичке интерпретације далеко су веће. Управо имплицирање појединих делова реченице (управне или зависне предикације) доводи до разуђенијег, богатијег и семантичко-стилистички разноврснијег изражавања.

9. Сводећи резултате овога истраживања, желим да укратко поновим следеће: *комилеменини синтаксички однос усјосављава се увек када је неопходно проширити, употребити или надокнадити садржај израза за које се дойунска клауза везује, односно када је по потребно проширити њихов се-*

манашчики љошеницијал и на какав ћртогозићивни садржај о којем реферишу реченичне дойуне. То су првенствено експликативне предикације које могу бити везане за управне предикатске изразе различитим функционално-семантичким односом (*Смайра да ће истина љубедићи; Читао је да се мења клима; Познато је како се шешко живи тамо; Његова одважносћ да им љомоднє, одушевила је све; Указао је на чињеницу да се не љошитује законска одредба; Бори се да буде више равнотравности; Прија им да их хвале; Свесни су да ћреше; Убеђен је да се што може љостићи; Не најушића да нада да ће се она вратити*).

9.1. Неспорно је да је дойунска (комплментна) клауза, међу осталим зависним реченицама, специфична и по начину постанка, и по начину структуирања; њу карактерише и распострањеност у различитим периодима нашег језика (пре свега, мислим на 19. и 20. век), и семантичка разуђеност и структурно-функционална особеност, будући да се везује за различите врсте речи и да се њоме покривају апстрактни, пропозитивни садржаји који улазе у семантички опсег управних, реченичних и нереченичних предикација. Примећујем да између допунских клауза из старијег периода конституисања нашег језика и стања у савременом језику нема разлика у структурном и значењском погледу; оне су углавном маргиналне, тичу се првенствено семантичког и стилистичког плана, затим лексичког, а понекад је у питању губљење, потискивање или замењивање неког граматичког облика пред везником или у саставу везничког израза.

9.2. У почетку су се разна средства везе употребљавала да означе различите семантичке типове, али се временом поједини везници почињу специјализовати, устаљивати за одређене типове, а затим се систем везничких средстава постепено усложњава употребом прономиналних, прилошких и других речи којима се подупире семантичка диференцијација реченица. Семантички односи унутар сложене синтаксичке структуре са допунском клаузом и данас се развијају и на одређени начин граматикализују. Њихова семантичка комплексност огледа се и у спецификацији објекатског значења, његовој интерференцији са другим значењима, што је, наравно, условљено пре свега лексичком семантиком и помаџима у значењском потенцијалу израза који доминирају овим зависним синтаксичким везама, као и њиховим различитим и врло изнијансираним контекстуалним вредностима.

10. Свemu реченом додајем и ово: студија *Дојунске реченице у савременом српском језику*, која је конципирана као троделна, са два дела од по пет одељака, који су с разлогом тако устројени, нуди доволно материјала за проширивање појединих делова у засебне студије о неким још недовољно расветљеним питањима везаним за структуирање и типологију зависних клауз, посебно допунских, што може бити, уверена сам, подстицајно за даље истраживачке подухвате.

Vladislava Ružić

COMPLEMENT CLAUSES IN CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE

S u m m a r y

The focus of this study, which has been done from the synchronous perspective, is the phenomenon of adding the complement clauses to the content of various types of words and predications, based on examples excerpted from texts dating from the late 19th to the eighties of the 20th century. The author suggests that the term *complement clause* should be adopted instead of the existing terms for these sentences found in grammars and textbooks of the Serbian language, since it covers every dependent clause, which complements or extends the semantic content of words and predicate phrases. Only afterwards, a precise typology of those clauses in Serbian language should be performed. This study contributes to such typology.

The study consists of three chapters, where the first one contains four parts and the other two contain five parts. The introduction defines the relevant terminology, describes the applied methodology and the goals of the research, and provides the literature review. The second chapter of the study is devoted to the principles on which the classification of complex sentences in Serbian is based or should be based. Also, there are pointed out characteristic differences and similarities of complement clauses in relation to other dependent clauses, especially relative clauses. The third, central portion of the study offers a more detailed consideration of the syntactic structures with a verb in the main clause, and with the complement clause explicating an abstract content. Here the focus of attention is placed on the relation of the semantic-grammatical features of the main and dependent parts of the complex sentence, on the usage of tense and negation in the dependent clause, on the relation of the conjunctions DA, KAKO and ŠTO, as well as on the interference of the object meanings with some other meanings. There are indicated some aspects of „implying” the complement syntactic relations as well.

The relation of complementation, which is usually established between the nominal, case construction and the word that the complement clause is subordinated to, as well as between two clauses, what was the focus of this study, is appropriately represented by anaphora, symbols and formulas. At the same time, it is shown how the government of certain words (verbs, nouns and adjectives) is reflected on the level of the dependent clause. The semantic relation between the nominal complement and the word in the main clause cannot be transcended to the level of the complex sentence if the prepositions are semantically distinct.

A special attention is paid to the examples of obligatory explicit pro-sentential cataphora preceding the dependent conjunction, which introduces the complement clause. Examples with those cataphors have shown that the meaning of the typical object is excluded from the obligatory grammaticalisation of the dependent syntax relations in the complex sentence. Such anaphora-conjunction combination of the type „ime što...”, „na to da ...”, „u tome što ...” etc. points to the analytic feature at the complex sentence level, and a tendency of the language towards descriptive, more complex expression of the syntax relations. Abstract nouns are often connected with the explicit conjunctions in the role of the pro-sentence indicators, which introduce the sentence content together with the conjunctions more specifically, directing the abstract nouns towards the contents, which can be a reflection of the author’s tendency for abstraction and intellectualization of the language expression.

This is the first research of the kind that gives a more complete insight into the structural-semantic and other relevant features of the complex sentence with the complement clause in the contemporary Serbian language.

ENGLESKI I SRPSKI TERMINI ZA BOLESNA STANJA: INTERDISCIPLINARNI POGLED

SOFIJA MIĆIĆ

UDC 811.111'276.6:811.163.41'276.6]:61

Kratak sadržaj. Termini za bolesna stanja u svakom jeziku predstavljaju složene pojave od univerzalnog, antropološkog, značaja i prevazilaze okvire samo jedne discipline. Pripadaju posebnom jeziku zvanom *jezik medicine*. Da bi se potpunije shvatila njihova značenja, u ovom radu, ona se proučavaju iz interdisciplinarnog ugla: medicinskog i lingvističkog. Engleski i srpski termini za bolesna stanja, u medicinskom smislu, grupisani su u glavne i prelazne kategorije. Lingvistički, radi se o funkcionalnom stilu (formalnom i neformalnom), hiperonimskim i hiponimskim odnosima kao i kolokacijama. Najzad, naglašeno je pitanje standardizacije medicinske terminologije. Engleski koristi dvostruku, grčko-latinsku i englesku terminologiju, a u srpskom to nije jasno rešeno. Zato je posebno važno u srpskom jeziku razvijati standarde u ovoj oblasti.

Ključne reči: jezik medicine, termini, medicinski, lingvistički, standardizacija.

1. *Uvod.* Problemko područje termina za bolesna stanja u svakom jeziku je od univerzalnog, mogli bismo reći i, antropološkog značaja, i prevazilazi granice samo jedne discipline (lingvistike). Treba mu prići iz interdisciplinarnog ugla. Stoga je teško jasno i precizno definisanje termina za bolesna stanja i u naučnoj i u popularnoj literaturi. Nije dovoljno reći da „bolest“ znači jednostavno „ne biti zdrav“. Ali šta to znači „biti zdrav“? Svakako bismo se mogli osloniti na definiciju koju je dala Svetska zdravstvena organizacija u kojoj stoji da je „zdravlje potpuno fizičko, socijalno i mentalno dobrostanje, ne samo odsustvo bolesti ili slabosti“.

Možemo razlikovati medicinske definicije bolesnih stanja, s jedne, i lingvističke definicije, s druge strane. Međutim, postoje specifična značenja koja laici pripisuju bolesnim stanjima i njih ne treba prenebreći. Oni obično simptom smatraju za bolest.

Najčešći opšti termini za bolesna stanja u engleskom jeziku jesu: *illness, disease, condition* i kao posebna kategorija *disorder*. Da bi se bolje razumeli ovi termini, dato je kontrastivno poređenje sa srpskim u kome postoje tri odgovarajuća termina — *bolest, oboljenje, bolesno stanje* i *poremećaj*. Međutim, postoji i grupa termina koja se sreće u književnim tekstovima kao što su *ailment, malady, malaise, complaint*. U srpskom je manji broj odgovarajućih termina: *boljka, tegoba*. Pored glavnih kategorija, postoji deset prelaznih kategorija, koje nisu ni bolesti ni poremećaji u pravom smislu reči, kao što su *dependence, sickness, trauma, fracture, malformation, swelling, obstruction, bleeding, failure* i *ache/pain* koji zaslužuju analizu. U srpskom odgovarajući ekvi-

valenti su *zavisnost, mučnina, trauma, prelom, deformacija, otok, opstrukcija, krvarenje, insuficijencija i bol.*

2. *Jezik medicine.* Jezik medicine oslanja se, u osnovi, na učenoj terminologiji koja se sastoji iz formanata (korena, prefiksa, sufiksa) preuzetih iz grčkog i latinskog (Van Hoof 1998: 49) (npr. *hypoglycemia/hipoglikemija: hypo* = ispod normalnog, *glyc-* = šećer; *-emia* = krv). Grčko-latinska osnova terminologije je samo jedna odlika jezika medicine koji i u slučaju engleskog i srpskog ispoljava posebnu sklonost ka upotrebi sinonima, eponima i skraćenica (npr. *myopia, shortsightedness/miopija, kratkovidost; parkinsonism/parkinsonizam; AIDS/ejds*). Postoji niz odlika specifičnih za svaki od ova dva jezika, kao što je upotreba opisnog termina uzetog iz svakodnevnog jezika u engleskom za razliku od srpskog koji pokazuje sklonost ka učenom izrazu (npr. *coagulation, clotting/koagulacija*), ili tendencija u engleskom da se koriste obične reči s medicinskim značenjem (tzv. polustručne reči) (npr. *growth* za *tumour*, ili *temperature* za *fever*).

Medicinska profesija (posebno klinička medicina) puna je stručnih i idiosinkratičnih fraza koje zvuče, najblaže rečeno, neobično u kontekstu svakodnevnog govora i pisanja (npr. *The patient presented with pneumonia/Pacijent se javio lekaru*). Takođe postoje veoma specifični medicinski izrazi koji su nastajali tokom vekova a služe za opisivanje bolesnog stanja u tako preciznom smislu da neko ko samo pročita ili čuje opis tačno razume smisao. Dalje, postoji često čitava oblast implicitnog znanja koja se krije iza napisanih reči (O'Neill 1998: 70). Jezik medicine češće *opisuje* nego što *definiše „...nepotpuno shvaćene prirodne fenomene“* (Rothwell et al. 1994: 695).

U toku je značajna promena u medicinskoj terminologiji i to ona koja neće izbrisati klasično nasleđe, ali će sa sobom otkriti mnoge slojeve heterogenog materijala (McMorrow 1998: 14). Naučni tekstovi moraju se definisati kao primeri pragmatičnih, semantičkih i sintaktičkih superstruktura koje se, na osnovu odgovarajućih spoljnih i unutrašnjih tekstualnih odlika, mogu pripisati konvencionalnim tekstualnim žanrovima čiji su obrasci i komunikativne norme nastali tradicionalno tokom stručne komunikacije (Lee-Jahnke 1998: 82—83).

3. *Medicinske definicije.* U staroj medicini, *illness/bolest* se opisuje kao intuitivno iskustvo, odnos spoljašnjeg i unutrašnjeg: unutrašnja senzacija ili nešto što se nazire na površini tela, čulom vida (ili odmah ispod, sluha, dodira), što se potvrđuje kada se unutrašnjost može videti (na operaciji, autopsiji). Moderna — to jest, efikasna — medicina karakteriše se daleko kompleksnijim opisima onog što se opaža u telu: ne samo posledicama bolesti (oštećeni organi) već uzrokom (mikroorganizmi), i daleko složenijom tipologijom bolesti (Sontag 1990: 123). S moderne medicinske tačke gledišta, *illness/bolest* je nespecifičan skup višestrukih vitalnih interakcija, i može biti fizička ili duševna (Dunjić 1995: 45). Mentalno oboljenje predstavlja specifičan problem, i za stručnjake i za laike, u pogledu razlikovanja između normalnog duševnog postojanja i mentalnog poremećaja. Simptomatologija i znaci mentalne bolesti su isprepletani i različito ih tumače laici, dok ih je savremena medicina u potpunosti opisala i klasifikovala (Narodni lekar 1972: 277).

Illness (bolest) je stanje koje označava naglašeno odstupanje od „normalnog“ zdravog stanja (Dorland 1988: 817). *Disease (oboljenje)* je bilo kakvo

odstupanje ili prekid normalne strukture ili funkcije bilo kog dela, organa, ili sistema (ili njihove kombinacije) tela koje se manifestuje karakterističnim nizom simptoma i znakova i čija etiologija, patologija i prognoza mogu biti poznati ili nepoznati (Dorland 1988: 481). Zanimljivo je da ne postoji definicija pojma *condition (stanje)* u Dorlandovom rečniku. *Disorder (poremećaj)* je narušenost ili abnormalnost funkcije; bolesno fizičko ili duševno stanje (Dorland 1988: 495).

U medicinskom smislu, loše zdravlje sastoji se od simptoma i znakova i postoji definicija *syndrome (sindrom)*. To je niz simptoma koji se zajedno javljaju; skup znakova bolesnog stanja ili kompleks simptoma (Dorland 1988: 1629). Prelazne kategorije takođe spadaju u kategoriju simptoma pre nego u bolesti i zato one čine posebnu grupu u medicini. Skoro svaka bolest povezana je s bolom i zato je značajno analizirati *ache-pain/bol*. U engleskom jeziku postoji izvesna razlika između *ache* i *pain*. *Ache* je definisan kao dugotrajan, ustaljen bol (Dorland 1988: 14). *Pain* je manje-više lokalizovana senzacija nelagodnosti, ili agonije, koja proističe iz stimulacije određenih nervnih završetaka (Dorland 1988: 1212). To je simptom i u sebi ima izvesnu fizičku osnovu u organizmu. Najčešće mesto bola je koža (površinski bol) ili neki unutrašnji organ (unutrašnji bol). Zanimljivo je da nije svaka osoba podjednako osetljiva na bol i tako postoji velika razlika u manifestaciji ovog simptoma. Kada se orijentise u odnosu na središte zdravstvenog problema, lekar može vrlo lako da prepozna koja je bolest u pitanju. Ali to je zasnovano na subjektivnom, ličnom osećanju koje je teško objektivno proveriti. Stoga se osećaju bola mora oprezno prići u izvesnim slučajevima, u pogledu njegovog intenziteta i trajanja. Bančila je, na primer, odredila engleske i rumunske termine za fizički bol koristeći šest komponenti: *diffuse, continuous, sudden, profound, localised, physical agent* (Bančila 1974: 265—276). Druga autorka je pronašla 211 primera (138 pridevskih i 73 glagolskih kombinacija) s bolom. Podelila ih je u tri grupe: fizički, fiziološki i psihološki (Tanay 1992: 143—147). Duševni bol se mora razlikovati od fizičkog, jer je povezan s emocijama (Narodni lekar 1972: 8). Dakle, bol je simptom bolesti, ne sama bolest kako je vide laici.

4. *Lingvističke definicije*. Značajno je istaći razliku između stručnih i polustručnih reči prilikom definisanja termina za bolesna stanja. Prvu grupu čine reči koje su usko povezane s učenjem određene stuke, a drugu grupu čine reči koje se javljaju u nizu disciplina (Jordan 1997: 152). Polustručne reči su „obične“ reči koje imaju posebna značenja u specifičnim naučnim i stručnim oblastima; one imaju jedno ili više „opštih“ značenja, a u stručnim kontekstima poprimaju proširena značenja (Trimble 1985: 129). Prvu grupu čine *illness/bolest* i *disease/oboljenje*, a drugu *condition/bolesno stanje* i *disorder/poremećaj, complaint/tegoba*. *Illness/bolest* je bolesno stanje tela ili duha; nedostatak zdravlja (OAELD 1995: 450). *Condition/bolesno stanje* u svom petom značenju reči je bolest, boljka (OAELD 1995: 187). *Disease/oboljenje* je (slučaj) bolesti tela, duha ili biljaka, izazvan infekcijom ili unutrašnjim poremećajem. *Disorder/poremećaj* u svom trećem značenju je narušenost normalnog funkcionisanja tela ili duha (OAELD 1995: 255—256).

Complaint/tegoba je, u medicinskom smislu, simptom, oboljenje ili poremećaj, a lingvistički, u svom trećem značenju i nekada upotrebljen kao eufe-

mizam, bolest, oboljenje (npr. *heart complaint* umesto *heart condition*) (OAELD 1995: 545).

U književnosti susreću se *ailment*, *affection* *malady* i *malaise*. *Ailment/boljka* je bolest, posebno laka (OAELD 1995: 18). *Affection* je zastareo izraz i znači oboljenje ili bolesno stanje (OAELD 1995: 14). *Malady* je formalna reč, obično se koristi u figurativnom smislu za oboljenje, bolest. *Malaise* je takođe formalan izraz i znači opšte stanje bolesti, bez jasnih znaka određene bolesti (OAELD 1995: 545).

Među prelaznim kategorijama, najzanimljiviji termin je *sickness*, koji u zavisnosti od konteksta znači *bolest* ili *mučnina*. Medicinski gledano, to je stanje ili slučaj koji označava naglašeno odstupanje od normalnog zdravog stanja, bolest (npr. *sleeping sickness/bolest spavanja*). Lingvistički, ima nekoliko značenja: 1. bolest, bolesno stanje; 2. posebna vrsta bolesti ili oboljenja; 3. mučnina, stanje pred povraćanje, povraćanje (OAELD 1995: 845) (Tabela 1).

Tabela 1. Glavni termini za bolesna stanja

	Main terms/ Glavni termini	Illness/disease/ bolest/oboljenje	Disorder/ poremećaj
Register/ Funkcionalni stil	medicine/medicina	illness, disease, sickness	disorder
	linguistics/lingvistika	condition, 5, complaint, 3	disorder, 3
	literature/književnost	ailment	
	formal/formalno	malady, malaise	
	archaic/zastarelo	affection	

4.1. *Funkcionalni stil*. Pitanje stila je veoma značajno u proučavanju termina za bolesna stanja. Postoji niz izraza koji se koriste u stručnom i standardnom jeziku: „svakodnevni” nasuprot „jeziku medicine” (Van Hoof 1998: 61); „naučni” nasuprot „svakodnevnom” ili „nefunkcionalnom jeziku” (Albin 1998: 117); „jezik lekara” nasuprot „jeziku pacijenata” (Maher 1990: 115). Standardni engleski jezik obuhvata naučne izraze iz svih polja izuzev anatomije, fiziologije, patologije, biologije, botanike i zoologije koje u svojim klasifikacijama tradicionalno koriste bar neke termine zasnovane na grčkom i latinskom (McMorrow 1998: 26). To važi i za srpski jezik. Nigde konfrontacija između naučnog i svakodnevnog jezika nije tako očigledna kao u dokumentima namenjenim običnoj publici (Albin 1998: 117).

Ne postoji apsolutni pojam nazvan „medicinski stil” — čak ga i Američka medicinska asocijacija zaobilazi u svom priručniku iz 1989. godine. Postoje neki očekivani elementi: izvestan stepen bezličnosti, izbegavanje opširnog pisanja, tačan opis, u izvesnoj meri fiksirani metodi izveštavanja i iznošenja hipoteza (McMorrow 1998: 25).

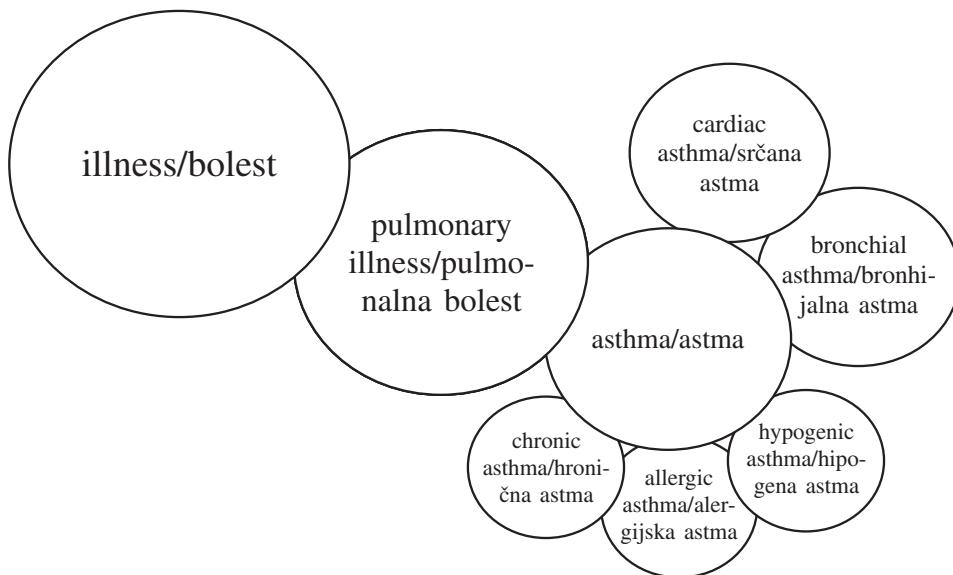
U engleskom jeziku, razlikuju se „formalni-neformalni”, „arhaični”, „sleng”, „stručni (medicinski, pravni, itd.)” stilovi. U srpskom jeziku, najviše se upotrebljava poslednja navedena oznaka posle rečničke odrednice. U Rečniku SANU, stilističke oznake razvrstane su u četiri grupe: 1) književno (književničko, pesničko i sl.); 2) narodno (govorno, familijarno, itd.; ili pak pokrajinsko, dijalektske i dr.); 3) neodomaćeno (zapravo neobično: zastarelo, starinsko, neologi-

zam) i 4) oznake koje određuju ekspresivne nijanse pojedinih reči (npr. svečano, šaljivo, podrugljivo, pogrda). Kad uz reč ne стоји никаква ознака, znači da je svojstvena raznim jezičkim stilovima i da nema, uglavnom, никакву specifičnu nijansu. Jasno je da medicinska profesija koristi stručne izraze zasnovane na grčkom i latinskom, a da laici koriste neformalne izraze. Ali, teško je govoriti o određenom pravilu za poređenje stilova u engleskom i srpskom jeziku, jer se u oba jezika paralelno koriste i narodni i stručni termini (Mićić 2004: 15) (npr. *vertigo/dizziness* prema *vertigo/vrtoglavica*).

Najsistematičnija kontinuirana upotreba medicinskog grčkog i latinskog je zvanična *Nomina Anatomica* (NA, anatomske termini), standardizovana lista anatomskih termina koju je pokrenuo Međunarodni komitet za anatomsku nomenklaturu imenovan na Petom međunarodnom kongresu anatoma u Oksfordu 1950. godine a preuređuje se i proširuje na svakih 5—10 godina.

4.2. Hiperonimija i hiponimija. Postoji izvesna hijerarhijska veza između šireg pojma — *hiperonim* i užeg — *hiponim*. Hiperonimija nastaje kada je ista komponenta u hiperonimu neodređena (bolest), a kod hiponima je određena (pulmonalna bolest). Hiponimski odnos, kao semantička kategorija, podrazumeva odnos između specifičnih, užih i širih, leksičkih jedinica. To znači da značenja specifičnih leksičkih jedinica moraju biti uključena u šire leksičke jedinice. Jedan od osnovnih kriterijuma za određivanje hiponimskog odnosa je invarijantnost (Štasni 2002: 252—255).

Određene karakteristike bolesti određuju redosled leksema u hijerarhiji. Hiponim prvog reda je uopšten i funkcioniše kao hiperonim (*bolest*). Hiponim drugog reda je takođe uopšten (*pulmonalna bolest*). Hiponim trećeg reda je specifičniji — konkretan primer bolesti (*astma*). Hiponimi četvrtog reda su složene lekseme (*srčana astma, bronhijalna astma*) a *srčani* i *bronhijalni* odre-

Slika 1. Primer hiperonimije i hiponimije s terminom *illness/bolest*

đuju mesto. Hiponimi petog reda su *hronična astma, alergijska astma, psihogena astma*, gde *hroničan, alergijski, psihogeni* predstavljaju uzročnike. Značenjski, hiponim se najčešće definiše putem hiperonima: *pulmonalna bolest — astma; astma je pulmonalna bolest* (Štasni 2002: 257—259) (Slika 1).

4.3. *Kolokacije*. Većina pojedinačnih reči u jeziku — posebno najobičnije reči — obuhvataju čitav niz značenja, od kojih su neka sasvim određena, a neka se preklapaju u nijansama po stepenima. Precizno značenje u bilo kom kontekstu određeno je tim kontekstom: rečima koje okružuju i kombinuju se s više reči — kolokacijom. Tako je jezik koji je kolokacijski bogat (kao engleski) precizniji (Oxford Collocations Dictionary 2002: vii).

Kolokacija podrazumeva stavljanje leksičkih jedinica u sintagmatske odnose na takav način da jedna leksička jedinica određuje značenje druge leksičke jedinice sa kojom kolocira. To je očekivano slaganje, a ne prosta jukstapozicija (Firth 1968: 168). Putem kolokacija dolazi se do realizacije pojma (Hauenherr 1998: 150). Kolokacija je način kombinovanja reči u jeziku da bi se dobili prirodni govor i pisanje. Potreban je veći stepen kompetencije u jeziku da se kombinuju reči na ispravan način. Izvornom govorniku te su kombinacije predviđljive, a strancu uopšte nisu.

Kombinacije reči u jeziku kreću se od potpuno slobodnih do potpuno fiksiranih i idiomatskih. Za komunikativnu kompetenciju na engleskom jeziku od ključnog značaja su kolokacije „srednjeg stepena”.

Postoje leksičke kolokacije, a postoje i kategoriske kolokacije gde se reč može kombinovati s bilo kojom reči iz određene grupe definisanih reči. Takođe se dešava da izvesni nizovi reči imaju zajedničke sve ili većinu kolokacija (Oxford Collocations Dictionary 2002: ix).

Uobičajene kolokacije s *illness/bolest* i *disease/oboljenje* jesu: *have an illness/disease/imati bolest/oboljenje, get an illness/disease/dobiti bolest/oboljenje* (odnosi se na češće bolesti), i *suffer from an illness/disease/patiti od bolesti/oboljenja* (u formalnom kontekstu i uz teže bolesti). Zanimljivo je istaći da je uz *disorder/poremećaj* uobičajena kolokacija *have a disorder/imati poremećaj* a ne *suffer from a disorder/patiti od poremećaja*, gde se još jednom potvrđuje da je reč o zasebnoj kategoriji sa ograničenom upotrebom. Glagol *have* zove se „laki glagol”, što znači da se delovanje opisuje nominalnom jedinicom koja mu sledi (Cattell 1984: 2). Takođe, treba naglasiti glagole *strike, afflict/pogoditi, napasti* jer zahvaljujući njima imenica ima agentivnu funkciju — ona obavlja radnju (Cruse 1973: 11—23) (npr. *He was stricken by cholera/Pogodila ga je kolera*). Neki glagoli određuju prirodu bolesti, npr. *die of AIDS/umreti od side* znači da je reč o „fatal illness/smrtonosnoj bolesti”, a *contract flu/zaraditi grip* znači da je u pitanju „infectious disease/zarazna bolest”.

Što se tiče prideva, razlikuju se oni koji se odnose na „nature of disease/prirodu bolesti” kao *congenital/urođen, mental/duševni, metabolic/metabolicki, „severity/težinu”* kao *slight, mild/lak, blag, moderate/umeren, severe, serious/težak, ozbiljan, fatal/smrtosan*, zatim „localization/lokalizaciju” kao što su *pulmonary/pulmonalan, cardiac/srčan, intestinal/intestinalan*, „duration/trajanje” — *acute/akutan, chronic/hroničan, prolonged/produžen, „extent/raširenost”* kao *partial/delimičan, total/totalan, endemic/endemski, epidemic/epidemiski, „age/uzrast”* — *infantile/dečji, juvenile/mladalački, senile/starački, „ca-*

use/uzrok” — *viral/virusni, bacterial/bakterijski*. Kao i glagoli, oni mogu da odrede značenje „illness/bolesti”, npr. *endemic tuberculosis: tuberculosis is a contagious disease* (Tabela 2).

Tabela 2. Pridevsko-imeničke kolokacije s imenicom *illness/bolest*

nature/priroda	congenital i./ urođena b.	mental i./ duševna b.	metabolic i./ metabolička b.	
severity/težina	slight i./ blaga b.	moderate i./ umerena b.	severe i./ teška b.	fatal i./ smrtonosna b.
localization/ mesto	pulmonary i./ plućna b.	cardiac i./ srčana b.	intestinal i./ crevna b.	
duration/trajanje	acute i./ akutna b.	chronic i./ hronična b.		
extent/raširenost	endemic i./ endemska b.	epidemic i./ epidemija b.	pandemic i./ pandemija b.	
age/uzrast	infantile i./ dečja b.	juvenile i./ mladalačka b.	senile i./ staračka b.	
cause/uzrok	infectious i./ zarazna b.	non-infectious i./ nezarazna b.		

5. *Standardizacija medicinske terminologije*. Nema sumnje da je grčko-latinska terminologija osnov u medicinskom jeziku. Međutim, razvojem medicinskog znanja i različitih jezika, prevaziđena je ova dominacija u korist tih jezika. Što se engleskog medicinskog jezika tiče, danas on predstavlja mešavinu standardnog engleskog jezika iz svih naučnih i tehnoloških izvora (iz biomedicine posebno), uključujući nove eponime, akronime, skraćenice i fabrička imena (McMorrow 1998: 24—25). Medicinska terminologija širom sveta deli izvesnu koncepcijsku uniformnost, pa ipak za stotine hiljada koncepta u medicinskoj nauci i industriji koje postoje na svetu, postoje višestruki standardi za određivanje termina za konceptu. Uz to, medicinska terminologija pokazuje bogatu raznolikost polja i regionalne upotrebe, pa multilingvalna reprezentacija takođe mora biti specifična (Lynch 1998: 147).

Engleski jezik je u potpunosti razvijen u ovom smislu: koristi dvostruku, grčko-latinsku i englesku terminologiju. Međutim, laički termini, nažalost, često imaju više od jednog značenja i nisu standardizovani (npr. *course/tečaj, tok bolesti*). Iz ovog razloga, oni mogu da zbune bolesnika. Postoji bar tri dobra razloga zašto pacijente treba upoznati sa stručnim izrazima: 1. imaju samo jedno značenje, 2. standardizovani su, i 3. jačaju komunikaciju lekar—pacijent tokom dužeg kliničkog lečenja (Albin 1998: 124—125). U nekim drugim jezicima (uključujući srpski) postoji veća neusaglašenost koja se tiče upotrebe medicinskih termina. U srpskom jeziku, grčko-latinska terminologija je još uvek u upotrebi i stoga postoji jaka potreba za razvijanjem srpske medicinske terminologije. Kada bi postojali jasni standardi, ne bi se dešavalo da, u naučnom radu, jedan autor koristi izraz *rilising hormon*, drugi, u istom kontekstu, *oslobađajući hormon*, a treći *liberin*. Treba učiniti napore da se pronađu domaće reči za ovakve termine (Mićić 2004: 30—31).

6. *Zaključak.* Veoma je teško jasno i precizno definisati termine za bolesna stanja. Stručnjaci, bilo lekari ili lingvisti, imaju svoje odredene poglede na to, dok laici koriste brojne načine da izraze zdravstvene probleme.

Treba dalje raditi na rasvetljavanju nijansi značenja medicinskih termina i u tom smislu predlaže se standardizacija koja igra jednu od ključnih uloga. Međunarodna saglasnost o normama i standardima u medicinskoj oblasti bila bi od velike pomoći za sve učesnike, lekare, lingviste, laike koji su zainteresovani za zdravstvena pitanja. Ovo poslednje je posebno važno da preko medija (TV, radio, film) laici mogu da budu dobro upoznati i obučeni u vezi sa zdravstvenim pitanjima.

Beograd

SPISAK LITERATURE

- Albin, V. (1998). Translating and Formatting Medical Texts for Patients with low literacy skills. In *Translation and Medicine, ATA Scholarly Monograph Series, Vol. X*, H. Fischbach (ed.), 117—129. Amsterdam/Philadelphia: Johns Benjamins Publishing Company.
- Bančila, F. (1974). Some remarks on semantic field of terms for physical pain in English and Romanian. In *The Romanian-English CA Project*, 265—276, Bucharest.
- Cattell, R. (1984). *Composite Predicates in English*, North Ryde, New South Wales: Academic Press Australia.
- Cruse, D. (1973). Some thoughts on agentivity. In *Journal of Linguistics*, 9, 11—23, Cambridge: MIT Press.
- Dorland's Illustrated Medical Dictionary*. (1988) Philadelphia: W. B. Saunders Company.
- Dunjić, J. D. (1995). *Ka integraciji savremene i tradicionalne medicine*. Beograd: ECPD.
- Firth, J. R. (1968). *A Synopsis of Linguistic Theory, Selected Papers of J. R. Firth 1952—1959*, F. R. Palmer (ed.), London: Longman.
- Hauenherm, E. (1998). Sprachsystem und Sprachgebrauch in der kontrastiven lexicalischen Semantik. In *Contrastive Lexical Semantics*, Vol. 17, E. Weigand (ed.), 139—162. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Jordan, R. R. (1997). *English for Academic Purposes, A guide and resource book for teachers*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lee-Jahnke, H. (1998). Training in Medical Translation with Emphasis on German. In *Translation and Medicine, ATA Scholarly Monograph Series, Vol. X*, H. Fischbach (ed.), 81—91. Amsterdam/Philadelphia: Johns Benjamins Publishing Company.
- Lynch, C. (1998). On-line Medical Terminology Resources. In *Translation and Medicine, ATA Scholarly Monograph Series, Vol. X*, H. Fischbach (ed.), 147—161. Amsterdam/Philadelphia: Johns Benjamins Publishing Company.
- Maher, J. C. (1990). *International Medical Communication in English*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- McMorrow, L. (1998). Breaking the Greco-Roman Mold in Medical Writing: The Many Languages of 20th Century Medicine. In *Translation and Medicine, ATA Scholarly Monograph Series, Vol. X*, H. Fischbach (ed.), 13—27. Amsterdam/Philadelphia: Johns Benjamins Publishing Company.
- Mićić, S. (2004). *Nazivi bolesti i poremećaja u engleskom i srpskom jeziku*. Beograd: Beogradska knjiga.
- Narodni lekar*. (1972). B. Petrović, P. Dujanović (eds.). Beograd: Narodna knjiga.
- Oxford Advanced Encyclopedic Learner's Dictionary (OAEMLD)* (1995). Oxford: Oxford University Press.
- Oxford Collocations Dictionary for Students of English* (2002). Oxford: Oxford University Press.
- O'Neill, M. (1998). Who Makes a Better Medical Translator: The Medically Knowledgeable Linguist or the Linguistically.

- Knowledgeable Medical Professional? A Physician's Perspective. In *Translation and Medicine, ATA Scholarly Monograph Series, Vol. X*, H. Fischbach (ed.), 69—80. Amsterdam/Philadelphia: Johns Benjamins Publishing Company.
- Rothwell, D. J. et al. (1994). Developing a Standard Data Structure for Medical Language — The SNOMED Proposal. In *Seventeenth Annual Symposium on Computer Applications in Medical Care*. New York: McGraw-Hill.
- Sontag, S. (1990). *Illness as Metaphor and AIDS and its Metaphors*. New York/London/Toronto/Sydney/Auckland: Anchor Books Doubleday.
- Štasnić, G. (2002). Hiperonimijski i hiponimijski odnosi u medicinskoj terminologiji sa leksičkog i leksikografskog stanovišta. In *Deskriptivna leksikografija standardnog jezika i njene teorijske osnove*, 251—260. Novi Sad — Beograd: SANU, Matica srpska, Institut za srpski jezik.
- Tanay, V. (1992). A Collocational Approach to the Pain Problem. In *Croatian Medical Journal*. 33, 2/3, 143—147, Zagreb.
- Trimble, L. (1985). *English for Science and Technology. A discourse approach*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Van Hoof, H. (1998). The Language of Medicine: A Comparative Ministudy of English and French. In *Translation and Medicine, ATA Scholarly Monograph Series, Vol. X*, H. Fischbach (ed.), 49—65. Amsterdam/Philadelphia: Johns Benjamins Publishing Company.

Sofija Mićić

ENGLISH AND SERBIAN TERMS FOR ILL HEALTH:
AN INTERDISCIPLINARY PERSPECTIVE

S u m m a r y

Terms for ill health in every language are complex phenomena of universal, anthropological, significance and transcend the terms of reference of just one discipline. They belong to a specific language called 'the language of medicine'. To fully grasp their meaning, in this article, they are studied from an interdisciplinary perspective: medical and linguistic. Medically, they are grouped into main and transitional categories. Linguistically, they have to do with style (formal or informal) and hyperonymic and hyponymic relationships, as well as collocations. Several examples are given starting from illnesses of the past, ending up with the modern ones. Finally, the question of standardization of medical terminology is emphasized. This is especially important in languages other than English, because English has an elaborate, clearcut, double terminology in use: Greco-Latin in the professional literature, and local, English, in the popular one. In other languages (including Serbian), a lot of work is still under way to institute standards in the use of formal versus informal terms in written discourse.

ЛЕКСИКА ТРАДИЦИОНАЛНЕ КУЛТУРЕ У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ¹

ЉИЉАНА НЕДЕЉКОВ, ЉИЉАНА ПЕТРОВАЧКИ

UDC 371.3:811.163.41'373

Краћак садржај. У раду се сагледава лексика традиционалне културе у уџбеничкој литератури за наставу српског језика и књижевности. На примерима се показује велики удео ове лексике у ученичкој лектири која често онемогућава пуну рецепцију текста. Стога се предлаже боље програмирано и функционално изучавање лексике и таква лексикографска обрада у којој ће се ова лексика представити као својеврсни културни код.

Кључне речи: интердисциплинарност, лингвистика, лингвоkulтурологија, лексикологија, етнолингвистика, методика наставе српског језика и књижевности.

1. Феномен традиције све више је предмет интердисциплинарних научних истраживања која се не могу одвојити од проучавања језика као медијума испољавања културе,² а да језик треба да буде у центру пажње постоји још један разлог, а то је да се концепт културе изражава и чува језиком (Бугарски 2005:11). О односу језика и културе говори и Н. Толстој истичући етнолингвистику као науку која „...истраживача упућује на разматрање... односа... језика и духовне културе... менталитета,... ствараштва, њихове међузависности и различитих облика њихове кореспонденције” (Толстој 1995:31). Од свих језичких нивоа у лексици најбоље долази до изражавајуће корелација између културе и језика, па је и за испитивање језичког израза традиционалне културе најбоље анализирати лексику.

2. Тематска истраживања лексике традиционалне културе у нашим лингвистичким центрима углавном се спроводе интердисциплинарно, а заснивају се на етнолингвистичком приступу и проучавању језика као битног елемента културе. Бележи се аутентични језички израз на терену,

¹ Овај рад део је истраживања лексике традиционалне културе која се спроводе на два пројекта на којима се ауторке баве овом темом са различитих аспеката: Љ. Недељков са лексиколошког и етнолингвистичког, а Љ. Петровачки са методичког и лингвистичког. Љ. Недељков је на пројекту Дијалектолошка истраживања српског језичког простора (ЕДБ 148001) које у целини финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије, а Љ. Петровачки је на пројекту Стандардни српски језик: Синтаксичка, семантичка и прагматска истраживања, који такође финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

² Полисемична лексема *култура* у овом раду схвата се као код Р. Бугарског у књизи *Језик и култура*: „...ми имамо на уму у науци прихваћено антрополошко схватање културе као начина живота...” (Бугарски 2005: 13)

а испитивања су усмерена на лексику духовне и материјалне традиције. Језички идиом у којем је сачуван традиционални тип културе представљен је и у дијалекатским речницима за које је грађа такође сакупљена на терену.

3. Систематско проучавање лексике традиционалне културе не само на основу савремених теренских истраживања, него на основу писаних извора није било раније предмет истраживања наших лингвистичких стручњака у већем обиму.

Један од могућих извора података о нашој традиционалној култури могу бити наши дескриптивни речници. Које податке о нашој традиционалној култури можемо добити из ових речника? Анализом лексике традиционалне културе у РМС „...показано је да испитивана лексика народне духовне традиције... није увек представљена на начин који би омогућио да се сагледа значење, значај и место ове лексике у поимању духовне традиције на језичком простору који такав тип традиције познаје” (Недељков 2005:190). Лексикографска обрада лексике везане за духовну традицију у нашим дескриптивним речницима била је тема неколико радова. В. Васић указује на проблем одређивања параметара за утврђивање шта је „фолклорни лексички фонд у једнојезичком речнику” (Васић 1995:159), а Г. Вуковић пише о фолклорној грађи која се тиче религијских појмова и истиче да многи називи мотивисани веровањима и обичајима захтевају „етнолошка тумачења” (Вуковић 1995:259), док Ж. Марковић говори о неуједначеном лексикографском поступку у обради лексема из ове тематске области (Марковић 1995:236). Говорећи о лексемама из словенског фолклора, В. Васић констатује да су „...регионално дистрибуиране... најчешће неактуелне, односно непознате...” (Васић 1995:165).

Као значајан извор података о нашој традиционалној култури може послужити народна књижевност као и дела наших писаца романтичара и реалиста из XIX века. Многи текстови из XX века, углавном су, по својој тематици везани за неки претходни, старији период у односу на време када су настали. Шта је заједничко за XIX и прву половину XX века? То је време у којем доминира одређен начин живота и мишљења, традиционални, патријархални социјални односи као и специфичан културни код који се из данашње перспективе идентификује као **традиција**, а који је битно другачији од начина живота, система вредности и односа у друштву који су карактеристични за другу половину XX века и савремени, актуелни културни амбијент. Велике промене које су се десиле у XX веку: индустријализација, модернизација у начину живота и у последње време општа глобализација, потпуно су измениле концепт културе у најширем значењу речи у односу на ранији период.

Запажено је да је велики број текстова из ове две врсте књижевног стваралаштва заступљен у уџбеничкој литератури и у обавезној лектири предвиђеној у нашем образовном систему, па смо сматрали да би анализа неких лексема из овако омеђеног корпуса могла да послужи као извор података за могућу лексичку грађу која се тиче наше традиције.

Имајући у виду све промене у нашој култури, с једне стране, и наставни план и програм српског језика и књижевности у нашем образовном систему, с друге стране, требало би текстове са традиционалном тематиком и лексиком, предвиђене за наставни процес, на адекватан начин приближити ученицима а и многим професорима који се по типу културе коју познају и у којој живе не разликују битно од својих ученика.

Управо стога, а такође и из лингводидактичких и методичких потреба у раду, желимо да се фокусирамо на лексику традиционалне културе и да сагледамо проблеме који се у настави српског језика и књижевности јављају код ученика и наставника при обради текстова који обилују овим типом лексике и да предложимо могућности за њихово успешно тумачење и боље разумевање културних и социјалних околности које се одражавају у одређеном књижевном делу. Опредељујемо се за лингвокултуролошки приступ у решавању проблема, јер су ове лексеме део традиционалне културе и имају доминантну културну компоненту. Мислимо да оне стога захтевају тумачење читавог лингвокултуролошког поља значења око себе јер се односе на сложене социокултуролошке категорије нпр. на веровања, обичаје, правила понашања, родбинске односе, животне циклусе, старе занате, војску, појмове из сеоске културе, кућу и покућство, делове одеће и обуће и сл.

4. Нови концепти образовања залажу се за шире културолошке приступе у осмишљавању школских предмета и хуманизацију знања. Ови концепти најбоље се могу остварити у образовним областима и предметима који почивају на друштвеним и хуманистичким наукама и уметностима, а посебно у настави језика и књижевности.³ Уважавајући нове културолошке образовне парадигме, сматрамо да би и у наставу српског језика и књижевности требало плански и систематски уводити појмове, представе и генерализације из културе и духовности народа. Један од начина постизања овог циља је и боље програмирано и функционално изучавање лексике као својеврсног културног кода који омогућава успостављање комуникације са текстовима свих врста.

У настави књижевности често је отежана ученичка рецепција текстова наших старијих писаца из XIX в. као и оних из народне књижевности због неразумевања традиционалне лексике која није више у употреби у савременом језику. Пошто је у школској лектири и читанкама велики број таквих текстова (Петровачки 2004a), требало би методички осмислiti кораке тако да се ученицима приближи предметна стварност и културни модели у делима које обрађују. Први корак, након увек неопходне мотивације за пријем текста, требало би да буде тумачење непознате лексике. Али како кад права објашњења и сам наставник тешко може увек да нађе?

³ Кад су у питању нове концепције наставе језика, треба истаћи лингвокултурологију и културолошку лингводидактику које су конституисане у Русији и другим славистичким земљама у другој половини 90-их година двадесетог века. По њима циљ наставе језика није само постизање комуникативне компетенције већ исто тако и културолошке (стицање систематизованих знања о култури и духовности народа).

У нашој методичкој литератури нема радова који би могли бити корисни за практичну помоћ наставнику у обради лингвокултуролошких тема. Проблем отежаног разумевања традиционалног у књижевности због многих лексичких подручја и семантичких кругова лексике која је сасвим удаљена од искуства данашњих ученика и на појмовном и на лексичком плану је уочен (Николић 1988:215), али се он није и решавао конкретно с обзиром на његове специфичности. У методичкој литератури наставници могу наћи упутства о томе како и када у току школске интерпретације књижевног текста објашњавати непознате речи (Илић 2003³ 340—342), али ти поступци су окарактерисани као споредне методичке радње у функцији тумачења текста. Слажемо се са овим и истичемо да речи треба тумачити у контексту, али кад су у питању непознате речи из традиционалне културе, које су се изгубиле из свакодневне комуникације, потребно је аранжирати и шири социокултуролошки миље да би ученици створили најпре представу о појму, а затим и разумели његово значење. Наравно, ова лексика не треба да уђе у активан речник наших ученика, али уз правилна објашњења може да допринесе бољем доживљавању културног модела у којем је била у употреби. Понекад се објашњења ове лексике могу наћи у боље методички припремљеним издањима ученичке лектире, или у читанкама, у посебној дидактичко-методичкој алатарути, али она су недовољно систематски презентована а често и непрецизна.

Да бисмо показали која лексика традиционалне културе може изазвати отежано разумевање текста, одабрали смо сегменте поетских и прозних дела предвиђених наставним планом и програмом у нашем образовном систему. На примерима ћемо, анализом лексике у датом контексту показати који се све елементи лексичког значења морају објаснити да би било правилне рецепције текста.

5. Примери

5.1. НАРОДНА КЊИЖЕВНОСТ

За илустрацију ће послужити неколико насумице одабраних стихова из дела народне књижевности предвиђених у настави предмета *Српски језик и књижевност* чију лексику смо подвргли семантичкој анализи при чему смо се послужили постојећом лексикографском и граматичком литературом.

5.1.1. Како обрадити лексику из стихова: *Није бабо расковао благо / На наџаке и на буздоване...* (народна песма *Свети Саво*)?

бабо — пошто нас овде интересује само контекстуално значење, неће нам много помоћи, чак може и да забуни, оно што се може наћи у речницима. У речнику турцизама А. Шкаљића ова лесема дефинише се: „отац, поочим, деда, свекар, таст, уопште старији мушкарца.“ У речнику Матице српске лесема **бабо** не дефинише се него се упућује на лесему **баба м** (*вок. бабо*) *штур. = бабо* и дају се иста значења као у речнику тур-

цизама. Корисник речника добија информацију да постоје два облика речи са идентичним значењем, а нема податка о ареалној заступљености па се може стећи утисак да су обе речи заступљене на целом језичком простору. Да је облик **баба** карактеристичан за екавске дијалекте, а **бабо** за ијекавске корисник неће наћи у речнику, а и полисемија ове лексеме не важи за сав простор на којем се говори српски језик (у Војводини **баба** нема сва значења овде дата), а главно питање у вези са овим стиховима је: *ко је у сивари овде бабо?* Контекстуално значење овде је „отац”, а лексички израз за ову семему код данашње генерације ученика у највећем броју случајева је „тата”.

расковати — чак и кад се погледа значење овог полисемичног глагола, у РМС није јасно контекстуално значење, може бити двосмислено не само за ученике него и за професоре који треба да тумаче књижевно дело, као што није било јасно ни нама, ауторкама овог рада. Од понуђених значења у овом контексту можемо имати ова два дата у РМС: **расковати 2. а) ковањем од једног металног предмета начинити други, прекованши у нешто** — Прстене сам своје расковала НПХ. б. фиг. *йошрошшиши неразумно, сирашиши.* — Расковао (је) десет хиљада форината на девојке... и на „господско пиће”. Петр. В.

Шта **бабо** није урадио?

1. Није ковањем претворио своје благо у наџаке и буздоване?
2. Није неразумно потрошио своје благо на наџаке и буздоване?

благо — ова полисемична лексема је једина од наведених која је и данас у употреби у оном значењу које има у овом контексту из народне песме.

буздован и наџак — за ове две лексеме консултовани речници (РМС, Шкаљић, Клаић) својим енциклопедијским дефиницијама омогућују данашњим младим генерацијама да схвате семантику, значај и место појмова означених овим лексемама у анализираном контексту.

5.1.2. Како разумети овај контекст из народне песме *Зидање Скадра?... Он љодвижну Рада неимара...*

подвикнути — овај општепознати глагол у данашњем језику добија допуну у дативу, а у овом контексту допуна је у акузативу. Провером у речнику утврдићемо да је у прошлости са оваквом рекцијом глагол имао друго значење него данас: РМС: **подвикнути 3 (кога) оштоко, повишеним љасом заловедиши.**

неимар — неусаглашеност речника страних речи и турцизама о пореклу ове речи и квалификатор у РМС **нар. песн.** већ су довољан разлог за скретање пажње ученицима на ову лексему, а синонимска дефиниција из РМС *градитељ, архитекш, грађевински инжињер* је непримерена значењу ове лексеме у турско време у нашим крајевима, о којем је реч у народној песми, када није постојало факултетско образовање за професију врхунске вештине грађења што данас значе лексеме **архитект** и **грађевински инжењер** у језичком осећању ученика.

5.1.3. Како објаснити лексеме из стихова народне песме *Женидба Душанова: Устан море, бијело Латинче/ да јуначки мејдан дијелимо?*

Латинче — у РМС се даје само информација да је то деминутив од Латин (1. б. **нар.** Роман, Млечанин, Талијан, римокатолик), а шта значи, речник не информише, а осим податка да је Латинче деминутив, значење не дају ни други речници које смо консултовали (Вук 1, 2; Клаић; РЈАЗУ; РСАНУ; Скок). Деминутивно значење ове лексеме тешко се уклапа у смисао реченице где **Латинче** треба да се бори.

И после детаљне провере значења ове лексеме у нашим речницима, нисмо успели да одговоримо на питање: *Шта, у ствари значи Латинче у овом стиху, односно у нашој народној књижевности?*

О значењу суфикса **-че** у творби речи С. Бабића каже се да: „...често остварује и осјећајно, хипокористично и погрдно значење“ (Бабић 1986:120). На основу овог податка може се рећи да у овом контексту деминутивни етноним (што је основно значење овог облика) нема значење деминутива него се суфиксом **-че** уноси погрдно значење за етноним **Латин** у овом стиху, а облик **Латинче** овакво значење има и у многим другим примерима из наше народне књижевности.

мејдан дијелити — за овај фразеолошки израз значење је дато у речнику турцизама А. Шкаљића под именицом **мејдан**: *5. мејдан дијелити... значи: борити се с ким на мејдану.* Ученике треба упутити на тај извор, или им скренути пажњу да је за значење полисемичне лексеме **мејдан** у овом фразеолошком изразу битно значење ове лексеме дато под 1. *йовелик празан простор у граду, поље, прег*.

5.2. УМЕТНИЧКА КЊИЖЕВНОСТ

На следећој реченици из уметничког текста *Прва бразда* српског реалисте М. Глишића, који је по наставном програму за пети разред основне школе, покушаћемо да покажемо могуће проблеме у разумевању семантике лексема коју оне имају у овом тексту. У питању су реченице: „*Рече како ће очувати шеницу са њиве само за благе дане. Месиће од ње чесницу, колач за крсно име.*“ По нашем мишљењу, да би ученик разумео смисао текста, овај контекст захтева објашњење свих аутосемантичких речи.

рече — облик аориста карактеристичан је за старији период језика и у језичком осећању данашњих ученика (у Војводини) може се рећи да не постоји.

очувати — контекстуално значење самог овог глагола је непознато ученицима (у Војводини) јер то значење немају у свом језичком осећању (РМС: **очувати** 4. *чувајући задржати за доцније, заштедећи.* — Ако ми да (новац) на оставу, његово је, очуваћу му. Глишић).

очувати шеницу — мора се обратити пажња на ову необавезну синтагму, колокацију, јер ученицима треба објаснити шта је у времену и простору које је описано у *Првој бразди* значило **очувати шеницу**, зашто и како се то пшеница мора **очувати**. Сам појам чувања пшенице у данашње време среће се једино у понеком селу, чак и тамо где је уобичајено гајење пшенице (подаци за Војводину), она се не чува него се после комбајнирања продаје или носи у силосе.

шеница — дијалекатски фонетизам (од *иценица*) карактеристичан само за неке крајеве мора бити објашњен као дијалектизам, а посебно у оним крајевима где ове фонетске промене у дијалекту нема, као што је случај са Војводином. За појам који је означен лексемом **шеница** у Војводини је уобичајена лексема **жито**.

благи дани — ученицима треба рећи да је ово вишечлана лексема и шта она значи, у РМС не постоји као одредница него само у оквиру придева **благ**, **блага**, **благо** дата је под изр. ~ да и *празник*, *празнични дан*, *благдан*. Овде је с једне стране питање да ли се на данашњем језичком простору српског језика употребљава лексема *благдан*, а с друге стране, различит је појам празника у нашој традицији (где је празник само *црквени* празник) и у културној компетенцији данашњих ученика (зна за државне, а слабије за црквене празнике).

месити — овај глагол у језику ученика све је ређи пошто се, када су колачи у питању (а хлеб, наравно, више нико не меси), све чешће употребљава синтагма **правити колаче**, а не **месити** јер се данас користе и други поступци осим мешења. Исти је случај за обредна јела из наше традиције која се овде спомињу. У урбаним срединама ова обредна јела се све чешће купују у посластичарницама, пекарама и самоуслугама. Значај мешења обредних јела и ритуалне радње с тим у вези, које у овом тексту нису експлициране, али су у времену које се описује биле саставни део културног кода, ученицима се морају објаснити да би било правилне рецепције текста. Консултовани речници (РМС, РСАНУ, РЈАЗУ) дају општу дефиницију глагола **месити** не правећи разлику између ове радње као уобичајеног, свакодневног поступка и обредног мешења о којем је реч у овом тексту. Иако не постоји као одредница, глагол **месити** у књизи *Словенска митологија, енциклопедијски речник* под одредницом **чесница** долази до изражaja значење и значај мешења у српској традиционалној култури.

чесница — обредно јело које се означава овом лексемом, чак и у средини где је део традиције која се и данас чува, тражи детаљно објашњење. Иако је појам чеснице сасвим различит у традицији појединих крајева српског језичког простора, у нашим речницима (РМС, РЈАЗУ) ти подаци не долазе до изражaja (Недељков 2006:542). Ученицима из Војводине треба скренути пажњу да се у овом књижевном делу под појмом чеснице подразумева друга реалема од оне коју имају у свом искуству.

крсно име — појам **крсног имена** заједнички је за цео српски простор и има велик значај у нашој традиционалној култури, свака православна породица је имала свог свеца заштитника и свака је прослављала дан посвећен том свецу. Овај појам именује се различитим лексемама у разним крајевима (нпр. у Војводини *крсна слава, слава, свечари*) и то треба имати у виду ако се ова лексема налази у уџбеничкој литератури. Ова вишечлана лексема не постоји као одредница у РМС већ се налази под изр. у оквиру обраде придева **крсни, -а, -о**. Добро је што је дата описна дефиниција уз ову сложену лексему, али је сама дефиниција непрецизна јер (између остalog) пише да само *поједине породице славе крсно*

име (подвукла ЉН), што је тачно када се ради о значењу *прослављаћи*, а када **славити** значи *имати свеца заштитника* (значење које није дато у РМС), треба рећи да се у том значењу овај глагол односи на цео српски простор.

Управо смо показали зашто желимо да се у настави српског језика и књижевности обрati већа пажња на лексички ниво језика и зашто се мора више пажње посветити семантичком потенцијалу лексема јер оне носе културолошке информације потребне за рекреирање конкретних културних парадигми.

6. У постојећим наставним програмима предвиђено је да се ученици упознају са основама лексикологије као посебне језичке дисциплине, а затим са раслојеношћу лексике с обзиром на сферу употребе, са значењским и формалним односима међу лексемама, са стилском вредношћу лексема, са речима из страних језика, и са најважнијим речницима (Петровачки 2002:256). Али, то је плански предвиђено тек за 3. разред средње школе. Ученици се неминовно сусрећу (као што смо видели из примера) и раније са многим лексиколошким проблемима, заправо од почетка школовања, и решавају их на различите начине. Питања значења речи увек су присутна и на часовима језика и књижевности. Речник, семантика и избор речи, лексички спојеви, порекло лексике, субјективна обојеношт лексике сагледавају се нпр. у говору књижевних ликова, у језику писца и то су успешни видови функционалног повезивања наставе језика са наставом књижевности (Петровачки 2004б).

Када је реч о односу лексике и културе, ученицима у старијим разредима, треба укратко објаснити социолингвистику и етнолингвистику као интердисциплинарне науке, мада те дисциплине нису прописане наставним планом и програмом по којем се предвиђа само **лексикологија**. Било би добро разрадити који елементи лексикологије и суседних дисциплина долазе до изражaja у наставном процесу како би ученици на прави начин сагледали културолошки аспект лексике.

Занинтересовани за лексику, ми свој угао посматрања (у настави српског језика и књижевности) померамо са акценатских, фонетских и морфолошких карактеристика лексике у наставном процесу и усмеравамо га у другом правцу — на изучавање семантике лексике. Нама нису у жижи интересовања формални, граматички елементи језичког идиома који га диференцирају од другог језичког идиома, односно граматичка структура језика која се углавном проучава према актуелном плану и програму, него истичемо у наставном процесу семантички потенцијал лексике што, нажалост, није доволно истакнуто у програму за наставу српског језика и књижевности. Посматрамо не граматичке одлике лексике него значење које она има у културном коду којем припада. Сматрамо да је задатак предмета *Српски језик и књижевност* не само да прикаже граматичке карактеристике језика него и тип културе, односно типове култура који су изражени језиком, а заступљени на простору јединственог српског језика. Лексички ниво језика је баш онај ниво који је спона између језика и књижевности, јер нема основне функције књижевности: образовне, васпитне и естетске, односно, добре и правилне

интерпретације књижевног дела/текста без обраћања пажње на језик тог дела, а за улазак у суштину књижевног дела, са језичке стране, најважнија је семантика лексике која је у делу употребљена.

Лексика, која се налази у књижевним делима заступљеним у обавезној лектири, захтева посебну пажњу у методици наставе. Требало би најпре сагледати да ли су књижевни текстови у складу са методичким принципима примерености узрасту ученика и образовним и васпитним циљевима који су истакнути у основним концепцијама курикулума. Уз васпитне и образовне вредности, морали би бити уважавана и ученичка претходна знања и њихова интересовања. Када су у питању текстови из народне књижевности или текстови наших старијих писаца, неопходно их је тако приредити за ученике (па и за наставнике) да им они буду прво разумљиви. За разумевање традиционалне културе треба имати предзнања и из историје, социологије, предмета из домена ликовних и музичких уметности, веронауке... Нажалост, на основу сагледавања наставне праксе у нашим школама, види се да не постоји планирана корелација садржаја у програмима ових предмета који се проучавају у појединачним разредима. Појединачна, изолована знања требало би повезивати у ширим културолошким образовним областима, а добро би било и да избор лектире бар понекад буде у функцији илустрације одређеног културног модела. Овакав интеграционско-корелацијски методички систем до-принео би бољем разумевању традиционалног начина живота, мишљења и система вредности код наших ученика.

Иако се књижевни текстови најчешће обрађују према предвиђеним методичким упутствима савремене школске интерпретације, ипак се у настави осећа потреба за додатним средствима и приручницима који би омогућили бољу рецепцију ових текстова. Један од могућих начина за побољшање наставе у домену обраде текстова је посебно обраћање пажње на специфичну семантику лексике у традиционалној култури. Издавање оне лексике из текстова која се односи на старији период и на другачији начин живота од оног који је познат данашњим младим генерацијама, као и лексикографска обрада те лексике примерена корисницима — ученицима и младим професорима, омогућила би ефикаснији рад на текстовима у којима има лексике традиционалне културе, а самим тим и бољу рецепцију ових текстова од стране оних којима су ти текстови намењени. Резултат лексикографске обраде био би речник традиционалне културе, а овако конципиран, ограничен на изворе грађе који су лектира за наставу српског језика, па можда и на уџбеничку литературу и из других културолошких предмета, по броју одредница и њиховим значењима условљених поменутим изворима, то би, по дефиницији, био тип школског речника. Тај речник би могао бити од помоћи у различитим школским ситуацијама, не само за наставу српског језика и књижевности, већ и за разне типове додатне наставе, слободне ученичке активности, различите културно-јавне делатности школа, приредбе, разне ученичке пројекте и сигурно би добро дошао не само ученицима, већ и наставницима.

7. Закључак. Циљ нам је био да овим радом укажемо на проблеме са лексиком традиционалне културе у настави српског језика и књижевности, али и уопште, и у осталим културолошким предметима у образовном процесу. Најактуелније и најпотребније је, за сада, утврдити оптимални приступ овој проблематици. Овај рад указује на неке могућности како и на који начин приближити и објаснити ученицима лексику традиционалне културе да би им олакшали правилно и прецизно разумевање постојећег текста. Шире лингвокултуролошки приступ проблемима и израда тематског школског речника лексике традиционалне културе јесте оно што се намеће као потреба након наших истраживања.

Нови Сад

ИЗВОРИ ГРАЂЕ

Народна књижевност: песме: *Свети Саво, Зидаше Скадра, Женидба Душанова.*
Уметничка књижевност: М. Глишић, *Прва бразда* (приповетка).

РЕЧНИЦИ

- Бабић: С. Бабић, *Творба ријечи у хрватском књижевном језику*, Загреб, 1986.
 Вук: В. С. Каракић, *Српски речник* 1. и 2. издање.
 Клаић: Б. Клаић, *Речник страних ријечи*, А–Ж, Загреб, 1982.
 РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад — Загреб, књига 1—3, 1967—1969, Нови Сад, књига 4—6, 1971—1976.
 РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књига 1—16, Београд.
 РЈАЗУ: *Речник хрватског или српског језика*, дио 1 (1882)—23 (1975—1976), Загреб.
 П. Сок: *Етимологијски речник хрватског или српског језика*, 1—4, Загреб, 1971—1974.
Словенска митологија, енциклопедијски речник (ред. С. М. Толстој, Љ. Раденковић), Београд, 2001.
 А. Шкаљић, *Турцизми у српскохрватском — хрватскосрпском језику*, Сарајево, 1973.

ЛИТЕРАТУРА

- Бугарски 2005: Р. Бугарски, *Језик и култура*, Београд.
 Бугарски 2006: Р. Бугарски, *Култура и језик, Сусрет култура*, зборник радова, Нови Сад, 31—37.
 Васић 1995: В. Васић, Фолклорна грађа у једнојезичним речницима, *Фолклор у Војводини*, свеска 9, Нови Сад, 159—166.
 Вуковић 1995: Г. Вуковић, Празници и обредна јела, *Фолклор у Војводини*, свеска 9, Нови Сад, 259—266.
 Кончаревић 2006: К. Кончаревић, Функција трансмисије културе у уџбенику страног језика, — теоријски оквир и конструкцијска решења —, *Сусрет култура*, зборник радова, Нови Сад, 763—772.
 Марковић 1995: Ж. Марковић, Празноверје, митолошки и религијски појмови — проблем разграничења, *Фолклор у Војводини*, свеска 9, Нови Сад, 235—240.
 Недељков 2005: Љ. Недељков, Лексика традиционалне културе у дескриптивном речнику, *НССУВД* 34/1, Београд, 183—192.
 Недељков 2006: Љ. Недељков, Модели културе — проблем језичке експликације, *Сусрет култура*, зборник радова, Нови Сад, 537—547.

Недељков (2006): Љ. Недељков, Експликација културне димензије лексике у речнику, *Зборник реферата* Филозофски факултет, Ниш, 2006, 291—300.

Петровачки (2004а): Љ. Петровачки, Раслојеност лексике српског језика у средњошколској настави. *Научни саспанац слависаћа у Вукове дане*. 32/1, МСЦ. Београд, 255—264.

Петровачки (2004б): Љ. Петровачки, Корелацијско-интеграциони методички поступци у повезивању наставе језика и књижевности. *Књижевност и језик*. LI 1—2 Београд, 111—123.

Петровачки 2006: Љ. Петровачки, Читанка, мозаик стаза, лица, предела, *Сусрећи културу*, зборник радова, Нови Сад, 749—755.

Толстој 1995: Н. И. Толстој, *Језик словенске културе* Ниш (поглавље: Етнолингвистика у кругу хуманистичких наука, 31—46).

*Лиляна Недељков
Лиляна Петровачки*

ЛЕКСИКА ТРАДИЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ В ПРЕПОДАВАНИИ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Р е з ю м е

В работе рассматривается, в какой мере лексика традиционной культуры представлена в школьных учебниках и хрестоматиях по внеклассному чтению в преподавании сербского языка и литературы. Отмечается большое количество данной лексики в избранных произведениях народной литературы, а также в текстах более старых писателей, что ученикам затрудняет их восприятие. Поэтому предлагается запрограммированное и функциональное толкование традиционной лексики с применением широкого лингвокультурологического подхода, чтобы ученики лучше могли воспринять традиционный культурный код.

НАСТАВАК -И У ГЕНИТИВУ МНОЖИНЕ ИМЕНИЦА У ШУМАДИЈСКО-ВОЈВОЂАНСКОМ ДИЈАЛЕКТУ*

ДРАГАНА РАДОВАНОВИЋ

UDC 811.163.41'282'366.543

Кратак садржај. Имајући у виду чињеницу да је у стандардном српском језику уочена експанзија наставка -и код именица женског рода на -а са сугласничком групом на крају основе, као и ставове појединих аутора да је његова експанзија подржана приликома у народним говорима, корисно би било систематски приказати дистрибуцију и ареал овог наставка у говорима Ш-В дијалекта који је и узет за основицу стандардног језика.

Истраживањем су обухваћене именице сва три рода у говорима Ш-В дијалекта, и то на територији Војводине (Банат, Срем, Бачка), Србије (западни део централне Шумадије, Гружа, Рудник, Ваљевска Подгорина, Ваљевска Колубара, Рађевина, Мачва) и у говорима Ш-В дијалекта у дијаспори (Мађарска, Румунија).

Кључне речи: ареал, генитив мн., дијалекат, дистрибуција наставка, шумадијско-војвођански говори.

Са становишта стандардног српског језика судбина наставка -и у генитиву множине именица представља важно, а уједно и веома занимљиво морфолошко питање. Да су облици са -и значајна морфолошка чињеница показују, с једне стране, граматике у којима аутори (поред тога што наводе одређене именице сва три рода код којих су ови облици дозвољени) износе своје ставове о овом проблему (углавном кад се ради о именицима ж. р. на -а са сугласничком групом на крају основе) (Белић 2000: 144; Маретић 1963: 154, 162—164, 167, 176—178; Стевановић 1981: 208—209, 211—212, 233—235; Станојчић-Поповић 1992: 78—83) а, с друге стране, и сами радови из области морфологије с овом тематиком (Манчев 1967: 43—64; Барјактаревић 1970: 21—31; Барјактаревић 1973: 237—242; Тешић 1979: 40—45; Тежак 1980: 1—15). Истраживања Ангелине Манчев (Манчев 1967: 63—64), а потом и Милице Радовић-Тешић (Тешић 1979: 49) показала су да је наставак -и у генитиву множине именица женског рода II врсте са сугласничком групом на крају основе у експанзији.

О пореклу -и у генитиву множине писао је А. Белић. Изворно, наставак *и* у генитиву множине имале су именице мушких и женских рода *и основе, што је према законима језика дало -и. Како Белић објашњава, именице мушких и женских рода на *и* пришли су осталим именицима му-

* Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектиолошка истраживања српског језичког простора* који финансира Министарство за науку, технологију и развој Републике Србије.

шког и женског рода, и то посебно некадашњим именицама на умекшан сугласник и утицале на њих предајући им наставак у генитиву множине. Најчешће наставак из генитива множине је промене везивао се за именице које значе меру. Облици са је проширили су се и на именице с некадашњом консонантском основом оба рода (Белић 1999: 203).

Имајући у виду чињеницу да је у стандардном српском језику уочена експанзија наставка *-и* код именица женског рода на *-а* са сугласничком групом на крају основе, уз констатацију М. Радовић-Тешић да је његова експанзија условљена употребом у народним говорима (Тешић 1979: 54), корисно би било систематски приказати дистрибуцију и ареал овог наставка у говорима Ш-В дијалекта који и јесте у основици стандардног српског језика екавскога изговора.

Готово у свакој дијалектолошкој расправи у оквиру морфологије може се наћи инвентар именица код којих је могућ наставак *-и*. Углавном се аутори монографских описа не упуштају у порекло наставка, морфонемску анализу, па ни семантику таквих именица. Ретки су изузети, попут монографија *Говори централне Шумадије* (Реметић 1985: 227—229, 249—250) и *Банатски говори шумадијско-војвођанској дијалекти* (Ивић et al. 1997: 19—21, 47, 62), у којима наилазимо на овакве детаље.¹

Овим истраживањем обухваћене су именице мушких, средњег и женских рода на грађи експерираној из монографског описа говора Ш-В дијалекта и Упитника за српски дијалектолошки атлас. Облике са наставком *-и* у генитиву множине поменутих именица пратила сам у говорима на територији Војводине (Банат, Срем, Бачка), Србије (западни део централне Шумадије, Гружа, Рудник, Ваљевска Подгорина, Ваљевска Колубара, Рађевина, Мачва) и у говорима Ш-В дијалекта у дијаспори (Мађарска, Румунија).

ИМЕНИЦЕ МУШКОГ РОДА

A) Говори у којима се код јојединих именица јавља *-и*

Шумадија: десет јари Мис, шесет јари Арн, тридесет јаре Мис, тријесет јаре Би, шесет јари, мало јради Вр, за четерез јани Мис, дваесет јради Про, пет комаћи Ра, кораћи Ме, на дваесет кораћи Ба, месећи О Мис, пет месећи Са, месећи Ст Прк Ру Ту Коп Ме Ра Про Ве Кр, месећи Мир, минући Мис Кр Би, десет јући Мис, десет реди Арн, четрћнаесет реди Прк, колико је саћи? Мис Ра Ј Ме Ст Ба Тр Ру, пет саћи Бу Ве Ту, пет саћи О, у осам саћи Са З; от Сијевовићи Коп, од Марућевићи О, до Милобићевићи Ст, од Јанковићи Ра, од Бејићи Ту; чупор ђаџи Ј, чупор курјаџи Ара, било курјаџи Ба Ме, курјаџи било више него сада Ј, курјаџи Па Ст, људи Мис, од људи Рож Арн З, људи Ве Ту Кр Ме Ба МЦ Ст Ру Ј Мир Ара Прк, мрави Мис, мрави Бу Ра Па Ме МЦ Про Ве Ту Кр Ст Тр Ру Мир Рож Арн Ара Ј Са, црви О Мис Ара, јмама и црви З Ме, црви Ра Па Ту Кр Бу Тр Ру Рож Ара Ј Са, пет чојори Ру, по више чојори било МЦ; зуби Мис, зуби Ра Про Кр Ст Си Рож Ара Са;

¹ Проблем је детаљно обрађен и за главнину С-В говора (Бошњаковић 2004: 264—267; 288—289; 307—309).

Гружа: *а́ри, вáтић*, пёт *месéцí*; *месéцí* Вит, *месéцí* Бор Љуљ, *иáрі*, *реđú*, пёт *сáтић*; *мráві*, *мráві* Вит Бор, мнёгого *и́рвá*, *и́рвá* Пј, *и́рвá* Вит Бор Љуљ; зуби Љуљ; до *Цвéтић*²

Рудник: *месéцí* Дав Брес, *месéци* Нев; *мráві* Брес, *мráви* Нев, *и́рвá* Брес Нев; зуби Нев;

Ваљевска Колубара: мёни прѝпало шёс *áри* К, педесет *áри* д обори Д, до педес *áри* Б, ёсам *áри* јмá Ду, бýло је пёт *áри* Бз, нè знам кòлко баш *áри* Ло, испèчём од девётнëс *и́радí* Ду, зáвиси кòлко бùде *и́радí* Б, јмала је седамнëс *и́радí* С, двајес *и́радí* Ло, пёсто ёври Бз, трйсто ёври Ду, шёс *месéци* Лу, бýли смо пёт *месéци* Д, сёдам *месéци* К, *месéци* Ду Ло Бз, *месéци* Б, *мјесéци* Бреж, шёс *иáри* Лу, кòлко *иáри* чàрапа Ло, неколко *иáри* Ду Б, око пёт *сáтић* Лу, око једанëс *сáтић* Ду, око сёдам *сáтић* К, до дёвет *сáтић* С, до двानëс *сáтић* БЛ, до ёсам *сáтић* Б; тý је бýло лýдú П, двојица лýди Б, једанëс лýдú С, јмá кòд нас лýдú БЛ, десет лýдú К, нёки од лýдú нёси Ду; сад је мён с чинí *мráві* мांье Ду, јмá *мráві* гóр у кући Лу, нисмо јмали тòлико *мráві* С, штà је *мráві* Б, *мráві* Бог; *и́рвá* Бог; да се сàчüва од *и́рвá* Ло, *и́рвá* Б Бреж;

Ваљевска Подгорина: *месéцí* Драг Суш; *мráві* Драг Суш; *и́рвá* Драг Суш;

Рађевина: *месéцí* Лип Чок, *мèсéцí* Чок; *мráві* Лип Чок, *и́рвá* Лип Чок;

Мачва: сёдам *месéци* Прич, *месéци* В, дёвет *месéци* БП, *месéци* ЦБ В, шёс *мейшерí* БП; трјјес ѩ пёт *иáри* Прич, дёвет реđú Бад; *мráві* ЦБ В, *и́рвá* ЦБ В;

Срем: *квадраћи* Пав Краљ Бућ, *месéци* Јаз Доб Бућ Куп Бел СС К Чм Н, *месеéци* Бук, *месéци* Мор, десет *мейшерí* И, *мейшерí* Пав Бућ, *нумéри* Пав, више *иýши* И, нёколко *иýши* Врд, кòлко *иýши* Пав, *иýши* Бућ, реđú И, *сáтић* Врд, *фáтић* Бућ Шим; *девеरí* Краљ Лед, *докићорí* Чорт Краљ, ёсам *колáри* Шим, *мráви* Доб Бућ Куп СС К Јаз Чм Н Бук, *мráві* Мор, *обичаји* Бел Бућ, *тријајшéљи* Бућ Доб, *шумáри* Доб, *и́рви* Доб Бућ Куп Бел СС К Јаз Чм Н Бук, *и́рвá* Мор, *чојорí* Бућ Јак; *винојраđи* Бућ, зуби Мор, *чокодáи* И Н Берк;

Бачка: *áри* Сtp, *и́радí* Гос, *дањи* Ви Бо Ш; *квадраћи* Ст, шест *месéци* Гос, *месéци* Сбт Ви Бо Бј Мл Ри Mr, *месéци* Rh, *месеéци* Бе Дп Нд, *месéци* Сtp, више *иýши* Гос, сёдам *мейшери* Гос, *мейшери* Ш, кòлко *иýши* Бе, млёгого *иýши* Гос, двâ пàра *рисáри* Бе, шест *рукњацí* Гос, *сáтић* Гос *сáтић* Сбт, дёвет *фáтић* Гос, *цóли* Гос; од *Којићи* Ш; трёба *кувáри* Бе, *мráви* Бе Бо Дп Гос Нд Бј Мл Ри Mr, *мráви* Rh, *мráві* Сtp, код *ујáци* Ш, код *усáри* Ш, *и́рви* Бе Бо Дп Гос Нд Mr, *и́рви* Rh Ри, *и́рвá* Сtp, *чојорí* Гос Ч, пёт *џандáри* Гос; *винојрађи* Гос, измèд *винојрађи* Де, млёгого *знáци* јма Гос, зуби Rh, око *ојацí* Мл, испòт *иенцери* Ш, двёста *чокодáи* Гос;

Банат: седамдес *и́радí* Мо; пёт *дањи* Мел, ёсам *дањи* СЦ; стô *динáри* Ит; шёс *квадраћи* Сн, стô *квадраћи* Ф Км СЦ Сн СК, двёсто *квадраћи* Ил Ж; шёс *киломéшери* Ит; *комáди* Шу Ф, двајес *комáди* Бш СК, чётр стòтине *комáди* Ж; нёколко *корáци* Мо, стô *корачацí* Ил; двајес *к्रсíти* Сф, шездесет *крути* Сн; *месéци* Мел Ил Км НБ Сф А Ми СЦ Мо БА, пёт-шёс *месéци* Б, ёсам *месéци* Ф; пёт *мейшерí* Мо Ф, пётнајс *мейшерí* Ил, седамдес

² Примери иза којих не наводим пункт експертирани су из монографије Игрутина Стевовића *Шумадијски говор у Гружи с особићим освршом на акценће* у којој аутор даје примере без означавања места у којем су потврђени. На исти начин приказаћу материјал из Груже код именица средњег и женског рода.

мејшери Ж; пêt *минути* Мо; кôлко *йáри* Пд, сëдам *йáри* Ит, двáнајс *йáри* Ф Е; кôлко *йýши* Ил Зр Пе Ф Сн СК, Ѱсам *йýши* Мо, вîше *йýши* Бк ЈТ Мђ Ит Ж Ф Ки СК; чëтир пêt *рёди* СК, ѹльаду *рёди* СЦ; сëдам *сáти* Км Бш, двáнај *сáти* Цп Ки Мо; сëдам *фáти* То Бш, двëсто *фáти* Ф; шêс *фришáли* Ит Зр; шêс *цóли* Ф, двáнајс *цóли* Че; дëвет *шýви* Б, сëдам *шýви* Ми, дëсет *шýви* Ж; од *Бабићи* Т, од *Грчићи* СЦ, jâ сам од *Јећићи* СК, да се ѹде ко *докшори* Цп Е, *курјáци* Ит Ф Че Зр Км Бш Цп Пд СК, од ѹти *курјáци* Ж; љûди Ф Бк, бëгали су од *Маçáри* Ит, код *Маçáри* Ск, *мрáви* Мел Ил Ми Мо БА Ђ, от сîлни *мрáви* Ф, бáло и *куси* и *йáси* СЦ, от *йријатíељи* СЦ, има *йријатíељи* Ф, од *рòдитíељи* нђени ЈТ, о *шýшини* Е, од *ујáци* СК, код *усáри* Ф, од *усáри* Ит, *црви* Ф Мел Ил А Ми Мо БА, шêс *чојðри* Ки, двàеш *чојðри* Цп, бáло *џандáри* Сф Ит, бëжи о *џандáри* Е; бáло *виноíráди* Ф Мо Ит, *виноíráди* је мåло бáло НК, преко *виноíráди* Че, дàнас *кревéти* Цп, нђје бáло *кревéти* Че, стô *чокóти* Ф.

Мађарска: *месéци* Пз Дс Бњ, сëдам *сáти* Дс; *мрáви* Лв Бњ, *мрáви* Пз Дс, *црви* Пз.

Румунија: Ѱсам *áри* Сп.

Б) Говори у којима се код ѹојединих именица јављају двојаки наставци (исп. примере под А)

Шумадија: *корáка* Мис, *минуýта* О Бу Ве Ту Тр Ј Ру Ра Мир Про Кр Ру Рож Арн Ба МЦ, *йýша* Ра Са, нёколко *йýша* Бр, стô *йýша* МЦ, стô *йýша* Мис, шêс *йýша* Бу Коп; *ћáка* Ј Вр; *курјáка* Мис; *зúба* Ту Прк Ру Ме О Па Ве Кр Мир Ара Мц Би Мир Арн Ј Прк Тр З;

Гружа: *мрáвá* Бор, *црвá* Бор Љуљ; *зúба* Љуљ;

Рудник: *црвá* Брес; *зúба* Нев;

Ваљевска Колубара: ѹмâ *мрáвá* БЛ, нýсам вîdeo мнòго *мрáвá* Ду, нђје ѹмало вòлико *црвá* П, *црвá* БЛ ГГ, ѹмало је *црвá* Ду, ѹмâ є тòј *црвá* Бз;

Срем: *йријатíеља* Бућ; *обичáја* Бућ, *обичаја* Чал, *обичаја* Мор Доб Куп;

Бачка: *дáна* Гос; *црва* Ви; *зúба* Ви Бе Дп Гос Нд Бј Мл Ри Mr, *зúба* Стп;

Банат: нёдельу *дáна* СЦ, нёколко *дáна* Ки, пê *динáра* Че, двê ѹльаде *квадрáти* Ж, двáнëс *километíера* Б, пêt *комáда* Ф СЦ СК, четрнëс *комáда* Б, двàес *комáда* Ки, шêс *мејшера* жàта Ил, сëдам *мејшера* Ит, дëсет *минуýта* Ит, вîше *йýша* Ит Пд, стô *йýша* Бд; *йријатíеља* Ме, двáдесе *чојðра* Ит;

В) Говори у којима се код ѹојединих именица јавља увек -а (исп. примере под А и Б)

Шумадија: пêt *ёкшера* Мир, *ёкшара* Мис Арн, педесëт *ёкшара* Па, пëтнëс *ёкшара* Са, трïдесет *ёкшара* Би, *јëксëра* Бу О Ту МЦ Мир Ба, *кïлометíара* О Кр кôлко *мëтара* Про, пêt *мëтара* Па Ру, стô *мëтара* Коп, двëсто *мëтара* Ра; *брáвá* Кр, *брáвá* О, *брáва* Мис Ра Па Са Ве Ту Ј Кр З Ру Ме Ба МЦ Мир Арн Ара;

Гружа: пêt *дáнá*, *дáнá* Бор, *рёдá*; *йријатíеља* Пј, *йријатíеља* Вит; *обичáја* Пј Вит;

Рудник: *дáнá* Дав Нев; *мрáвá* Дав, *црвá* Дав, *йријатíеља* Дав Брес, *йријатíеља* Нев; *обичаја* Дав, *обичаја* Нев, *обичаја* Брес;

Ваљевска Колубара: по пëтнëс *дáнá* Лу, мëсец *дáнá* Д, сëдам *дáнá* Ду, дëсет *дáнá* С, пê-шêс *дáнá* Бз, *дáнá* Б, *дáнá* Бреж Бог, пêсто *динáра* Лу, *динáра* Ду Бз К Lo, двàјес пêt *динáра* П, седамнëс *ёкшара* Д, четрнëс *ёкшара* Лу, пê-шêс *ёкшара* П, *ёкшара* Ду Б БЛ Бз, двàјес *минуýта* Лу,

нੇколико минућа К, минућа Ду Ло БЛ, стô түћа Ло, нੇколико түћа П, пê-шëс түћа Лу, нੇколико рëдä Ду Лу, шëс рëдä Ду; ѡмало Ѯака П, пүна күћа Ѯака Ду, сâд је мâло Ѯака Б, ѡмá тријатшëльä Д, тријатшëльä Бреж Б, тријатшëльä Бог, од својј ујака Лу, ујака П К БЛ Ду; трбѹ до зүба К, нёма зүба Лу, наќо брез зүба Ду, стомак до зүба К, зүба Ду Лу С Б, зүба Бог, обичајаја Б, обичајаја Бреж Бог;

Ваљевска Подгорина: дáнä Драг; мрáвă Суш, тријатшëльä Суш Драг, црвë Суш; зүба Драг, зүба Суш, обичајаја Суш Драг;

Рађевина: дáнä Лип; тријатшëльä Лип; зүба Лип, обичајаја Лип;

Мачва: дáнä ЦБ В, тôлко түћа Прич; тријатшëльä В, тријетшëльä ЦБ; зүба ЦБ В, обичајаја В, обичајаја ЦБ;

Срем: дáна Доб Буј Куп Бел СС Кш Јаз Чал Н Бук, дáна Бук, дáнä Мор; зүба Доб Буј Куп Бел СС Кш Јаз Чал Мор Н Бук, зүба Мор;

Бачка: комáда Гос; мрáва Ви, тријатшëльа Ри Мл Нд;

Банат: ёкшара СЦ; чистење зўба Т, чишћење зўба Сф, без зўба БА, зўба Сф Ил Ф А Мел Ми СЦ Мо БА Ђ, обичајаја Ме;

Мађарска: дáнä Лв, дáна Пз Бњ, дáна Дс; зўба Лв Бњ, зўба Пз Дс, зўба Пз.

Грађа показује да наставак -и имају:

а) именице м.р. којима се исказује мера или количина:

ари Ш Г ВК Бч Р, вати Г (в. фати), ёради Ш ВК Бч Б, дани Ш Бч Б, динари Б, еври ВК ВП, квадраши С Бч Б, километери Бч Б, комади / комашти Б Ш, корачаи Б, кораци Ш Б, крстши Б, месеци Ш Г Ру ВК ВП Рј М Бч С Б Мђ, метери М С Бч Б, минуши Ш Б, нумери С, юари Г ВК М Б, түши Ш С Бч Б, реди Ш Г М С Б, рисари Бч, рукњаци Бч, саши Ш Г ВК С Бч Б Мђ, фатши С Бч Б (исп. вати), фрштали Б, цоли Бч Б, шуви Б;

б) именице м.р. за бића:

девери С, докшори С Б, Ѯаци Ш, колари С, кувари Бч, курјаци Ш Б, куси Б, људи Ш ВК Б, Маџари Б, мрави Ш Г Ру ВК ВП Рј М С Бч Б Мђ, њаси Б, тријатшëли С Б, родиштељи Б, шуђини Б, ујаци Бч Б, усари Бч Б, црви Ш Г Ру ВК ВП Рј М С Бч Б Мђ, чойори Ш С Бч Б, цандари Бч Б, шумари С;

от Стјéововићи Ш, од Марјћевићи Ш, до Милόшевићи Ш, од Јанковићи Ш, од Беритећи Ш, од Бабићи Б, од Грчићи Б, од Јећдићи Б, од Којићи Бч.

в) именице м.р. које значе неживо:

виногради С Бч Б, знаци Бч, зуби Ш Г Ру С Бч, креветши Б, обичаји С, оцаци Бч, љенџери Бч, чокоши С Бч Б.

Неке од наведених именица могу имати двојаке наставке:

а) дана/дани Бч Б, динара/динари Б, корака/кораци Ш, квадраши/квадраши Б, километера/километери Б, комада/комади Б, метера/метери Б, минуши/минуши Ш Б, түши/түши Ш Б;

б) Ѯака/Ѩаци Ш, курјака/курјаци Ш, мрава/мрави Г ВК, обичаја/обичаји С, тријатшëла/тријатшëли С, црва/црви Г Ру ВК Бч;

в) зуба/зуби Ш Г Ру Бч.

Поред тога што су облици са *-и* потврђени код именица са значењем мере у свим испитиваним говорима Ш-В дијалекта (*ари, вати, месеци, минути, сати* и сл.), приложени материјал показује да се наставак *-и* проширио и на многе друге именице различите семантике. Захватио је већи број заједничких именица којима се именују занимања (*кувари, цандари, шумари*) и родбински односи (*девери, ујаци*), у експанзији је у презименима (*од Бабићи, од Јанковићи, од Којићи, од Марковићи*), а про-дире и код именица које не значе живо (*кревети, оцац, љенџери*).

Изван оних са значењем мере, највише је потврда за облике са *-и* на територији Баната,³ Бачке, Срема и централне Шумадије, док се у осталим говорима на територији Србије такви облици јављају у кругу именица које су одувек и имале *-и* (*људи, мрави, црви*).⁴

Наставак *-и* код именица са значењем мере сасвим је уобичајен и у говорима других дијалеката. Тако у С-В дијалекту налазимо *ари, вати, гради, стећени; дани, месеци, минути, сати; Ђари; љути* (Бошњаковић 2004: 267, у рукопису), у К-Р *ари, вати, гради, ектари; месеци, минути, сати; реди* (Пецо—Милановић 1968: 309; Симић 1972: 230; Јовић 1968: 82), у западносрбијанским и југоисточним говорима Х-К дијалекта *ари, гради; месеци, минути, сати; комади, корачаји, Ђари, реди* (Ђукановић 1995: 128; М. Николић 1972: 670; Николић 1968: 389; Тешић 1977: 212; Пижурица 1981: 120; Пецо 1964: 118—119; М. Симић 1978: 70).

Поред тога што је у свим поменутим дијалектима редовно употреби облик *људи*, на терену С-В дијалекта, у западносрбијанским, па и у неким косовско-ресавским говорима живи су облици *брави, мрави, црви* (Бошњаковић 2004: 267; Ђукановић 1995: 128; Тешић 1977: 212; Јовић 1968: 82).

Именице које значе неживо у К-Р и Х-К говорима (сем облика *зуби*) имају редовно *-а* (Пецо—Милановић 1968: 309; Симић 1972: 230; Јовић 1968: 82; Ђукановић 1995: 128; М. Николић 1972: 670; Николић 1968: 389; Тешић: 1977: 212; Пижурица 1981: 120; Пецо 1964: 118—119; М. Симић 1978: 70), док се на терену С-В дијалекта наставак *-и* проширио и на друге именице *виногради, чокоти* (Бошњаковић 2004: 267, у рукопису).

ИМЕНИЦЕ СРЕДЊЕГ РОДА

A) Говори у којима се код јојединих именица јавља *-и*

Гружа:

- (а) лѣђи Вит;
- (б) рамёни Вит;

Ваљевска Колубара: кѣљени Бреж;

Бачка: од сâми jáju Гос, jáju Mr;

Банат:

³ Проф. Ивић у монографији о говорима Баната истиче да је експанзија наставка *-и* код именица које значе живи бића у Банату „релативно нов процес”, што потврђују примери *доктори, усари, цандари* и сл. (Ивић et alt. 1997: 21).

⁴ О томе в. у: Белић 2000: 138, Маретић 1963: 154; Ивић et alt. 1997: 21.

(а) из ѳти *врাটи* Че, од нàши *врাটи* Ит, са сирòтйњски *лéћи* Бк, прико *ўсии* Пд;

(б) шéс-сéдам *дрѹштии* Ж, *јутиáри* СК, четрнáјст *јутиáри* Ки, пéт *јутиáри* СЦ Пд, дéс *јутиáри* зéмље НК, шéст *јутиáри* НБ, двáдесет *ráли* зéмље Ит, *ребáри* Ме, дóбеду са *сéли* Ит.

Б) Говори у којима се код ѡојединих именица јављају двојаки настáавци (исп. примере под А)

Гружа:

(а) *лéћа* Љуљ, *лéћа* Бор;

(б) *рамéна* Љуљ Бор;

Ваљевска Колубара: *кòлèна* Бог;

Бачка: *jája* Ри Мл Нд;

Банат:

(а) од *врáта* Ф, иза *врáта* Бш, *врáта* Мо Ф А, брез *лéћа* Ме, с *лéћа* Ме, *лéћа* Мо Сф Ф Ме А, из *ўсíа* Ф, око *ўсíа* БА, *ўсíа* Мо Сф Ф Ме А;

(б) седамнéст *јутиáра* СК, *јутиáра* НБ, *ребáра* Ф, *сéла* Мо Сф Ф Ме А.

В) Говори у којима ѡоједине именице увек имају -а

Шумадија:

(а) иза *врáта* Ј Са МЦ, поред *врáта* Ј, од *врáта* Мис З Ме, од *врáта* Бу Ст Тр Ру Мир Рож, до *кóла* О, око *кóла* Би, *кóла* Кр Ру О Ст Са Ме, *лéћа* Ве Кр Ст Ру, из *ўсíа* Би Арн Ба, *ўсíа* Тр Ра, до *ўсíа* Вр;

(б) *кòлèна* Бу О Ра Са, повише *кòлèна* Мис, с *кòлèна* Ве Кр Ба, до *кòлèна* Ра Ст Ру Мир Ара Ме, преко *рамéна* Ве Кр Ст Би Арн Ба;

Гружа:

(а) *врáта* Љуљ, *врáта* Бор Вит, *кòлă* Љуљ Бор Вит, *ўсíа* Љуљ Вит, *ўсíа* Бор;

(б) *jája* Љуљ Бор, *кòлèна* Љуљ, *кòлèна* Бор, *кòлèна* Вит, *сéла* Љуљ, *сéла* Бор;

Рудник:

(а) *врáта* Дав Нев Брес, *кòлă* Дав Нев Брес, *лéћа* Дав, *лéћа* Нев Брес, *ўсíа* Дав Нев Брес;

(б) *jája* Дав Нев Бре, *кòлèна* Дав Брес, *кòлèна* Нев, *рамéна* Дав Нев Брес, *сéла* Дав Нев, *сéла* Брес;

Ваљевска Колубара:

(а) од *врáта* Лу, *врáта* П, *врáта* Бреж Бог, до ис *кóла* Лу, с *кóла* свúче Ду, с *кóла* Бреж Бог, преко *кóла* К, *лéћа* Бреж Бог, *ўсíа* Бреж Бог;

(б) налупа се *jája* Лу, дóста *jája* ГГ, од *jája* Ло, двéста *jája* П, трýста *jája* Ду, шáрамо *jája* П, *jája* Бог, преко *рамéна* К, око *рамéна* Лу, *рамéна* Бреж, *рамéна* Бог, *сéла* Бреж Бог;

Ваљевска Подгорина:

(а) *врáта* Суш Драг, с *кòлă* Суш Драг, с *лéћа* Суш Драг, *ўсíа* Суш Драг;

(б) *jája* Суш Драг, *кòлèна* Суш, *кòлèна* Драг, *рамéна* Суш Драг, *сéла* Суш Драг;

Рађевина:

(а) *врáта* Лип, *кòлă* Лип, *лéћа* Лип, *ўсíа* Лип;

(б) *jája* Лип, *кòлèна* Лип, *рамéна* Лип, *сéла* Лип;

Мачва:

(а) *врáта* В ЦБ, *кóла* В ЦБ, *лéћа* В ЦБ, *ўсíа* В ЦБ;

(б) *jája* В ЦБ, *кòлèна* В ЦБ, *рамéна* В ЦБ, *сéла* В ЦБ;

Срем:

(а) *врাটа* Чал Кш Мор Бел Бућ, *кôла* Чал Кш Мор Бел Бућ, *лêха* Чал Кш Мор Бел, *усиа* Чал Кш Мор Бел;

(б) *јáја* Кш Бел Бућ, *јáја* Мор, *кôлена* Чал Кш Бућ, *йîсама* Чал Кш, *рамéна* Чал, *рамéна* Кш Мор Бел, *сéла* Чал Кш Мор Бел Бућ;

Бачка:

(а) *врâти* Ри Мл Нд, *кôла* Мл Нд, *лêха* Ри, *лêха* Мл Нд, *усиа* Ри Мл Нд;

(б) *кôлена* Ри, *кôлена* Мл Нд, *рамéна* Ри Мл Нд, *йîсама* Ри Нд, *йîсама* Мл, *сéла* Ри Мл Нд;

Банат:

(а) по двјоје *кôла* дûгачки Нз Бш СК, пâо с *кôла* Сп, с *кôла* Ки, једањајст *кôла* Бш, *кôла* Мо Сф Ме А, *кôла* Ф;

(б) *йîизда* Бш, од ови *жайта* СК, пêt *јáја* Ф Бш, *јáја* Мо Сф Ф Ме А, *кôлена* Ф, *кôлена* Мо Сф Ме А, млðго *йîсама* Бк, *йîсама* Мо Сф Ф А, *рамéна* Мо, *рамéна* Ме А, *сîабла* Ме.

Румунија: дошли из ёни *сéла* МБ, од влâшки *сéла* Нh.

Материјал којим располажемо показује да се наставак *-и* јавља у одређеном кругу именица. Јавља се:

а) код именица pluralia tantum: *врати* Б, *леђи* Б Г, *уси* Б;

б) код именица којима се у конструкцији с бројем изражава нека мера или количина: *друштви* Б, *јаји* Бч, *јутари* Б, *рали* Б;

в) код осталих именица: *кољени* ВК, *ребари* Б, *сели* Б.

Код углавном свих наведених именица с наставком *-и*, напоредо се јављају и ликови са *-а*:

а) *врати/врати* Б, *леђи/леђи* Б Г, *уси/уси* Б;

б) *јаја/јаји* Бч, *јутара/јутари* Б;

в) *колена/кољени* ВК, *ребара/ребари* Б, *села/сели* Б.

Облици са *-и* својствени су говорима Баната (*врати*, *леђи*, *друштви*, *јутари*), а спорадично се срећу и на терену Србије (*леђи*, *кољени*). Ипак, у ексцерпиранијој грађи обичнији је и најчешћи наставак *-а*. Облици са *-и* су факултативни, а изузетак представљају примери *друштви* и *рали* у Банату.

У генитиву множине именица средњег рода *-и* се може ретко срести у говорима С-В и К-Р дијалекта *врати*, *коли*, *леђи*, *уси*; *јаји*, *колени*, *меси*, *рамени*, *чреви* (Бошњаковић 2004: 288—289; Пеџо—Милановић 1968: 320; Симић 1972: 271; Јовић 1968: 82). У западносрбијанским говорима наведене именице редовно имају *-а*: *јаја*, *колена*, *меси*, *рамена*; *уси* (Николић 1968: 415; М. Николић 1972: 641; Тешић 1977: 216).

ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГ РОДА

A) *Говори у којима ћоједине именице имају -и*

Шумадија:

(а) нêма више *їјсли* Ве;

(б) млðго *âлатки* Мис, стô *бânки* Бу Коп О Па Ве Ту Ј Ру, *бânки* Мис Ту Ру Мир З Ра, *бûкви* О Ве Ту Ј Ру, није било *вáнили* Бу, пé-шес *врсчи* Са, бýло *їутарки* Ра, *даски* Прк, стô *ћерзðнки* Вр, *њирâнки* Ра, *кðвчи* Мис Би, *кôлечки* Мис, ёнë ми *кòмцинки* Мис, нêма *крîцки* Коп, дëвет

љуљки Мис, од *майки* Би, пұно *майки* Па, пòла *мачки* Вр, од *мачарки* Бу, шльива *мачарки* Вр, кұпимо *наранци* Ј, *тайланни* Вр, *роткви* Са Бу Па Ве Ту Кр Ру Мир Ара Ј З МЦ, *смокви* Па, дòста *шёли* Ру, *таравки* МВ, стò *штрукви* Вр, *цыли* Па, *шерти* Ту; *зәви* ко Ѯмә дòста Ме;

Гружа:

(а) *їұсли* Вит, *нахви* Љуль;

(б) *байкү*, *бөлкү*, *брескві* Вит, *іұжсві*, *іріені* Вит, *дөйкү*, *жусјкү*, *замкү*, *көвчі* Вит Љуль, *көлөвкі* Љуль, *күрві*, *крайшкі*, *майкі*, *мачкі* Вит, *мачкі* Љуль, *шеркі*, *шлєшкі* Љуль, *шлөвкі*, *шришкі*, *рәнкі*, *сейкі*, *сәнкі*, *сламкі*, *стіаркі*, *штракві*, *штруккі*, *шруткі*, *шеркі* Вит Љуль, *үйні*, *хұмкі*, *црнкі*, *чавкі*, *шіштрапні*;

Рудник: *байчі* Дав Брес Љуль, *башчі* Дав, *брескві* Дав Брес, *даскі* Дав, *көвчі* Дав Брес Нев, *көлијевкі* Дав, *көкбашкі* Дав, *мачкі* Дав, *мачкі* Нев, *шлєшкі* Дав Брес, *шеркі* Брес Нев;

Ваљевска Колубара: *алатики* Д С П Ду БЛ Б, вұнені *альетки* Ду, *банки* Ду Бз ГГ Б С Ло К Лу, *бразды* Бз БЛ Лу К Ду, *брескви* П Ло Ду Бог, *брескі* Бреж Б, *башті* Бог, *башті* Бреж Б, дòста *вашкі* БЛ, бýло *вашкі* Б, *вәжсбі* С Д БЛ П Ло, нêма *вірәнни* Ду, поједем нêколко *вөћкі* П, *врстіи* Ду Д П, *їұски* Бреж, од *даскі* Ду, нêма *йірі* Ду, *йірі* Бз БЛ Б С П Ло, бýло *штрапні* Ло, нêколко *канини* Ду, кàкे тê *кәрпіи* Д, *көвчі* Бреж Бог Б, од *көкбашкі* Лу, *көкбашкі* Бреж, *көлечки* Ло Ду, *көлиевкі* Бреж, *көлөвкі* Бог Б, *йскупи* се óв нас *көмшийнкі* БЛ, тî *көмшийнкі* Лу, мójй *көмшийнкі* Ло, ўзмем од *көмшийнкі* Ду, по нêколко *крайшкі* Ло, *крайшкі* Лу Ду БЛ Бз, *күдөлькі* Ду, од *ләшви* Ду БЛ Б Лу, *лұсқі* Лу Ду П, *мачки* Бреж, *мачкі* Б, *мачарки* Бз БЛ С Лу П К, *милішарди* Ду Б К БЛ С, *миражийнкі* Лу Бз Бл Ду К, *ймало* тî *шесми* П, бýло *шесми* БЛ, *ймам* и *йоморәнни* Ду, донесé ми *йоморәнни* К, *шрелькі* П, *којекакі* *радыи* П, *свадбі* Ло П Лу, *сöрий* Ду БЛ Бз, *смокви* Ду, пұно *шёли* Лу, нêколко *шёли* К, *пешес шёли* БЛ, десет *шёли* Ду, *шёшки* Лу БЛ Ду Ло, штà је *штрапні* Лу, *штракві* Ду К П С ГГ, дòста *шеркі* К, *шеркі* Бог, *цайланни* Ду П Лу, гóр је мнóго чесмій Ду, *двæстину шардовкі* К, *шерти* (сви пунктови), од дñй *шайвкі* Лу; вýше бýло *моббі* БЛ, ёнда тî *моббі* Б, бýло *шрічій* П, пұно *шалы* П;

Ваљевска Подгорина: *башчі* Драг Суш, *брескві* Драг, *брескі* Драг Суш, *їұсқі* Драг, *көвчі* Драг Суш, *көкбашкі* Суш, *көлөвкі* Драг, *мачкі* Суш;

Рађевина: *башті* Лип, *башчі* Лип, *брескві* Лип, *їұсқі* Лип, *көвчі* Лип, *көлөвкі* Лип, *мачкі* Лип, *шеркі* Лип;

Мачва: *баштіи* ЦБ, *брескві* В, *іашнни* Прич, *көвчи* ЦБ, *көвчі* В, *көлөвкі* ЦБ В, *көкбашкі* ЦБ, *мачкі* В, *шлєшкі* В, *штраби* БП, *шеркі* В, *шуркі* Прич, *цайль* Прич, *штруду* Бад; *лай* Прич, пұна *кәла либадбі* БП, рёкбі да *ймам* *мáни* и *мáни* Прич, *йльаду* ї по *нумерді* Бад, *шрічій* Прич, *рўжі* Бад, *цайді* Бад;

Срем:

(а) *їұсли* Доб Бұћ Бел СС Чал Бук, *нахви* СС;

(б) *башчи* Чал Мор Н, *брескві* Бұћ, *баштіи* Доб Бұћ Куп Бук, *көкбашкі* Бұћ, *көлөвкі* Доб Бұћ Куп Бел Кш Яз Чал Мор Н Бук, *кайчи* Доб Бұћ Куп Бел Кш Яз Чал Н, са *шлєшкі* Бұћ, са *шлєшкі* Доб, *шрекачки* Куп *шеркі* Доб Бұћ Бел Мор, *шеркі* Чал;

Бачка:

(а) *їұсли* Дп, *їұсли* Нд, *нахви* Бј;

(б) *баштіи* Ви Рн, *башчі* Стп, *баштіи* Бј, *зокни* Гос, стòтина *екши* Сбш, *көкбашкі* Рн, *көлөвкі* Ви Бе Бо Гос Нд Стп Бј Мл Рн, *көлөевкі* Дп,

кőйчи Бе Бо Гос Бј, кőйчи Мл, пёт-шёст лÿтири Гос, нòшини Гос, рûчи Гос, сўкни Т, ѫерки Ви Бј, пёт форынни Гос, хёкни Сбт, цркви Гос, чÿки М; нумёри Ш, нумёри Сбт, сэдэмдесет нумёри Гос, нёколико трîчи Сбш, фjeли Ш, фeели Де;

Банат:

(а) ѫсли Сф;

(б) пёд бâнки СК, бáшни А, измед бráзди НБ, пёт вâтири Ки, дваес врсии Сф, десет врсии СК, пёт кâбли Бк, кôлëвки Ме А Ми, кôйчи Сф, пётнâјс кôрни Ми, кôрни Ки Ме, пёт лÿтири Ит Ф, десет лÿтири Ки, лÿтири Сп Ит Бк Ф Ил Бш, пёт мôлби СК, вîше тâjанки Ф, тrийтовeйтки Ф, пёт свâdbи СК, пёт сôрни СК, шёс тâбли Бк, пёт тâбли Ит, млðgo тâjни СЦ, пёт тôрби СК, десет тôжеби СК, ѫерки Сф А, Цийанки Е, од цîльи Сф, дсам стôтина цркви Ф, цркви Бш, форынни То, пёт форынни Бк СК, шёс форынни Ил, дсам форынни НБ, десет форынни Ит То Пд, форынни Ки; дсам дûши Сф, четрнајз дûши Сф, пётнëс кîли Сн, стô мáжси жýта Ки, нёколико нумёри Ф Пе, пёт нумёри То, десет нумёри Мо, бýло и тêтровачи Пд, бýло јâбûка тêтровачи Сн, на дсам тôли Ит, бýло слàtкачи јâбûка Сн, једаңајс тôдни Ит, кôлко фeли Пд, фeли Иб, вîше фeли Бш Ми СК, млðgo фeли Бк Ит, дôста фeли Мо.

Мађарска: бâшии Дс, кôлëвки Лв Дс, кôйчи Дс, ѫерки Дс Бњ.

Б) Говори у којима тoједине именице имају двојаке настavke (исп. примере под А)

Шумадија: ѡукâва Ра Па Тр Ру Ј Ст Ара Са МЦ, врсia Ра Па Ст Мир Рож Ме МЦ, дасáка Бу Прк Рож Арн Ме, дасáка Мис, мâчака Ве, мâцараќка Ра, мâцараќка Ара Ту;

Гружа: мâчака Вит Љуљ, мâчака Бор;

Рудник: дасáка Дав, мâчака Нев;

Ваљевска Колубара: мâчака Бог, врсia Lo Б, пûно сôрна Dу, вîше сôрна Б;

Ваљевска Подгорина: ѫcâka Драг;

Рађевина: ѫcâka Лип;

Срем: кôкоцâка Бућ, бáшча Н;

Банат: врсia Бк Ф, лÿтира СК, свâdbи Ск СК, тrийтовeдака Ф СК; дûша Мб Сф Пе, кîла Ф ЈТ Е Зр Че.

Мађарска: кôлевâка Дс.

В) Говори у којима тoједине именице увек имају -a (исп. примере под А и Б)

Шумадија: брëсака Мис Бу Кр Ру, вîцâна Ара, ilarâна Ме, ѫcâka Мис О Про Ве Ара Кр Мир Рож, дасáка Бу Прк Рож Арн Ме, дëвојака Рож Ј Би, ѡукâва Мис Па, кôнойâла Коп, крjшака Па Ара, лëтâва Ра Мис Бу, лûcâka Ме Мис, мôтака Ст Мис МЦ Бу, овâца Ара МЦ, тâтака О Про Мис Рож Ара, тêсâма Мир Рож, тûшака Ст О Ме, сесâра Мис Ве Арн МЦ Би, тpëшâна Ј, тpмака О, ѫpâка Ј Ве Прк Рож Арн Ара, шîнâка Вр; пётнëс вâтира Кр, вîше ilarâна МЦ, преко дûрûнда Коп;

Гружа:

(а) ѫcâla Пj, ѫcâla Бор, ѡcâla Љуљ, ѡcâla Бор, нâhâvâ Бор;

(б) брëсака Бор, ѫcâka Вит, ѫcâka Бор Љуљ, дасáка, дасáка Љуљ, дëвојака Вит, дëвојака Пj, дëвојака Бор Љуљ, кôвча Вит, кôкоцâка Љуљ,

кòлёвка Вит, кòлёвка Пј, крùшака Вит, крùшак ј Брес Љуљ, тирёшаня Вит, тирёшаня Бор Љуљ; и: бáшина Вит Пј Љуљ, бáшина Бор;

Рудник:

(а) ї́сáла Дав, ї́сáла Брес Нев, јáсала Дав Нев Брес;

(б) брёсак ј Нев, ї́сáка Брес, ї́сáка Нев, дёвојака Дав Брес, дёвојак ј Нев, дасака Брес, дасака Нев, кòкошака Брес, кòкошака Нев, крùшака Дав, крùшака Нев, крùшака Брес, мачака Брес, тирёшаня Дав Брес, тирёшаня Нев; и: бáшина Нев;

Ваљевска Колубара:

(а) ї́сáла Бреж Бог Б;

(б) вáльушака Лу Ду, тáтина БЛ, дёвојака Д Ло Б Ду БЛ С К П Бз, ї́сáка Б, дёвојака Бреж, дёвојака Бог, дёвојака Б, дасака Бреж, дасака Б Ду Д С П, дасака Бог, кòкошака К, крùшака (сви пунктови), тесама БЛ П, тéтина Ду, тирёшаня Бреж, тирёшаня Бог, тирёшаня Ду Лу Бз БЛ;

Ваљевска Подгорина:

(а) ї́сáла Драг Суш;

(б) дасака Драг Суш, дёвојака Драг Суш, јáсала Драг, крùшака Драг Суш, мачака Драг, тирёшаня Драг, тирёшаня Драг Суш;

Рађевина:

(а) ї́сáла Лип, наћава Лип;

(б) крùшака Лип, крùшака Лип, тирёшаня Лип, тирёшаня Лип; и: бáшина Лип, бáшича Лип, бáшича Лип, бáшич Лип;

Мачва:

(а) ї́сáла В;

(б) брёсака ЦБ, ї́сáка ЦБ, дасака ЦБ В, крùшака ЦБ В, тирёшаня ЦБ, мачака ЦБ, тирёшаня ЦБ В;

Срем:

(а) ї́сáла Куп Мор Н, јáсала Чал Кш Бел, из наћава Доб, из наћава Бућ Куп, наћава Бел Јаз Чал Мор Н;

(б) бáчева Бук, брёсака Доб Куп Бел СС Кш Јаз Чал Н Бук, ї́сáка Доб Бел СС Кш Јаз Чал Мор Н, дасака Доб Бућ Куп Бел СС Кш Јаз Чал Н Бук, дасака Мор, кòкошака Доб Куп Бел СС Кш Јаз Чал Мор Н Бук, крùшака Доб Бућ Куп Бел СС Кш Јаз Чал Мор Н Бук, мачака Доб Бућ Куп Бел СС Кш Јаз Чал Мор Н Бук; и: бáшина Бел СС Кш Јаз;

Бачка:

(а) ї́сáла Ви Бе Гос Бј Мл Рн Ри, јáсала Ри Мл Нд, наћава Мл Мр Бо, наћава Ви Бе Дп;

(б) бáчава Мр, брёсака Бе, брёсака Бе Дп Гос Нд Стп Бј Мл, брёсака Рн Мр, брёскава Ри, ї́сáка Ви Бе Бо Дп Гос Нд Стп Мл Рн Ри Mr, дасака Ви Бе Бо Дп Гос Нд Бј Мл Ри Mr, дасака Рн, дасака Стп, кòлевака Ри, кòлевака Mr, кòкошака Ви Бе Дп Гос Бј Мл Mr, кòйича Нд, кòйича Рн, кòйича Ри Mr, крùшака Ви Бе Бо Гос Нд Стп Бј Мл Рн Ри Mr, кòйича Ви Дп, мачака Ви Бе Бо Дп Гос Нд Стп Бј Мл Рн Ри Mr, тирёшаня Ви Бе Бо Гос Нд Стп Бј Мл Рн Ри, тирёшаня Mr; и: бáшича Ви Бе Бо Нд Мл Ри, бáшина Дп Гос;

Банат:

(а) ї́сáла А БА, јáсала Мо Ф, наћава Сф Ф Ми, наћава Ил СЦ, наћава А Ме БА Ђ;

(б) брёсака Сф Ил СЦ, брёсака Ф Ме Ми Мо БА Б, ї́сака Сф Ил, ї́сака А Ф Ме Ми Б, дасака Сф Ил Ф Ме Ми СЦ Мо БА Б, дёвојака Ф Е Бш Ме Ки Пд НК, кòкошака Ил СЦ, кòкошака А Ме Мо

БА Ђ, *кјокошака* Ф Ми, пјуно *кјича* Ми Б, *кјијача* Ф Ме, *кјијарака* Ит, *крушака* Сф Ил СЦ, *крушака* Ф Ме Ми Мо БА Б, *мјачака* Сф Ил Ме СЦ, *мјачака* А Ф Ми Мо БА Б, *смјоќава* Пд, *сјкања* СЦ Мо, *шортија* Бд, *шреташња* Сф Ил СЦ, *шреташња* Ф Ме Ми Мо БА Б, чјизама Бк Ит, чјизама Сн НК; и: *баштија* Сф Ил Ф, *башћија* Ме Мо, *башћија* Ми СЦ Мо БА Ђ;

Мађарска:

(а) *踽сала* Пз, *наћава* Лв, *наћава* Пз Дс;

(б) *бресака* Лв, *бресака* Пз Дс, *踽сака* Лв, *踽сака* Пз Дс, *дасака* Лв Пз Дс, *кјокошака* Лв, *кјокошака* Пз Дс, *кјлевака* Пз, *кјича* Пз, *крушака* Лв, *крушака* Пз Дс, *мјачака* Лв, *мјачака* Пз Дс, *шреташња* Лв, *шреташња* Пз Дс; и: *башћија* Лв, *башћија* Пз.

Изложена грађа показује да наставак -и имају:

а) именице са сугласничком групом:

1) из круга pluralia tantum: *ѓусли* Ш Г С Бч Б, *наћви* Г С Бч;

2) остале именице: *алатики* Ш ВК, *аљетики* ВК, *бајки* Г, *банки* Ш ВК Б, *бачви* Ру, *башши/башчи/башчи* Ру ВК ВП Рђ М С Бч Б Мђ, *бразди* ВК Б, *брескви* Г ВК ВП Рђ М С, *буки* Ш, *ванели* Ш, *ванири* Б, *вашки* ВК, *вежби* ВК, *виранги* ВК, *воћки* ВК, *врстии* Ш ВК Б, *ѓатињи* М, *ѓривни* Г, *ѓутини* Ш, *ѓужви* Г, *ѓуски* ВК ВП Рђ, *даски* Ш Ру ВК, *дојки* Г, *ђерзонки* Ш, *ектии/хекти* Бч, *јесујки* Г, *замки* Г, *зокни* Б, *иџри* ВК, *иџранки* Ш ВК, *канти* ВК, *карти* ВК, *кибли* Б, *ковчи/којчи* Ш Г ВК ВП Рђ М С Бч Б Мђ, *кокошки* ВК ВП М С Бч, *колевки* Г ВК ВП Рђ М С Бч Б Мђ, *колечки* Ш ВК, *комшинки* Ш ВК, *корти* Б, *кришки* Ш Г ВК, *кудељки* ВК, *курви* Г, *лећви* ВК, *лићри* Бч Б, *љуљки* Ш, *љуски* ВК, *мајки* Ш Г, *мачки* Ш Г ВК ВП РЂ М, *маџарки* Ш ВК, *милијарди* ВК, *миражцинки* ВК, *молби* Б, *наранци* Ш, *ношњи* Бч, *пајанти* Ш, *шерки* Г, *шесми* ВК, *шијанки* Б, *шлећки* Г М С, *шловки* Г, *штоморанци* ВК, *шрекачки* С, *шријоветки* Б, *шрељеви* ВК, *шришти* Г, *радњи* ВК, *ранки* Г, *ројакви* Ш, *ручки* Бч, *свадби* ВК Б, *сејки* Г, *сенки* Г, *сламки* Г, *смокви* ВК, *сорти* Ш ВК Б, *старки* Г, *сукњи* Бч, *шабли* Б, *штајни* Б, *шегли* Ш ВК, *шешки* ВК, *шорби* М Б, *шорти* ВК, *шравки* Ш Г ВК, *шрмки* Ш Г, *шрутини* Г, *штујеби* Б, *ћерки* Г ВК Рђ М С Бч Б Мђ, *ћурки* М, *форинти* Бч Б, *хумки* Г, *Цијанки* ВК Б, *цијели* Ш М Б, *цркви* Бч Б, *цирни* Г, *чавки* Г, *чесми* ВК, *чијки* Бч, *шаровки* ВК, *шерти* Ш ВК, *шивки* ВК, *шијранџи* Г, *шијрудли* М;

б) именице са једним сугласником: *души* Б, *зави* Ш, *кили* Б, *лађи* М, *либади* М, *мајси* Б, *мани* М, *моби* ВК, *нумери* М Бч Б, *нейтровачи* Б, *тиоли* Б, *тиричи* ВК М Бч, *ружси* М, *слаткачи* Б, *тони* Б, *фели* Бч Б, *џади* М, *шали* ВК.

Двојаке наставке имају следеће именице:

а) са сугласничком групом: *башча/башчи* С, *букава/буки* Ш, *врстии/врстии* Ш ВК Б, *ѓусака/ѓуски* ВП Рђ, *дасака/даски* Ш Ру, *лићара/лићри* Б, *кокошака/кокошки* С, *колевака/колевки* Мђ, *мјачака/мачки* Ш Г ВК, *маџарака/маџарки* Ш, *шријоведака/шријоветки* Б, *свадба/свадби* Б, *сорти/сорти* ВК;

б) са једним сугласником: *душа/души* Б, *кила/кили* Б.

Изнесени материјал показује да је највише потврда у женском роду за облике са *-и* на терену централне Шумадије и западне Србије. С друге стране, наставак *-и* чешћи је у говорима Баната, него у осталим војвођанским говорима.

Наставак *-и* се код именица женског рода на *-а* може срести на С-В терену (потврђен је у неколико случајева: *банки, иđранки, койчи, милијарди, коприви*) и у говору Ресаве *банки, шљади* (Бошњаковић 2004: 309, у рукопису; Пецо—Милановић 1968: 327). У југоисточним Х-К говорима нису запажени облици са *-и* (Пижурица 1981: 124; Станић 1974: 328; Вуковић 1938—1939: 56), а у живој су употреби у западносрбијанским говорима: у Горобиљу (*брескви, врсти, ёлисти, ёлуски, карши, квочки, мачки, љашки, љесми, љлећки, љиришки*); у Тришићу (*башићи, вашићи, видри, квочки, кокошчи, љашки, љлећки, ћерки; лађи*); у говору Љештанског (*башчи, воћки, ёлисти, ёуски, квочки*); у говору Драгачева (*брески, ватри, веџби, ёуски, даски, ковчи, кокошчи, корчи, крушки, ламчи, ласти, мачки, љесми; беби, жваки, љиричи, труби*) (М. Николић 1972: 670; Николић 1968: 415; Тешић 1977: 218; Ђукановић 1995: 135).

Анализа је показала да је генитивни наставак *-и* најчешћи код именица женског рода (као и у стандардном језику), а шири се и код различитих семантичких група именица мушких и средњег рода. На основу расположиве грађе, која је с различитих терена неуједначеног обима, може се закључити да је жариште ове појаве централни предео Ш-В дијалекта — западни део централне Шумадије, Гружа, Ваљевска Колубара. Међутим, и периферијски говор Ш-В дијалекта (Банат) обилује примерима са наставком *-и* у свим родовима, што вероватно може бити репрезентант стања и у осталим војвођанским говорима чији су описи мање исцрпни. Грађа из Баната неколико пута премашује и обједињени корпус остала два говора (Бачке и Срема). Наведеном ареалу би се вероватно могла придружити и главнина С-В говора у којима се више него у осталим екавским (нпр. у К-Р, али изгледа с низом фреквенцијом него у Банату) јављају облици са *-и*.⁵ Исцрпнија систематска теренска истраживања овде показану слику само би у покојем детаљу употреби, и у погледу ареала и у погледу дистрибуције и фреквенције продора наставка *-и* и у позиције где му историјски није место.

Спроведено истраживање потврђује основаност претпоставке М. Радовић-Тешић да је експанзија наставка *-и* у стандардном језику подржана приликома у народним говорима, и то онима који чине основицу књижевног језика екавског изговора. Облици са *-и* карактеристични су за шумадијско-војвођанске говоре; њихова употреба је у Х-К дијалекту или непозната или врло ограничена.

Београд

⁵ Кад су у питању именице женског рода, Жарко Бошњаковић у свом раду *Говори Сmederevskog Подунавља* истиче да треба унеколико кориговати констатацију изнесену у раду проф. Реметића *Говори централне Шумадије* да је „експанзија наставка *-и* карактеристична за Ш-В и С-В терен”.

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА ПУНКТОВА

Банат (Б)

А — Арадац
 БА — Банатско Аранђелово
 Бд — Баранда
 Бк — Бока
 Бш — Башаид
 Дб — Добрица
 Дс — Деска
 Ђ — Ђала
 Е — Елемир
 Ж — Житиште
 Зр — Зрењанин
 Иђ — Иђош
 Ил — Иланца
 Ит — Итебеј
 ЈТ — Јаша Томић
 Ки — Кикинда
 Км — Кумане
 Ко — Конак
 Мђ — Међа
 Мел — Меленци
 Ми — Милошево
 Мо — Мокрин
 НБ — Нови Бечеј
 Нз — Неузина
 Нк — Нови Кнегевац
 Орл — Орловат
 Пд — Падеј
 Пе — Перлез
 Пч — Панчево
 Ск — Сакуле
 СК — Српски Крстур
 Сн — Санад
 Сф — Сефкерин
 СЦ — Српска Црња
 То — Томашевац
 Ф — Фаркаждин
 Цп — Црепаја
 Че — Чента
 Шу — Шурјан

Бачка (Бч)

Бе — Бегеч
 Ђ — Ђајша
 Бо — Бођани
 Ви — Вилово
 Гос — Госпођинци
 Де — Дероње
 Дп — Деспотово
 Мл — Мол
 Мр — Мартонош
 Нд — Надаљ
 Р — Равно
 Ри — Риђица

Рн — Ранчево
 Сбт — Суботица
 Си — Сивац
 Слб — Силбаш
 Стп — Стапар
 Т — Турија
 Ч — Чуруг
 Ш — Шајкаш

Ваљевска Колубара (ВК)

Б — Бранковина
 БЛ — Бабина Лука
 Бз — Близоње
 Бог — Боговаћа
 ГГ — Горња Грабовица
 Д — Дивци
 Ду — Дупљај
 К — Кланица
 Ло — Лозница
 Лу — Лукавац
 П — Попучке
 Пц — Петница
 С — Словац

Ваљевска Подгорина (ВП)

Драг — Драгодол
 Суш — Сушица
 Бреж — Брежје

Грујса (Г)

Бор — Борац
 Вит — Витановац
 Љуљ — Љуљаци
 Пј — Пајсијевићи

Мађарска (Мђ)

Бњ — Батања
 Дс — Деска
 Лв — Ловра
 Пз — Помаз

Мачва (М)

Бад — Бадовинци
 БП — Баново Поље
 Бог — Богатић
 В — Варна
 Ноћ — Ноћај
 Прич — Причиновић
 ЦБ — Црна Бара

Рађевина (Рђ)

Лип — Липеновић
 Чок — Чокешина

Румунија (Р)

МБ — Мали Бечкерек
Нћ — Наћала
Сп — Сенпетер
Чј — Ченеј

Рудник (Ру)

Брес — Бресница
Дав — Давидовица
Нев — Неваде

Срем (С)

Бат — Батајница
Бел — Белегиш
Берк — Беркасово
Боль — Больевци
Бук — Буковац
Буђ — Буђановци
ВР — Велики Радинци
Грк — Вишњићево
Врд — Врдник
Доб — Добановци
И — Инђија
Јаз — Јазак
Јак — Јаково
Кар — Карловчић
Краљ — Краљевци
Куп — Купиново
Кш — Крушедол
Лед — Лединци
Март — Мартинци
Мор — Моровић
Н — Нештин
Пав — Павловци

Пл — Платичево

СС — Стари Сланкамен
Чал — Чалма
Чер — Черевић
Чорт — Чортановци
Шим — Шимановци

Шумадија (Ш)

Ара — Араповац
Арн — Арнајево
Ба — Барошевац
Би — Бистрица
Бу — Буковик
Ве — Венчане
Вр — Врбица
З — Зеоке
Ј — Јунковац
Коп — Копљаре
Кр — Крушевица
Ме — Медошевац
Мир — Миросаљци
Мис — Мисача
МЦ — Мали Црљенци
О — Орашац
Па — Партизани
Про — Прогореоци
Прк — Пркосава
Ра — Раниловић
Рож — Рожанци
Ру — Рудовци
Са — Акуља
Ст — Строво
Ту — Тулеж
Тр — Трбушница

ЛИТЕРАТУРА

Барјактаревић, Данило, *Генитиив множине именице шића сметња, смоква, молба, лој-ша*, ЈФ XXX, св. 1—2, 1973, 237—242.

Белић, Александар, *Историја српског језика*, Београд, 1999, стр. 488.

Белић, Александар, *Граматике. О драматикама*, Београд, 2000, стр. 474.

Бошњаковић, Жарко, *Говори Смедеревског Подунавља*, Нови Сад, 2004, стр. 765, докторска теза у рукопису.

Вуковић, Јован, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ, 1938—39, књ. XVII, 1—113.

Ђукановић, Петар, *Говор Драјачева*, СДЗБ, 1995, књ. XLI, 1—240.

Ивић, Павле, Бошњаковић, Жарко, Драгин, Гордана, *Банатски говори шумадијско-војвођанској дијалекта. Друга књига: Морфологија, Синтакса, Закључци, Текстови*, СДЗБ, 1997, књ. XLIII, стр. 585.

Јовић, Душан, *Трасиенички говор*, СДЗБ, 1968, књ. XVII, стр. XVI+238.

Манчев, Ангелина, *Облици генитиива множине именице II деклинације са консонантском јрујом на крају основе*, ППЈ 3, Нови Сад, 1967, стр. 43—64.

Maretić, T[omo], *Gramatika hrvatskoga ili srpskog književnog jezika*, Zagreb, 1963, стр. 690.

Николић, Берислав, *Колубарски говор*, СДЗБ, 1969, књ. XVIII, стр. 1—71.

Николић, Берислав, *Мачвански говор*, СДЗБ, 1966, књ. XVI, стр. 179—313.

Николић, Берислав, *Сремски говор*, СДЗБ, 1964, књ. XIV, стр. 201—412.

Николић, Мирослав, *Говор села Горобиља (код Ужице Пожеге)*, СДЗБ, 1972, књ. XVII, 367—473.

- Пеци, Асим, *Говор истоичне Херцеговине*, СДЗб, 1964, књ. XIV, 1—200.
- Пеци, Асим, Милановић, Бранислав, *Ресавски говор*, СДЗб, 1968, књ. XVII, 241—366.
- Пижурица, Мато, *Говор околине Колашина*, Титоград (ЦАНУ). Посебна издања, књ. 12. Одјељење умјетности, књ. 2), 1981, стр. 251.
- Поповић, Иван, *Говор Господинаца у светлости бачких говора као целине*, Београд (САНУ). Посебна издања, књ. CDXXV. Одјељење литературе и језика, књ. 21), 1968, стр. 248.
- Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1979.
- Радовић-Тешин, Милица, *Дистрибуција наставака генитива множине именица женског рода са основом на једном сујаснику*, НЈ XXIV, св. 1—2, 1979, 40—55.
- Rakić, Sofija, *Izveštaj o dijalektološkom istraživanju govora Batani*, Studia Slavica Hung. 42, 1997, 89—98.
- Реметић, Слободан, *Говори централне Шумадије*, СДЗб, 1985, књ. XXXI, стр. 555.
- Симић, Милорад, *Говор села Обади у босанском Подрињу*, СДЗб, 1978, књ. XXIV, 1—124.
- Симић, Радоје, *Левачки говор*, СДЗб, 1972, књ. XIX, 1—618.
- Станић, Милица, *Ускочки говор I*, СДЗб, 1974, књ. XX, 1—259.
- Станојчић, Живојин, Поповић Јубомир, *Граматика српскохрватског језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд, 1992, стр. 415.
- Стевановић, М[ихаило], *Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнојезичка норма)*, Београд, 1981, књ. I, стр. I—X + 1—653.
- Стевновић, Игрутин, *Шумадијски говор у Гружи са особитим освртом на акценте*, СДЗб, 1969, књ. XVIII, стр. 401—635.
- Степановић, Предраг, *Говори Срба и Хрвата у Мађарској*, Горњи Милановац — Београд — Нови Сад, 1994, стр. 171.
- Težak, Stjepko, *Genitiv množine imenica e vrste s višesuglasničkim osnovnim završetkom*, Jezik XXVIII, br. 1980, 1—15.

Драгана Радованович

ОКОНЧАНИЕ -И В РОДИТЕЛЬНОМ ПАДЕЖЕ МНОЖЕСТВЕННОГО ЧИСЛА СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ШУМАДИЙСКО-ВОЕВОДИНСКОМ ДИАЛЕКТЕ

Р е з ю м е

Поскольку в стандартном сербском языке в родительном падеже множественного числа отмечена экспансия окончания *-и* у существительных женского рода на *-а* с группой согласных в конце основы (учитывая притом мнение некоторых авторов, что его экспансия поддерживается обстоятельствами в народных говорах), то полезным будет систематически представить дистрибуцию и ареал этого окончания в говорах шумадийско-воеводинского (Ш-В) диалекта, который лежит в основе стандартного сербского языка экавского произношения.

Исследованием охвачены существительные всех трех родов в говорах Ш-В диалекта, а именно на территории Воеводины (Банат, Срем, Бачка), Сербии (западная часть центральной Шумадии, Гружа, Рудник, Валевская Подгорина, Валевская Колубара, Раджевина, Мачва) и в говорах Ш-В диалекта в диаспоре (Венгрия, Румыния).

Материал собран из монографических описаний говоров Ш-В диалекта и Анкеты для сербского диалектологического атласа.

Анализ показал, что окончание *-и* в родительном падеже встречается чаще всего у существительных женского рода (*алашки, бајки, трапви, љричи, иđри, шали*), но что оно в экспансии и у различных семантических групп существительных мужского (*месеци, саши; доктори, кувари, ћаци; родитељи, ујаци*) и среднего рода (*враћи, леђи; јаји, колени, рамени, друштви, јућари*).

На основании находящегося в распоряжении материала, собранного в различных местностях неодинакового объема, можно прийти к выводу, что средоточием данного процесса является центральная местность Ш-В диалекта — западная часть центральной Шумадии, Гружа, Валевская Колубара. Однако и периферийный говор Ш-В диалекта (Банат) изобилует примерами с окончанием *-и* во всех родах, что скорее всего может быть репрезентантом состояния и в остальных воеводинских говорах.

Х Р О Н И К А

UDC 811.163.41'282.3(497.113)(038)
821.163.41-95

РЕЧ НА ПРОМОЦИЈИ ШЕСТЕ СВЕСКЕ *РЕЧНИКА СРПСКИХ ГОВОРА ВОЈВОДИНЕ* У МАТИЦИ СРПСКОЈ

Прође скоро три године од последње промоције једне од свезака нашега Речника. Беше то још 22. децембра 2003, када је јавности представљена трећа свеска *Речника српских говора Војводине*. Није згорег подсетити се да је управо ова свеска награђена наградом „Павле Ивић” за 2003. годину, коју додељује Славистичко друштво Србије за „значајна лингвистичка и лексикографска достигнућа у току једне године”. Отад па наовамо десило се много тога значајног за наш пројекат, а оно најважније јесте излазак из штампе трију свезака речника: 4. свеска, која обухвата слова К, Л, Љ, на 297 страна и 5 листова с лингвистичким картама (речнички део садржи 3722 примарне и 306 секундарних одредница), 5. свеска обухвата слова М, Н, Њ, на 189 страна и 7 листова с лингвистичким картама (2593 примарне и 412 секундарних одредница) те најзад, али не и последња, 6. свеска, која обухвата слово О и слово П завршно речју *йољућић*, на 233 стране и 5 листова с лингвистичким картама (3495 примарних и 647 секундарних одредница).

Треба свакако истакнути новину која се појавила у поменутим свескама. Та појединост чини наш Речник потпунијим у односу на прве три свеске. Полазећи од чињенице да је сврха нашега Речника пре свега научна, одлучили смо се да од четврте свеске, поред стандардне алатре и већ постојеће велике карте с мрежом пунктора, дамо и лингвистичке карте уз поједине лексеме, наравно тамо где је картографирање лексема показало јасно издвојене ареале. Тиме је методолошки поступак израде речника још више добио на својој савремености. Из датих лингвистичких карата можемо, на пример, видети у ком се делу Војводине пећ *јсари*, а где *кади*, затим где се кукуруз држи у *чардаку*, где у *коттарци*, *кошћобањи*, а где у *амбару* или *кдицу*, те у ком делу Војводине деда извлачи ракију из бурета *натејачом*, а где *натејом*, па онда у ком се крају деца пењу на трешњу помоћу *мердевина*, а где уз помоћ *лојри*; можемо још видети ко једе *куљу*, ко *мамаљују*, а ко *макарун* или *качамак* итд.

Ова новина није једина која је задесила наш Речник те стога не треба да чуди што смо временом дорађивали његов коначан изглед. Тако су се, на пример, у трећој свесци, као што вам је вероватно већ познато, појавиле илустрације уз поједине лексеме. Овим се желело читаоцу дати јаснија представа о појединим реалијама карактеристичним за терен Војводине, а истовремено релативно непознатим. Ово напомињем из тога

разлога да би се стекла каква-таква слика о раду на пројекту, тј. у самој лексикографској радионици: не могу се увек све ствари предвидети, а многе се идеје јављају и саме се намећу у току рада. А о неким ситнијим лексикографским изменама у каснијим свескама нећу говорити, ипак поједине тајне заната треба задржати за себе.

Увек сам с поносом истицао слободоумност нашега пројекта и одсуство лажнога морала и аутоцензуре. Тога, наравно, не би било да ни смо имали здушну подршку носиоца пројекта проф. Драгољуба Петровића. Овде, пре свега, мислим на онај слој лексике који је дуго година био неправедно запостављан и трпан у лексичке запећке, чиме је нарушено изузетно језичко благо српскога народа. Тај слој лексике припада тзв. ласцивним речима, и то онима које се код Вука могу срести у првом издању *Српскога речника*, речи на *к* и *й*, због којих је Вук био, између осталога, жестоко нападан. Последице напада чувара јавнога морала биле су толико јаке да таквих речи не налазимо у нашим речницима после Вука све до појаве *Речника српских говора Војводине*.

Разлог нашега окупљања данас: шеста свеска *Речника српских говора Војводине*, једно од наших чеда, може се рећи рутински урађена за већ уходан мали тим, чиме не желим никако умањити сву професионалност и прегалаштво који су увек присутни, чак и када радимо у веома тешким екстравангистичким условима. Ова се свеска ничим не издава од претходних, опремљена је стандардном алатском, лексеме су обрађене савременим лексикографским поступцима, ту су цртежи, карте, све је конципирано по осмишљеном пројекту... Она је ипак специфична због грађе, која је увек нова и непоновљива, непредвидива и занимљива, фасцинатна и инспиративна. О шестој свесци говорим с позиције занатлије, кроз чије су очи и прсте прошли ступци и ступци лексичкога материјала везаног за духовну и материјалну културу српскога народа на терену Војводине. На том пропутовању негде смо само успутно застали и вирнули у *орманић*, где се држе шерпе, лонци и чиније, или у *штакарицу*, где смо с ногу појели *шлекији*, скупљајући снагу и жељећи *одмарши* и *одлакнушти* све оно што је *дираљено*, *дистаљано* или *подивљачено*. Није увек било лако, ипак је ово што радимо *штанчерај* [‘велик, пипав посао’], стога је било потребно много *штанчовати* [‘радити велик, пипав посао’], *штолајацко* радити да не бисмо штогод *обрбарили* [‘површно, аљкаво урадити неки посао’], *шокрјали*, зато што лексикографија никако није *шаскијлук*, а камоли *штетљавина*. Морам признати да смо често морали *ојсдевати* и *штетити* да не бисмо *штевантили* [‘полудети’], а богами понекад је било пожељно *отаљавати* и *шландовати*, јер не бисмо волели да се израз *муке живе* и *рђаве* *шлате* односи на нас.

Приликом формулисања значења служили смо се многобројним речницима, почевши од Академијиног речника, преко Матичиног, речника ЈАЗУ итд. завршавајући Скоковим етимолошким речником. Но понекад се дешавало да ни ови речници нису били довољни, те је тако проблем дефинисања одреднице решаван најчешће преко информација с картице. Неретко су наши приложници давали значења (каткад кратка, каткад детаљно описана), додуше не увек у складу с лексикографским

правилима, али довольно јасна да нас усмере тамо где треба — а то је прецизна и једноставна дефиниција. Ово се показало веома драгоценим; ипак је дијалекатска лексика, поготово она која је ограничена на један посебан простор као што је Војводина, веома карактеристична, различита у покојем детаљу у односу на, рецимо, исте речи чија се значења сматрају стандардизованим или речи с територије других дијалеката. Другим речима, трудили смо се да пажљиво одмеримо однос 'дијалекатско' ~ 'стандардизовано'. У нашем Речнику, на пример, лексема *йлевити* има значење 'чупати коров око култивисаних биљака', док у Матичином речнику уз исти глагол стоји 'чупати траву и коров око корисних биљака', или, рецимо, код нас се реч *йлоди* дефинише као 'ограда, зид од уплетеног прућа, кукурузовине, сирка и сл.', док у Матичином речнику пише 'ограда од прошћа, летава, дасака, сплетеног прућа [зарез], тараба' (код нас се у оквиру дефиниције не помиње тараба јер је она поменута касније у списку синонима уз дату лексему). Може такође бити занимљиво поменути реч *йишаћка*, која у Матичином речнику носи ознаку вулгарно, док се код нас пак ова техничка ознака не појављује, за нас су *йишаћка* и *мокраћа* стилистички необележени синоними. Много је сличних примера у нашем Речнику, до њих се може доћи пажљивим и квалитетним читањем.

Скренуо бих овде пажњу на још један детаљ у вези са формирањем одреднице. У питању је хијерархија значења код полисемије. Тај би поредак требало да буде од најопштијег и најраширенијег значења к осталим, мање раширеним. Понекад, међутим, најраширенije значење није и оно најопштије, било из разлога што информатори нису бележили таква значења (те је случајеве лако препознати), било стога што су се расширена значења наметала овим општим, нпр. за лексему *јков* најопштије би значење било 'метални колут на ланцу који се ставља осуђенику на ногу или руку', док је у нашем речнику логичније да значење број један носи управо оно које је најраширенije на терену Војводине, а то је значење из ковачке терминологије — 'метални део, оплата којом се учвршћују, везују дрвени делови на колима'. Или — други пример — узмимо лексему *јарожак*. Њено основно значење у Матичином речнику јесте 'шиљак који израсте на главном делу рога у јелена', а у нашем Речнику пак ово је значење друго, док је најфrekventnije значење на терену Војводине оно које је везано за пољопривреду — 'један од шиљака на вилама, грабљама, оствама и сл. алаткама' (иако је јелен овде аутохтона животиња, он се може, нажалост, срести углавном као гајена врста у ловиштима).

Морам на крају поменути своје колеге, тј. колегинице (пошто сам једини мушкарац у извршном тиму), чији сам ја овде само гласноговорник, које су такође заслужне и криве за нашу дијалекатску сагу: најпре Катарину Сунајко, затим Светлану Варенику, Ивану Црњак и Санју Радојчић. С посебним задовољством и реваншом помињем нашега драгог професора Драгољуба Петровића, човека који је трпео све наше глупости и детињарије, човека који нас је свесрдно помагао својим знањем и саветима, који нас води толико година. Хвала му на свему томе. Такође

бих поменуо и професора Мата Пижурицу, секретара Одељења за књижевност и језик Матице српске, који је искусним примедбама указивао на неке пропусте и давао мајсторске идеје за решавање поједињих проблема, као и Јулкици ђукић, стручног сарадника Одељења, заслужну за све административне заврзламе на пројекту. Ту је, наравно, и наш саиздавач господин Сима Матић. Сви ми заједно, свако на свој начин, учествујемо и у изради седме свеске *Речника српских ћовора Војводине*, која се увек ради и наставља на шесту свеску лексемом *йоључићи* те захвата слово Р. Обећавамо једнаку професионалност и квалитетан резултат.

Досад је толико речено о историјату овога пројекта, његовом заснивању и организацији јединога нашег дијалекатског речника рађеног тимски да би било излишно то све понављати. Нешто бих, међутим, истакао, што се може назвати својеврсним куриозитетом. Када је овај пројекат заснован 1980, имао сам тада свега десет година, ни сањао нисам чиме ћу се у животу бавити, док је, с друге стране, наша најмлађа колегиница била тада тек рођена. Мислим да би у данашње време модернизације и рачунарске технологије, савремених економских кретања, као и одговорности друштва према појединцима, рад на пројектима овога типа требало максимално убрзати и омогућити младим и паметним људима да професионално и стручно, вођени старијим и мудријим, учине велике кораке за добробит српскога народа и његове науке и културе.

18. децембар 2006.

Дејан Милорадов

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

UDC 821.163.42.09 Škiljan D.
821.163.41-95

ZEMLJOVIDI — ZNANJE O SVETU — FORMA SVETA

Dubravko Škiljan: *Mappa Mundi. Kartografi i njihova publika / Svjetovi i znakovi / Izrazi i sadržaji / Značenja i smislovi*. — Antibarbarus, Zagreb, 2006, str. 151.

Dubravko Škiljan, zagrebački profesor lingvistike, poznat je širokoj naučnoj i kulturnoj javnosti i izvan granica južnoslovenskog kulturnog sveta kao teoretičar jezika i nauke o jeziku, kao istoričar lingvistike, semiolog, sociolinguista, stručnjak za planiranje jezika i jezičku politiku, zatim kao klasičar, pisac i prevodilac, eseista, priređivač knjiga, i ponajviše, verovatno, kao vrsni predavač. Najznačajnija su mu dela: *Iz grčke lirike* (1975), *Dinamika jezičnih struktura* (1976), *Govor realnosti i realnost jezika* (1978), *Osnove semiologije komunikacije* (1979), Katul — *Pjesme / Carmina* (1979. i kasnije), *Pogled u lingvistiku* (1980. i kasnije), *Lingvističko i sociolinguističko istraživanje „Večernjeg lista”* (1980), *Izbor iz starogrčke lirike* (1981), *Lingvistička i statistička analiza naslova „Večernjeg lista”* (1982), Ciceron — *Govor za pjesnika Arhiju / Pro Archia poeta* (1983), *Flores Romani / Rimski cvjetovi* (1985), *U pozadini znaka. Esej iz semiologije značenja* (1985), *Ljubavne igre / Paignia erotika* (1986), *Jezik Vjesnikovih novina* (1986), *Jezična politika* (1988), *Lingvistika svakodnevice* (1989), *Heronda, Mimijambi / Mimiamboi* (1990), *Kraj lingvistike? Fragmenti protiv fragmentizacije* (1991), *Dijalog s antikom. Eseji iz antičke lingvistike* (1992), *Varon i Kvintiljan. Dva antička lingvista* (1995), Dionizije Tračanin — *Gramatičko umijeće / Tekhne grammatiske* (1995), *Leksikon antičkih autora* (ur., 1996), *Javni jezik. Pristup lingvistici javne komunikacije* (1998. i kasnije), Herodot — *Povijest* (2000), *Govor nacije. Jezik, nacija, Hrvati* (2002), *Leksikon antičkih termina* (ur., 2003), i dr. (uz sve i osnivač časopisa SOL i Biblioteke SOL). U našem časopisu već smo prikazivali neka od njegovih dela.¹ Sa autorom knjige što je ovde temom pisanja saradivao sam i u nekoliko veoma važnih lingvističkih prilika, od kojih bi se barem tri morale ovde naročito izdvojiti: *Yugoslav General Linguistics*,² *History and Perspectives of Language Study*,³ i *Language Contact in East-Central Europe*.⁴ Vero-

¹ Зборник *Матице српске за филологију и лингвистику* 30/1, 1987 (М. Радовановић), 32/1, 1989 (М. Радовановић), 36/1, 1993 (М. Радовановић), 45/1—2, 2002 (М. Пуповац).

² Edited by Milorad Radovanović, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins [= Linguistic and Literary Studies in Eastern Europe, 26], 1989 (tekst: D. Škiljan, „On Linguistic Autonomy”, 345—360).

³ Edited by Olga Mišeska Tomić and Milorad Radovanović, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins [= Current Issues in Linguistic Theory, 186], 2000 (tekst: „The Amnesic Syndromes of Structuralism”, 85—99).

vatno ne manje značajna bila je i naša saradnja na dvema londonskim naučnim konferencijama (1989. i 2000), sa kojih su proistekla i dva istorijski važna lingvistička zbornika s našim tekstovima u njima: *Language Planning i Yugoslavia*,⁵ i *Language in the Former Yugoslav Lands*.⁶

Knjiga koju ovde prikazujem, međutim, neobična je iz nekoliko osnovnih razloga, te kao da (na prvi pogled samo?!) izlazi iz okvira Škiljanovih dosadašnjih zanimanja, i tema, kao i iz okvira nekih naših zajedničkih preokupacija naukom, kulturom, čovekom i njegovim jezikom. Prirodni ljudski jezik kao da je ovde samo na margini pažnje. Jedno u osnovi ikonično komunikacijsko sredstvo u fokusu je knjige. Semiologija drugačije shvaćena od lingvistike kao da je u temelju razmatranja ovde. No uvid u ukupnu poznatu istoriju sveta i u sve poznato vreme za nama, kao okvir, izgleda da ostaju i dalje važan alat Škiljanovih eruditnih i pronicljivih analiza. Provirimo nakratko u osnovu sadržine knjige (verovatno namerno, da bude arhaično, knjiga nema formalnog, odštampanog odeljka „sadržaja”, već se glavna poglavља knjige navode kao njeni podnaslovi, pa pošto nema ni nagoveštaja paginacijskog rasprostiranja njihovog, nizanje poglavљa možemo pratiti jedino upravo prelistavanjem knjige, prateći „živu glavu” njenu odnosno njihovu):

Zahvale, 5. *Kartografi i njihova publika*, 7—38. *Svjetovi i znakovi*, 39—82. *Izrazi i sadržaji*, 83—114. *Značenja i smislovi*, 115—148. Literatura, 149—151. Izvori ilustracija, 151. [Uključujući i 48 uglavnom starih mapa raznovrsnih.]

U ovoj knjizi Dubravko Škiljan nam na primeru „zemljovida” u istoriji zapadnoga sveta, pokazuje kako se jedna srazmerno originalna i valjano ute-meljena semiološka teorija i metodologija, kakvu autor razvija kroz niz godina, može primeniti na važan ogledni civilizacijski slučaj u njegovoј dijahronijskoj perspektivi [= „dijakronijska ili historijska socijalna semiologija”] (upadljivo je pri tom, verovatno zbog tematske konzistentnosti, neobaziranje na neevropske „zemljovidne” tradicije, te na znanja što su ih, možda, iz svojih uglova, saznaj-nih i ideoloških, [makar tekstuelno] „ucrtavali” Perzijanci, Kinezzi, Arabljani, Mongoli, Indusi, i još poneko, kao i praćenje slučaja „zemljovida” samo do postrenesanskoga vremena, s namernim i verovatno razložnim izostavljanjem sasvim novijega doba). Mape sveta („zemljovidi”, karte...), vidi se iz knjige, odražavaju i čovekovo znanje o svetu, i čovekovu predstavu o obličju (formi) sveta, zahvaljujući prvenstveno „ljudskim uvidima u 'stanje svijeta'”. Jasno, mape katkad odražavaju i veru u to kako svet izgleda, katkad sugestiju kako bi svet valjalo predstavljati i primati, prelomljenu kroz individualne i kolektivne ideološke filtere raznih vrsta — zasnivane na iskustvu, mašti, obrazovanju, na-uči, putovanju, religijskom ubeđenju, i ponečemu još („znak mora biti različit

⁴ *Multilingua* 19/1—2 [= Special Double Issue, ed. by Miklós Kontra], Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 2000, gde smo pisali poručene tekstove, i medusobno se recenzirali: D. Škiljan, „From Croato-Serbian to Croatian. Croatian Linguistic Identity”, 3—20; M. Radovanović, „From Serbo-Croatian to Serbian”, 21—35.

⁵ Eds. Ranko Bugarski and Celia Hawkesworth, Columbus, Ohio: Slavica Publishers, 1992.

⁶ Eds. Ranko Bugarski and Celia Hawkesworth, Bloomington, Indiana: Slavica Publishers, 2004.

od onoga što označava”; reč je o „modelskom, reduksijskom karakteru značka”). Dakle, sa svih tih aspekata gledano, „karta je semiološka poruka”. Njeni znakovi mogu biti ikonički, jezički, konvencionalno proizvoljni („kartografski kod”), relacioni, i drugačiji. Stručno semiološki rečeno: kartografski kod sadrži — grafički, geografski, slikovni, jezički potkod, te potkod signatura. Svi su ti potkodovi vizuelni pri tom. (Osvrt na detaljnije klasifikacije i odgovarajuću diskusiju semiološku — ovde se izostavlja.) A stalna je, uz sve, i oprezna pouka Škiljanova da se nameravana poruka kartografa i primljena poruka kod „čitača” mapa — vazda razlikuju. Škiljan je svestan da se bavi, u stvari, svojevršnom „semiološkom arheologijom”. Da su pri tom beskrajni konteksti znanja i svega sa njim povezanog — iz kojih poruke kartografske proističu, bilo njihovim „ucrtavanjem”, bilo njihovim „iščitavanjem”. Otuda i kod autora ove knjige dosledno oprezno sprovođenje poznate semiološke distinkcije između značenja i smisla. Gotovo savremeno kognitivistički zvuči i Škiljanovo obaziranje na „znanje o svetu i znanje o kodu” kao na bitne činioce u igrama maštanja, putovanja, obrazovanja, i vladanja. Pošto to izgleda da jeste slučaj u svemu što je čovek smislio, od jezika do mode, i u tradicijama izrade mapa sveta Škiljan pronalazi univerzalije i varijacije, te evoluciju predmeta.

Paradigmatski su „kartografski” primeri u ovoj knjizi (oni stariji najčešće poznati iz poznijih opisa i prepisa): homerska mapa ljudskog univerzuma predstavljena opisom Ahilovog štita (u *Ilijadi*), jonske „ekumenske” karte, babilonska kružna ploča, Herodotov opis sveta u njegovoj *Istoriji* (tzv. „tekstualne karte”), dijagramske mape „antipodskog” tipa, dijagramske karte T-O tipa (sa bilijskim tematskim i ideološkim učitavanjem), pozni prepisi/opisi Ptolomejevog „zemljovida”, srednjovekovni opisi sveta okruženog Okeanom, sa Hristovim grobom u središtu sveta, „portulanske” karte morâ i obalâ poznatoga sveta („svijet promatran s palube broda”), te renesansne, novovekovne karte sveta, sve više u semiološkom smislu konvencionalizovane... Po Škiljanu, jedan od glavnih tokova u evoluciji „zemljovida” jeste onaj u kojem se „proces ’proizvodnja realnosti’” polagano, kroz vekove, sa povremenim stagnacijama i regresijama, ipak postepeno preobraća u proces kojim „svijet u cijelini postaje djelom iskustva ’posredovan’ znakovima”. Mape su služile i predstavljanju poznatog i predstavljanju nepoznatog, vidljivog i nevidljivog sveta; (sveta viđenog s) kopna i (sveta viđenog s) mora, sa predstavom sveta u obliku ploče i sveta u obliku lopte — pri tom. Škiljanova je uzbudljiva ideja u tom smislu da bi se, može biti, mogao iznaći „zajednički značenjski sloj karata svijeta” (jer — ipak je jedan civilizacijski i kognitivni tok u pitanju). Taj zajednički sloj bi se dao svoditi na sazajnopsihološke opozicije tipa: „Gde smo mi?”, odnosno na to da se traži „svoje mjesto u svijetu”, prema definisanju onostranog mesta drugih; najčešće to prepoznajemo u Evropi smeštenoj u relativno središte sveta [beše to i Mediteran nekad] (sa iskrivljenim proporcijama „marginalnih” delova sveta u posledici); što se neretko prepoznaje u interpretaciji civilizovanog prema necivilizovanom, pitomog prema divljem, hrišćanskog prema paganskom, običnog prema neuobičajenom... Uz svu, ipak prisutnu — „scijentifikaciju geografije”. Jer, kaže autor i pri početku i pri kraju knjige — „karta svijeta nije instrument svjetskih putnika — pa ni putnika uopće”. „Možda je, dakle,

svaka *mappa mundi* zapravo karta Utopije". A karta sveta — svojevrsni spaci-jalno-metaforični „ogrtač sveta”.⁷

U Novome Sadu,
10. novembra 2006. godine

Milorad Radovanović

UDC 811.163.41:811.111
811.163.41'373.45:811.11
821.163.41-95

TVRTKO PRĆIĆ, ENGLESKI U SRPSKOM,
Zmaj, Novi Sad, 2005.

Knjiga *Engleski u srpskom* prof. dr Tvrta Prćića objavljena je 2005. godine u Novom Sadu u izdanju Zmaja. U njoj se sveobuhvatno i nadasve temeljno obrađuje veoma aktuelna tematika — anglicizacija srpskog jezika. Anglicizmi čine deo naše svakodnevice; oni su svuda: u reklamama, oglasima, novinskim člancima, u govoru naših sagovornika. Poznati su nam sledeći izrazi: *Departman za fiziku, trening novih kadrova, (seks)trafiking, šampon za volumen, meso burek, butik mesa, ...*

Na 287 strana organizovanih u 20 poglavlja, autor se bavi kako teorijskim tako i praktičnim pitanjima na ovu temu. U teorijskom smislu on prvo smešta ovo polje interesovanja i ovakav način obrade u okvire nove poddiscipline kontaktno-kontrastivne lingvistike, koja proučava kako jezičke kontakte tako i sličnosti i razlike između sistema dva jezika. Takođe, teorijski se bavi novim statusom engleskog jezika u okvirima jezika sveta, razlozima za eskalaciju engleskog jezika u srpskom, logičkim pristupom anglicizmima. U praktičnom smislu, autor navodi mnoštvo primera iz svakodnevne upotrebe engleskog jezika u srpskom, ukazuje na nesistematičnu, pogrešnu i neopravданu upotrebu anglicizama i najzad, daje preporuke za njihovu opravданu upotrebu uopšte i preciznu upotrebu na fonološkom, ortografskom, semantičkom i pragmatičkom nivou. U nastavku će biti prikazane samo neke od izuzetno zanimljivih tema kojima se ova knjiga bavi.

Zbog tolikog priliva engleskog jezika u srpskom, možemo se zapitati, što autor u ovoj knjizi i čini: „Šta se to dešava sa srpskim jezikom? Kojim mi to jezikom danas govorimo?” Kao odgovor na ova pitanja autor konstatiše da je srpski jezik u jeku *angloholizma*, a kao rezultat toga nastao je *anglosrpski* jezik, što je vrsta srpskog jezika koji (sve više) odstupa od svojih normi i (sve više) se povodi za normama engleskog jezika. Međutim, trebalo bi imati u vidu da anglosrpski nikako ne obuhvata svaki uticaj engleskog jezika na srpski, nego samo ono što čini neopravdane i objektivno nepotrebne inovacije nastale pod uticajem norme iz engleskog jezika.

⁷ Od Eratostena nadalje obrisi kopna ikonično grade oblik koji se interpretira kao (grčki χλωμός 'hlamiida', što u latinskom prevodu postaje 'mappa', sa značenjem 'kabanice', 'ogrtača' [sveta] (str. 56).

S obzirom na takvu bujicu engleskog u srpskom, prof. Prćić konstatiše da on više nema status stranog jezika, nego je odskora postao *odomaćeni strani jezik* zbog svoje lake audio-vizuelne dostupnosti i zbog svog dvojnog usvajanja, koje se odvija i van škole, delimično nalik usvajanju maternjeg jezika, i unutar školskog sistema. Zapravo, sa sociolingvističkog stanovišta, anglosrpski je nov, specifičan varijetet srpskog jezika — sociolekta — svojstven je urbanim, mlađim, obično dvojezičnim ljudima koji se obrazuju mahom putem popularnih mas-medija.

Osim detaljno razrađenog teorijskog statusa engleskog jezika u srpskom, ova knjiga pruža autentične primere, te ukazuje na mnoge probleme u jezičkoj upotrebi, navodi na razmišljanje o našoj jezičkoj kulturi i predlaže rešenja za jezička pitanja koja nas muče ili koja bi bar trebalo da nas muče. Tako, knjiga beleži mnoštvo primera kako se anglosrpski ispoljava i dovodi do *paralelne običajne norme* u srpskom jeziku, zbog uticaja norme iz engleskog i nedovoljnog poznavanja propisane norme u srpskom. Sledi nekoliko primera pomenu-tih normi koje se prilično sistematski mogu uočiti u srpskom jeziku.

U domenu pravopisa, na primer:

- nazivi dana i meseci pišu se velikim slovom: Sreda, Januar,
- svi članovi višečlanih naziva institucija, organizacija, kompanija, a i umetničkih dela, emisija, naziva novina, pišu se velikim početnim slovom: Matica Srpska, Porodično Blago, Politikin Zabavnik.

U domenu izgovora se javljaju neu jednačenosti, tj. paralelni oblici: Worcester — Vuster, Vorčester, Vorvester; Patrick Swayze — Svejzi, Svejz, Svajz, Svizi, Švajce.

U domenu gramatike, na primer:

- imenica ispred druge imenice javlja se u pridevskoj funkciji: nana čaj, (um. čaj od nane), pita sir (um. pita sa sirom),
- spojevima ličnog imena i prezimena sufksi se dodaju samo na poslednji element: film Čarli Čaplina (um. Čarlija Čaplina),
- pogrešno se biraju predlozi: Pušenje je štetno *za* zdravlje (um. *po* zdravlje). Hvala vam *za* informaciju (um. *na* informaciji),
- javljaju se strukturne dopune: kontaktirati nekoga (um. kontaktirati s nekim), konsultovati nekoga (um. konsultovati se s nekim).

U domenu semantike zbog nedovoljnog poznavanja reči nastaju inercijski sinonimi, koji su semantički neopravdani, jer ne unose uočljiv značenjski kon-trast: *evaluacija* — vrednovanje, ocenjivanje; *edukacija* — obrazovanje, ospobljavanje; *importer* — uvoznik; *babun* — pavijan; *monitoring* — praćenje, kontrola, nadzor. Kao vrhunac javljaju se istoznačni tautološki spojevi/ neuki, komični spojevi: *hotdog viršla* (barena kobasica), *samit na vrhu* — sastanak na vrhu.

U domenu pragmatike konstatovana je upotreba uvezenih diskursnih formula u situacijama kada za njih postoje ustaljene domaće formule: *Moje ime je* — Ja sam, Zovem se; *Pričaj mi o tome* — Meni kažeš/pričaš; *Mislite o tome* — Razmislite o tome; *Pitao me je da se udam za njega* — Zaprosio me je.

Dakle, daje se sistematski pregled učestalih grešaka na svim jezičkim ni-vovima, i to kako onih očiglednih, providnih, tako i skrivenih (gde je englesko značenje ili upotreba u oblicima srpskog jezika: štetno *za* zdravlje, *noćna mora*

(nightmare) — košmar, *ekonomija* (economics) — privreda, *originalan* (original) — prvobitan).

Izuzetno je korisna skala komunikativne opravdanosti anglicizama koja ukazuje na to kako pristupiti rečima iz engleskog jezika uopšte, te tako navodi na opšti logički princip u razmišljanju i postupanju.

1) anglicizam je *sasvim neopravdan* ukoliko naspram njega već postoji domaća ili odomaćena reč ili izraz za dati strani sadržaj: *bord* — odbor; *fan* — obožavalac,

2) anglicizam je *neopravdan* ukoliko se strani sadržaj može prevesti primenom produktivnih morfosintakških i semantičkih sredstava srpskog jezika: *bilbord* — reklamni pano, *printer* — štampač, *all-inclusive* — sveuključivi, sveuključujući,

3) *uslovno opravdan anglicizam* znatno kraće i ekonomičnije izražava novi ili postojeći sadržaj od domaće ili odomaćene reči ili izraza: *PR* — osoba zadužena za odnose s javnošću, *bandžidžamping* — skakanje s elastičnim konopcem, *afteršejv* — losion posle brijanja,

4) *opravdan anglicizam* uvodi novu nijansu značenja u sistem srpskog jezika: *hamburger* — pljeskavica, *bejbisiterka* — dadilja, *laptop* — kompjuter, *đus* — sok

5) *sasvim opravdan anglicizam* unosi sasvim novo značenje u sistem srpskog jezika i time popunjava neku leksičku i/ili pojmovnu prazninu: *milkšejk*, *fišburger*, *tabloid*, *skener*, *softver*, *mobilni telefon*, *pab*, *kilt*, ...

Međutim, ova knjiga ne samo da otvara oči u sagledavanju problema jezičke anglomanije, nego i predlaže rešenja za suzbijanje stecene paralelne običajne norme u srpskom jeziku, što podrazumeva sledeće:

1) Reformisanje nastave maternjeg jezika tako da postoji zaseban predmet *Srpski jezik i kultura izražavanja* koji bi se bavio pravopisom i gramatikom, ali i semantikom, stilistikom i pragmatikom reči i rečenice, i elementima analize diskursa. Sve bi to bilo zasnovano na konkretnoj upotrebi jezika primerima iz savremenog i autentičnog jezika, bliskog i prijemčivog mladima.

2) Reformisanje nastave stranih jezika, naročito engleskog. Trebalo bi uvesti elemente kontrastivne i kontaktne lingvistike, kojima bi se sistematski ukazivalo na sličnosti i razlike između dva jezika. Na taj način bi se izgrađivala svest o i stav prema *kontaktnoj jezičkoj kulturi*, što je danas u vreme tehnološke, kulturološke i jezičke globalizacije nezaobilazno.

3) Sastavljanje proširenog jezičkog savetnika po uzoru na *Srpski jezički priručnik* (Ivić, Klajn, Pešikan, Brborić, 2004) i *Rečnik jezičkih nedoumica* (Klajn 1997), koji bi zajedno s *Pravopisom* bili nezaobilazni za sve posebne korisnike jezika, tj. one koji sistematski utiču na formiranje jezičkih navika javnosti, pa tako i nose posebnu odgovornost. To su jezički i lingvistički stručnjaci, nastavnici, prevodioci, novinari, i svi oni koji rade u mas-medijima, odnosno imaju kontakt s javnošću. A u *Novi pravopis* pored uobičajenih pozitivnih odrednica kako treba pisati, trebalo bi uvesti i negativna određenja: kako ne treba pisati. Na taj način bi se upozorilo na zamke pseudonorme. Prof. Prćić daje pregled najčešćih ustaljenih obrazaca pseudonorme odeljenih u celine — veliko slovo, spojeno i odvojeno pisanje, interpunkcija, glasovne promene, transkripcija, deklinacija i ostalo. Na primer, pogrešno je pisati velikim počet-

nim slovom dane u nedelji i mesece u godini, jer oni nemaju status vlastitog imena: NE u Nedelju, 10. Maja.

4) Pokretanje svakodnevnih novinskih rubrika i kratkih radio i televizijskih emisija, s naslovima poput *Dnevni jezički saveti, Nije teško znati srpski*.

Sva predložena rešenja, sasvim jasno, vode prvenstveno ka osmišljenom i sistematskom podizanju jezičkog obrazovanja i jezičke kulture javnosti.

Autor posebno ističe ulogu prevodenja u kreiranju anglosrpskog. Neuko prevodenje, tj. nadriprevođenje je jedan od osnovnih podstrekača pseudonorome. Stoga je neophodno da se u nastavu prevodenja uvede negativni fokus (kao i u pravopis) s upozorenjima kako *ne treba* ili *ne sme* da se radi uporedo s pozitivnim fokusom. Daje se 12 najvažnijih upozorenja koja počinju rečju *nemojte*.

Na kraju, trebalo bi naglasiti da se u ovoj knjizi nikako ne zastupa jezički purizam niti ksenofobičan stav prema svemu stranom i nepoznatom. Naprotiv, *anglicizmi* su dobrodošli u srpski jezik, ali tako da ne dovode do šuma u komunikaciji. Kako danas stvari stoje u našoj jezičkoj (ne)kulturnoj stvarnosti česta je pojava da usled neodmerene upotrebe anglicizama pisac, govornik ili prevodilac potpuno zanemaruje primaoca svoje poruke ne brinući da li će on poruku uspeti da shvati. Otuda parola kojom prof. Prćić nekoliko puta konstataže novonastalu situaciju u našem jeziku *Piši kako hoćeš, citaj kako ti odgovara, a sa značenjem šta bude!* Sa jakim kulurološkim uticajem i prihvatanjem sada već globalne anglokulture, logično je da se i naš jezik menja, ali jezik treba da se menja tako da se ipak uglavnom svi razumemo, a to znači da moramo da očuvamo naš jezički sistem.

Ova knjiga se kako zbog svoje aktuelne tematike tako i zbog praktične prirode i veoma prijemčivog stila, s neretko duhovitim opaskama, toplo preporučuje ne samo lingvistima, nego i široj populaciji, tj. svima onima koji žele da se na svom maternjem jeziku izražavaju razumljivo i kulturno.

Novi Sad

Sonja Filipović-Kovačević

UDC 811.163.41'373.45:811.111
811.111'276.6:004

**SONJA FILIPOVIĆ, IZGOVOR I PISANJE RAČUNARSKIH ANGLICIZAMA
U SRPSKOM JEZIKU,** Biblioteka Academia, Zadužbina Andrejević,
Beograd, 2005.

Engleski kao svoj prvi jezik koristi 400 miliona ljudi na svim kontinentima, a za čak 350 miliona govornika to je drugi jezik. Njegova uloga svetskog jezika od Drugog svetskog rata neprestano jača da bi u poslednjim decenijama on preuzeo vodeću ulogu u međunarodnoj komunikaciji. Samim tim kulturni kontakti koje engleski ostvaruje sa mnogobrojnim jezicima zavređuju posebnu pažnju. Jedan od najaktuelnijih problema kojima se bavi kontaktna lingvistika jesu upravo rezultati kontaktata engleskog, kao jezika-davaoca, i širom sveta rasprostranjenih jezika-primalaca.

O različitim aspektima uticaja engleskog jezika na srpski pisano je kod nas dosta, a kao značajan doprinos ovoj problematici nastala je i knjiga Sonje Filipović *Izgovor i pisanje računarskih anglicizama u srpskom jeziku*. Ova autorka posmatra proces jezičkog pozajmljivanja u domenu kompjuterske terminologije, budući da je, pre svega zbog ubrzanog tehnološkog razvoja u kome engleski svakako ima najznačajniju ulogu, njegov uticaj upravo u ovoj sferi upotrebe srpskog jezika izuzetno jak, svakako i najjači. Sonja Filipović pokušala je da utvrdi u kojoj meri je izgovorni i pisani oblik posmatranih anglicizama prilagođen strukturi srpskog jezika. U svojoj knjizi pokušala je da dâ odgovore na pitanja „(a) kakav je fonološki i grafološki oblik anglicizama, tj. do koje mere su integrirani u srpski jezik, (b) da li engleski fonološki i grafološki sistemi utiču na iste sisteme u srpskom jeziku ili ih čak i menjaju, i (c) kako se te engleske reči mentalno obrađuju da bi postale deo sistema srpskog jezika“ (13). Pri tom, autorka pojam *anglicizam* shvata u nešto širem značenju, te se pod njim ne podrazumevaju samo opšte reči preuzete iz engleskog, nego i reči u funkciji imena, akronimi i čitave sintagme. Kako ova knjiga prati aktuelno stanje srpskog jezika odnosno promene koje se u njemu trenutno odvijaju, ona se nadovezuje na knjigu *Srpski jezik na kraju veka*,¹ tačnije na poglavlja koja se bave fonološkim i leksičkim nivoom srpskog jezika kao i pravopisnom normom. Zadatak knjige *Izgovor i pisanje računarskih anglicizama u srpskom jeziku* jeste da opiše i objasni fonološke aspekte adaptacije anglicizama, čime bi se postojeća pravila i principi adaptacije potvrdili ali i dopunili, budući da novi „*onlajn* anglicizmi neverovatnom brzinom prodiru u srpski jezik“ (7).

Knjiga je podeljena na sledeća poglavlja i odeljke: Sažetak; Abstract; Tipografske konvencije; Predgovor; 1. Uvod; 2. Fenomen leksičkog pozajmljivanja, 2.1. Leksičko pozajmljivanje u komunikaciji, 2.2. Leksičko pozajmljivanje u lingvistici, 2.3. Filipovićev pristup adaptaciji pozajmljenica, 2.4. Tok fonološke adaptacije pozajmljenica; 3. Fonologija i fonološke jedinice, 3.1. Fonološke jedinice u fonološkoj teoriji, 3.2. Distinkтивna obeležja, 3.3. Opravdanje za fonemu, 3.4. Kognitivistički pristup fonološkim jedinicama, 3.5. Fonologija lekseme; 4. Fonološki aspekti englesko-srpskih kontakata, 4.1. Fonemski sloj: poređenje, 4.1.1. Engleski i srpski konsonanti, 4.1.2. Engleski i srpski vokali, 4.2. Fonemski sloj: analiza recepcije, 4.2.1. Supstitucija konsonanata, 4.2.2. Supstitucija vokala, 4.2.3. Još neke izgovorne karakteristike anglicizama, 4.2.4. Importacija konsonanata, 4.2.5. Importacija vokala, 4.3. Slogovni sloj: poređenje, 4.3.1. Određenje sloga, 4.3.2. Fonotaktika u engleskom i srpskom jeziku, 4.4. Slogovni sloj: analiza recepcije, 4.5. Metrički sloj: poređenje, 4.5.1. Akcenat u engleskom jeziku, 4.5.2. Akcenat u srpskom jeziku, 4.6. Metrički sloj: analiza recepcije, 4.6.1. Anglicizmi i engleske monomorfemske reči, 4.6.2. Anglicizmi i engleske izvedenice, 4.6.3. Kategorija višečlane lekseme, 4.6.4. Anglicizmi i engleske višečlane lekseme, 4.6.5. Anglicizmi i engleski akronimi; 5. Grafološki aspekti englesko-srpskih kontakata, 5.1. Grafologija i grafološke jedinice, 5.2. Grafološki sistemi engleskog i srpskog jezika: poređenje, 5.3.

¹ Милорад Радовановић (ред.), *Српски језик на крају века*, Институт за српски језик САНУ — Службени гласник, Београд, 1996.

Grafološka recepcija anglicizama, 5.3.1. Anglicizmi: opšte lekseme, 5.3.2. Anglicizmi: nazivi, 5.3.3. Anglicizmi: višečlane lekseme, 5.3.4. Anglicizmi: akronimi; 6. Psiholingvistički aspekti englesko-srpskih kontakata, 6.1. Auditivni aspekti govora i fonologija, 6.2. Producija govora, 6.3. Mentalna recepcija anglicizama, 6.4. Test percepcije; 7. Zaključci; 8. Napomene; 9. Literatura; 10. Indeks; 11. Prilog; 12. Summary.

Osim dobrom tehničkom opremljenošću ova knjiga odlikuje se i odličnim uvidom u literaturu, kako domaću tako i stranu, a poseban akcenat stavljen je na aktuelne pristupe i teorije vezane za probleme kojima se autorka bavi. Knjigom dominira kognitivistički pristup fonološkim jedinicama zasnovan na teorijama Tejlora (Taylor), Jegera (Jaeger), Ohala (Ohal) i dr., a autorka se, pri tom, oslanja na Leveltovo (Levelt) tumačenje unutrašnje strukture lekseme koja se sastoji iz dva nivoa: morfološkog i fonološkog. Fonološki nivo, koji sačinjavaju slogovi i segmenti, tj. konsonanti i vokali, organizovan je u nekoliko slojeva: sloj fonetskih obeležja, segmentni ili fonemski sloj, vremenski sloj, slogovni sloj, metrički i intonacijski sloj. Za ovakav se pristup, kako sama navodi, Sonja Filipović opredelila radi lakše i preciznije analize različitih aspeaka-ta promena u procesu recepcije anglicizama u srpskom jeziku. Shodno tome, autorka u četvrtom poglavlju, posvećenom fonološkim aspektima kontakata engleskog i srpskog jezika, recepciju anglicizama posmatra na tri sloja: *fonemskom* (uporedno posmatra engleski i srpski fonološki nivo, ukazujući na razlike među njima i pokazujući kako se foneme engleskog jezika, slične u manjoj ili većoj meri fonemama srpskog jezika, ili pak naspram kojih u srpskom jeziku stoje fonemske praznine, adaptiraju u strukturu srpskog jezika), *slogovnom* (posmatra raspored i distribuciju fonema u anglicizmima, sa posebnim osvrtom na slogotvorne konsonante *n* i *l* u srpskom jeziku, o čijem se statusu u našoj lingvistici dosta polemisalo, a koji se danas, kao najčešći slogotvorni konsonanti u engleskom, pojavljuju i mnogobrojnim anglicizmima), i na *metričkom* (opusuje bitno različite akcenatske sisteme dva jezika, nakon čega kroz veliki broj primera ukazuje na osobenosti akcenta samih anglicizama).

Veoma kompleksan problem čini grafološka adaptacija anglicizama. Budući da se radi o dva potpuno različita pravopisna principa, etimološkom i fonološkom, anglicizmi pokazuju velike varijacije u tom segmentu adaptacije. Kada se radi o opštoj leksici, autorka je podelila anglicizme prema grafološkim specifičnostima. Tako danas imamo anglicizme 1) napisane kao engleski modeli (*accelerator*, *attachment*, *notebook offline* i sl.), 2) napisane kao hibridni grafološki oblici (engleski + srpski element) (*chat servis*, *home-igre*, *Threat-dovati* i sl.), 3) obeleženi dodatnim tipografskim znacima („restartovati”, „četrum” i sl.), 4) napisani prema prilagođenom srpskom izgovoru (*bag*, *displej*, *skrol bar* i sl.), 5) sa flektivnim sufiksima (*deamini*, *e-commerceom*, *mail boxove* i sl.). Slična je situacija i kod naziva tipa: *Internet Explorer*, *Adobeove pdf formate*, (verzija) *Apple Finder-a*, kao i kod višečlanih leksema kod kojih se kao osnovni problem pojavljuje tri mogućnosti pisanja: sastavljeno, s crticom i odvojeno (*laptop*, *lap-top*, *lap top*). Ovakvih je primera dosta uprkos činjenici da naši lingvisti nude rešenja ovog sveprisutnog problema. Pomenimo, na primer, rad Tvrta Prćića *Predlozi za novi Pravopis (2)*: *ka standardizova-*

*nom pisanju anglicizama*² u kome je predložen veoma jednostavan i dosledan princip pisanju anglicizama. Nama ostaje da se nadamo da će se nova pravopisna norma koja se tiče principa pisanja pozajmljenica početi dosledno primenjivati u svim vidovima upotrebe srpskog jezika.

U odeljku u kome se bavi psiholingvističkim aspektima englesko-srpskih kontakata Sonja Filipović nastoji da objasni percepciju engleskog oblika od strane govornika srpskog jezika i njegovu mentalnu obradu. Ona polazi od prepostavke da je veliki broj anglicizama koji variraju u svom fonološkom obliku zapravo rezultat njihove različite mentalne obrade u odnosu na domaće reči. U tom smislu, autorka suprotstavlja dva oprečna stava, prvi koji uopšte ne uzima u obzir fazu koja prethodi artikulaciji pozajmljenica, tj. percepciju, i drugi koji percepciji pridaje najveći značaj, a koji zastupaju Peperkamp (Peperkamp) i Dupoks (Dupoux).³ Naglašavajući potrebu za opsežnim empirijskim ispitivanjem ovih teorija, Sonja Filipović testirala je deset studenata prve godine engleskog jezika u namjeri da ispita njihovu percepciju engleskih modela i sam proces fonološke adaptacije. Ovaj probni test pokazao je da je percepcija modela i te kako važna pri adaptaciji anglicizama.

Na samom kraju, ostaje da se ukaže na značaj knjige *Izgovor i pisanje računarskih anglicizama u srpskom jeziku*. Njen je doprinos kontrastivnom posmatranju fonološkog i grafološkog sistema engleskog i srpskog jezika nesumljiv. Autorka u svojoj opsežnoj i detaljnoj analizi procesa adaptacije anglicizama, kroz veliki broj primera, daje sliku aktuelenog stanja u jednom domenu upotrebe srpskog jezika, ali koje se i te kako može uočiti i u drugim domenima. Sonja Filipović objasnila je postojeće rezultate ovog procesa na nivou fonologije i time dala potvrdu postojećim principima adaptacije anglicizama, ali otvorila i mogućnost za utvrđivanje novih, čime bi se svakako uticalo, između ostalog, i na podizanje nivoa jezičke kulture.

Ne sme se zanemariti ni mesto koje ova knjiga ima u kontekstu srpske odnosno srpskohrvatske kontaktne lingvistike. Ona se na najbolji način nadovezuje na knjigu Rudolfa Filipovića *Teorija jezika u kontaktu*⁴ koja čini temelje u ovoj oblasti kod Južnih Slovena. Filipović je posmatrao adaptaciju anglicizama na više jezičkih nivoa: fonološkom, morfološkom, sintaksičkom i semantičkom, ukazujući, pri tom, na osnovne faze i procese koji se odvijaju tokom prelaska jednog elementa iz jezika-davaoca, u ovom slučaju iz engleskog, u jezik-primalac odnosno u srpskohrvatski jezik. Sonja Filipović posvetila se samo fonološkom nivou, i kroz čitavu knjigu ona komunicira sa Rudolfom Filipovićem, potvrđujući principe koje je on utvrdio, ali i dopunjavajući ih novim saznanjima proizašlim iz detaljne analize jednog procesa koji je u toku.⁵

Novi Sad

Nataša Kiš

² Твртко Прћић, „Предлози за нови Правопис (2): ка стандардизованом писању аnglicizama”, *Језик данас*, 16, Нови Сад, 2002, 14—25.

³ S. Peperkamp, E. Dupoux, *Reinterpreting loanword adaptations: the role of percepton*. <http://www.ehess.fr/centres/lscp/persons/peperkamp/ICH.pdf>.

⁴ Rudolf Filipović, *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti — Školska knjiga, Zagreb, 1986.

⁵ У меđuvremenu se pojavila i knjiga: Tvrčko Prčić, *Engleski u srpskom*, Zmaj, Novi Sad, 2005.

БИБЛИОГРАФИЈА

UDC 094(=163.41)(436.1),17/18"
655(=163.41)(436.1),17/18"

БЕЧКА ИЗДАЊА СРПСКИХ КЊИГА ИЗ XVIII И XIX ВИЈЕКА НА КАТЕДРИ ЗА СЛАВИСТИКУ БЕЧКОГ УНИВЕРЗИТЕТА

Географске, историјске, социјалне и културне везе између српског и аустријског народа су се вјековима, кроз историју стварале и градиле посебне односе који су се одржавали и стално добрађивали. Центар свих дешавања неизбјежно је био главни град напредне Аустрије, Беч, у коме је било културно и образовно средиште српске интелигенције у XVIII и XIX вијеку. У њему су учили школе, образовали се на умјетничком благу Европе, али и у овој престоници оставили печат свог дјеловања, значајног не само на националном плану.

Када је 1741. године дозвољено штампање српских књига од стране аустријске власти, почињу да настају и штампају се вриједна издања која на најбољи начин говоре о нашој богатој историјско-књижевној баштини. Књиге које су издате у овом граду, на српском језику, углавном писане и штампане Ћирилицом, вриједни су примјери очувања наше духовности кроз језик и народно памћење.

Аутор овог прилога сматрао је да би било занимљиво и корисно да се попишу све српске књиге на Катедри за славистику Бечког универзитета по угледу на књигу „Српска књига у Бечу”, штампану 2002, а оставарену уз сарадњу Библиотеке Матице српске у Новом Саду, Народне библиотеке Србије и Вукове задужбине у Београду.

Професор др Gerhard Neweklowsky, шеф Катедре за славистику у Бечу, пружио је подршку и стручну сарадњу да се овај пројекат оствари, на чemu му аутор искрено захваљује.

При прављењу овог новог каталога српских издања поштован је хронолошки принцип настанка, наведени су подаци о књизи, као и каталогска ознака. Сигнатура библиотеке је вјерно пренијета са циљем да се олакша рад и истраживање неким будућим научницима.

Невелик по обimu — пронађене су 63 књиге српских аутора — овај списак показује да је Библиотека Катедре за славистику вјерно чувала и сачувала дио српских књига и тиме употпунила све словенске књиге још једном националном књижевношћу која се прочула и на ширем подручју потврђујући квалитете и важности које посједује.

Наравно, посебну захвалност аутор ових редова дугује и особљу именоване Библиотеке, које је предусретљивошћу и љубазношћу олакшало посао и омогућило непосредан увид у све ове књиге чиме се за ограничено вријеме остварило оно што је планирано.

1. **Обрадовић, Доситеј** (19 В 12), Собрание разныхъ нравоучительныхъ вещей въ пользу и увеселеніе Доси-фееемъ Обрадовичемъ. — Въ Виеннѣ: При Г. Стеф. Новаковичѣ, 1793. — 316 с.
2. **Рајић, Јован** (2 В 9), Кратак Сербii, Рассiи, Босны и Рамы краleствъ исторiя. — Въ Виеннѣ: При благородном Г. Стефанѣ Новаковичѣ, 1793. — 8°, 225 с.
3. **Лустина, Викентиe** (36 В 75), Грамматика италiанская ради употребленiя юности собранна. — Въ Виеннѣ: При Стефанѣ Благородномъ отъ Новаковичъ, 1794.
4. **Рајић, Јован** (29 В 8), Историја разнихъ славенскихъ народовъ наипаче Болгаровъ, Хорватовъ и Сербовъ I—V. — Въ Виеннѣ: При б. г. Стефанѣ Новаковичѣ, I 1794. — 496 с.
5. **Караџић, Вук Стефановић** (III 1114 А), Писменица сербскога језика по говору простога народа. — У Виени: у Печатни Г. Јоанна Шнирера, 1814. — 8°, 12 + 108 с.
6. **Живковић, Стеван** (25 В 69), Приключение Телемака сына Улисева Фенелоном архиепископом Камбрейским списана с французског преведена. — У Виени: у Печатни Г. Јоанна Шнирера, 1814. — 8°, 602 с.
7. **Караџић, Вук Стефановић** (WB* 41), Српски рјечник истолкован њемачким и латинским рјечима. — У Бечу: Штампарија Јерменског манастира, 1818. — 71 + 928 с.
8. **Давидовић, Димитрије** (2 С 37), Забавник за годину 1821. — У Виени: у Штампарији Јерменског манастира. — 16°, 174 с. + 1 ктe.
9. **Караџић, Вук Стефановић** (бр. С 54), Додатак к Санктпетербургским сравнителним рјечницима свију језика и нарјечија с особитим огледом бугарскога језика. — У Бечу, 1822. — 25 см, 54 с.
10. **Атанацковић, Платон** (4 В I 6), Огледало човечности. — У Бечу: Писмены Ч. Ч. О. О. Ермена, 1823. — 8°, 272 с.
11. **Караџић, Вук Стефановић** (19 В 1), Даница. Забавник I (1826), II (1827), III (1828). — У Бечу: Штампарија Јерменског манастира. — 16°, 134 с., 162 с., 248 с.
12. **Караџић, Вук Стефановић** (D I 608), Први српски буквар. — У Бечу: Штампарија Јерменског манастира, 1827. — 17 с.
13. **Светић, Милош** (25 В 95), К. Орација Флакка о стихотворству књига. — У Виени: Печатано код Г. Мартина Христијана Адолфа, 1827. — 8°, 104 с.
14. **Стејић, Јован** (13 В 25), Забаве за разум и срце (1, 2). — У Бечу: Штампарија Јерменског манастира, 1828. — 216 с., 258 с.
15. **Обрадович, Доситеј** (бр A 486), Буквице на сохраниеню бивше до данаšь кодъ Господара Г. Куряковича купца Новосадског и особитогъ Родолюбца. У Новом Саду, издана пак на типъ трошкомъ Константина Карапулије Книгопродавца. — У Бечу: у Печатни од Мехитариста, 1830. — 8°, 79 с.
16. **Караџић, Вук Стефановић** (20 В 240), Народне српске пјесме, књига четврта у којој су различне јуначке пјесме. — У Бечу: Штампарија Јерменског манастира, 1833. — 44 + 368 с.
17. **Караџић, Вук Стефановић** (бр A 52), Одговор на ситнице језикословне Г. Ј Хацића = М. Светића. — У Бечу: Штампарија Јерменског манастира 1839. — 19 с.
18. **Караџић, Вук Стефановић** (3 В 72), Српске народне пјесме I—V. — У Бечу: Штампарија Јерменског манастира, 1841—1846.
19. **Караџић, Вук Стефановић** (8 А 12), Одговор на Утук г. М. Светића. — У Бечу: Штампарија Јерменског манастира, 1843. — 32 с.
20. **Караџић, Вук Стефановић** (бр. В 1133), Одговор на лажи и опадања у Србском Улаку. — У Бечу: у Штампарији Јерменског манастира, 1844. — 38 с.
21. **Pucić, Medo** (1 В 58), Slavjanska antologija iz rukopisah dubrovačkih pjesnikah (knjiga prva). — Wien: Tijeskom Lava Sommerra, 1844. — 8°, 191 с.
22. **Караџић, Вук Стефановић, Текелија, Саво** (бр В 83), Писма високопреосвещеном господину Платону Атанацковићу, православноме владици Будимскоме о српском правопису са особитијем додацима о српском језику. — У Бечу: у Штампарији Јерменског манастира, 1845. — 95 с.
23. **Utješenović-Ostrožinski, Ognjeslav** (8 А 24), Vila Ostrožinska, sitne pjesme i osnova estetike. Drugo, пovećano izdanje. — У Бечу: Štamparija L. Sommerra i dr. 1845/71. — 18 см, 324 с.
24. **Даничић, Ђуро** (бр А 76), Вуков пријевод Новога завјета. — У Бечу: у Штампарији Јерменског манастира, 1847. — 8°, 25 с.
25. **Караџић, Вук Стефановић** (I В 94), Нови Завјет Господа нашега Исуса Христа. — Беч: у Штампарији Јерменског манастира, 1847. — 23 см, XV + 607 с.

26. **Петровић, Његош Петар** (20 С 115), Горски Виенац: историческо событје при свршетку XVII вијека, сочинение П. П. Н. владыке црногорскога. — У Бечу: словима ч. о. о. Мехитариста, 1847. — 26 см, 116 с.
27. **Радичевић, Бранко** (2 В 27), Песме. — У Бечу: у Штампарији Јерменског манастира, 1847. — 22 см, 164 с.
28. **Даничић, Ђо.** (бр А 135), В. Лазићу. — У Бечу: у Штампарији Јерменског манастира, 1848. — 8°, 20 с.
29. **Даничић, Ђо.** (бр А 135 в), В Лазићу II и још којешта. — У Бечу: у Јерменском на мастиру, 1848. — 8°, 16 с.
30. **Караџић, Вук Стефановић** (бр А 53), Господину са два крста. — Вена: у Штампарији Јерменског манастира, 1848. — 8°, 8 с.
31. **Караџић, Вук Стефановић** (4 В 4), Ковчежић за историју језика и обичаја Срба сва три закона I. — У Бечу: у Штампарији Јерменског манастира, 1849. — 128 с.
32. **Караџић, Вук Стефановић** (3 В 86), Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи. — У Бечу: у Штампарији Јерменског манастира, 1849. — 54 + 388 с.
33. **Стојаковић, Александар** (бр А 423), Чертеж живота народа србског у унгарскимъ областима. — У Бечу: Штампарија Јерменског манастира, 1849. — 8°, 145 с.
34. **Даничић, Ђо.** (3 В 339), Мала српска граматика. — У Бечу: у Штампарији Јермен ског манастира, 1850. — 8°, 79 с.
35. **Петровић, Петар Његош** (бр В 458), Кула Ђуришића и чардак Алексића 1847 године. — У Бечу: Штампарија Јерменског манастира, 1850. — 23 см, 36 с.
36. **Караџић, Вук Стефановић** (WB* 42), Српски рјечник истумачен њемачкијем и ла тинскијем ријечима. — У Бечу: у Штампарији Јерменског манастира, 1852. — 862 с.
37. **Рашић, Милан Давид** (бр А 710), Космайка, или погледъ на станѣ Књажества Ср бие одъ Кочине краине до нашій' времена'. — У Бечу: печатано у Ерменском манастиру, 1852. — 20 см, 120 с. и лист са таблом, илустр.
38. **Karadžić, Vuk Stefanović** (бр А 558), Die Christen in Bosnien. Ein Beitrag zur näheren Kenntnis der Verhältnisse der bosnischen Raaja zu den Türken. — Wien, 1853. — 30 s.
39. **Караџић, Вук Стефановић** (4 В 68, 20 В 260), Српске народне приповијетке. — У Бечу: у Штампарији Јерменског манастира, 1853. — 263 с.
40. **Subotić, Jovan** (бр А 154), Spomenici stare jugoslavenske književnosti, složeni po dru. J. Subotić. — Бећ, трошком с.к. управе за разпродјај школских књига код sv. Anne, у Штампарији Јерменског манастира, 1853. — 58 с.
41. **Даничић, Ђуро** (17 В 82), Нови српски буквар. Рецензија. — У Бечу: у Јермен ском манастиру, 1854. — 8°, 43 с.
42. **Караџић, Вук Стефановић** (бр С 74), Примјери српско-славенскога језика. — У Бечу: у Штампарији Јерменског манастира, 1857. — 4°, 78 с. и 3 карте.
43. **Караџић, Вук Стефановић** (3 В 61), Правитељствующій совѣтъ сербскій за време на Кара-Ђорђијева или отимање ондашњих великаша око власти. — У Бечу: Штампарија Јерменског манастира, 1860. — 3 + 178 с.
44. **Утјешиновић-Острожински, Огњеслав** (4 В 31), Недѣлько, народна пѣсма юначка. — У Бечу: тиском Ерменског манастира, 1860. — 17 см, 181 с.
45. **Даничић, Ђуро** (20 В 364), Псалтир Давидов из Видова дана. — У Бечу: у Јермен ском манастиру, 1862, 1864. — 151 с.
46. **Караџић, Вук Стефановић** (20 В 110), Припреда за историју свега свијета ради дјече. Књига прва. Увод у историју свега свијета. — У Бечу: у наклади Ане удове В. С. Ка раџића, 1864. — 16°, 202 с.
47. **Pucić, Medo** (4 В 74), Cvijeta. — Бећ: tijeskom Lava Sommerra, 1864. — 21 см, 95 с.
48. **Sandić, Aleksandar** (бр В 579), Beseda na opelu Dra. Vuka Stef. Karadžića. — U Бечу: u Štampariji Jermenskog manastira, 1864. — 26 см.
49. **Sandić, Alexander** (бр В 579), Ost und West (Zeitschrift für Politik) III + IV. — Wien, 1864. — 8°, 470—972 с.
50. **Караџић, Вук Стефановић** (3 В 90), Српске народне пјесме из Херцеговине (жен ске). — У Бечу: у наклади Ане удове В. С. Каражића, 1866. — 21 см, 359 с.
51. **Барон Бартенштијн, Јован Христоф** (20 В 176), Кратак извјештај о стању расејанога многобројнога илирскога народа по цар. и краљ. наследничким земљама, превео Александар Сандић. — У Бечу: Штампарија и издање Јерменског манастира, 1866. — 21 см, 120 с.

52. **Караџић, Вук Стефановић** (8 А 43), Живот и обичаји народа српскога. — У Бечу: у наклади Ане удове В. С. Караџића, 1867. — 21 см, X, 356 с.
53. **Караџић, Вук Стефановић** (20 В 317), Српске народне приповијетке, друго умножено издање. — У Бечу: у наклади Ане удове В. С. Караџића, 1870. — 14 + 352 с.
54. **Караџић, Вук Стефановић** (20 В 318), Српске народне пјесме. Књига друга. Ново издање. — У Бечу: у наклади Ане удове В. С. Караџића, 1875. — 6 + 664 с.
55. **Љубиша, Стефан Митров** (бр А 873), Причање Вука Дојчевића I + III. — Беч: издаје уредништво Зоре у Штампарији Јерменског манастира, 1877. — 8°, 32, 65 + 96 с.
56. **Новаковић, Стојан** (бр С 181), Буро Даничић или филологија и књижевни језик српски 1848 и 1847, приликом прославе тридесете године књижевнога рада Даничићевог. — У Бечу: у наклади уредништва „Српске Зоре” у Штампарији Јерменског манастира, 1878. — 4°, 19 с.
57. **Утјешеновић-Ostrožinski, Ognjeslav** (21 В 99), Lebensgeschichte des Cardinals Georg Utiešenović genannt Martinusius. — Wien: Wilhelm Braumüller & Sohn k. k. Hof- und Universitäts-Buchdrucker, 1881. — 75 s.
58. **Petrović, Njegoš Petar** (2 В 74), Der Bergkranz (die Befreiung Montenegros). Historisches Gemälde aus dem Ende des Siebzehnten Jahrhunderts, Uebersetzt von J. Kirste. — Wien: Verlag von Carl Konegen, 1886. — 121 s.
59. **Gopčević, Spiridon** (29 В 60), Makedonien und Alt-Serben. — Wien: Mechitaristen-Buchdruckerei, 1889. — 4°, VIII + 512 + T + 1 Karte.
60. **Gopčević, Spiridon** (бр В 816), Die Wahrheit über Makedonien (Antwort auf die Hron'sche Schmähschrift „Das Volksthum der Slaven Makedoniens“). — Wien: Welt, 1890. — 21 см, 56 s.
61. **Stratimirović, Đorđe** (бр С 366), Ausgabungen auf der Hochebene Glasinac im Jahre 1891, Vorläufiger Bericht. — Wien, 1893. — 4°, 13 s.
62. **Stratimirović, G.** (бр D 71), Bemerkungen zu Niemann Rekonstruktion des Diokletianpalastes in Spalato. — Wien, 1895. — 5 s.
63. **Утјешиновић-Ostrožinski, Ognjeslav** (3 В 102), Die Hauskommunionen der Südslaven. — Wien: F. Manzh Compagnie, 1899. — 277 s.

Подгорица, јул, 2006.

Тамара С. Пилетић